DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİ

Antik Dünya'nın Öğrenim Merkezi

Derleyen:

ROY MACLEOD

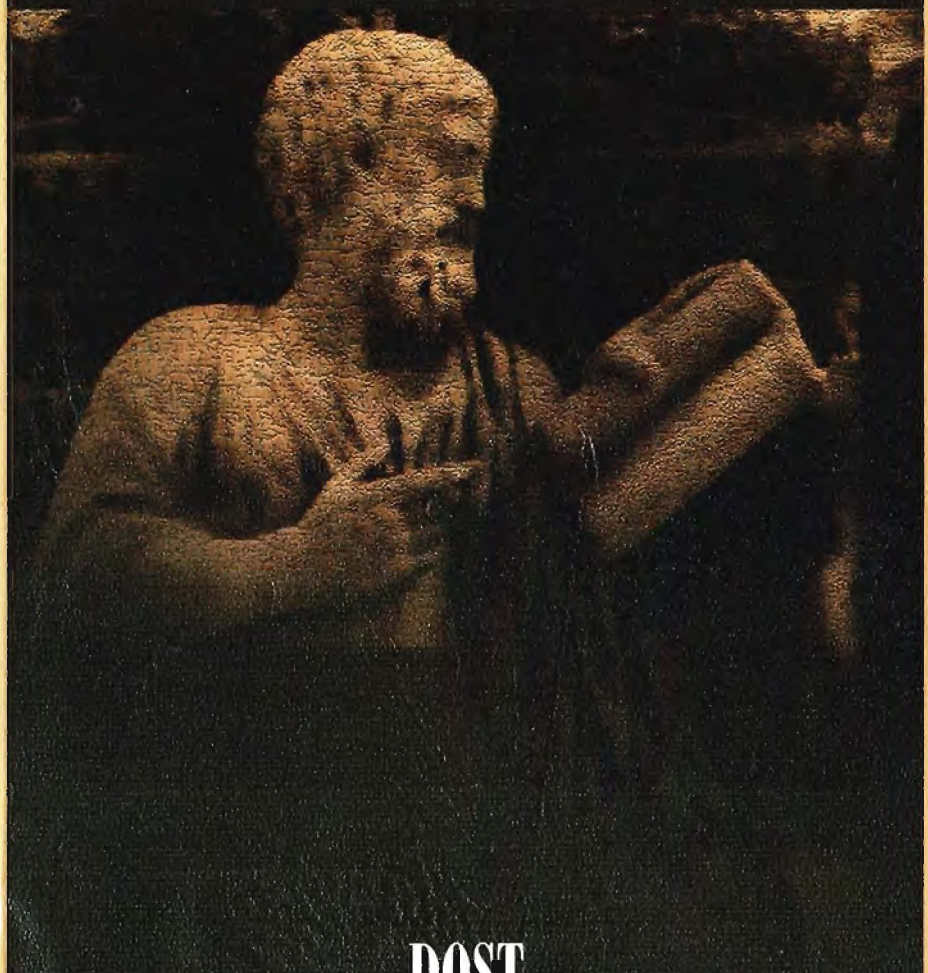

DOST

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

İskenderiye Kütüphanesi

Roy MacLeod

Sydney Üniversitesi'nde tarih profesörüdür. Harvard ve Cambridge üniversitelerinde eğitim gören MacLeod, Avrupa'da bilim, teknoloji ve tıbbın tarihi ve gelişimi üzerine eserler kaleme almıştır. Fransa, Hollanda ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde konuk öğretim görevlisi olarak bulunmuştur.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

MacLeod, Roy (Derleyen)
İskenderiye Kütüphanesi -Antik Dünya'nın Öğrenim Merkezi
ISBN 975-298-204-2 / Türkçesi; Elif Böke / Dost Kitabevi Yayınları
Ocak 2006, Ankara, 234 sayfa
Tarih-Uygarlık Tarihi-Notlar-Kaynakça-İsim Dizini

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİ

Antik Dünya'nın Öğrenim Merkezi

Derleyen:

Roy MacLeod

DOST
kitabevi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ISBN 975-298-204-2

The Library of Alexandria
Centre of Learning in the Ancient World
ROY MACLEOD

© Roy MacLeod, 2000, 2002, 2004

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
Akcalı Telif Hakları aracılığıyla
Dost Kitabevi Yayınları'na aittir.
Birinci Baskı, Ocak 2006, Ankara

İngilizceden çeviren; Elif Böke

Yayına hazırlayan; Suat Kemal Angı

Teknik hazırlık, Ferhat Babacan - Dost İTB
Baskı ve cilt, Pelin Ofset Ltd. Şti., Ankara

Dost Kitabevi Yayınları
Meşrutiyet Cad. No: 37/4 Yenişehir 06420 Ankara
Tel: (0312) 435 93 70 • Faks: (0312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İçindekiler

Yazarlar **7**

İskenderiye Haritası **10**

Önsöz **11**

Giriş: Tarihte ve Mitolojide İskenderiye (Roy MacLeod) **13**

I. Tarihte ve Mitolojide İskenderiye

1. *İskenderiye'den Önce: Antik Yakındoğu'daki Kütüphaneler* **35**
(D. T. Potts)

2. *İskenderiye: Eski Dünyanın Merkezi* **53**
(Wendy Brazil)

3. *Musaların Tavuk Kümesinde Dünyadan Uzak Yaşayan Kitapkurtları: Antik İskenderiye Kütüphanesi* **83**
(Robert Barnes)

4. *Aristoteles'in Eserleri: İskenderiye Koleksiyonunun Muhtemel Kökenleri* **105**
(R. G. Tanner)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

II. İskenderiye Tarzı Bilim

5. *Kütüphanedeki Doktorlar: Kitapkurdu Apollonios'un Tuhaf Öyküsü ve Diğer Öyküler* **123**
(John Vallance)

6. *Paphos ve İskenderiye Tiyatroları: İlk Düşünceler* **145**
(J. R. Green)

7. *Romalı Doğu'da Âlimler ve Öğrenciler* **159**
(Samuel N. C. Lieu)

8. *Neo-Platoncular ve Akdeniz'in Gizem Okulları* **179**
(Patricia Cannon Johnson)

9. *İskenderiye ve Ortaçağ'dan Getirdiği Miras: Kitap, Keşiş ve Gül* **201**
(J. O. Ward)

Kaynakça **221**

İsim Dizini **231**

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Robert Barnes Avustralya Ulusal Üniversitesi'nde Eski Yunan ve Latin Edebiyatı dersleri vermektedir. İlgi alanları, Antikçağ felsefesi ve dinleriyle kütüphanelerin kaynakçaları ve tarihçeleridir. Son zamanlarda kitap toplama politikasının Avustralya Milli Kütüphanesi tarafından daraltılmasıyla ilgili genel bir tartışma başlatmakla uğraşmaktadır.

Wendy Brazil Edebiyat Fakültesi lisans diplomasını Sydney Üniversitesi'nden, Eski Yunan ve Latin Edebiyatı ve Dilbilimi konularındaki yüksek lisans diplomalarını Avustralya Ulusal Üniversitesi'nden (AUÜ), Matematik Öğretimi üzerine olan yüksek lisans derecesini ise Canberra Üniversitesi'nden almıştır. Parlamentoda araştırma memurluğu, Canberra Üniversitesi Eğitim Bölümü'nde öğretmenlik ve tiyatro eleştirmenliği yapmıştır ve halen AUÜ'deki University House'da görevlidir. Bunların yanı sıra, orta dereceli okullarda ve Sürekli Eğitim Merkezi'nde (AUÜ) Latince ve Yunanca öğretmenliği yapmaktadır. *IPA Review and Education Monitor*'a makaleler yazan Brazil, aynı zamanda Latince için, *Fabulous Latin* adı verilen yeni bir müfredat programı da yazmıştır. Ayrıca, University House'un uino latinitas'taki Latince Okuma Semineri'ni ve Canberra Üniversitesi'ndeki 'Öğle Yemeğinde Latince'yi düzenleyen kişidir.

J. R. Green Sydney Üniversitesi'nde Klasik Arkeoloji profesörü ve aralarında *Images of the Greek Theatre* (British Museum Press, 1995; Yunanca çevirisi, Crete University Press, 1996) ve *Theatre in Ancient Greek Society*'nin de (Routledge,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1994; karton kapaklı baskı, 1996) olduğu, antik tiyatroyla ilgili çok sayıda kitap ve makalenin yazarıdır. Aynı zamanda, üniversitenin Paphos ve Kıbrıs'taki kazılarının başkanı ve Londra'daki Klasik Çalışmalar Enstitüsü'nün Kıdemli Bilimsel Araştırma Kurumu Asistanı'dır.

Patricia Cannon Johnson İngiltere'de doğmuş ve Londra Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü'nde eski zaman kalıntılarının korunmasıyla ilgili eğitim almıştır. Daha sonra on üç yıl boyunca İngiliz Müzesi'nin Mısır ile Yunan ve Roma bölümlerinde çalışmıştır. Johnson bağımsız çalıştığı bir süre sonrasında, 1980'de Sydney Üniversitesi'ndeki Nicholson Müzesi'ne müdür oldu ve 1997 yılında buradan emekli oldu. Şu anda yazar, restorasyoncu ve Giz çalışmaları öğretmeni olarak çalışmaktadır.

Samuel N. C. Lieu Macquarie Üniversitesi'nde Eski Tarih profesörü ve Eski Tarih Dokümanter Araştırma Merkezi'nde müdür yardımcısıdır. Daha önce Warwick Üniversitesi'nde Eski Yunan ve Latin Edebiyatı ve Eski Tarih profesörü olarak çalışmış olan Lieu, Cambridge'de Eski Tarih okumuş ve doktorasını Roma ve Çin'deki Manicilik'in karşılaştırmalı bir çalışmasını yaptığı bir tezle Oxford'da tamamlamıştır. 1990'dan beri Corpus Fontium Manichaeorum Projesi'nde koordinatör olarak görev yapmaktadır. Sponsorluğu UNESCO tarafından yapılan bu projenin amacı, arkeologların Orta Asya'daki İpek Yolu üzerinde ve Mısır'da buldukları Mani dini metinlerinden oluşan 60'tan fazla cilt yayınlamaktır. Lieu, 1996'da Mani metinleriyle ilgili bir projesiyle Avustralya Araştırma Konseyi tarafından ödüllendirilmiştir. İlgi duyduğu araştırma konuları arasında Roma ve Çin tarih yazımının karşılaştırılması, Roma'nın doğu sınırının askeri geçmişi, Antikçağ'ın sonlarında Paganizm ve Hıristiyanlık arasındaki çelişkiler ve eski tarih araştırmaları ve öğretiminde bilgisayar kullanımı sayılabilir. Lieu, Antika Meraklıları Topluluğu (Londra) ile Avustralya Klasik Yunan ve Latin Araştırmaları Akademisi'ne üyedir.

Roy MacLeod Sydney Üniversitesi'nde Tarih profesörüdür. Harvard'da, Londra Ekonomi Okulu'nda ve Cambridge'de eğitim görmüş ve çoğunlukla Avrupa'da bilim, teknoloji ve tıp tarihi ile Avrupa ülkelerinin denizaşırı genişlemeleri üzerine yazmıştır. İngiltere, Fransa, Hollanda ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ders vermiş, çeşitli üniversitelerde de üst düzey görevlerde bulunmuştur. Londra'daki Antika Meraklıları Topluluğu'na ve Avustralya'daki Sosyal Bilimler Akademisi'ne üyedir. Şu sıralar modern müze fikrinden, ideolojisinden ve mimarisinden yola çıkarak, düşüncelerin Avrupa'dan 'çevre'ye aktarılmasını yazmaktadır.

D. T. Potts Sydney Üniversitesi'nde Ortadoğu Arkeolojisi Edwin Cuthbert Hall profesörüdür. Son yıllarda Birleşik Arap Emirlikleri'nde kapsamlı kazı çalışmaları yapmış ve İran, Mezopotamya ve Arabistan'ın arkeolojisi ve eski tarihi alanlarındaki çok çeşitli konular hakkında kapsamlı yazılar yazmıştır. En iyi tanınan eserleri şunlardır: 1990'da Oxford University Press tarafından iki cilt halinde yayınlanan *The Arabian Gulf in Antiquity*; 1991'de ve 1994'de Kopenhag'da iki cilt olarak

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yayınlanan *Pre-Islamic Coinage of Eastern Arabia*; Athlone (Londra) ve Cornell University Press'in 1997'de ortaklaşa çıkarttığı *Mesopotamian Civilization: The Material Foundations*; ve 1999'da Cambridge University Press'ten çıkan *The Archaeology of Elam*. Potts, hem Danimarka'da Munksgaard tarafından yayınlanan *Arabian Archaeology & Epigraphy* adlı uluslararası derginin kurucusu ve editörü, hem de Belçika'da Brepols tarafından yayınlanan ve Arap arkeolojisi ve epigrafisi* hakkında özel bir yazı dizisinden oluşan ABIEL'in kurucusu ve editör yardımcısıdır. Potts aynı zamanda, Antika Meraklıları Topluluğu (Londra) ile Avustralya Klasik Yunan ve Latin Araştırmaları Akademisi üyesidir.

R. G. Tanner New South Wales'deki New Castle Üniversitesi'nde Eski Yunan ve Latin Edebiyatı fahri profesörüdür ve Sanskritçe dersleri vermektedir. 1952'de Cambridge'den mezun olan Tanner, 1953-1955 yılları arasında Melbourne Üniversitesi'nde, 1957-1959 arasında Parramatta'daki The King's School'da öğretmenlik yapmış, 1960'ta üniversite asistanı olarak Newcastle'a taşınmıştır. 1964'ten 1993'e kadar Newcastle'da Eski Yunan ve Latin Edebiyatı kurucu profesörü olarak görev yapmıştır. 1967-1968'de Cambridge'de bulunan St. Johns'da Commonwealth Fellow, 1992-1995'te de ASCS** Başkanı'ıydı. Antik dönem tiyatrosu, Latin edebiyatı, Yunan felsefesi, eski kilise ileri gelenleriyle ilgili çalışmalar ve Sanskritçe üzerine pek çok araştırması vardır. Aristoteles'le ilgili yayınladıkları arasında, 'Aristotle as a Structural Linguist' (*TPS*, Londra, 1969, 94-164), ve 'Form and Substance in Aristotle' (*Prudentia*, XV, 2, 1983, 87-108) adlı yazıları vardır.

John Vallance Sydney Dilbilgisi Okulu müdürüdür. Sydney Üniversitesi'nde ve Cambridge'deki St. John's College'da Eski Yunan ve Latin Edebiyatı öğrenimi görmüştür. 1986-1993 yılları arasında Cambridge'deki Gonville and Caius College'da akademi üyeliği ve öğretmenlik yapmış, Eski Yunan ve Latin Edebiyatı ile Bilim Tarihi konularında ders vermiştir. Antikçağ felsefesi, bilimi ve tıbbı üzerine makaleler yazmıştır ve bunların çoğu *Oxford Classical Dictionary*'nin üçüncü basımında (1996) yer almıştır. Aynı zamanda *Enciclopedia Italiana*'nın editoryal danışmanlarından ve yazarlarından olan Vallance'ın yayınları arasında *The Lost Theory of Asclepiades of Bithynia* (Oxford, 1990) da vardır. Halen Cambridge University Press için hazırladığı *Source Book in Greek Science* üzerinde çalışmaktadır.

J. O. Ward Sydney Üniversitesi Tarih Bölümü'nde asistandır. Ortaçağ entelektüel yaşamı, genel Ortaçağ tarihi, manastır tarihi, büyücülük, haçlı seferleri ve tapınak şövalyeleri üzerine kitaplar ve makaleler yazmıştır. Ortaçağ'daki Cicero retoriğiyle ilgili çalışması uluslararası ün kazanmış olan Ward'un yakın zamanda *Ciceronian Rhetoric in Treatise, Scholion, and Commentary* (Brepols, 1995) adlı çalışması yayınlanmıştır.

* Yazıt bilimi. (ç.n.)

** Australian Society for Classical Studies (Avustralya Klasik Çalışmalar Topluluğu). (ç.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

© David Brazil

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

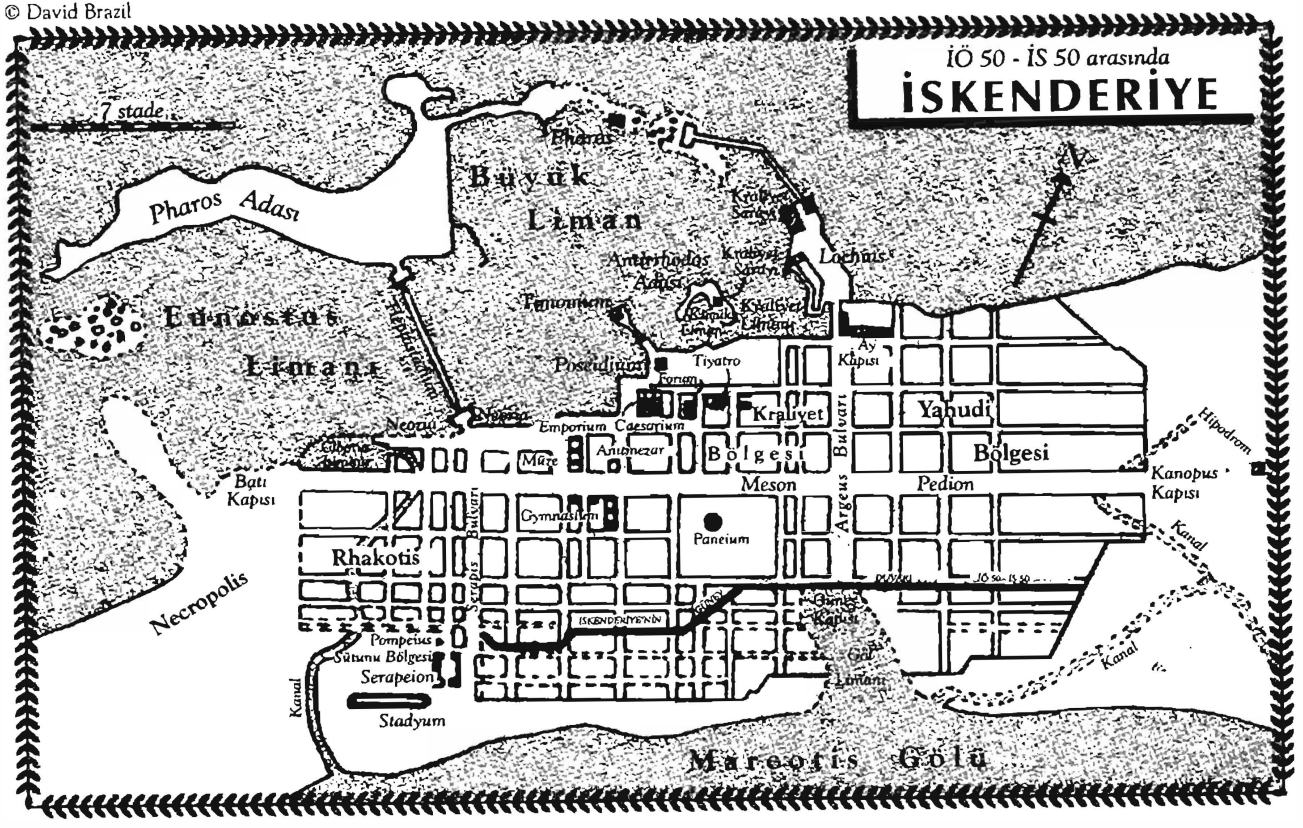

Önsöz

Julius Caesar İÖ 47 yılında İskenderiye'yi ele geçirdiğinde, Makedonyalıların ismini taşıyan antik kütüphane yıkıntı halindeydi. Liman bölgesi boyunca şiddetle devam eden ve Ptolemaios'un filolarını harap eden yangınlarda, dokuz nesildir orada yaşayan âlimler tarafından toplanıp düzenlenmiş binlerce parşömen tomarı yanarak yok oldu. İS 450 yılındaki bir başka yıkımsa, bilim alemi için paha biçilmez bir Yunan, İbrani ve muhtemelen Mezopotamya yazın mirasına ve o zamanlar Eski Mısır'la ilgili sahip olunan bilginin çoğuna mal olmuştur. Helenistik dönemin tek olmasa da en ünlü kütüphanesi, müzesi ve hatta bahçesi, efsane ve mitlerin tavan arasına sürülmüştür.

Bu kayba rağmen, ya da onun sayesinde, bu eski Kütüphane Avrupalıların hayalinde edindiği yeri hiç kaybetmemiş ve son yıllarda tarihçilerle edebiyat ve fen bilimleri öğrencilerinden giderek artan bir ilgi görmeye başlamıştır. Yıllar boyunca bu mirasın varlığını kabul etmekle birlikte çok da önemsemeyen âlimler, artık bize edebiyat ve fen bilimleri çalışmalarının klasik yöntemleriyle ve düşüncelerin kültürel sınırların ötesine iletilmesiyle ilgili sağlayabileceği bilgilerden faydalanabilmek amacıyla bu mirasın tarihini yeniden incelemektedirler. Bugün, geçmişe duyulan bu ilgi, gelecek için kurulan bir hayal (Bibliotheca Alexandrina) sayesinde

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

teşvik edilmektedir. Burası, UNESCO ve Mısır Hükümeti himayesinde geliştirilen ve İskenderiye kıyı şeridinde, eski binaların olduğu düşünülen yerin yakınında yükselen son derece modern bir kütüphane ve kongre salonudur. Bilginin ilerlemesine adanmış olan bu uluslararası girişim pek çok ülkeden uzmanı çekecek, İskenderiye şehri ve kültürü, çeşitli zamanlarda antik Kütüphane'nin sembolü olan enternasyonalizm, eleştirel sorgulama ve bilgi alma özgürlüğü gelenekleri anlamına gelen kozmopolitliği kutlayacaktır.

Bu yeni projeye yardımcı olması ve gelir kaynaklarının genişletilmesi için bütün dünyada İskenderiye Kütüphanesi Dostları adı altında dernekler kurulmuştur. Sydney'deki Avustralyalı Dostlar, müzik, resim ve edebiyat alanlarında bir dizi program ve etkinlik düzenlemişlerdir. Avustralyalı bir grup tarihçi, arkeolog, klasik sanat ve Ortaçağ uzmanı da bu etkinliğe katkıda bulunmak ve Kütüphane'nin mirasına duydukları saygıyı göstermek amacıyla, son zamanlarda Kütüphane'nin önemi üzerine yapılmış çalışmaları paylaşmaları için kendilerine sunulan olanağı kabul etmişlerdir. Elinizdeki bu kitap bunun sonucunda oluşmuştur.

Akademik dünyadaki daha genç uluslardan birinin uzmanlarının, antik dönem bilgilerinin merkezi olan bu ünlü kütüphanenin yenilenmesinde bu şekilde yer almaları çok yerinde bir davranıştır. Bizler, böyle yaparak, İskenderiye'nin Avrupa uluslarının ortak kültürüne ve doğal yaşamla ilgili uluslararası fikir alışverişlerine olan katkısını anmış oluyoruz.

Bu kitabın tamamlanmasındaki sonsuz yardımlarından dolayı Sayın Jill Barnes'a ve bunu böylesine büyüleyici bir serüven haline getiren yazarlarımıza teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Ayrıca, Lorenzo Montesini'nin çalışmasına ve Avustralyalı İskenderiye Kütüphanesi Dostları'na saygılarımı sunmak da benim için büyük bir zevk. Bu kitap onların çabalarına ve girişimlerine adanmıştır.

Roy MacLeod
Sydney Üniversitesi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Giriş: Tarihte ve Mitolojide İskenderiye

Roy MacLeod*

Altıncı yüzyıl İspanyol piskoposu ve bilgini Sevillalı Isidorus, etimolojiler üzerine yazdığı ansiklopedik çalışmasında bir bölümü, hem yerlerin hem de Batı kültürünün sembolleri olarak *De Bibliothecis*'e ayırmıştır – *biblion* (parşömen tomarı), *theke* (depo). Ondan yedi yüzyıl önce yazılmış olan ve o öldükten sonra da yaşamaya devam eden anlatılarda, bazılarının 'kayıp kütüphane' dediği İskenderiye Kütüphanesi'nin tarihi, efsanesi ve etkisini merkez alan bir bilim geleneği oluşmuştu. Ünlü Kütüphane'nin kökenleri, Avrupalıların anılarının uzak yankıları arasında yatmakta ve bizim onları yeniden keşfetmemizi beklemektedir.

Hikâye İskenderiye'nin kendisinden bile önceye uzanıyor. Anlatıldığına göre, Yunanlılar arasında kütüphaneyi ilk kuran Atinalı zorba hükümdar Peisistratos'tu – daha sonra bu kütüphane Kserkses** tarafından İran'a götürülmüş ve bu hareket hükümdarların ve özerk şehirlerin tüm uluslara, özellikle de yabancı ve ele geçirilmiş ülkelere ait kitapları aramasına öncülük etmiştir; bu kitapların daha sonra başka dillere çev-

* *Teşekkür*: Kitaba katkı sağlamış ve Giriş bölümüyle ilgili yorumlarda bulunmuş olan meslektaşlarıma en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

** Bazı kaynaklarda Serse ya da Serhas olarak geçiyor. (ç.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rilmesiyse, onları egemen kültürün halkları ve dilleri haline getirmiştir.[1] Arrhionos'a göre, Aristoteles'in en ünlü öğrencisi olan Büyük İskender Nil Deltası'nın batı ucundaki yolculuklarından birinde Mareotis Gölü'yle deniz arasındaki bölgede mola verdiğinde, buranın 'bir şehir kurmak için olabilecek en iyi yer' olduğunu ve bu şehrin 'büyüyüp zenginleşeceğini' yazmıştı. Olympos tapınaklarından uzaktaki bir yerlere bakarak, bu yeni şehirde Musalara* ithaf edilecek, ve en önemlisi kendi adını taşıyacak bir 'kütüphane' yapılması emrini verdi.[2] İskender'in Mısır'daki vârisleri olan ilk üç Makedonya kralı imparatorluk hırsının verdiği heyecanla İskender'in emirlerini yerine getirip, tarihi ve etkisi uzaya erişip zamana direnen ve Avrupalı aydın geleneğine muazzam bir miras bırakan bir kurum yarattılar.[3] Bu miras bu yüzyılın sonlarında, Bibliotheca Alexandrina'nın restorasyonuyla hayatta kalmayı sürdürmektedir.[4]

İskenderiye'deki Büyük Kütüphane'nin hikâyesi kısmen tarih, kısmen de mitolojidir. On yıl önce Luciano Canfora, İskenderiyeli hükümdarların güç ve etkilerini bilimsel araştırmaların teşviki ve kontrolü yoluyla hissettirmeyi tercih ettikleri bir zamanda, Helen dönemi Mısır'ının kültürel ortamını inceleyen edebi bir anlatı –ya da daha doğru bir tanımla 'kurgusal olmayan bir roman'– yayınlamıştır.[5] Bu proje şehrin Yunan kesimi olan Brukheion Mahallesi'nde bulunan sarayın içindeki bir topluluklu, bazı nesne ve metinler üzerinde yoğunlaşıyordu.[6] Sonraki iki bin yılda –dilbilimciler, arkeologlar, tarihçiler, din ve kültür âlimleri ve kitaba göre– bu topluluk bir yer içinde başka bir yer, kimliklerden oluşmuş bir takımyıldızı, Foucault'nun deyimiyle, metnin alt-metne atladığı ve mitlerin masonluk ortadan kalktıktan uzun zaman sonra bile ayakta kaldığı bir heterotopya** haline gelmiştir.[7]

Kütüphane'yle ilgili günümüze ulaşan ilk kapsamlı tartışma, söylenceye göre, Kütüphane'de çalışan Yahudi bir bilgin tarafından yazılmış olan ve Septuagint olarak bilinen İbrani kutsal kitaplarının Yunan diline çevrilmesiyle ilgili bir projenin tarihsel kroniğini çıkaran *Letter of Aristeas*'tır (İÖ 180-145 civarı). İsim, yetmiş Yahudi bilgininin toplanıp, çeviri tamamlanana kadar kral tarafından kapalı tutulması inancından gelmektedir. Her ne kadar bugün bu hikâyeye pek kimse inanmasa da, bu mektup

* Yunanca "mousa", Latince "musa" olarak adlandırılan esin perileri. (ç.n.)

** Fransız filozof Michel Foucault'nun "bir tek gerçek mekânın içinde birden çok zaman ve mekânın aynı anda barınması" anlamında kullandığı terim (mezarlıklar, müzeler, kütüphaneler gibi). (ç.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ve diğer bölümler Kütüphane'nin, Büyük İskender'in en iyi generallerinden birisi olan ve İskender'in ölümünden sonra ele geçirilmiş olan Mısır'ın krallığını güvence altına alan I. Ptolemaios Soter tarafından yaptırıldığı teorisini desteklemektedir. Hanedanlığa ait ismi onbeşinciye kadar aynı şekilde devam etmiş olan Soter, İskender'in dileğini yerine getirerek bir kütüphane kurması için eski Atina tiranlarından ve Aristoteles'in öğrencilerinden, mali yönetim alanında eğitimli Phaleronlu Demetrios'u buldu. (Hikâyeye göre, Ptolemaios vârisine özel ders vermesi için Theophrastos'u çağırdı ama Atinalı filozof bu görevi geri çevirip kendi yerine Demetrios'u önerdi.) Aristoteles'in Lykeion'u ile Platon'un Akademia'sını model alarak bir okul kurması için Theophrastos'a yardımcı olan Demetrios görevi kabul etti. Büyük kentin politik kargaşasından kaçıp sığınacak bir yer arayan Demetrios, çevrede rağbet gören korunmalı yer olasılıklarını görüp değerlendirdi.

İskenderiye girişiminin kökeni kadar özgünlüğü de bitmek bilmeyen bir tartışma konusu olmuştur. Üçüncü yüzyıldaki Helenlerin, ticari, politik ve kültürel alanda bilgi aracı olarak kitap toplamanın ve bunları pek çok farklı dile çevirmenin önemini fark eden ne ilk ne de tek toplum olduğu çok açıktır. Eski Hitit ve Asur krallıkları, söylendiğine göre, pek çok dilde son derece etkileyici arşivlere sahipti ve kökleri Nebukadnezar zamanındaki (İÖ 605-562) Babil İmparatorluğu'na kadar uzanan büyük bir de kütüphaneleri vardı.[8] Ne var ki, İskenderiye farklı bir şey vaat ediyordu. Ayrıca, hem Helen hem de Mezopotamya geleneklerinin değerlerinin anlaşılmasını sağlıyordu. Neyse ki, rakip 'Yunan' ve 'doğubilimci' yaratılış teorileri genellikle İskenderiye'yi karma bir mirasın vârisi olarak kabul eden bir görüşte karar kılmaktadır. Kütüphanenin Peripatetik* tarzda tasarlanan özel yapısı, Doğu'ya ait bilgi toplama konusunda kazanılmış bir hakka sahip olan Makedonyalı hükümdarlar tarafından, imparatorluk aleminde, bünyesinde farklı prensipler barındıran bir Helenizm kurma niyetiyle tanıtılmıştı.[9]

Ayrıntılar netleşmeye başladıkça, bu özel İskenderiye projesinin kralla-ra yakışır olma konusunda emsalsiz olmasa da, kapsam açısından kesinlikle eşsiz olacağı ortaya çıktı. Kütüphanenin kaderinde, yalnızca bir par-

* Bir işin yürüyerek yapılmasını ifade eder. Aristoteles'in Lykeion'unda kapalı bir avlu (Peripatos) bulunması ve filozofun derslerini bu avluda yürüyerek vermesi nedeniyle okula Peripatetik Okul da denirdi. (ç.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

şömen tomarı deposu olmaktan çok daha büyük bir girişim olmak yazılıydı. Kültürel emperyalizme ait bir programın altına imza atan, Bruno Latour'un deyimiyle bir 'hesaplama merkezi' olan ilk kütüphaneydi.[10] Daha sonra benzer nedenlerden tüm Helenistik merkezlerde –prestij, kültürel anlayış ile yönetim ve saltanat gibi pratik amaçlara yönelik olarak– kraliyet kütüphaneleri kuruldu.[11] Ayrıca, Pergamon ve Ephesos'taki rakiplerinin aksine, İskenderiye, onlarla birlikte çalışmak, matematik ve tıp, edebiyat ve şiir, fizik ve felsefe ile uğraşmak isteyen okumuş Yunanlılara kapılarını açacaktı. Ptolemaioslar, bu çalışmaların yarattığı ihtişamla parlayacaklardı. Son olarak, bu kütüphane rakipleriyle arasında bir fark daha yaratıp evrensel olacaktı. Dünya üzerinde yazılmış her şeyi tam anlamıyla kapsamayı amaçlayacaktı. Zenon'un Stoa ve Epikuros'un okulundan sonraki yarım yüzyılda, tüm bunlar dünyadaki tüm yazılı eserlerin bir araya toplandığı tek bir yerde gerçekleşecekti.

Böylece, bu paradigmatik yerde, Akdeniz ticaretinin birleştiği noktada bir bilim endüstrisi kuruldu. Demetrios kralın danışmanı olarak Platon'un çizdiği yoldan gidip, koleksiyonları devletçilik, krallık ve hükümdarlık üzerine yazılmış çalışmalarla başlattı; ne de olsa hükümetin ve kültürün ilerlemesi aklı başında bir hükümdar için ikiz hedeflerdi. Büyük İskender, fatihlerin, idare edebilmek için önce kimi idare ettiklerini bilmeleri gerektiği gerçeğini kendine düstur edinmişti. Bu da yöresel eserlerin toplanıp Yunan diline çevrilmesini gerektiriyordu. Ancak Ptolemaioslar Helenistik mirasın aslını bulup olduğu gibi muhafaza etmeyi de eşit derecede saygın bir çaba olarak görüyorlardı. İskenderiye büyüyüp zenginleştikçe, Kütüphane de zenginleşecek, Helenizm'in Yunan'dan çok Helen olan bir hareket merkezi olacak ve burada Peripatetik model Aristoteles'in hayal bile edemeyeceği kadar gelişecekti.

Kütüphane'ye ayrılan alanda iki tesis vardı, Müze ve Kütüphane'nin kendisi. Bunların amaçları örtüşse de, yetki alanları farklıydı – bilginler için bir *biblion* (kitap merkezi) ve Musalara ithaf edilmiş bir *mouseion*. Tam yeri hâlâ kesin olarak bilinmese de, ikinci derecede kanıtlar şehir merkezine ve limanına yakın bir bölgeyi işaret etmektedir. Mimari tarzı bilinmese de, elimizde *rameseseum*'un planı doğrultusunda –yani saray, müze ve tapınaktan oluşan bir kombinasyon olarak– inşa edildiğine dair ipuçları bulunmaktadır. Musalara ithaf edilmiş bir tapınak olan Müze de, Atina kanunlarının koruması altında olmaya hak kazanmak için dini statüye sahip olması gereken Atina'daki okuluyla aynı hukuksal yapıya

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sahipti. Müze'ye, *epistates* ya da müdür olarak anılan ve benzer şekilde Mısır'daki mabetleri idare eden rahipler tarafından tayin edilen bir Musa rahibi başkanlık ediyordu.[12] Bu rahibin gözetimi ve II. Ptolemaios Philadelphos'un teşvikiyle, İÖ 283 yılında Strabon'un daha sonra *synodos* (cemiyet) olarak adlandıracağı, aralarında hiç kadın olmayan, verdikleri özel öğretmenlik hizmeti karşılığında maaş alan, vergilerden muaf tutulan ve kendilerine şehrin kraliyet bölgesinde –ki yemeklerini de buradaki yuvarlak kubbeli bir yemek salonunda toplu olarak yerlerdi– ücretsiz pansiyonerlik imkânı verilen 30 ila 50 üyeden oluşan topluluk bir araya geldi.[13] Dışarıda, zaman zaman ders vermek için çağrılanlar için sınıflar vardı.

Belki de okumuş bilginlerin hepsi halk tarafından çok seviliyor değildi – örneğin, vergiden muaf yabancılar, hele de, bir Roma papirüsünden öğrendiğimiz kadarıyla, ödemeleri kamu fonlarından yapılıyorsa pek sevilmezlerdi. Ancak Müze'nin zengin sakinleri sık sık haber yollarlardı. Demetrios tarafından ilk davet edilenlerden biri, özel ders vermesi için kendisine yapılan bir ricaya cevap olarak I. Ptolemaios Soter'e "Geometriye giden Krallara Yakışır bir Yol yoktur" diyen matematikçi Eukleides'tir. Eukleides'in *Elements* adlı çalışmasını Philadelphos'un hüküm sürdüğü dönemde derlemiş olması ihtimali vardır; ayrıca, konik kesit üzerine, yedisi günümüze ulaşmış –dördü Yunanca, üçü Arapça– sekiz kitap yazmış olan 'büyük geometri bilgini' Pergeli Apollonios'u da (İÖ 250-220) etkilemiştir.[14] Öyle görünüyor ki, matematik ve metafizik, doğal tarih ve astronominin yanında birlikte uyum içinde barınabilmiştir. Söylendiğine göre, Ptolemaios Philadelphos zooloji bilimiyle ilgileniyordu; bu yüzden Müze'de bir bahçe, bir hayvanat bahçesi ve bir de gözlemevi bulunmuş olması mümkündür. Müze bilginleri, V. Ptolemaios (İÖ 205-180) zamanından başlayarak oyunlar, festivaller ve edebi yarışmalar düzenlemişlerdir. Burası, bir rahip tarafından idare edilen bir kült merkezi olarak kalmıştır. Eğer Apollon'un en önemli tapınağı Delphoi, Zeus'unki de Olympos ise, Musaların tapınağı da, hiç şüphe yok ki İskenderiye olurdu.[15]

Müze'nin yanında, Kral tarafından tayin edilmiş olan ve aynı zamanda kraliyet öğretmenliği görevini de elinde bulunduran uzman bir kütüphaneci tarafından idare edilen Kütüphane'nin kendisi yer almaktaydı.[16] Kütüphane, içinde üstü kapalı geçitler (ki bunları gözünüzde kemerli yollar olarak kolayca canlandırabilirsiniz) boyunca sıralanan rafların (*theke*) olduğu pek çok kanat ve sundurmadan meydana geliyordu. Bize söylenen, farklı kategorilerdeki yazarlar ve yine farklı kategorilerdeki bilim

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dalları için ayrı yerler ayrılmış olduğudur. Son azizlerin Babil İmparatorluğu'na İnciller getirmelerindekine benzer bir şevkle, III. Ptolemaios'un aracıları da Akdeniz'deki kitapları silip süpürerek gelişmekte olan koleksiyonu iyice büyütmüşlerdir.

Kitapların bir tutku, kitap toplamanınsa bir patoloji olduğu deyişi kesinlikle İskenderiye'ye ait olmalı. Kütüphane'nin entelektüel mülke pek saygısı yoktu – hatta mülkiyet haklarına bile. Anlatılanlara göre, III. Ptolemaios (İÖ 246-221) dünyadaki tüm hükümdarlara mektup yazıp, birer kopyalarını çıkartmak için kitaplarını ödünç istemiştir. Atina kendisine Euripides, Aiskhylos ve Sophokles'e ait metinleri ödünç verdiğinde onları kopyalamış, ancak orijinallerini de saklamış ve senet olarak yatırdığı on beş yeteneğin servetini neşe içinde ceza olarak kaybetmiştir. Tıbbi metinlerin de benzer muameleler gördüğünü anımsayan Galenos, gümrük görevlilerinin oradan geçen gemilerdeki tüm kitaplara –sonradan kopyaları çıkarılmak üzere– haciz koymak için emir aldıklarını anlatmaktadır.[17] Kitapların orijinalleri Kütüphane'ye konuyor ve 'Gemilerden' başlığı altında sınıflandırılan bölümde yer alıyordu – daha büyük koleksiyonlar için ise 'gemi kütüphaneleri' ifadesi kullanılıyordu. Şanslı kitap sahipleri birer kopya alıyorlardı, ama öyle sanıyoruz ki İskenderiye'den ayrılan pek çok yolcu kitaplarının ilk baskısından mahrum kalmış oluyordu.

Kütüphane ve Müze herhangi bir felsefi ekol ya da öğretiyle bağlantılı değildi.[18] Bize anlatıldığına göre, orada ikamet eden bilginler bir dereceye kadar akademik özgürlüğe, hatta kontratını yenilemeden makamında kalma hakkına sahipti. Ancak kontratları iptal etmenin pek çok yolu vardı. İster filozof ister düzenleyici olsun, Musaların kafesinde bir şeyler karalayan eşi zor bulunan insanlar kralın hizmetindeydi ve onların gazabına davetiye çıkartmamak yapılacak en akıllıca şeydi. Maronealı Sotades'le ilgili bir hikâye vardır. Hikâyeye göre, Sotades kız kardeşine II. Ptolemaios Philadelphos'un evliliğiyle ilgili, muhtemelen nezaketten çok nükte içeren müstehcen bir şiir yazar. Şiiri onun yazdığı anlaşılınca, bu talihsiz şair hapse atılır; kaçar, ama tekrar yakalanıp kurşundan yapılma bir çömleğe konup denize atılır. Onun başından geçenler, itaat etmeyenlere uyarı olması amacıyla yaygın bir şekilde anlatılmış, belki de uydurulmuştur. Bilgi ve kontrol, Kütüphane'nin kökenlerinde ve yöntemlerinde kitabelere özgüydü.

Kallimakhos'un zamanına gelindiğinde Kütüphane bünyesinde çok yönlü çalışmalar içeren 400.000'in üzerinde karma parşömen tomarı ve

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bunlara ek olarak 90.000 tane de tekli parşömen tomarı vardı. Koleksiyon genişledikçe, en azından bir kardeş kütüphane (ya da bazılarının deyimiyle, şube) oluştu. Bu, Serapis Tapınağı'nda bulunan ve III. Ptolemaios tarafından yeni bir Yunan-Mısır kültüne ev sahipliği yapmak üzere şehrin güneybatısında, kraliyet bölgesinden biraz uzakta kurulmuş olan Serapeion'du.[19] Demetrios'un kendisi de Serapis kültüne geçmişti ve yeni kütüphane kısa sürede 40.000'den fazla kitaba sahip oldu. En sonunda bütün şehirde daha küçük pek çok kütüphane oluştu. Bunlar Ortaçağ Paris'inin Latin Bölgesi'ndeki bibliothèque ve parcheminère'lerin çoğalacağının ve Bologna ile Oxford üniversite şehirlerinin habercisiydi.

Oldukça problemli ve eksik olan listede, ilk Kütüphaneci Demetrios'un ardından Ephesoslu Zenodotos gelir (İÖ 283-245). Zenodotos'un en ünlü yardımcıları arasında, resmi anlamda hiçbir zaman Kütüphanecilik pozisyonunda yer almamış olması muhtemel olan[20] ama Kütüphane için dünyadaki ilk konu kataloğunu başlatan –*Pinakes* (tabletler)– Kyreneli Kallimakhos da vardı. Katalog altı kısımdan oluşuyor ve klasik şiir ve düzyazılar içeren 120.000 kadar parşömen tomarını listeliyordu.[21] İS 4. yüzyıla kadar ki 700 yıl boyunca, bir seferde yüze yakın bilgin bu koleksiyona başvurmak, okumak, sohbet etmek ve yazmak için Kütüphane'ye gelmiştir. Bu bilginler önce, İskenderiye'nin tekelinde olan papirüs üzerine, sonra da, Ptolemaioslar Pergamon'da Selevkoslar tarafından kurulan yeni kütüphaneyi yok etmek amacıyla dışarıya papirüs satmayı durdurunca, parşömene yazdılar. Önceleri, keten ya da deri şömizlerin içinde korunan parşömen tomarları üzerine yazdılar ve bunları salon ya da kemerli yolda bulunan raflarda sakladılar. Daha sonra, Roma döneminde, ahşap sandıklarda (*armaria*) saklanan, kodeks formundaki el yazmaları yazdılar.[22]

Kütüphane çalışanları arasında sayıca en kalabalık olanlar, çalakalem yazanlar (*charakitai*) ve –papirüs üzerine yazdıkları için *charta* adı verilen çevirmenlerdi. Atinalı Timon'un deyimiyle bu insanlar zamanlarını Musaların kafesinde bir şeyler 'gagalayarak' geçiriyorlardı. Ancak Kütüphane'deki eserler klasiklerle sınırlı değildi. İÖ 270 yılı civarında Kütüphane'nin meşalesini, bir rivayete göre Syrakusaili genç Arkhimedes'i (İÖ 287-212) içtenlikle kabul etmiş olan, bilimsel epik *Argonautica*'nın yazarı Rodoslu Apollonios devraldı. 'Eureka'* sözünün arkasındaki deha olan Arkhimedes, Müze'de bir süre kalıp Nil Nehri'nin yükselip alçal-

* 'Buldum!' (ç.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

masını gözlemlemiş ve kendi adını taşıyan o ünlü 'vida'yı* icat etmiştir. Ayrıca hidrostatik biliminin temellerini de burada atmış ve o tarihten 1800 yıl sonra matematiksel hesaplamanın temelini oluşturacak alan ve hacim hesaplamaları yöntemlerinin ana hatlarını ortaya çıkarmıştır. Arkhimedes daha sonra, belki de zorunluluktan, savaş alanında çalışmaya başlamış, doğduğu şehrin Romalılara karşı verilen ve kendi yaşamına da mal olan bir mücadeledeki savunması için kuşatma aletleri tasarlamıştır.[23]

Arkhimedes, Müze'de ve Kütüphane'de, uygulamalı sanatların geliştirilmesi konusunda tek başına değildi. Ne de olsa şehir, liman üzerinde 100 metre yükselen, Knidoslu (bugünkü Datça) Yunan mimar Sostratos tarafından tasarlanan, II. Ptolemaios tarafından yaptırılan ve bugün dünyanın yedi harikasından biri sayılan Pharos'uyla (İskenderiye feneri) ünlüydü. Tepesinde ateş yanan ve düz bir aynayla odaklanan Pharos, denizde otuz mil açıktan görülebiliyordu. Müze içinde, tarım ve denizciliğe dayalı bir kültürün özel talepleri oldukça açıktı. Nil'in bir yıl boyunca sebep olduğu seller fiziki sınır işaretlerini değiştiriyor, gökyüzü gözlemleri de karasal mülk sınırlarını belirlemede yardımcı oluyordu. Limandan gemi yollayan tüccarlar – ki bu İskenderiye'deki temel iş sahasıydı– karanın görüş alanından çıktıkları anda gemi ile yol alabilmek için göksel deniz yolculuğuna bağımlı oluyorlardı. Müze'dekilerin gözlerini matematik ve coğrafyadaki uygulamalara çevirmiş olması bir tesadüf değildi.

İÖ 235 yılında, Apollonios'un yerine Stoacı coğrafyacı ve matematikçi Kyreneli Eratosthenes (İÖ 276-194 civarı) geçti. Geometri ve asal sayılar konularından zevk alan Eratosthenes, aynı zamanda okyanusların birbirine bağlı olduğunu, Afrika'nın etrafının denizden dolaşılabileceğini ve Hindistan'a İspanya'nın batısından deniz yolunu kullanarak ulaşılabileceğini de anlattı. Bir yılın ne kadar olduğunu doğru olarak çıkarsayan ve Julius Caesar'ın kendine mal ettiği takvimi oluşturan, Dünya'nın yuvarlak olduğunu öne süren ve Assuan ile İskenderiye arasında ölçülen mesafeyi göz önünde bulundurarak çevresini hesaplayan ve yalnızca seksen kilometrelik bir yanılmayla Dünya'nın çapını bulan da odur. Kütüphane ayrıca, yıldızların hareketlerini kaydeden astronomlar olan Timokharis (İÖ 290 yılı civarı) ile öğrencisi Aristyllus'a da (İÖ 260 yılı civarı) ev sahipliği yapmıştır. Adı geçen astronomların Müze'deki çağdaşları arasın-

* Arkhimedes vidası: Arkhimedes'in bugün bile kullanılan pratik keşiflerinden biridir. Eğimli olarak dönen halka boru şeklinde olup, genellikle gemiden suyu çıkarmak için kullanılır. (ç.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

da, Kopernik'ten 1800 yıl önce güneş sistemi için güneş merkezli bir temel önermiş olan Samoslu Aristarkhos (İÖ 310-230), Babil İmparatorluğu'ndan 360 derece dairesel sistemini getiren ve yıldız ve takımyıldızlı haritaları toplayan Hipparkhos, ve çabaları bedenlerin parçalara ayrılmasına karşı yapılan protestolar tarafından gölgelenene kadar insan anatomisi üzerindeki çalışmalara öncülük eden Heraphilos ile Erasistratos da bulunmaktadır.[24] Kütüphane'nin Babil ve Mısır uygarlıklarının bilgilerine erişmekteki rakipsizliği, ona uygar dünyada çok önemli bir yer sağlamıştı.

Bu 'altın çağ' sonsuza dek sürmeyecekti. Eratosthenes'ten sonra Pharos feneri, Yunan dilinde aksanların kullanımını göstermiş olan ama etrafındaki bilginlere faydalı olmak için pek de çaba sarf etmemiş gibi görünen yetenekli dil bilgisi uzmanı (yani oyun yazarı olan değil) Byzantionlu Aristophanes'e (yaklaşık olarak İÖ 257-180) geçti. İsteksiz bir şekilde geçen yirmi yılın ardından, onun yerine, kayıtlara geçen son Kütüphaneci olan Samothrakeli (bugünkü Semadirek) Aristarkhos geçti. Tanınmış bir Homeros uzmanı olan Aristarkhos, İÖ 153 yılı civarında VI. Ptolemaios döneminde göreve getirilmişti. Ancak, yakın dönemden bir yazarın söylediğine göre, İskenderiye'de bilim o döneme gelinceye kadar edebiyat eleştirisinin egemenliği altına girmişti. Bilginin merkezi olan bu yer, barındırdığı kıymetli muhteviyatı koruma, çok az yeni bilginin geçişine imkân ve izin verme konusunda, koskocaman bir şişenin incecik boynunu andırıyordu.[25]

Eğer Kütüphane'nin ilk filozofları, kuruluşunu izleyen ilk üç yüzyılda matematik ve doğal bilgiler konusunda büyük kuramsal ilerlemeler sağlamış olsalardı, Hıristiyanlık devrine gelene kadar Kütüphane icatlardan çok gözetim çalışmalarıyla tanınmış olurdu. Ayrıca, Müze de, Hıristiyanlıktan önceki ilk yüzyıl boyunca, Kütüphane'nin ve onun Yunan edebiyatı ile Yunanca olmayan eserlerin çevirileri üzerine sürdürdüğü sistematik çalışmalara verdiği önemin gölgesinde kalmış gibi görünmektedir. Kütüphane bu iş için başka hiçbir yerin sahip olmadığı fırsatlara sahipti. Örneğin, Kütüphane'nin koleksiyonları arasında, Abderalı Hekataios'un (İÖ 3. yüzyıl) *Aegyptiaca*'yı yazmak için kullandığı Mısır'a ait 'kutsal defterler'in bulunmuş olması ihtimali vardır. Ama Kütüphane çalışanlarına sık sık yüklenen bir suçlama olarak 'düzyazıya burnunu sokma', kolay vazgeçilebilecek bir şey değildi. Ve bu gerçek, Kütüphane'nin hem güçlü hem de zayıf yönünü ortaya koyuyordu.

İÖ 48'de meydana gelen büyük İskenderiye yangını sırasında –ki efsaneye göre bu yangın, Kleopatra'nın erkek kardeşi XIV. Ptolemaios'un

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

filosunun yolunu kesmek amacıyla, Julius Caesar'ın iskeleleri ortadan kaldıran askerleri tarafından yanlışlıkla yayılmıştır– Livius'un dediğine göre, Kütüphane'de 400.00'in üzerinde parşömen tomarı vardı. Ne bu bilginin doğruluğundan, ne de, İÖ 25-20 yıllarında İskenderiye'de yaşamış coğrafyacı Strabon'un yazılarında Kütüphane hakkında bazı ipuçları bırakmasından sonra Kütüphane'de ne gibi değişiklikler olduğundan eminiz. Ancak, düşününce şu sonuca varılabilir: Strabon'un içinde bulunduğu topluluk Arkhimedes tarzında bağımsız bir çalışmayla değil, çeviri işleriyle, özetlemeyle ve filoloji alanında Müze'nin ilk emirnamesini aşmayı başaramayan arındırma çabalarıyla meşguldü.

Yakın dönemden bir yorumcunun deyimiyle, Kütüphane okuyucuya 'olaylara farklı bir gözle bakma imkânı' sağladı; Kütüphane'nin içerdiği ciddi çalışmalar, üslup, edebiyat ve klasik eserlerin okunabilirliği konusunda çok dikkatliydi.[26] Diğer yandan, edebi hünere verdiği önem, 'yenilerin' keşfedilmesini engelleyen metinsel üstünlüğe çok büyük bir ağırlık yüklemişti.[27] Hıristiyanlık döneminin başlarına gelindiğinde İskenderiye artık Babil, Mısır, Yahudi ve Yunan düşüncesiyle ilgili bilinebilecek ne varsa hepsinin gayretle toplandığı, kodlandığı, sistematik hale getirildiği ve kontrol altına alındığı bir yer haline gelmişti. İskenderiye, Batı geleneğinin metin-merkezli kültürünün temeli oldu. Toplama ve sınıflandırmanın gerektirdiği disiplin ve âlimliğe verilen önem, akademik profesyonellik için esastı. Ancak Kütüphane, ilk filozoflarını farklı kılan 'daha derin bilgiler bulmaya çalışma' özelliğini korumayı başaramadı. Yazılı sözlerin deneysel gözlemlerle çeliştiği bir yerde kitapların varlığı yanıltıcı olabilir ve dünyayı anlamada sorun çıkarabilirdi. Buradan çıkarılacak bir ders vardı ve bu daha sonra Rönesans dönemi doğa filozofları tarafından kanıtlanacaktı.

Bununla ilgili bir örnek, İS 2. yüzyıl'da yaşamış olan Antikçağ'ın son büyük astronomu Klaudios Ptolemaios'un (yani Batlamyus – kraliyet ailesiyle bilinen hiçbir bağı yoktur) günümüze kadar gelmeyi başaran bir eserinde yer almaktadır. Batlamyus, yenilikçi atalarıyla gerilim halinde de olsa, en yüce İskenderiye geleneklerinde herkesten üstündü. On üç ciltlik *Almagest*'te, İskenderiye'deki astronomi bilgilerini sistematik hale getirmiş ve bin yıldızı listelemiştir. Ancak onun yalın çemberler* matematiği –ki

* Batlamyus'un astronomi sistemi, 'yedi gezegen'den her birinin bir çember üzerinde döndüğünü varsayar, ki bu çemberin merkezi, taşıyıcı adı verilen daha büyük çemberin üzerinde hareket eder. (y.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bu sistem onun adıyla anılmaktadır– gözlemsel astronomiye değil, Aristoteles'in metinlerinden alınan yermerkezli kozmolojiye hizmet etmiştir. Bilinen dünya hakkındaki her şeyi kodlayan muazzam eseri *Geography* gibi, astronomisi de onaltıncı yüzyıla kadar Avrupa'da etkili olmayı sürdürmüştür; her iki durumda da, bunlar klasik metinlerin düzeltme ve karşılaştırılması üzerinde sistematik bir şekilde çalışmış olan, kendini işine adamış bilgin-kütüphaneciler tarafından üretilen İskenderiye basımlarının izlerini taşımaktadır. Belki de elde ettikleri en önemli başarı, insanoğlunu araştırma, soruşturma ve keşfetme yönünde harekete geçirecek soruları belirleyip bunların altlarını çizmekti.

* * * *

Günümüzde İskenderiye Kütüphanesi'nin evrensel bir cazibesi vardır. Bu, büyük ölçüde, bilginlerin bağımsız bilimsel çalışma ve temel araştırmalara duyduğu saygıdan kaynaklanmaktadır. Ancak, manastırın neredeyse var olduğu tüm süre boyunca saraya çok yakın olduğunu unutmamakta fayda vardır. Kütüphane ileri düzeyde araştırmaların yapıldığı bir kurum olsa da, hiçbir zaman bir fildişi kule* değildi. Kütüphane'nin aydınları halkın içindendi ve iç savaşın karşıt imgelemlerinin acısını epey çekmişlerdi. Merasimleri politik kargaşalar tarafından yarıda kesilmiş, bilimsel tartışmaları sürgüne gönderilmiş ziyaretçilerce alevlendirilmişti. Hoşgörülü bir akademiydi, ama krallık himayesi sınırları içinde. Yenilikçilerin 'bilgi güç demektir' deyişini Francis Bacon'a mal etmeleri Antikçağ uzmanlarına son derece komik gelmektedir. Bacon bilimsel devrimin tehlike işaretlerini halkın anlayacağı şekle sokan kişi olabilir, ama İskenderiye'de, Bacon'dan tam 800 yıl önce, evrensel bilgi arayışı krallık girişimleri için çoktan esin kaynağı haline gelmişti. Bu itici güç V. Nicolaus ve IV. Sixtus zamanında, Vatikan'ın imparatorluk merkezindeki bir kütüphanenin yapımı sırasında tekrar ortaya çıkmış ve Batı tarihinde de sık sık tekrarlanmıştır. Bilginin yayılmasını kontrol altında tutma girişimi Ptolemaios ihtirasına ait bir kavramdır – ve belki de uzaya gönderilen uyduların ve World Wide Web'in** olduğu çağa kadar elde edilmesi mümkün olmayan bir

* Fildişi kule: Kendini yaşanın acı gerçeklerinden soyutlama anlamında kullanılan bir ifade. (ç.n.)

** Dünya çapında ağ (www). (ç.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

başarı. Ne var ki bu, İskenderiye projesinin en iyi ve en problemli haliydi.

Prensler ve prenslikler ile bilgi ve bilginlik tarihiyle bağlantılı olan İskenderiye, karma bir model oluşturmaktadır – biraz 'danışma komitesi', biraz lisansüstü eğitim birimi, biraz gözlemevi, biraz da laboratuar. Ama İskenderiye şehri sadece fikir alışverişi açısından değil, mal-mülk ve insanlar açısından da ticaret merkeziydi. Hem dini, hem de dinleri barındıran bir yerdi – tüm tanrılara tapınılan, Yahudilerin, putperestlerin ve Hıristiyanların İran'daki Zerdüşt inancıyla Hindistan'daki Budizm ve Hinduizm'in etkisi altındaki teolojileri tartıştığı bir yer. Kimilerine göre Neo-Platonculuk İskenderiye'de ortaya çıkmıştır. Ne var ki, ona enerji ve hayat veren bu gerilimler aynı zamanda onun varlığını tehdit ediyordu. Caesar'ın Mısır'ı fethini takip eden Roma döneminde, İskenderiye'nin var olma koşulları denizaşırı dominyonların kızgınlıklarıyla şekilleniyor ve bu arada günlük rutinleri de pek çok farklı inancın kuramcıları arasında çıkan isyanlarla sekteye uğruyordu. En sonunda, Kütüphane'nin servetleri İskenderiye'ninkilerle birlikte yükseldi ve çöktü. İkinci yüzyıla gelindiğinde, Roma artık İskenderiye'den aldığı tahıla daha az ihtiyaç, İskenderiye'deki bilimsel çalışmalara da daha az ilgi duyuyordu. Hem şehrin refah seviyesinde hem de Kütüphane'nin ününde düşüş vardı. Bu dönemden sonra oradaki kütüphaneciler artık çok daha az tanınacak, bilginleri de –belli başlı istisnalar dışında– daha az saygıdeğer, ya da en azından gelecek kuşaklar tarafından daha az tanınıyor olacaklardı. Nihayet, 'İskenderiyeli' sözcüğü, redaksiyon becerisi, birleştirme ve bilimi oluşturmaktan çok düzeltme uygulamaları için kullanılan bir yakıştırma haline geldi – yeninin peşine düşmektense, eleştiriyor, gözlüyor ve eski formların saflığıyla meşgul oluyorlardı. Pergamon ve başka yerlerdeki rakipleri statü ve ün açısından yükselip İskenderiye Kütüphanesi'nin liderliğini ele geçirmek için mücadele etmeye başladı.

Caracalla İS 3. yüzyılda şehri yağmaladığında Kütüphane'nin ne kadar hasar gördüğü ya da Müze'den geriye ne kaldığı hakkında net bir bilgi yoktur; aynı şekilde, diktatörlerin İS 391 yılında kitapları, özellikle de Serapeion'dakileri yakarak düşünceleri kökünden temizleme çabasına destek veren imparator Theodosius ve piskopos Theophilos tarafından kışkırtılan kalabalığın verdiği zararın boyutları da kesin olarak bilinmemektedir. İskenderiye Kütüphanesi dendiğinde akla gelen son ünlü insan da, daha çok geometri ve müzikbilim alanındaki bağımsız çalışmalarıyla

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hıristiyanların kâfir olduğuna inandıkları, şehit Hypatia'nın babası olarak tanınan matematikçi Theon'dur.[28] İskenderiye'nin ve Kütüphane'nin zenginliğinden geriye kalanlar da, piskoposlar arasındaki rekabete ve Arapların İS 641'deki işgaline kurban gitmiştir.[29]

Bahsi geçen yılda, yani *hejira*'nın* yirminci yılında, Emir Amr İbnü'l-As şehri ele geçirdi. Söylendiğine göre, Emir Amr İbnü'l-As Kütüphane'yi bulduğunda orası artık eski Kütüphane değildi. Görünüşe göre, ışık ve görme bilimiyle astronomi konularında bilgili, matematik ve coğrafyada da tecrübeli olan Arapların ilgisini çeken çok az kitap vardı. İçinde bulunan eserler ağırlıklı olarak eski kilise ileri gelenlerine ait yazılar ve dini kitaplardan oluşuyordu ve hatalarla doluydu, çünkü okuyan kişiler için Yunanca artık son derece yabancıydı. Halife Ömer'e Kütüphane'deki kitapları ne yapacağı sorulduğunda, şu cevabı yollamıştı:

> Eğer kitapların içerikleri Allah'ın kitabıyla uyuşuyorsa, onlar olmadan da yapabiliriz, çünkü öyle bir durumda Allah'ın kitabı yeter de artar bile. Diğer yandan, eğer Allah'ın kitabıyla uyuşmayan bilgiler içeriyorlarsa da, onları saklamanın bir anlamı yoktur. Öyleyse, durmayın, yok edin onları.

Bile geçirilen kitaplar halk hamamlarına dağıtıldı ve halkı ısıtmakta kullanılan fırınları besledi. Söylendiğine göre bu sözcük yığınlarını yakmak tam altı ay almıştır. Yine söylendiğine göre, bu imhadan yalnızca Aristoteles'in kitapları kurtulmuştur.[30]

* * * *

İskenderiye Kütüphanesi'ni Arapların yaktığı yönündeki hikâye bir efsanedir; ama tarih olması da mümkündür.[31] Eğer bu gerçek olsaydı, tam da Yunan ölçülerine uyan bir trajedi olurdu. İS 48 yılında yalnızca Kütüphane'nin yandığı, Müze ile Serapeion'un ise İS 391'de Theodosius'un verdiği emre kadar ayakta kaldığı öne sürülmüştür. Güvenilir bir kaynağa göre, Araplar Kütüphane'nin yıkılmasıyla ilgili hiçbir suçlamayı kabul etmemektedir.[32] Durum her ne olursa olsun, dört yüzyıl bile olabilecek uzun yıkımı boyunca gördüğümüz şey, Avrupa'nın geçmişinin önemli bir

* Hicret. Hz. Muhammed'in İS 622'de Mekke'den Medine'ye göçü. (y.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

parçasıdır. Kaybolan Kütüphane bilime giden bir yolu kaparken, bir yenisini de açmıştır. Kütüphane'nin yeniden inşa edilmesinde –ki bu hem tarihi hem de edebi bir hareket olup çağdaş İskenderiye'de de gerçek bir olaydır– mirasımızın Helen kültürüne ve diğer geleneklere ait olan kısımlarını daha iyi anlama şansını buluyoruz; İskenderiye'nin hamurunda yoğrulmuş tüm bu kültürler de modern Avrupalıların bilgilendirilmesi anlamına geliyor. Bu kitaptaki makalelerin amacı, hafızalardan silinmiş olan pasajları yeniden keşfetmek ve unutulmuş miraslarla ilgili bilgilerimizi tazelemektir.

İlk makalede, bir Ortadoğu arkeologu olan Dan Potts bize İskenderiye Kütüphanesi'nin ne tek başına eski dünyadaki kütüphaneciliğin bir göstergesi, ne de arşivsel bir uygulama olduğunu hatırlatıyor. Arşivler, yazının İÖ 3400 yılı civarında Güney Mezopotamya'daki Uruk bölgesinde ilk kez ortaya çıkışıyla birlikte oluşturulmaya başlanmıştır. Çivi yazısıyla yazılmış iktisadi metinlerin arşivlenmesi Roma/Part döneminde de devam etmiş, İÖ 2500 yılı civarına gelindiğinde kilise kanununa göre belirlenen edebi metinlerin bilimsel küratörlüğüne* başlanmıştı. Eski Yakındoğu medeniyetlerine ait en ünlü kütüphaneler arasında, Ninova'da bulunan ve başka bölgelerden getirilmiş binlerce tableti barındıran Assurbanipal'inki de vardır. Profesör Potts'un yazısı, eski Yakındoğu'daki atalarının başlıca özelliklerini tekrar gözden geçirmek yoluyla, İskenderiye'nin tarihsel öneminin altını çizmektedir.

İkinci makalede, dilbilimci ve gezgin Wendy Brazil dünyanın her yerinden bilginleri ve devlet adamlarını İskenderiye'ye çeken şeyin ne olduğunu bulmaya çalışmakta ve şehrin cazip yönleriyle ünlü ziyaretçilerini araştırmaktadır. Üçüncü yazıda, klasik sanat uzmanı Robert Barnes Antikçağ kaynaklarını kullanarak bize kütüphaneden, kitaplarından, kütüphanecilerinden, bilimsel çalışmalarından ve son olarak da yok olmasından bahsetmektedir. Barnes ayrıca, Luciano Canfora'nın satış rekorları kıran *The Vanished Library* adlı kitabını ele almakta ve yazarın 'İskenderiye'deki tüm halk kütüphaneleri yok olduğuna göre, eski zamanlara ait eserlerin kurtulmasını tamamıyla özel koleksiyonculara borçluyuz' şeklindeki iddiasını da değerlendirmektedir.

Klasik sanat uzmanı olmanın yanı sıra edebiyat hafiyeliği konusunda da yetenekli olan R. Godfrey Tanner olaya başka bir açıdan yaklaşarak,

* Genel anlamda bir müze için eser satın alma, bunların depoda korunmasını ve denetlenmesini sağlama, eserleri sergiye koyma gibi görevleri kapsayan iş alanı. (ç.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Aristoteles'in en önemli bilimsel çalışmalarının İskenderiye'ye gelmesine eşlik eden karmaşık tarihi çözmektedir. Tanner'ın hem Ptolemaios'un aldığı hem de Kütüphane'ye İÖ 40 yılı civarında ulaşan eserlerin etrafındaki sırrı çözme girişimleri adeta bir dedektiflik dizisini andırmaktadır. Altıncı makalede, klasikler üzerine ders veren ve aynı zamanda tıp tarihçisi olan John Vallance, İskenderiye'nin tıp dünyasına egemen olduğu şeklindeki kabul gören inanışa meydan okumakta ve doktorların (ya da tıp filozoflarının) İskenderiye'de kraliyet himayesinde kendilerine yer bulabildiklerine ve hatta tıp araştırmalarının Müze'nin araştırma programının bir parçası olduğuna dair çok az kanıt olduğunu ileri sürmektedir. Vallence'in makalesi, Kütüphane'nin varlığının, tıp kuramı alanında yazılmış ilk çalışmaların tamamen yeni yöntemlerle incelenmesini mümkün kıldığını, ama aynı zamanda eski zamanlara ait tüm tıbbi grupların içinde en pratik ve en anti-teorik olanının yükselişine de katkıda bulunduğunu göstermek için örnek olay incelemelerinden faydalanmaktadır.

İskenderiye'den geriye kalan kültürel ve üslupsal mirası gözler önüne sermek için Kıbrıs'ın Ptolemaios zamanındaki başkenti olan 4. yüzyıl Paphos'u hakkındaki uzman bilgisini kullanan eski zaman ve tiyatro tarihçisi Richard Green'in yazısının temelinde de benzer bir teori-uygulama ilişkisi yatmaktadır. Makalede, klasik Roma tiyatrosuyla çok büyük benzerlikler taşıyan İskenderiye üslubu gibi bir sonuç çıkarmak için, Sydney Üniversitesi'nin Paphos'ta üç sezondur devam etmekte olan kazı çalışmalarından faydalanılmıştır. Bir sonraki çalışmada, klasik sanat ve Manicilik tarihi uzmanı Samuel Lieu, İÖ 1. yüzyıldan Antikçağ'ın sonuna kadar geçen zamanda Batı dünyasını hâkimiyeti altına alan bir dizi Helen etkisini, Roma yüksek öğrenim ve kitap ticaretiyle bağlantılı olarak incelemektedir.

Kitabın sonlarına doğru, Sydney Üniversitesi'ndeki Nicholson Müzesi eski müdürü Patricia Johnson, İskenderiye'nin Akdeniz'in giz okullarına ve özellikle de, sık sık İskenderiye ile ilişkilendirilen Neo-Platonculuğun yükselişine olan katkısını tartmaktadır. Son makalenin yazarı, Ortaçağ uzmanı John O. Ward, İskenderiye Kütüphanesi'nin sonunu getiren alevlerin ve Umberto Eco tarafından göklere çıkarılan manastırların ötesine bakmakta, İskenderiye Kütüphanesi'nin ve Antikçağ biliminin yapısının ortadan kaybolmasının Ortaçağ Avrupa'sı için önemini araştırmaktadır. Ward, İskenderiye'nin edebi mirasından Karolenj Hanedanlığı zamanına kadar nelerin gelebildiği üzerine düşünüp, Kütüphane'nin yok olmaması

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

halinde Ortaçağ Avrupa'sının ne kadar farklı olabileceğine dair sorular sorar. İskenderiye'ye nitelik ve kapsam açısından yaklaşan tek bir Ortaçağ kütüphanesi vardı: Umberto Eco'nun *Gülün Adı* adlı romanındaki kütüphane. Ancak böyle bir kütüphane aslında hiç olmamıştır ve elimizde hakkında kanıt bulunan tüm Ortaçağ kütüphanelerinden de temelde farklıdır. Dr. Ward bu paradoksu Ortaçağ kütüphanelerinin kapsam ve işlevi açısından araştırarak ele almakta ve Eco'nun kitabında neden o döneme ait kütüphaneler yerine İskenderiye Kütüphanesi'ne daha çok benzeyen bir Ortaçağ kütüphanesi yaratmayı tercih ettiğini araştırmaktadır.

Bütün olarak ele alındığında bu makaleler, çoğu 'İskenderiye kuvveti' olarak adlandırabileceğimiz itici bir güç tarafından harekete geçirilen geniş bir edebi ve tarihi bilim spektrumundaki yeni çalışmalara bir giriş oluşturmaktadır. Bu yazılar, İskenderiye'nin sonsuza kadar düzeltmelerin arkasında, efsane ve mitlerin içinde kaybolması gerektiğini kabul etmek istemeyen bir geleneğin içindeki arkeoloji, dilbilimi, felsefe tarihi, tıp tarihi ve seyahat tarihi alanlarındaki araştırmaların bir araya gelişini temsil etmektedirler. Bu Antikçağ kütüphanesi ortadan kaybolmuş olabilir, ama eleştirel ruhu hâlâ yaşamaktadır.

Notlar

1. Kütüphane, Kütüphane'nin tarihi ve mitolojisiyle ilgili güncel bir inceleme için bkz. John Marlowe, *The Golden Age of Alexandria: From its Foundation by Alexander the Great in 331 BC to its Capture by the Arabs in 642 AD* (Londra: Gollancz/Trinity Press, 1971) ve Mostafa El-Abbadi'nin tam olmasa da faydalı sentezi *Life and Fate of the Ancient Library of Alexandria* (Paris: UNESCO/Mouflon, 1990, ikinci basım 1992). Kütüphane'nin bilim ve kaynakça alanlarındaki yeriyle ilgili bilgi için bkz. Rudolf Blum, *Kallimachos: The Alexandrian Library and the Origins of Bibliography* (Madison, Wisconsin Üniversitesi, 1991), *Kallimachos unde die Literaturverzeichnung bei den Griechen*, çev.: H. H. Wellisch (1991) ve *The English Library before 1700* (yay. haz.) F. Wormald ile C. E. Wright (Londra: Athlone Press, 1958).
2. J. R. Hamilton, *Alexander the Great* (Londra: Hutchinson Üniversitesi Kütüphanesi, 1973), 149.
3. İskenderiye'nin klasik bilim dünyasındaki tarihi için bkz. F. Leo, *Die griechische-römische Biographie* (Leipzig, 1901), ve daha yakın zamanda yazılmış bir kaynak olarak H. Blanck, *Das Buch in der Antike* (Münih: C. H. Beck, 1991); ayrıca 'Das alexandrinische Mouseion' üzerine yazılmış faydalı bir makale de bulunmaktadır (*Pauly-Wissowas Realencyclopadie der classischen Altertumswissenschaft*, 16. 1. kol. 801-21). Kütüphane'nin erkisi ve ortadan kaybolmasıyla ilgili çalışmalar her zaman varsayımsal olmuştur. Onlarca yıl bo-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yunca bunların çoğu, aralarında (Sir) Harold Idris Bell'in de olduğu birkaç öncü âlimin çalışmaları sayesinde ortaya çıkmıştır. Örneğin, bkz. Harold Idris Bell, *Egypt from Alexander the Great to the Arab Conquest: A Study in the Diffusion and Decay of Hellenism*, 1946 Gregynog Konferansları (Oxford: Clarendon Press, 1948).

4. Tanıtıcı bilgi için bkz. Emer D. Johnson, *History of Libraries in the Western World* (Metuchen, N. J.: Scarcrow Press, 1970, üçüncü basım, 1976); Edward A. Parsons, *The Alexandrian Library: Glory of the Hellenic world: Its Rise, Antiquities and Destruction* (New York: Elsevier, 1952).
5. Luciano Canfora, *La Biblioteca Scomprasa* (Palermo, 1986), Martin Ryle tarafından yapılan çevirisi *The Vanished Library: A Wonder of the Ancient World* (Berkeley: University of California Press, 1989; Londra: Hutchinson Radius, 1989; Vintage, 1991).
6. P. M. Fraser, *Ptolemaic Alexandria* (Oxford: Oxford University Press, 1973), 3 cilt; Edwyn Bevan, *The House of Ptolemy: A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty* (Londra, 1927; tekrar basım, Chicago: Argonaut, 1968).
7. Michel Foucoult, 'Of Other Spaces', *Diacritics*, 16 (1), (1968 Baharı), 22-27. Kütüphane'nin nerede olduğu son derece tartışmalı bir konudur. Yerini bulma girişimleriyle ilgili olarak bkz. Evaristo Breccia, *Alexandria ad Aegyptum: A Guide to the Ancient and Modern Town, and to its Graeco-Roman Museum* (Bergamo: Institutio Italiano d'Arti Grafichi, 1922). Okunmaya değer modern anlatımlardan biri de, G. L. Steen'in yayına hazırladığı E. M Forster'ın *Alexandria, the Site and the History*'si (New York: New York University Press, 1993) ile birlikte okunması gereken *Alexandria: A History and a Guide* adlı çalışmasıdır (Garden City: Doubleday, 1961; 3. basım 1982). Yakın zamanda Sydney Üniversitesi'nden Judith McKenzie tarafından yapılan çalışmalar da konuya yeni açıklamalar getirme konusunda umut vericidir. Bkz. Judith McKenzie, 'Alexandria and the Origins of Baroque Architecture', *Alexandria and Alexandrianism* içinde (Malibu: J. Paul Getty Müzesi, 1996), 109-125.
8. Lionel Casson, *Travel in the Ancient World* (Londra: George Allen ve Unwin, 1974), 240; A. Leo Oppenheim'ın *Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization*'ı (Chicago: University of Chicago Press, 2. Basım, 1977) içinde John A. Brinkman, 'Mesopotamian Chronology of the Historical Period', 335-348; Nissen, Hans J. *The Early History of the Ancient Near east, 9000-2000 BC* (Chicago: University of Chicago Press, 1988); Benjamin R. Foster, *Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature* (Bethesda: CDL Press, 1993), 2 cilt; *Civilizations of the Ancient Near East*, (yay. haz.) Jack M. Sasson (New York: Scribners, 1995) içinde Jeremy A. Black ve W. J. Tait, 'Archives and Libraries in the Ancient Near East', IV, 2197-2209.
9. H. Curtis Wright, *The Oral Antecedents of Grek Librarianship* (Provo, Utah: Brigham Young University Press, 1977) içinde H. J. De Vleeschauwer, 'Afterword: Origins of the Mouseion of Alexandria', 176-180. Bu makale ilk olarak Conrad H. Rawski'nin yayına hazırladığı *Toward a Theory of Librarianship: Papers in Honor of Jesse Hawk Shera* adlı yapıtında (Metuchen, NJ: Scarcrow Press, 1973) yayınlanmıştır.
10. Bruno Latour, *Science in Action* (Milton Keynes: Open University Press, 1987).
11. Max Cary, *A History of the Grek World from 323 to 146 BC* (New York: Barnes and Noble, 1963).
12. El-Abbadi, *a.g.e.* 86.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

13. El-Abbadi, *a.g.e.* 87.
14. Bkz. T. Heath (1896).
15. Bkz. Harold Idris Bell, *Cults and Creeds in Graeco-Roman Egypt* (Liverpool: Liverpool University Press, 1957); İskenderiye'nin dini kültlerin tarihiyle olan bağlantısı için bkz. R. T. Wallis, *Neoplatonism* (Londra: Gerald Duckworth, 1972) ve David Fideler (yay. haz.), *Alexandria, Journal of the Western Cosmological Traditions* (Grand Rapids: Phanes Press, 1991).
16. El-Abbadi, *a.g.e.* 93.
17. Galen, *Commentary on Hippocrates Epidemics* III, XVIIA.606K. Bu kaynak için John Vallance'a minnettarım.
18. Blum, *Kallimachos, a.g.e.* 95'te dipnot.
19. El-Abbadi, *a.g.e* 91; Alan Rowe, *Discovery of the Famous Temple and Enclosure of Serapis at Alexandria* (Kahire: Institut français d'archeologie orientale, 1946); Alan Rowe, 'A Contribution to the Archaeology of the Western Desert IV: The Great Serapeum of Alexandria', *Bulletin of the John Rylands Library*, 39, (1956-57), 485-520.
20. El-Abbadi, *a.g.e.* 93-94; C. O. Brink, 'Callimachus and Aristotle', *Classical Quarterly*, 40 (1946), 11-26.
21. Bkz. *The English Library: Sources and History* (Londra: George Allen & Unwin, 1966) içinde Raymond Irwin, 'Callimachus and the Alexandrian Library', 24-41; Peter Bing, *The Well-read Muse: Present and Past in Callimachus and the Hellenistic Poets* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988); *Callimachus* (Oxford: Clarendon Press, 1949-1953) (yay. haz.) Rudolf Pfeiffer; F. J. Witty, 'The Other *Pinakes* and Reference Works of Callimachus', *Library Quarterly*, 43, (1973), 237-244; ve *Kallimachos* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1975) (yay. haz.) Aristoxenos D. Skiadas.
22. H. L. Pinner, *The World of Books in Classical Antiquity* (Leiden: A. S. Sijthoff, 1948), 12-21; E. G. Turner, 'L'Erudition Alexandrine et les Papyrus', *Chronique d'Egypte*, 37 (1962), 135-152; M. A. Hussein, *Origins of the Book: Egypt's Contribution to the Development of the Book from Papyrus to Codex* (Greenwich, Conn.: New York Graphic Society, 1972).
23. Arkhimedes yaptığı keşifleri İskenderiye'de yaşadıkları bilinen matematikçilere atfetmiştir. Yaşamı ve çalışmalarıyla ilgili tanıtım bilgileri için bkz. Marshall Claggett, 'Archimedes', Dictionary of Scientific Biography (New York: Scribers, 1970), c. I, 213-231; ve *A History of Scientific Thought: Elements of a History of Science* (yay.haz.) Michel Serres (Londra: Blackwells, 1995) içinde Michael Authier, 'Archimedes: The Scientist's Canon', 124-160.
24. Bkz. G. E. R. Lloyd, 'A Note on Erasistratus of Ceos', *Journal of Hellenic Studies*, 95 (1975), 172-5.
25. Michael Ryan, *Le Pouvoir des Bibliotheques* (yay.haz.) Marc Baratin ve Christian Jacob, (Paris: Albin Michel, 1996).
26. Christian Jacob, *Le Pouvoir des Bibliotheques* içinde (Paris: Albin Michel, 1996).
27. Bkz., örneğin, James J. O'Hara, *True Names: Vergil and the Alexandrian Tradition of Etymological Wordplay* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996); Rudolf Pfeiffer, *History of Classical Scholarship from the Beginnings to the End of the Hellenistic Age* (Oxford: Clarendon Press, 1968).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

28. Bkz. Maria Dzielska, *Hypatia of Alexandria* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1995).
29. Alfred J. Butler, *The Arab Conquest of Egypt* (Oxford: Clarendon Press, 1902; 2. baskı, P. M. Fraser, 1978).
30. Bkz. Canfora, *a.g.e.* 98.
31. Mohamed Awad, 'A Note on the Alleged Destruction of the Alexandrian Library by the Arabs', *Journal of World History*, 8 (1964), 213-214.
32. El-Abbadi, *a.g.e.* 145-179.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

I

Tarihte ve Mitolojide İskenderiye

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1*
İskenderiye'den Önce: Antik Yakındoğu'daki Kütüphaneler**

D. T. Potts

GİRİŞ

1849-1854 yılları arasında Austen Henry Layard ve Hormuzd Rassam, Kuzey Irak'ta bulunan Ninova'nın Asur bölgesinde, çoğu büyük Kuyunjik[1] tepesinde olmak üzere, yaklaşık 30.000 tane çivi yazması tablet ve bunların kırık parçalarını[2] buldular. O zamandan beri pek çok uzman Asur Kralı Assurbanipal'i (İÖ 668-627) 'Antik Yakındoğu'da sistematik olarak toplanan ilk kütüphane unvanını kazanmayı her şekilde hak etmiş olan'[3] kütüphaneyi bir araya getiren kişi olarak kabul ederek M. Jastrow[4] ve A. L. Oppenheim'ın[5] izinden gitmişlerdir. Aslında Jastrow ve Oppenheim kesinlikle yanılıyorlardı. Bu yanılgı yalnızca Assurbanipal'in atalarından olan Sinahheriba'nın (İÖ 688-681) Ninova'daki[6] Güneybatı Sarayı'nda, ya da o zamanlar bilinen adıyla 'Rakipsiz Saray'da,[7] kendine ait bir kütüphanesi olmasından değil, temelde, İÖ 7. yüzyılın ortalarından çok önce Mezopotamya'daki kütüphanelerin varlığını doğrulayan destekleyici ka-

* Bu kısmın yazıldığı tarihten sonra şu monografi ortaya çıkmıştır: Olaf Pedersen, *Archives and Libraries in the Ancient Near East 1500-300 BC* (Bethesda: CDL Press, 1998).

** Kısaltma için açıklama: CAL = Klaas R. Veenhof (yay. haz.), *Cuneiform Archives and Libraries* (Leiden: Uitgaven van het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul 57, 1986).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

nıtlardan kaynaklanmaktadır. Bu kısa notu vermemdeki tek sebep, bugün eski dünyadaki kütüphanelerin en eski tarihlerine bile ulaşmamızı sağlayan en geçerli kanıtlardan bazılarını sizlere sunmaktır.[8]

ARŞİVLEME GELENEĞİNİN KÖKENLERİ

Başlangıç noktası olarak, kütüphanelerden bahsedebilmek için öncelikle metinlerin depolanıp muhafaza edildiğine dair kanıtlar olması gerektiği, metinlerden bahsedebilmek için de, tabii ki yazılarla ilgili kanıt olması gerektiği tezini alabilirim. Son yıllarda Batı Asya'da enine boyuna yapılan pek çok çalışmaya rağmen, Irak'ın güneyindeki antik Uruk şehri Warka'da bulunmuş olan ve bu yüzyılın başından beri varlıkları bilinen sözde 'Arkaik metinlerin'[9] hâlâ dünya üzerinde bulunan en eski yazılı belgeler olduğu gerçeği değişmemiştir. Bu metinlerin kesin tarihleri halen tartışma konusudur ve bu tartışma, hem Uruk hem de sözde Uruk IV ve Uruk III tableti örneklerinin çıktığı o döneme ait başka bölgelerden gelen radyoaktif karbon izotopu tarihlerinin azlığı nedeniyle daha da kötü bir hal almaktadır; ama bunlara İÖ 3400 ile İÖ 3000 arasını kapsayan geniş bir zaman aralığı tayin etmekten çok da uzak sayılmayız.[10] Başka yerlerde yapılan çok sayıda araştırmaya rağmen, yazının geniş çerçevede Güney Mezopotamya'da değil de özellikle Uruk bölgesinde icat edildiğini söylemek hâlâ doğru gibi görünmekte ve bu da bir Sümeroloji uzmanını, anonim olan ilk karamalarla ilgili olarak belirsiz bir grup insan yerine "bir" tek mucitten, *literatus Sumericus Urukeus*'tan, bahsetmeye sevk etmektedir.[11] Pek çok uzmanın da son yıllarda belirttiği gibi,[12] İÖ dördüncü bin yılın sonlarına gelindiğinde Uruk bölgedeki diğer tüm eski şehir merkezlerini bölgesel büyüklük ve çok büyük ihtimalle nüfus yoğunluğu açısından geride bırakmıştır; ayrıca, yazının ortaya çıkışıyla ilgili önkoşullara dair en net kanıtların bulunduğu yer de yine burasıdır. Tüm toprakların tanrılara ait olduğu, kadın ve erkeklerin bu toprakları tanrıların adına işlemeleri gerektiği, ve tanrının evinin, yani bizim deyimimizle 'tapınağının', ya da daha gerçekçi olmak gerekirse *oikos*'unun veya ocağının, onun hizmetkârları –yani ruhban sınıfı– tarafından idare edilmesi gerektiği yönündeki hikâyeler yalnızca sosyal tabakalaşma yaratmakla kalmayıp, geniş bir tarım kesiminin ve üleştirimli ekonominin ortaya çıkmasına da yol açmıştır. İşte, aritmetik ve cebirsel hesaplamalarla bilginin saklanmasına duyulan ihtiyacın ortaya çıktığı ve *modus*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

operandi'nin* yazı şeklinde icat edildiği yer, yani üretim ve dağıtım arasında ev çalışanlarına pay verilmesi şeklindeki bağlantı noktası burasıydı.[13]

Yazının bulunması mitlerin, destanların, ilahilerin, tarihsel kayıtların ya da kraliyet propagandasının sürdürülmesi arzusundan değil, hesaplamayla ilgili teknik bir probleme çözüm bulmak gibi basit bir nedenden doğmuştur. Bu esas neden dışında sayılanlar da kendiliğinden geldiyse de, kesinlikle yazıyı icat eden(ler)in akıllarında yoktu. Yazının gelişiminin daha ilk safhasında, ilk ekonomi metinlerine, sözcüksel metinler, farklı semantik alanlara ait terimler içeren sözcük listeleri eşlik ediyordu – unvan ve meslekler, metal nesnelere, seramik kaplara, dokumalara, şehirlere, ağaçlara, bitkilere, sığırlara, domuzlara, kuşlara, balıklara vs. verilen adlar. Matematiksel hesaplarla birlikte, hiç şüphe yok ki, bu sözcük listeleri de ilk yazı yazma eğitiminin belkemiğini oluşturmuştu.

Görünen o ki, bu yeni teknolojiyle birlikte 'arşivleme geleneği' diye adlandırabileceğimiz bir gelişme olmuştur. 4500 yılı civarına ait Uruk Arkaik metinlerinin büyük çoğunluğu, Uruk şehir tanrıçası İnanna'nın büyük tapınak evi olan Eanna kompleksini oluşturan tapınak ve diğer binaların dışında, ikinci, hatta üçüncü derece koşullarda (yeni binaların altına dolgu malzemesi olarak yerleştirilmek gibi) parçalar halinde terk edilmiş olarak bulunmuştur.[14] Kesin olan şudur ki, bu metinler yazıldıktan sonra bir yüzyıl, belki de daha uzun bir süre boyunca adeta çöpe atılmıştır. Veenhof'un da dediği gibi, "Normalde, yönetimin artık ihtiyaç duymadığı eski kayıtlar zamanı gelince atılır ya da inşaat malzemesi vb. ikincil alanlarda kullanılırdı."[15] Ne var ki, burada önemli olan nokta, muhtemelen pek çok nesli aşan ve süresi belli olmayan bir zaman dilimi boyunca Uruk'taki metinlerin, aralarındaki ekonomi metinleri güncelliğini kesinlikle yitirmiş olmasına karşın, depolanmış ya da arşivlenmiş olmasıdır. Böylece, Yakındoğu'da yazının doğmasıyla birlikte, yazılı metinlerle ilgili olarak arşivsel, küratoryal bir tutum gösterildiğini gözlemliyoruz.

ARŞİVLEME TEKNİKLERİ

Eski Uruk metinleri ikincil ve üçüncül koşullarda bulunduğu için, başlangıçta nasıl saklandıklarına dair hiçbir fikrimiz bulunmamaktadır. Bu

* İşletim yöntemi, çalışma biçimi. (y.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

türde edindiğimiz ilk bilgi İÖ üçüncü bin yılın ortalarına ait. Bu döneme gelindiğinde tabletlerin artık sistematik bir şekilde saklandığı, her ikisinin geçmişi de yaklaşık olarak 2600-2400'e uzanan Fara'daki (antik Shuruppak) sözde 'tablet evi' ve Tell Mardikh'teki (Suriye'deki antik Ebla) Kraliyet Sarayı G'de bulunan L. 2769 numaralı oda tarafından kanıtlanmaktadır. Adı geçen bölgelerde bulunan tablet koleksiyonlarındaki ekonomik, yönetimsel kayıtlarla –sözcük listeleri ve (kimisi edebi bölümler içeren) öğretici uygulama tabletleri gibi– 'okul metinleri'nin birleşimi, dördüncü bin yılın sonlarındaki durumu az çok yansıtmakta, yazı yazma eğitiminin süregelen, günlük yönetimle birlikte yürütüldüğünü ve belirtilen ilk aktivitenin yazı yazma öğrencileri tarafından çalışılıp kopyalanabilecek türde belli metinlerin korunmasını gerektirdiğini akla getirmektedir. Belki de bu didaktik gereksinim Mezopotamya tarihinin başlangıcından beri metinlerin arşivlenmesinden en az defter tutma geleneği kadar sorumludur. Ancak bu iki işlemin –bilginin muhafaza edilmesi ve yazı yazma– Ebla'da fiziksel olarak ikiye ayrıldığı görülmektedir: Oda L. 2769 metinlerin saklandığı ve başvurulduğu asıl arşiv odasını temsil ederken,[16] bitişikteki L. 2875 daha çok yazıcıların odanın duvarlarındaki alçak sıralara oturup yeni metinler oluşturdukları *scriptorium* gibi görünmektedir.[17]

Eski Mezopotamya arşiv odasının genel anlamda kütüphanelerin tarihi için faydalı olduğu açıktır. Tello'daki yerli Arapların gizlice yaptığı kazılarda 'arşiv binasındaki' odaların ortasında olan ve üzerlerinde Shulgi (İÖ 2094-2047) ve Amar-Sin (İÖ 2046-2038) zamanına ait, belli ki kronolojik düzende olan altı sıraya kadar tabletlerin bulunduğu, yaklaşık 50 santim genişliğinde, her ikisi de duvara dayalı çamur kerpiç karışımı sıralar bulunmuştur. Ahşap raflara dair ipuçları, aralarında Güney Mezopotamya'daki Ur, Suriye'deki Ebla ve Türkiye'deki Kültepe ve Boğazköy gibi bölgelerin de olduğu birkaç yerden bilinmektedir. Ebla'daki L. 2769'da bulunan en büyük tabletler, belli bir metni arayan herhangi birinin kartoteks fişlerinde olduğu gibi kolayca tarayabilmesini sağlamak amacıyla raflar üzerinde sıra sıra (tabii ki devrilmiş halde) dizilmişken,[18] Nippur'da tabletler bir rafın üzerinde kitapların durduğu gibi duruyordu. Asur'daki Khorsabad'da –antik Dur-Sharrukin– bulunan Nabu Tapınağı'nın 'kütüphane odasının' duvarında, her biri yaklaşık 40-50 santimetre derinliğinde 25-30 santimetrelik kare oyuklardan oluşan ve yine her biri belli bir türe ait tabletleri saklamakta kullanılan kâğıt gözlerinin meydana getirdiği bir petek bulunmuştur. Sinahheriba'nın Ninova'daki sarayındaki 61 numaralı odada da

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

papirüs belgelerini saklamak için yapılmış benzer bir düzenleme kullanılıyordu. Nimrud'taki Kuzeybatı Sarayı'nda, bazen antik 'dosya dolapları' olarak da anılan 'tuğla kutular' bulundu. Bu araç, ahşap kutular, örme sepetler ve deri çantalarla birlikte, kullanılmakta veya taşınmakta olan tabletleri koymak için kullanılırdı.[19] Sınıflandırmada kullanılan küçük etiketlerle birlikte, '(...) içeren tablet sepeti/sandığı' anlamına gelen ve bir ya da daha fazla görevlinin adıyla bir de tarih taşıyan 'gigipisan.dub.ba...i.[in.]gal' şeklindeki formül bulunmuştur. Böyle birçok etiketin delinmiş olması, bunların kendi kutularına iple tutturulduğunu göstermektedir.[20] Bu yöntemin uygulanmadığı durumlarda genellikle tabletin üst kenarı yazmak için kullanılır, böylece tabletler kartoteks fişleri gibi dururken, bakan kişi orada bir tarih, bazen kayıtlı raporun özetini ve bazen de yazan kişinin adını görebilirdi. Suriye'de bulunan Mari'de kırmızı aşıboyası renginde bir şeritle işaretlenmiş küçük tabletler, görünüşe göre, içeriği kaydedilip daha büyük, özet ana hesap defteri metnine girilen ekonomi metinlerini temsil etmektedir.[21]

Üzerinde durulması gereken kendine özgü bir başka arşivleme düzeni de tabletlerin şekillerini esas alandır. Veenhof'un da belirttiği gibi, tabletler, Tello'daki III. Ur dönemine ait (İÖ 2100-2000) yuvarlak tarım tabletlerinden günlük ekonomik işler için kullanılan küçük tabletlere ve sözcük listeleri için kullanılan çok sütunlu tabletlerden uzun tabletlere kadar çok değişik şekillerde olabilmekteydi. Böylece, şekli sayesinde, tabletin hangi konuda olduğu da belirtilebiliyor ve farklı türlere ait tabletler sınıflandırılıp ayrı ayrı saklanabiliyordu.

Belirtilen bu birkaç nokta, tablet koleksiyonlarının ve bunların depolanıp muhafaza edilmelerinin Mezopotamya'da Assurbanipal'in devrinden çok önce bile son derece gelişmiş olduğunu göstermek için yeterlidir. Ama arşivlerden kütüphanelere geçiş nasıl olmuştur?

ANTİK MEZOPOTAMYA KÜTÜPHANESİNİN RAISON D'ÊTRE'İ* VE KOMPOZİSYONU

Böylece şu ana kadar yalnızca resmi arşivlerle tapınak ve saray arşivlerini anlatmış oldum ve henüz, çoğunlukla bir birey ve/veya ailesinin ticari işlerinin, gayrimenkul alımlarının vs. kaydedildiği, bazen birkaç nesli bile

* Varlık sebebi. (y.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

aşarak tabletlerin bir ev içerisinde fiziksel olarak toplanmasıyla sonuçlanan sözde 'özel arşivler'den bahsetmedim bile. İÖ ikinci bin yılda başlayan bu özel arşivlerin örnekleri burada özetlenemeyecek kadar çok sayıdadır,[22] ama ne bunların ne de daha önce sözü edilen resmi arşivlerin kelimenin bugünkü anlamıyla 'kütüphaneler'i meydana getirdiğini söylemek mümkün değildir. Oppenheim'a göre, Assurbanipal'in kütüphanesinin dikkat çeken özelliği, içindekilerin eski Mezopotamya'nın bilimsel geleneğinin toplamını temsil ediyor olmasının yanı sıra, az önce tanımlanan arşivlerin çoğunun, yönetimle ilgili tabletleri yazanlar tarafından gerekli görülen sözcüklerle ve okulla ilgili metinlerin bir karışımı olan ekonomi metni koleksiyonları olmasıdır.

Hem Oppenheim'ın hem de eskilerin bakış açısını anlamak için, önce 'gelenek akışı' düşüncesini –bunu, okumuş ve iyi eğitilmiş yazıcıların arkasından gelen nesiller tarafından yürütülen bir gelenek aracılığıyla muhafaza ve kontrol edilen ve özenle kurtarılmaya çalışılan edebi metinleri külliyatı olarak tanımlayabiliriz– anlamak gerekir. [23] Metinlerin kopyalanması geleneği ve bu suretle geleneğin bir sonraki kuşağa aktarılmasının tarihi İÖ dördüncü bin yılın sonlarına kadar uzanır, zira ilk Uruk sözcük listelerinden bazılarının iki-üç bin yıl sonra Mezopotamya'daki başka bölgelerde kopyaları bulunmuştur.[24] Mezopotamya edebiyatına ve bilimsel bilgisine dair bildiğimiz çoğu şeyi de, yine bu kopyalama, tekrar kopyalama, koruma ve aktarma geleneğine borçluyuz.

Ernst Weidner, kazılarda bulunan yaklaşık 30.000 tablet ve tablet parçasının dikkate alınmaması halinde bile, Assurbanipal'in kütüphanesindeki tabletlerin gerçek sayısının, aynı kompozisyonun pek çok kopyası hariç, 5.000'den fazla olduğunu vurgulayan belki de ilk kişidir.[25] Oppenheim daha sonra çok daha ılımlı bir tahminde bulunarak 1.500 'el yazması' olduğunu söylediyse de, yakın bir tarihte Simo Parpola, 'Ninova'daki saray kütüphanelerine alınan' yaklaşık 2.000 tablet ve 300 yazı tahtasının kaydının tutulduğu yönetimle ilgili üç adet eksik Ninova metnine dikkat çekmiştir.[26] Bunun 'kütüphaneye yapılan tek bir büyük alım' olduğu düşünülürse, el yazmalarının toplam sayısı pekâlâ Weidner'in tahmin ettiği gibi 5.000'e yakın olabilir.

Oppenheim'a göre, Ninova Kütüphanesi Mezopotamya bilim geleneğine 'örnek' teşkil ediyordu. Burada sorulması gereken soru şu: Bu kütüphanede neler vardı?[27] Pek çok kütüphane gibi, Ninova'daki koleksiyonlar da heterojendi. Oppenheim, 1950'lere gelindiğinde yayımlanmış ya da içerikleri tek satırlık bir özetle not edilmiş halde listelenmiş olan 25.357 tablet

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ve parçayı temel alarak ayrıntılı bir döküm verme gibi zor bir girişimde bulunmuştur.[28] Bunlar, sıklık sırasına göre şu şekilde sıralanmaktadır: kehanet metinleri, yaklaşık 300 tane; sözcüksel (genellikle iki dilli, Sümerce ve Akadca) yaklaşık 100 tane; fabl ve atasözlerine ek olarak 'kurtarıcı ve kötülüğe karşı koruyucu amaçlar için ruh çağırma turları', yaklaşık 100 metin; epik eserler, örneğin Gılgamış, Atrahasis, Erra, Etana, Anzu, Adapa vb.,[29] yaklaşık 35-40 metin.[30] Her ne kadar bunu yapmaktan hiç hoşlanmasa da, Oppenheim, bu metinlerdeki satır sayılarına bakılırsa, 'toplamın Rigveda (ki bu neredeyse İlyada'yla aynı boyutlardadır) ve Homeros destanlarıyla birlikte, (bunları sadece birkaç dizeyle geçen) Eski ve Yeni Ahit'i bile epey geride bıraktığını, ve toplamını geçemese de, 190.000 dizelik Mahabharata'nın boyutlarına yaklaştığını' tahmin ediyordu.[31]

Parpola'nın dikkat çektiği olağanüstü katalogları daha ayrıntılı inceleyecek olursak, her çeşit kehanet metnini de içeren en az 31 farklı metin türünün var olduğunu görürüz; bunlardan 17 tanesi tek bir örnekle desteklenmektedir. Kayıtlı olan en yaygın metinler aşağıdaki gibidir (> = 'en az'):

falcı kehanetleri[32]	> 135 yazı tahtası
astrolojik kehanetler	> 107 tablet, 6 tahta
dünyayla ilgili kehanetler	> 79 tablet, 1 tahta
tıbbi reçeteler	> 6 tablet, 24 tahta
rüya tabirleri	> 22 tablet
teratolojik kehanetler[33]	> 10 tablet, 10 tahta
duayla şeytan kovanlar	> 18 tablet, 1 tahta
destanlar, efsaneler	> 10 tablet

Günümüzde Mezopotamya denince akla gelen, ister Nuh Tufanı (*Atrahasis*) ister Gılgamış Destanı olsun, *belles-letres*'in Assurbanipal'in kütüphanesinde sayı olarak çok ufak bir bölümü oluşturduğunu, Oppenheim zaten tahmin etmişti. Parpola tarafından ileri sürülen yeni kanıtlar da bunu doğrulamaktadır, çünkü burada gördüğümüz kadarıyla gelecekle ilgili kehanetlerde bulunup belli bir eylem için en uygun zamanı öngörme takıntısı –ister tek bir birey, isterse tüm toplum için olsun– ciddi bir seviyededir. Parpola'nın da yazdığı gibi, bu, temelde, 'Mezopotamya bilimsel ve dini bilgilerle uğraşan uzmanlara ait profesyonel bir yazındır.'[34] Bu 'baş bilgin-uzmanlar' (*rab ummâni*) sarayın en yüksek rütbeli memurları arasındaydı; bazıları, bilge kişiler gibi ölümsüz bir üne kavuşup kendilerini bir efsaneler

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

aleminde bile bulabiliyorlardı. Oppenheim'ın dediği gibi, "Bilgin-yazıcıların özel ancak onlara özgü olmayan ilgileri kehanettir: uğursuz işaret ve halleri yorumlayarak kralın, ülkenin ve vatandaşların geleceğini tahmin ederler. Bunu da karmaşık ders kitaplarını temel alarak yaparlar. Bilginlerin pek çok nesil boyunca kullandıkları bu kısa ve detaylı özetler, Mezopotamya'dan gelen düzenli metin koleksiyonlarının sayıca en çok olanlarıdır."[35] Yani, Assurbanipal'in kütüphanesinde bulunan el yazmalarının çok büyük bir çoğunluğunu, 'baş bilgin-uzmanlar'ın az önce üzerinde durulan ders kitapları oluşturmaktadır.

KİTAP ALIMIYLA İLGİLİ KÜTÜPHANE POLİTİKALARI

Her ne kadar kopyalama geleneği eski Mezopotamya'da bilgi aktarımı için kullanılan başlıca mekanizma olsa da, Assurbanipal'in kütüphanesiyle ilgili bir önemli nokta daha vardır: kitap toplama. Ninova'dan çıkarılan metinlerin hepsi orada yazılmış değildir. William Hallo'nun da vurguladığı gibi, bireysel yazıcılık seviyesinde bile, 'yazı okullarının yöntemleri, buralardan mezun olanları kendilerine ait küçük kütüphaneler oluşturma ve bunları koruma konusunda cesaretlendirmiş olabilir.'[36] Tabletlerin aslında başka kaynaklardan toplandığı, Assurbanipal'in kütüphanesinden alınan tabletlerin bazılarının kaynakları tarafından gösterilmektedir. İkisi, Asurlu veliaht prensin baş haremağasının yazıcısı olan Tabni'den geliyordu; aralarında 'Rope of Heaven' adını taşıyan bir kompozisyonun da yer aldığı on sekiz metin, dua yoluyla şeytan çıkarmayla ilgili altı tablet ve beş sözcüksel metin Assurbanipal'in erkek kardeşi Ashshur-mukin-pale'a'dan; ve çoğu metin de Asurlu cin kovucu, yazıcı ve rahiplerden geliyordu. Parpola, bunların 'metin sahiplerinin hayattayken bağışladıkları' metinler olduğu sonucuna varmıştır.[37] Bundan başka, Assurbanipal'in kütüphanesinin asıl önemli kısmını, Nimrudlu rahip Nabu-zuqup-kenu'nun kökleri İÖ 8. yüzyılın sonlarıyla 7. yüzyılın başlarına kadar uzanan ve Assurbanipal'in Ninova'ya getirdiği tablet koleksiyonunun oluşturduğunu biliyoruz.[38]

Assurbanipal'in kütüphanesindeki bazı metinlerin tarihlendirilmiş olması (örneğin, İÖ 670, 665 ve 655 yıllarına) ve söz konusu üç yeni kitap kataloğunun ikisinde tarih gösteren (biri İÖ 28 Ocak 647, bir diğeri de İÖ 26 Mart 647) kayıtlar bulunması nedeniyle böyle bir kütüphanenin toparlanmasının onlarca yıl aldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Ayrıca,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Assurbanipal'in aynı savaş zamanında sanat eserlerini toplayan belli başlı tiranlar gibi tablet topladığının da altının çizilmesi gerekir. Yeni kitaplar kataloğunda kayıtlı olan Babil metinlerinin gelişi, Assurbanipal'in, kendisinden kopup Babylonia'daki Asur otoritelerine meydan okuyan asi erkek kardeşi Shamash-shum-ukin'i yenmesinden sonra olmuştur. Parpola'nın da belirttiği gibi, Assurbanipal tabletlere ihtiyari bir şekilde haciz koymak yoluyla kütüphanenin edinçlerini artırmak için muhtemelen bu durumdan faydalanmıştır. Bit-Ibâ'dan, üzerlerinde bağırsaklara bakılan kehanetlerin yer aldığı metinler bulunan on yazı tahtası alınmış olması da çok etkileyicidir, çünkü bu Asur İmparatorluğu'yla savaş halinde olan bir Güney Babil (Kalde) 'evi'ydi (bunlar bazı açılardan bir kabileye benzer ve bu kabilenin adını taşıyan atalarının soyundan olduğunu iddia ederlerdi). Weidner ve Parpola tarafından Assurbanipal'e atfedilen, Borsippa valisi Shadunu'ya yazılmış bir Asur mektubunda açıkça, 'hem tapınak hem de özel kütüphanelerden alınan her tür edebi eserin Ninova kütüphanelerine dahil edilmek üzere haczedilmesi' emri verilmektedir.[39] Bu eşsiz belgenin tamamı burada aktarılmaya değerdir:

> Kral'dan Shadunu'ya: Ben iyiyim, canınızı sıkmayın.
> Tabletimi aldığın gün, yanına Shum-ukin'in oğlu Shuma'yı, onun erkek kardeşi Bel-etir'i, Arkat-ilani'nin oğlu Apla'yı ve senin de tanıdığın Borsippalı uzmanı al; Ezida'ya (Borsippa'nın şehir tanrısı Nabu'nun ana tapınağı) emanet edilmiş olanlarla birlikte evlerinde duran tüm tabletleri de ortaya çıkar (?). Nisan* ayında nehirlerin krala ait kıyıları üzerine hikâyeler anlatan tabletleri, Tishri** ayında nehrin üzerinde takılan taş muskayı, suyun kenarındaki çetin sınavın tabletini, günü hesaplamak (?) için nehir kenarında takılan taş muskayı, "kraliyet yatağının başına ve ayakucuna konmuş olan dört taş muskayı", "kraliyet yatağının başucundaki *eru* tahtasından silahı" ve büyülü sözler yazılı olan tableti, "May Ea ve Marduk'un tüm irfanını" alacaksın. "Onların kanı" tabletini ve geri kalan tüm tabletlerle birlikte "Savaş" serisi tabletlerinin hepsini bulup bana yollayacaksın: "Savaşta mızrak (?) insanın yanına yaklaşmamalı", "Kırlarda dinlenmek ve yine (sarayda) uyumak için", (ayrıca) ayinler, dualar, taş yazıtlar ve, şehirlerin kullan-

* Nisan: Museviliğe göre birinci ay. (ç.n.)
** Tishri: Museviliğe göre yedinci ay. (ç.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

> ması için ceza metinleri gibi, kraliyetin işine yarayacak her ne varsa, bunların yanı sıra, panik yaşandığı sırada (şer) gözleri savuşturmak için, ve sarayda (başka) her ne gerekiyorsa, bulabildiğin her şeyi ve Asur'da hiç kopyaları (?) olmayan nadide tabletleri de. Ben (çoktan) tapınak yöneticisine (?) ve belediye başkanına senin tabletleri depo evine koyacağını (ve) hiç kimsenin senden tablet saklamaması gerektiğini yazdım. Ve eğer benim sana bahsetmediğim ve saray için uygun olan bir tablet ya da ayin görecek olursan, onu incele, el koy ve bana yolla.[40]

Weidner belki de, Assurbanipal'in kütüphanesindeki metinlerden pek çoğunun, yapılmış oldukları kil ve yazının imlası incelendiğinde, Babil metinlerinin birer kopyası değil, gerçek Babil metinleri olarak tanımlanabileceklerini vurgulayan ilk kişidir.[41] Bunların gerçek olduğu, alım kataloglarınca da doğrulanmaktadır. Yapılan girişlerden biri şöyledir: '1 bir-sütunlu tablet, büyücülük karşıtı, Babil kralının yazıcısı Nabu-shum-ishkun'un oğlu Mushezib-Nabu', diğer kayıtlar, '2 (adet) ağıt, 1 (adet) Rüyalar Kitabı, toplam olarak 125 tablet, Arrabu, Nippur'dan gelme bir cin kovucu.'[42] Bu iki parçanın –Babil ve Nippur– kaynakları Babylonia'nın merkezinde bulunan Ninova'nın güneyindeydi.

Benzer şekilde, II. Sargon'a (İÖ 721-705) ve Sennacherib'e (İÖ 704-681) hizmet ederek geçirdiği ileri yazıcılık kariyeri en azından İÖ 716 ile 683 yılları arasına rastlayan Nimrudlu Nabu-zuqup-kenu'nun[43] tablet koleksiyonundan *Enuma Anu Enlil* astrolojik serisine ait pek çok tablet de, onun metinlerinin Babil'den, Borsippa'dan, Uruk'tan ve Kish'ten gelen orijinallerin kopyaları olduğunu belirten bir simge içermektedir.[44] Doğrusu insan orijinallerinin nasıl ele geçirildiğini merak ediyor. Nabu-zuqup-kenu kopyalarını Babylonia'da değil Nimrud'ta çıkarttığını net bir şekilde ifade ediyordu, ama metinlerin oraya ganimet olarak gidip gitmediği hakkında hiçbir şey söyleyemiyoruz.

ASSURBANIPAL KÜTÜPHANESİNİN EŞSİZLİĞİNİN SORGULANMASI

Şu ana kadar, söylenenler de göz önüne alındığında, şunun iyice netleşmiş olması gerekir: Assurbanipal'in kütüphanesi benzersiz değildir. Hatta, Oppenheim'ın bir keresinde öne sürdüğü gibi, eski dünyada sistematik olarak bir araya getirilen ilk kütüphane de değildir. Parpola tarafından

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yayınlanan alım kataloğu, yüzlerce tableti bireysel olarak bağış yapanlara mal etmektedir –Nabu-x...'e 435..., Nabu-apaliddin'e 342; Nabu-nadin-apli'ye 188 vs. Bunların haciz yoluyla mı, yoksa bağış olarak mı alındığının hiçbir önemi yoktur. Önemli olan, bu bilginin Neo-Asur dönemindeki iyi stoklanmış, sadece aile fatura ve makbuzlarından oluşan koleksiyonlar olmayan sayısız kütüphanenin varlığını göstermesidir. Bu, ayrıca, Ninova'ya ya da okumuş bir adam olmakla övünerek kendisiyle ilgili 'Gökteki ve yerdeki evlerde incelediğim saklı hazine, yazılı tablet sanatının tamamı, tüm uzmanlar arasında bana yollanmıştır' diyen Assurbanipal'e özgü bir durum da değildir.[45]

Assurbanipal'in kütüphanesinin en önemli kısmı, İÖ 8. yüzyılın sonuyla 7. yüzyılın başında Nimrud'taki bir rahibin bir araya getirdiği koleksiyondur, ama Assurbanipal'i neredeyse 600 yılla geride bırakan bir başka Asur örneği daha bulunmaktadır. 1904'te Assur'da kazı yapan Alman araştırmacılar şehir tanrısı Ashur'un tapınağında bir kütüphane buldular;[46] bu kütüphanenin kompozisyonu, Assurbanipal'in yaptığı işte hiç de benzersiz bir yan olmadığını kesin bir şekilde ortaya koyuyordu. Koleksiyon Assurbanipal'in Asur İmparatorluğu tahtındaki en büyük atalarından ikisine mal edilebilir – kariyerleri sırasında Babil İmparatorluğu'na karşı etkin bir şekilde mücadele etmiş olan I. Tukulti-Ninurta (İÖ 1243-1207) ve I. Tiglath-Pileser (İÖ 1114-1076).

Asur politikasının ve bilim geleneğinin geçirdiği evrimle ilgili olarak bildiklerimizi düşünürsek, her hükümdarın, aynı yüzyıllar sonraki Assurbanipal örneğinde olduğu gibi, eski Yakındoğu'da henüz elde edilmiş bilgelik ve öğrenmenin en gelişmiş örnekleri olarak görülen Babil metinlerine karşı doymak bilmez bir iştahı olduğu gerçeği daha anlaşılır hale gelir. Her ne kadar yağma sonucu ele geçirilen Babil tabletlerinin önemli bir kısmı tarih olarak yaklaşık İÖ 1600-1155 yılları arasında Babylonia'da hüküm süren Kassit dönemine kadar gitse de, Babil imparatoru Hammurabi'nin (İÖ 1792-1750) devrine kadar uzanan tabletler bu iki Orta Asur kralı tarafından alınmıştır. Assurbanipal'in kütüphanesinde olduğu gibi, içerisinde yasal metinlerin (örneğin, Hammurabi'nin ünlü yasalarının), her tür kehanetin, tıbbi metinlerin, sözcüksel metinlerin (örneğin, AN = *anum* Tanrı isimlerinin iki dilli listelerinin), edebi metinlerin (örneğin, 'Disputation between the Date-Palm and the Tamarisk'* gibi sözde tartışmaların) ve

* 'Hurma Ağacı ile Ilgın Arasındaki Tartışma'. (ç.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

en az dokuz kral tarafından yayımlanan Asur kraliyet ferman özetlerinin bulunduğu çok çeşitli türlere ait metinler olduğunu görebiliyoruz.[47] Aslında, Assur'da yazılmış olan metinlerin sonlarında bulunan ve metnin başlığını, yayımcısını ve tarihini gösteren yazılar bize çok az sayıda yazıcının adını vermektedir; bunların arasında, *tupshar sharri* ya da 'kralın yazıcısı' unvanını taşıyan Ninurta-uballitsu adında birinin, özellikle, kütüphaneye emanet bırakmak için örnek kopyalamakla uğraşan üç oğlu da vardır.

Weidner'in da vurguladığı gibi, Ashur Tapınağı'nı kütüphane olarak adlandırmayı haklı çıkaran tek şey, burada gösterilen 'doğru' eser seçimleri değil, aynı zamanda sözcüğe daha da ağırlık katan kataloglama işlemleriyle ilgili kesin kanıtlardır. Bununla demek istediğim şu: Tek metinler, adları serilere ayrılan tek tabletlerin üzerinde altsimge şeklinde yazılı olan kanonik 'serilere' (örneğin, Lugal-e; SIG_7.ALAM = *nabnitu*; DIRI = *watru*; *ana ittishu*) ayrılmaya başlanmıştı. Bunlardan birinde, belli bir kehanet serisine ait bir tabletin üzerinde, muhtemelen tableti o seriye ait tablet setlerinden biri olarak tanımlayan '15' altsimgesi vardır. Ayrıca, Ashur Tapınağı'na ait gerçek kataloglar, aynı İÖ ikinci bin yılın başlarında Asur ve Babylonia'da standart olduğu üzere, ilk satırlarına ya da 'başlangıcına' göre dikkatlice indekslenen ve tüm ilahileri içeren katalog örneğinde olduğu gibi çok sayıda kopyalar halinde derlenmişti.[48]

Assurbanipal'in kütüphanesinde benzer kataloglarla birlikte,[49] Enuma Anu Enlil[50] astrolojik serisi gibi, belki de tablet raflarında asılı duran tek metin serilerinin adlarını taşıyan etiketlerde bulunmuştur. Ninova'dan gelen kehanet metinlerinin bazılarıyla ilgili, 'bu (üç kehanet) seriye ait' gibi kehanetlerin sınıflandırıldığını gösteren yorumlar bulmak mümkündür. Diğer yandan, kilise kanunlarına göre belirlenmeyen metinleri gerektiği gibi bir seriye yerleştirilenlerden ayırmak için de gereken yapılıyordu. Bu sayededir ki, bugün bunların üzerinde 'bu kanonik değil', 'bu (kehanet) seriye ait değil, kanonik değil' ya da 'bu kehanet seriye ait değil, bir öğretmenin ağzından çıkmış' tarzında yazılar görebiliyoruz.[51]

Eğer Ashur tapınak kütüphanesi Asur uygarlığında Assurbanipal'in zamanından önce gelişmiş kütüphanelerin var olduğunu doğrularsa, hem Ninova hem de Ashur kütüphanelerindeki tabletlerin pek çoğunun Babil'e dayanan kökenleri, Babil uygarlığındaki kütüphanelerin varlığı hakkındaki tüm şüphelerimizi gidermiş olacaktır. Hiç şüphesiz, Mezopotamya arkeolojisinde son on yılın en heyecan verici keşiflerinden biri, Ocak 1986'da Bağdat Üniversitesi'nden bir grup Iraklı arkeologun Irak'ın

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

merkezinde çok önemli bir bölge olan Sippar'da buldukları ve 'rafların üzerindeki asıl yerlerinde duran tabletlerin oluşturduğu eksiksiz Neo-Babil dönemine ait tapınak kütüphanesi'dir.[52] Kazılar güneş tanrısı Shamash için yapılmış olan ve é-babbar ya da 'beyaz ev' diye bilinen ana tapınağa bağlı yan tapınakta gerçekleşmiştir. Her ne kadar burası 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başına denk gelen bir zamanda British Museum adına Hormuzd Rassam ve Louvre adına Vincent Scheil tarafından araştırıldıysa da, Iraklı ekip önceden hiç dokunulmamış bir oda keşfetmiştir. Durum şöyle anlatılmaktadır:

> A avlusunun kuzeydoğusunda, içinde kendisi ve E-babbar arasında güneybatı-kuzeydoğu yönünde uzanan dar, uzun bir oda olan (ve Rassam'ın planında yer almayan) büyük bir oda. Kütüphane, güneybatı ucundaki bu uzun odadan başlayan küçük bir odada. Duvarları 1,5 m. ya da belki daha fazla uzunluğa kadar korunmuş olan kütüphane girişinde kendinizi yaklaşık 1,5 m genişliğinde ve 1 m. derinliğinde küçük bir odada buluyorsunuz. (Kapı aralığının) sağında ve solundaki iki duvarda ve arka duvarda (...) kerpiç duvarlara yapılmış bir dizi oyuk var. Bu oyuklar yaklaşık 17 cm. yüksekliğinde, yine yaklaşık 30 cm. genişliğinde ve biri diğerinin üzerine gelecek şekilde düzenlenmiş. İki yan duvarın her birinde dört ve arka duvarda da altı sıra oyuk var. Tamamıyla korunmuş halde üç sıra oyuk var, ve bunların üzerindeki dördüncü, muhtemelen en üst, oyuk da sol tarafından hasar görmüş ama sağı ve arkası korunmuş. (...) Bu sayede orijinal olarak toplam 56 oyuk olduğu düşünülüyor. (...) Her bir oyuk yaklaşık 70 cm. derinliğinde; raflarla bölmeler kerpiç ama bir üst astarın iç tarafına kamışlar yapıştırılmış. (...) Bunların içinde, tabletler kitap gibi uzun taraflarının üzerine, iki ya da üç sıra derine, oyuk başına en fazla 60 adet olacak şekilde konarak yığılmış. Şu ana kadar, soldan sayınca üst sıradaki 1., 2. ve 3. oyuklar (burada alttan üçüncü) ve ikinci sıradaki 2. oyuk aydınlığa kavuştu. Buralardan, en yukarıdaki (dördüncü) sıradan parçaların da dahil olduğu 182 tablet ve parça çıkarıldı. (...) Tahminlere göre, kütüphanede 2.000'i aşkın tablet saklanmaktaydı.[53]

Bitişik bir odanın, üzerlerinde Neo-Babil dönemi hanedanının son kralı Nabonidus'un (İÖ 555-539) damgasını taşıyan tuğlalardan yapılmış bir zemine sahip olması ve kütüphanede en son bulunan ekonomi metninin

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tarihinin Ahameniş Pers imparatoru Kambyses'in (İÖ 529) ilk yılına denk gelmesi, muhtemelen, kütüphanenin kökenleri ne kadar geriye uzanırsa uzansın bulunduğu halinin İÖ 6. yüzyılın sonlarına ait olduğunu göstermektedir. Akad, Babil, ve Nippur'dan –Babylonia'nın tüm bölgelerinden– akın akın gelen tabletler Sippar'dan gelen orijinallerle birlikteydi. En eski metinlerden biri, geçmişi Adad-apla-iddina'nın yedinci yılına, İÖ 1601'e kadar uzanan, Nippur bölgesindeki tapınak mallarının listesidir. Daha önce bahsi geçen Asur kütüphanelerine kıyasla, Sippar koleksiyonunda alışılmamış biçimde yüksek oranda edebi ve tarihi metinler var gibi görünmektedir, ama bu bir anormallik olmaktan çok muhtemelen bireysel kütüphanelerin yapılarının farklılık gösterebileceğine dair bir belirtidir.

Son olarak, gerçek kütüphanelerin Mezopotamya gerçekleriyle sınırlı olmadığını belirtmemiz gerekiyor. Daha önce bahsi geçen Asur ve Ninova kütüphanelerininkiler gibi, Türkiye'deki Hitit başkenti Boğazköy'de de,[54] bu bölgede muhafaza edilen bir metin külliyatı olduğunu kanıtlayan, Hitit metinlerinin yer aldığı kırk adet tablet kataloğu bulunmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin güneydoğusunda bulunan Harran yakınlarındaki Sultantepe'de (antik Huzirina) yapılan kazı çalışmalarında, İÖ 8. yüzyıldan kalma, Qurdi-Nergal adında birine ait bir kütüphane ortaya çıkarılmıştır.[55]

SONUÇ

Son yüzyılda Assurbanipal'in kütüphanesinin keşfinin inkâr edilemez etkisine rağmen, onu takip eden 140 yılın keşifleri kütüphaneler ve bunların Yakındoğu'ya uzanan kökleriyle ilgili düşüncelerimizi bir kez daha gözden geçirmemizi zorunlu kılmıştır. Assurbanipal dünyada bugüne kadar görülmüş en gayretli el yazması koleksiyoncularından biri olsa da, kitaplara olan aşırı düşkünlüğü daha çok, ipuçları Mezopotamya, Suriye, Anadolu ve hatta 'çivi yazısı' kullanan Yakındoğu'nun çoğu yerinde bulunabilecek çok daha eski bir gelenekten doğmuştur. Arşiv geleneğinin İÖ dördüncü bin yılda yazının ortaya çıkışıyla eş zamanlı olarak ortaya çıktığı şüphe götürmez bir gerçektir. Yani, bilimsel birikimin inkâr edilemez bir anıtı olan Assurbanipal Kütüphanesi'ne gelinceye kadar, Dicle-Fırat nehri vadisinde rahat iki buçuk üç bin yıllık arşivsel, küratoryal ve kayıt tutulan nitelikte bir gelenek belgelenebilir. Antik kütüphanelerin gelişimi ko-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mısında daha sonra kaydedilen aşamaları incelemek –ki İskenderiye hiç şüphesiz bu alanda en iyi bilinen örnektir– el yazması kürasyonu, karşılaştırması ve kataloglamasının geçmişine aykırıdır.

Notlar

1. Simo Parpola, 'The Royal Archives of Nineveh', CAL, 227.
2. Verilen bu rakam için başvurmuş olduğum kaynak, 'Assyrian Library Records', *Journal of Near Eastern Studies*, 42 (1983), 6.
3. Bu makalede Mezopotamyalı krallar için kullanılan tarihler için bkz. John A. Brinkman, 'Mesopotamian Chronology of the Historical Period', (5. dipnotta belirtilen kaynak içinde, 335-348).
4. Morris Jastrow, 'Did the Babylonian temples have libraries?' *Journal of the American Oriental Society*, 27 (1906), 165.
5. A. Leo Oppenheim, *Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization* (Chicago: Univ. Of Chicago Press, 1977, 2. basım), 15.
6. Simo Parpola, 'The Royal Archives of Nineveh', CAL, 232. Karşılaştırınız, Julian Reade, 'Archaeology and the Kuyunjik Archives', CAL, 218'de dipnot.
7. Sylvie Lackenbacher, *Le Palais sans Rival: Le Récit de construction en Assyrie* (Paris: Éditions la Découverte, 1990).
8. Konuyla ilgili daha önce yapılmış çalışmalar için bkz., diğerlerine ek olarak, A. A. Kampman, 'Archieven en bibliotheken in het Oude Nabije Oosten', *Handelingen van het Zesde Wetenschappelijk Vlaamsch Congres voor Boek- en Bibliotheekwezen, Gent 31. Mart 1940* (Schoten-Antwerp, 1941) (bu çalışma maalesef benim elime geçmedi); Mogens Weitemeyer, 'Archive and Library Technique in Ancient Mesopotamia', *Libri*, 6 (1956), 217-238; ya da, *Civilizations of the Ancient Near* East, Jack M. Sasson (yay. haz.) (New York: Scribners, 1995, IV, 2197-2209) içinde Jeremy A. Black ve W. J. Tait, 'Archives and Libraries in the Ancient Near East'.
9. Adam Falkenstein, *Archaische Texte aus Uruk* (Leipzig: Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka 2, 1936). Karşılaştırınız, Margaret W. Green ve Hans J. Nissen, *Zeichenliste der archaischen Texte aus Uruk* (Berlin: Leipzig: Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka 11, 1987); Robert K. Englund ve Hans J. Nissen, *Die lexikalischen Listen der archaischen Texte aus Uruk* (Berlin: Leipzig: Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka 13, 1993); Robert K. Englund, *Archaic Administrative Texts from Uruk: The Early Campaigns* (Berlin: Leipzig: Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka 15, 1994).
10. Örneğin Jamdat Nasr'da, Robert K. Englund ve Jean-Pierre Gregoire, *The Proto-Cuneiform Texts from Jemdet Nasr I: Copies, Transliterations and Glossary* (Berlin: Materialien zur frühen Schriftzeugnissen des Vorderen Orients 1, 1991).
11. Marvin A. Powell, 'Three Problems in the History of Cuneiform Writing: Origins, Direction of Script, Literacy', *Visible Language*, 15 (1981), 422.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

12. Örneğin Margaret W. Green, 'The Construction and the Implementation of the Cuneiform Writing System', *Visible Language*, 15 (1981), 367. Karşılaştırınız, Hans J. Nissen, *The Early History of the Ancient Near East, 9000-2000BC* (Chicago: University of Chicago Press, 1988); Daniel T. Potts, *Mesopotamian Civilization: The Material Foundations* (Londra ve Ithaka: Athlone and Cornell University Press, 1997).
13. Hans J. Nissen, Peter Damerow ve Robert K. Englund, *Frühe Schrift und Techniken der Wirtschaftsverwaltung im alten Vorderen Orient* (Berlin: Franzbecher, 1990).
14. *Şamdat Naşşr: Period or Regional Style?*, (yay. haz.) Uwe Finkbeiner ve Wolfgang Röllig (Wiesbaden: Tübinger Atlas des Vorderen Orients Beiheft B 62, 1986, 317-319) içinde Hans J. Nissen, 'The Development of Writing and of Glyptic Art'.
15. Klaas R. Veenhof, 'Cuneiform Archives: An Introduction', *CAL*, 7.
16. Paolo Matthiae, 'The Archives of the Royal Palace G of Ebla: Distribution and Arrangement of the Tablets according to the Archaeological Evidence', *CAL*, 66.
17. Klaas R. Veenhof, 'Cuneiform Archives: An Introduction', *CAL*, 6.
18. Paolo Matthiae, 'The Archives of the Royal Palace G of Ebla: Distribution and Arrangement of the Tablets according to the Archaeological Evidence', *CAL*, 59, 62-63.
19. Klaas R. Veenhof, 'Cuneiform Archives: An Introduction', *CAL*, 13.
20. Karşılaştırınız, N. Schneider, 'Die Urkundenbehalter von Ur III und ihre archivalische Systematik', *Orientalia*, 9 (1940), 4'te dipnot.
21. Dominique Charpin, 'Une pratique administrative meconnue', *MARI*, 3 (1984), 258.
22. Örneğin Horst Klengel, 'Altbabylonische Privatarchive Babylons', *CAL*, 106-111; Dominique Charpin, 'Transmission des titres de propriete et constitution des archives privees en Babylonie ancienne', *CAL*, 121-140; Ran Zadok, 'Archives from Nippur in the first millenium B.C.', *CAL*, 278-288. Bu örneklerin sonu yoktur.
23. Oppenheim, *a.g.e* 13.
24. *La Lingua di Ebla*, (yay. haz.) Luigi Cagni (Napoli: Istituto Universitario Orientale, Seminario di Studi Asiatici Series Minor 14, 1981, 99-108) içinde Hans J. Nissen, 'Bemerkungen zur Listenliteratur Vorderasiens im 3. Jahrtausend'.
25. Ernst Weidner, 'Die Bibliothek Tiglatpilesers I.', *Archiv für Orientforschung*, 16 (1952/3), 198.
26. Simo Parpola, 'Assyrian Library Records', *Journal of Near Eastern Studies*, 42 (1983), 4.
27. Parpola'nın yukarıda adı geçen çalışmasına ek olarak, Assurbanipal'in koleksiyonunun kompozisyonuyla ilgili ayrıntılı bir analiz için bkz. *Lingering over words: Studies in ancient Near Eastern literature in honor of William L. Moran*, (yay. haz.) Tzvi Abusch, John Huehnnergard ve Piotr Steinkeller (Atlanta: Scholars Press, 1990, 305-336) içinde Stephen J. Lieberman, 'Canonical and official cuneiform texts: Towards an understanding of Assurbanipal's personal tablet collection'.
28. O zamandan beri genelde küçük parçalar halinde olan kabaca 5.000 tablet daha W. G. Lambert tarafından listelenmeye başlanmıştır. Karşılaştırınız, Simo Parpola 'Assyrian Library Records', *Journal of Near Eastern Studies*, 42 (1983), 6, n. 12.
29. Eski Mezopotamya'ya ait 'klasik' eserlerin yakın zamanda yapılmış güvenilir çevirileri için bkz. Stephanie Dalley, *Myths from Mesopotamia* (Oxford: OUP, 1989) ya da Benjamin R. Foster, *Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature* (Bethesda: CDL Press, 1993), 2 cilt.

10. Oppenheim, *a.g.e* 13.
11. A.g.y. 17-18.
12. Hayvan karaciğerine bakarak kehanette bulunanlar.
13. Çoğunlukla şekilsel bozuklukları olan insan ya da hayvan ceninleri ve yeni doğmuş yavrularını inceleyerek kehanette bulunanlar. [Teratoloji: Oluşum sırasında meydana gelen biçimsizlik ve anormallikleri inceleyen bilim ve tıp dalı. (ç.n.)]
14. Simo Parpola, 'Assyrian Library Records', *Journal of Near Eastern Studies*, 42 (1983), 6.
15. A. Leo Oppenheim, 'The Position of the Intellectual in Mesopotamian Society', *Daedalus*, 104 (2), (1975), 41.
16. William W. Hallo, 'New Viewpoints on Cuneiform Literature', *Israel Exploration Journal*, 12 (1962), 22.
17. Simo Parpola, 'Assyrian Library Records', *Journal of Near Eastern Studies*, 42 (1983), 10.
18. Ernst Weidner, 'Die astrologische Serie Enûma Anu Enlil', *Archiv für Orientforschung*, 14 (1941/44), 178; Hermann Hunger, 'Neues von Nabu-zukup-kena', *Zeitschrift für Assyriologie*, 62 (1972), 99.
19. Simo Parpola, 'Assyrian Library Records', *Journal of Near Eastern Studies*, 42 (1983), 11.
20. Robert H. Pfeiffer, *State Letters of Assyria* (New Haven: American Oriental Series 6, 1935), 179-180, no. 256.
21. Ernst Weidner, 'Die Bibliothek Tiglatpilesers I.', *Archiv für Orientforschung*, 16 (1952/3), 198.
22. F. M. Fales ve J. N. Postgate, *Imperial Administrative Records, Pt. I. Palace and Temple Administration* [= State Archives of Assyria VII] (Helsinki: Helsinki University Press, 1992), 63-64.
23. Albert Schott, 'Das Werden der babylonisch-assyrischen Positions-Astronomie und einige seiner Bedingungen', *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft*, 88 (1934), 325.
24. Ernst Weidner, 'Die astrologische Serie Enûma Anu Enlil', *Archiv für Orientforschung*, 14 (1941-44), 176-177.
25. Arthur Ungnad, 'Lexikalisches', *Zeitschrift für Assyriologie* 31 (1917/18), 43. Assurbanipal zekâsıyla övünen ilk Mezopotamya hükümdarı değildi. Üçüncü Ur Hanedanı'nın (İÖ 2100-2000) ikinci kralı Shulgi (İÖ 2094-2047) için yazılan bir ilahide şöyle denmektedir: "(Çok) küçük olduğum zamanlardan beri edubba'da [yazı okulu] yer aldım ve yazı yazma sanatını da Sümer ve Akad tabletleri üzerinde öğrendim. Gençler arasında hiç kimse benim gibi tablet yazamazdı; insanlar sık sık yazı yazma sanatının öğretildiği yere gider, çok büyük çabalarla ve ıkına sıkına sayı bilimiyle ilgili aldıkları dersleri tamamlardı. (Bana gelince) Tanrıça Nidaba, güzel yüzlü Nidaba, beni cömertçe zekâ ve bilgelikle donattı: Öğretmenin gösterdiği hiçbir şey elimden kurtulamıyordu!" Bkz. Giorgio R. Castellino, *Two Sulgi Hymns* (BC) (Roma: Studi Semitici 42, 1972), 31-33.
26. Arndt Haller, *Die Heiligtümer des Gottes Asur und der Sin-Samas-Tempel in Asur* (Berlin: Wissenschaftliche Veröffenlichungen der Deutschen-Orient Gesellschaft 67, 1955). Assur'da yapılan Alman kazılarında ortaya çıkarılan tüm arşiv ve kütüphanelerin detaylı bir analizi için bkz. Olaf Pedersen, *Archives and Libraries in the City of Assur I-II* (Uppsala: Studia Semitica Upsaliensia 6, 1985-86).

47. Ernst Weidner, 'Die Bibliothek Tiglatpilesers I.', *Archiv für Orientforschung*, 16 (1952/3), 200-201.
48. Samuel Noah Kramer, 'The oldest literary catalogue', *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 88 (1942), 10-19.
49. Wilfred G. Lambert, 'Ancestors, authors, and canonicity', *Journal of Cuneiform Studies*, 11 (1957), 1-14; 'A catalogue of texts and authors', *Journal of Cuneiform Studies*, 16 (1962), 59-77; *Kramer Anniversary Volume: Cuneiform studies in honor of Samuel Noah Kramer*, (yay. haz.) Barry L. Eichler (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1976, 313-318), içinde 'A late Assyrian catalogue of literary and scholarly texts'.
50. Ernst Weidner, 'Die astrologische Serie Enuma Anu Enlil', *Archiv für Orientforschung*, 14 (1941-44), 179.
51. A.g.y. 180.
52. F. N. H. Al-Rawi, 'Tablets from the Sippar Library I. The "Weidner" Chronicle: A Supposititious Royal Letter Concerning a Vision', *Iraq*, 52 (1990), 1.
53. Anonim, 'Sippar (Abu Habba)', *Iraq*, 49 (1987), 248-249. Karşılaştırınız, *Civilizations of the Ancient Near* East IV, (yay. haz.) Jack M. Sasson (New York: Scribners, 1995, 2207) içinde Jeremy A. Black ve W. J. Tait, 'Archives and Libraries in the Ancient Near East'.
54. Heinrich Otten, 'Archive und Bibliotheken in Hattusa', *CAL*, 186'da dipnot.
55. Oliver R. Gurney ve J. J. Finkelstein, *The Sultantepe Tablets*, I (Londra: 1957) ve O. R. Gurney ve P. Hulin, *The Sultantepe Tablets*, II (Londra: 1964).

2
İskenderiye: Eski Dünyanın Merkezi

Wendy Brazil

νῆσος ἔπειτά τις ἔστι πολυκλύστῳ ἐνὶ πόντῳ
Αἰγύπτου προπάροιθε, Φάρου δέ ἐ κικλήσκουσι,
τόσσον ἄνευθ' ὅσσον τε πανημερίη γλαφυρὴ νηῦς
ἴνυσεν, ἣ λιγὺς οὖρος ἐπιπνείῃσιν ὄπισθεν·
ἐν δὲ λιμὴν εὔορμος, ὅθεν τ' ἀπὸ νῆας εἴσας
ἐς πόντον βάλλουσιν, ἀφυσσάμενοι μέλαν ὕδωρ.

Şimdi bir ada var Aigyptos Nehri'nin önündeki fırtınalı denizde, ve insanlar ona Pharos diyor, içi boş bir geminin arkasından esen kulak tırmalayıcı güzel rüzgârla birlikte bütün bir gün boyunca aldığı yol kadar uzak. Orada, kara sular çekildikten sonra erkeklerin dengeli gemilerini açık denize indirdikleri çok güzel bir liman var.[1]

Burası, Sparta kralı Menelaos'un tanrılara ödemesi gereken miktarı vermediği için yirmi günlüğüne alıkonulduğu yer. Burası, Homeros tarafından en az 2.800 yıl önce Odysseia'nın Dördüncü Kitabı'nda yukarıdaki gibi tarif edilen yer.

Burası, daima benim ve demir atıp denizden epey uzaktaki Mareotis Gölü'nden taze su almak için gelen sayısız başka insanın düşlerini süslemiş olan o yer. Burası, bir fatihin durup, buranın büyük bir şehir kurmak için çok güzel bir nokta olduğunu düşündüğü yer. Burası, bir krallar hanedanının İÖ 323'ten İÖ 31'e kadar, neredeyse 300 yıl boyunca hüküm sürdüğü yer. Burası, bilinen dünyanın her yerinden âlimlerin öğretmek, öğrenmek, tartışmak ve eski dünyanın en muhteşem kütüphanesini yaratmak için toplandıkları yer. Burası, güçlü adamların güçlerine güç katmak için eli açık hükümdarlardan para istemeye ya da güçlerini kaybettikleri için sığınmaya geldikleri yer. Burası aynı zamanda, başka güçlü adamların yok etmeye geldikleri yer.

Öyleyse burası, beni akıl almaz bir keşif yolculuğuna çıkaran o yer. Bu keşif yolculuğunun beni nereye götüreceği, beni oraya kimin götüreceği, vardığımda kimlerle ve neyle karşılaşacağım konusunda hiçbir fikrim yoktu. Lawrence Durrell'le onun İskenderiye'sine –Justine, Balthazar, Mountolive ve Clea'nın İskenderiye'sine– gittim. Kronolojinin İÖ'den İS'ya döndüğü zamanlarda yaşamış coğrafyacı ve gezgin Strabon'un, ve yazılarında bu şehrin herhangi bir kısmını tarif etmek için zaman ve yer ayırmış olan her Antikçağ yazarının yanında bulundum.

Şimdi, elimde Strabon'un *Geography*'si[2] (Lawrence Durrell'in bildiği şekliyle geleceğin bu şehrine ara sıra şöyle bir bakarak)[3] İskenderiye'ye gidiyorum. İskenderiye'ye, Yeniçağ'ın bu ilk yüzyılının bilinen dünyasındaki herhangi bir yerden gitmek zorundayım. İllyria'dan (bugünkü Arnavutluk), Makedonya'dan, Trakya'dan, Sicilya'daki Syrakusai'den, Massilia'dan (Marsilya), Boeotia'dan, Tesalya'dan, Girit'ten ya da Melita'dan (Malta) gelebilirim ve oraya varmam iki hafta ya da daha uzun sürebilir. İskenderiye'ye en sık giden gemiler, yolda yük boşaltmak için mola veren ve sonra da başka bir yük almayı bekleyen tarifesiz yük vapurları. Giderken pek çok kez gemi değiştirmek zorunda kalabilirim. İskenderiye'ye en rahat, en hızlı ve en emin yoldan nasıl gideceğimi çok iyi düşündüğüm için, önce büyük limanlardan birine gidip oraya doğrudan gidecek bir gemi buluyorum. Gemiye Peiraeus'tan, Atina'nın aşağısındaki liman şehrinden biniyorum; yaz ayındayız, kuzeyden imbat rüzgârları esiyor ve ben altı günde Nil Nehri'nin en doğudaki ağzında bulunan Pelusium'a varıyorum.

Gemim oradan batıya yöneliyor ve Kanopus Boğazı'na varıncaya kadar muhteşem Nil Nehri'nin ağızlarının etrafından dolanıyoruz. Buradan Pharos Adası'nın uzaklığı yüz elli stade (30 kilometre).

Pharos anakaraya çok yakın, dikdörtgen şeklinde bir ada ve aynı 800 yıl önce Homeros destanında anlatıldığı gibi, iki girişiyle anakara İskenderiye'ye son derece elverişli bir liman oluşturuyor.

Kral Büyük İskender zamanında İskenderiye anakarasının şekli, Ada'nın iki ucunun hemen ötesindeki açık denize doğru çıkıntı yapan yarımadaya ait iki düz boynuzuyla, muhtemelen bir boğa başının üst kısmını andırıyordu.

Pharos Adası'nın doğu ucu anakaraya ve onun karşısındaki Lochias Burnu'na en yakın olan yerdir. Bu iki ucun birbirlerine olan yakınlığı limanın doğu girişini epey daraltıyor. Ada'nın bu ucunda her tarafı deniz tarafından ıslatılmış bir kaya var. İskenderiye'ye doğudan yaklaşırken

gemiden gördüğüm ilk şey bu kayanın üzerine inşa edilmiş inanılmaz büyüklükteki beyaz mermer kule, tepedeki evler ve insanı hayrette bırakacak çeşitlilikteki ölçü birimlerinden –300 stade, 10 parasang,* 30.000 *passus* (Roma adımı), 35 mil ya da 60 kilometre– istediğinizi seçip kullanabileceğiniz uzaklıktan görülen o ünlü ışık.

Strabon[4] bana kulenin İskenderiye'nin ilk iki kralından birincisi olan Ptolemaios'un arkadaşı Knidoslu (Datçalı) Sostratos tarafından sunulduğunu ve üzerinde şunların yazılı olduğunu söylüyor: "Dexiphanes oğlu Knidoslu Sostratos, denizciler adına, İlahi Kurtarıcılara." Bu 'İlahi Kurtarıcılar'ın ya Kral I. Ptolemaios ve Kraliçe Berenike ya da denizin efsanevi ikiz bekçileri olan Dioskur'lar Kastor ve Polluks olduğu sanılmaktadır; benim eğilimim diğer pek çoklarına katılıp tercihimi ikinci seçenekten yana kullanmak yönünde. Plinius[5] doğal dünyayla ilgili havadan sudan bilgiler verdiği büyük kitabında kulenin 800 yeteneğe mal olduğunu ve 'bu gözetleme kulesinin, ışığı fener gibi göstermeye ve geceleyin limana girmeye çalışan gemilere yön gösterip kum setleriyle resiflere çarpmalarını önlemeye yaradığını' yazmıştır.[6] Gaius Julius Caesar İç Savaş[7] üzerine yazdığı notlarda kuleyi çok yüksek ve olağanüstü bir inşaat eseri olarak tanımlamıştır.

> Kalıntıları hâlâ sığ yerleri kaplayan eski Fener'in yanından geçtik. Bir zamanlar Toby Mannering bu Fener'in kırık parçalarını kâğıt ağırlığı niyetine satarak hatıra eşyası ticaretine atılmak istemişti, onu anımsadım. Scobie çekiçle taşları kıracaktı, o da dünyanın dört bucağındaki perakendecilere dağıtacaktı. Bu tasarı neden suya düştü? Anımsayamıyordum.[8]

Sağ salim karaya indiğimde, Poseidon ve Dioskur'lara bu önemli yapıyı oluşturmak için gerekli öngörüye sahip olan herkes adına bir teklifte bulunacağım, çünkü bu sularda bol bol resif ve sığlık var ve *gubernator*'umuzun (kılavuz) limanın dar girişini bulmak için doğru ve güvenli bir yol izlemesini mümkün kılacak yüksek ve dikkat çeken bir işarete ihtiyacımız var.

Pharos Adası'yla anakara arasındaki uzaklığın daha fazla olduğu batı tarafından gelmiş olsaydım bile, limana o girişi kullanarak gemiyle girmek yine zor olurdu, çünkü orada da aşılması gereken tehlikeli sığlıklar var.

* 3,5 mile (5,6 kilometre) denk gelen eski bir Pers uzunluk birimi. (ç.n.)

Kim bilir, belki de uçtaki limana Eunostus (Başarılı Dönüş Limanı) denmesi bu yüzdendir. Ama ben bugün doğudan gelerek Büyük Liman'a giriyorum.[9] *Gubernator* güvenli bir şekilde o dar girişten limana doğru ilerlerken, benim de şehre adını veren kurucu hakkında düşünmek için hâlâ vaktim var. Büyük İskender, dünyanın o zamanlar bilinen her yerini gezerken, İÖ 332'de Mısır'a gelmiştir. Memphis'e gitmiş, sonra da akıntıdan aşağı ilerleyerek Kanopus'a doğru yol almıştır. Mareotis Gölü etrafında ilerleyip göl ile deniz arasındaki kara parçasında kıyıya çıkmış ve burasının bir şehir kurmak için çok uygun bir yerde olduğunu ve böyle bir şehrin büyüyüp zenginleşeceğini fark etmiştir.[10] Pausanias'a göre, orada zaten Rhakotis adında, daha sonra yeni şehrin batı kıyısının adı olarak anılmayı sürdürecek küçük bir kasaba bulunmaktaydı.[11]

Büyük kral, yaşadığı süre boyunca pek çok yerde duracak ve oranın bir şehir kurmak için çok güzel bir yer olduğuna karar verecekti, ama Mısır'daki bu İskenderiye şehri diğer tüm şehirlerin arasında en muhteşemi olacaktı. Hem Plutarkhos[12] hem de Arrhionos[13] İskender'in bu bölgeyle ilgili ne kadar hevesli olduğunu ve şehrin planını çıkarmak için duyduğu isteği kaydetmiştir. Planın ana hatlarının tamamlanması için ya hiç tebeşir yoktu ya da olanlar yetmiyordu, ama inşaatı yapanlardan birinin aklına, askerlerden un toplayıp sınırları İskender'in yönlendirdiği şekilde unla çizmek geldi. İskender, tam engin denizler üzerinden esen imbat rüzgârlarının geldiği yönle çakışacak şekilde, limandan göle kadar uzanan sokaklar için gereken doğru açıyı seçerek sokakları çok büyük bir dikkat ve beceriyle yerleştirdi; böylece, rüzgârlar gelecekte kurulacak bu şehrin binaları arasından geçerek, yaz aylarında şehir sakinlerine serin bir hava, ılık bir iklim ve sağlık getirecekti.[14]

Bizi hızla Mısır'a getiren aynı imbat rüzgârları, denizden İskenderiye'ye doğru esmekte ve burada yaz aylarını hoş hale getirmektedir – tıpkı, İskender'in bunu önceden görüp, şehir haritasında kesişen yatay ve dikey hatlar sisteminde büyük bir dikkatle planladığı gibi. İÖ'den İS'ya geçiş dönemindeki İskenderiye, sağlığa son derece faydalı ve güzel bir şehirdir. Kara her yandan suyla – kuzeyde deniz suyuyla– yıkanır:

> Ama hiç değilse burada, İskenderiye'de, savaş gemilerinin arasındaki seti aşıp Grande Corniche'teki kahvehanelerin çizgili tentelerini uçuran gemilerin deniz-solukları bizi yazın hiçlik duygusunun gelgitsiz ağırlığından kurtarır.[15]

Güneyde de, Nil Nehri'nden gelen ve sadece taze su taşımakla kalmayıp, Mısır'ın diğer bölgelerinden yiyecek ve başka mallar da getiren pek çok kanalla dolu Mareotis Gölü'nün sularıyla ıslanmaktadır. Özellikle yaz başında, Nil suları Göl'ü ağzına kadar doldurur ve böylece kenarlarda havayı bozacak bataklıklardan eser kalmaz.

> Mareotis limon sarısı-menekşe moruna dönüşür, deniz kıyısındaki canlı çamur sıvanın içinden çıkmış gelinciklerin parlak yaprakları, çamur kanatların üzerinde yıldız gibidir.[16]

Büyük İskender şehrinin sınırlarını çizmekle meşgulken, Plutarkhos'un[17] anlattığına göre, nehirden ve gölden kara bir bulut gibi yükselen farklı türlerden çok sayıda büyük kuş, sınırları belirlemekte kullanılan unun her tanesini silip süpürmüştü.

> Tarihöncesinin bütün el değmemişliğiyle eski topraklar: Kesintisiz süregelen pelikan, karaleylek ve balıkçıl soylarının ağır ilerleyen yazgılarını tam bir yalıtılmışlık içinde gerçekleştirdikleri yerlerde yüzyılların aceleci adımlarının değmediği göl yalnızlıkları... Ötücü kuşlardan yoksun bir doğa parçası, ama baykuşlardan, hüthüt kuşlarından, gündüz avlanan ve koyu sarı suların kıyısında tüylerini düzelten dere kuşlarından yana bahtı açık.[18]

Kral başta bunu hayırlı olmayan bir kehanet olarak algıladıysa da, kâhinler bunun kralın yeni şehrinin her açıdan, ama özellikle de topraklarında yetişen meyveler açısından gelişeceğine ve pek çok ulus için yiyecek temin eden bir yer haline geleceğine dair bir işaret olduğunu söyleyerek onu rahatlattılar. İskender de inşaatı yapanlara devam etmeleri emrini verdi.[19]

Ama şimdi gemimiz kıyının tam eşiğinde demir atıyor, çünkü liman, en büyük gemilerin bile suyun iyice kenarındaki toprak set boyunca demirlemesine imkân verecek kadar derin. Yükümüzün içinde tomarla kitap olduğu için kazılmış ve insan eliyle şekil verilmiş olan Kraliyet Limanı'na yanaşmamıza izin verilecek. Lochias adı verilen burnun kenarına yaklaştıkça, kraliyet sarayını, meyve bahçelerini ve çeşit çeşit renkteki çok sayıda ufak evi görebiliyorum.

Sağ tarafımızda, bir zamanlar Mısır krallarının özel mülkü olan küçük bir ada var. Adı Antirrhodos, çünkü Rodos Adası'na rakip olarak görü-

lüyormuş. Bu adada bir başka kraliyet konutu ve yalnızca kraliyet ailesinin özel kullanımı için yapılmış küçük bir liman var.

Kıyıya çıktım ve beni Lochias Burnu'nun güney ucuna götürecek basamakları tırmandım. Şehir şebekesinin eksenlerini oluşturan son derece geniş iki caddeden biri boyunca yürüyebilmek için Ay Kapısı'ndan geçiyorum. Buradaki tüm sokaklar atların ve eskiden kullanılan iki tekerlekli yarış arabalarının geçebileceği kadar geniş, ama ben Argeus Bulvarı'nın en az otuz metre genişliğindeki deniz tarafındayım.

Kısa bir yürüyüşten sonra bu sokağın Meson Pedion'la kesiştiği noktaya varıyorum. Tam karşımda, şehrin, Mareotis Gölü'nün yukarı ucundaki Göl Limanı girişi olan Güneş Kapısı var. Soluma baktığımda Kanopus Kapısı'nı görüyorum ve sağ tarafta, bu görkemli caddenin öbür ucunda da bir anlığına Batı Kapısı'nı görebiliyorum.

Bu kavşakta durup hayran hayran etrafımdaki ihtişamlı binaları seyrediyorum – Homeros'un dediği gibi 'bina üstüne bina'.[20] Gerçekten de öyle, çünkü binalar birbiriyle bağlantılı ve suyun kenarında bile limandan yükseliyor gibi görünüyorlar. Eğer sola dönüp Kanopus Kapısı'ndan geçecek olsam, Hipodrom'a, onun da ötesinde, Marcus Antonius'a karşı kazandığı zaferin bir sembolü olarak Octavianus tarafından kurulan yeni Nikopolis şehrine ulaşırdım. Bunların hepsi bir gün daha beklemek zorunda, çünkü sağa dönüp Meson Pedion'dan aşağı doğru batıya yürümeye karar verdim.

Daha çok gitmeden, solumda Pan'ın mabedi Paneium'u görüyorum Paneium bir çam kozalağı şeklindeki insan yapımı bir tepe; doğal, kayalık bir tepeyi andırıyor ve yukarı sarmal bir yoldan geçerek çıkılıyor.

> Yani Kom El Dick kalesinin tepelerini süsleyen sokakların dolambacında Justine'in yanında yürürken, hiçbir şeyden habersiz değil dim; beynimin öteki yarısıyla bir çam kozalağı gibi oyulmuş şu koc kahverengi, yumuşak tepeciğin Pan'ın kutsal korusu olduğu zaman lardaki durumunu gözümün önüne getirmeye çalışıyordum.[21]

Sarmal yolun en tepesine tırmanıyorum ve oradan şehrin her yerini he yönden görebiliyorum. Strabon[22] bana şehrin dış hatlarının, açık denizd üşümemek için sarındığım, eski Yunanda erkeklerin giydiği türden peleri nim gibi olduğunu söylüyor. Pelerinin uzun kenarları iki ayrı su parçasını değmesiyle ıslanıyor – deniz ve Mareotis Gölü. Kısa kenarları ise, bir tara

deniz öteki tarafı da göl tarafından kıstırılmış olan kıstağın iki ucu gibi. Bunu gözünde benden daha iyi canlandıranlar olabilir, ama şahsen ben pelerinin, Plutarkhos'un İskender'in biyografisini yazdığı eserde doğruladığı şeklini anlamakta zorlanıyorum:[23] İskender, bir yarım dairenin içine büyük bir parça toprak koyarak, ona pelerininkine benzeyen bir şekil vermiştir.

İÖ 20 yılında İskenderiye'de doğmuş olan Yahudi Yunan filozof Philon (Philo Judaeus), şehrin Alfa, Beta, Gama, Delta ve Epsilon* olarak adlandırılan beş bölüme ayrıldığını söylemektedir.[24] Beta kuzeye doğru olan ve sarayları, Müze'yi ve Sema'yı kapsayan alandı; Delta da Doğu'ya doğruydu ve Yahudi bölgesi olarak biliniyordu. Alfa, Gama ve Epsilon'un sınırları ise tam olarak bilinmemektedir.

> İskenderiye mezhepler kentidir – şöyle üstünkörü yapılacak bir araştırma ile Balthazar'ın anlattığı Hermesçi felsefeyle ilgilenen grup benzeri daha başka birçok grubun varlığını ortaya çıkarırdı: Steinerciler, Hıristiyan Bilimciler, Ouspenskiciler, Adventistler.[25]

Paneium'un zirvesindeki en uygun seyretme noktasından şehrin

> yerde kocaman bir denizanası gibi yatan bugünkü İskenderiye[26]

gibi değil de, aynı bu kitabın başındaki haritada olduğu gibi çevreme yayıldığını görebiliyorum.

Şehir halka açık binalar, tapınaklar ve kutsal yerlerle dolu. Bu yapıların bazıları bugün üç yüz yaşından fazla ve ihmal edilmişler, ama Paneium'a inip bir kez daha Meson Pedion boyunca devam edince, Strabon'un İskenderiye'deki en sevdiği binaya geliyorum. Burası, özellikle o dönemin gençleri için, Helenistik fiziksel ve zihinsel eğitimin savunma kulesi olan ve 1 stade ya da 200 metreden (bir stade = 200 metre) daha uzun olan sütunlu girişleriyle nefes kesen Gymnasium.

Buradan, 30 metre genişliğindeki Meson Pedion'u geçip, İskenderiye'nin Ptolemaios adını taşıyan on üç kralının –ve İskender'in kendisinin– gömülü oldukları yerlerin de bulunduğu etrafı çevrili bir mekân olan Anıtmezar'a, ya da Sema'ya, geliyorum. Bana Anıtmezar'ın bekçisinin Büyük İskender'in kutsal bedeninin yok edilmesiyle ilgili anlatacağı sayısız hikâyeyi dinleyerek hoşça vakit geçirebileceğim söyleniyor.

* Yunan alfabesinin ilk beş harfi. (ç.n.)

Bu hikâyelerden birinde, İskender'in imparatorluğunun baş varisi Perdikkas'ın, orayı da ele geçirmek umut ve arzusuyla İskender'in cansız bedenine Babil'den Mısır'a kadar eşlik ettiği anlatılmaktadır. Ptolemaios Soter (I. Ptolemaios) onu durdurup cesedi almış; daha sonra Memphis yakınlarındaki ıssız bir adada Ptolemaios tarafından önü kesildiğinde, Perdikkas, kendi askerleri tarafından uzun Makedon kargısı ya da sarisa'larla yere mıhlanarak öldürülmüş.[27]

Bir başka hikâyeye göre, İskender'in üvey erkek kardeşi Philippos Arrhidaios, İskender'in bedeninin nakli için iki yıl boyunca özenle hazırlık yapmıştır, ama Ptolemaios Soter Arrhidaios'la buluşmak için Suriye'ye gitmiş ve cenazeyi oradan alıp, gömülmesi için Mısır'a geri götürmüştür. İÖ 323 yılından itibaren Arrhidaios, Alexander Aegos [Hasta] (IV. İskender) ile birlikte Makedon kralı olarak kabul edilmiş, ancak 317'de o ve eşi Eurydike, Büyük İskender'in hâlâ hayatta olan ve oğlunun ölümünden sonra da devam eden şanı aracılığıyla çok büyük nüfuz sahibi olan annesi Olympias'ın emriyle öldürülmüştür.[28]

Yine bir başka hikâyeye göre ise, ceset Ptolemaios Soter tarafından Memphis'te gömülmüş ve İskenderiye'de bulunan bugünkü mezarına Ptolemaios Philadelphos (II. Ptolemaios) tarafından nakledilmiştir.

İskenderiye'ye hangi Ptolemaios getirmiş olursa olsun, sonuçta ceset İskender'in şanına yakışır büyüklükte ve yapıda kutsal bir yer olan bir *temenos*'a yerleştirilmiştir.[29] İskender'in bedeni hâlâ orada görülebilmektedir ama artık orijinal altın lahdinde yatmamaktadır, çünkü altın hem 'Cocces' (Kırmızı) hem de 'Pareisactus' (Gaspçı) olarak bilinen Ptolemaios tarafından –ki bunun XI. Ptolemaios olduğu düşünülmektedir– yağmalanmıştır. Strabon bu yağmanın ona hiçbir fayda sağlamadığını söyler.[30] Görünüşe göre, tanrılar da İskender'in bu en ünlü şehrinin merkezinde görkemli bir şekilde yatmasını takdir etmişti.

Bugünkü lahit saydam bir maddeden –kaymaktaşı veya camdan– yapılmadır ve İskender'in bedeni, Roma'nın gelecekteki İmparator Augustus'u Octavianus, İskenderiye'deyken onu görmek istediği için orada kırık bir burunla yatmaktadır. Octavianus cesedi görmekle kalmamış, ona dokunmuştur da; bu sırada da burundan bir parça kırılıp düşmüştür.[31]

> O konuşurken ben kentin kurucularını düşünüyorum, cam tabutun içindeki asker Tanrı'yı, ırmağın akıntısıyla mezarına doğru sürüklenen gümüş kaplı genç gövdeyi.[32]

Batıya doğru ilerledikçe, benim ve İskenderiye'ye gelen her uzmanın hep görmeyi arzuladığı o binaya geliyorum: Büyük Kütüphane'yi içinde barındıran Müze. Burası da, yarın filozofları, retorikçileri ve diğer bilginleri entelektüel bir münazara ve tartışma içerisinde gözlemleyeceğim yer olan Exedra.

> Örneğin Mouseion'u [Müze'yi] gördü, Mouseion'un kurucularının giysi modellerini ezberden yapmaya çalışan asık suratlı, bol ödenekli ressamlarını gördü; daha sonra münzeviler, bilgeler arasında filozofu gördü. Filozof, dünyaya ondan başka hiç kimsenin işine yaramayacak bir biçim verme özlemi içindeydi – çünkü gelişmenin her evresinde her insan bütün evreni yeniden ele alıp onu kendi iç dünyasına uydurur, oysa her düşünür ya da her düşünce evreni yenibaştan döller.[33]

Müze'de halka açık bir yol, bir park, bir hayvanat bahçesi ve bir bilginin ortak yemek salonundaki –çünkü bilginlerin tüm mülkiyetleri ortak– yemeğe katılmak üzere ağır adımlarla girdiğini gördüğüm büyük bina var. Bu bilginlerin ayrıca Müze'yle ilgili sorumluluklara sahip kendi rahipleri var. Bugün bu kişi Roma'daki imparator tarafından tayin ediliyor ama önceden Krallar tarafından seçiliyormuş.

Şimdi, beni Büyük Liman'a geri götürecek olan yan sokaklardan birine girip, Caesarium'u soluma alarak Forum'dan* geçiyorum. Philon, Kleopatra tarafından Marcus Antonius'un şerefine başlatılan ve Octavianus'un kendi şerefine tamamlamış olduğu Caesarium'u özellikle çok seviyordu:

> Çünkü, bu tapınağın inşa edildiği ve mükemmel demir atma yerleriyle tanınan limanlara bir yükseltiden bakan bir bölge başka hiçbir yerde yok; burası, yapılan bağışlarla benzersiz şekilde dekore edilmiş, inanılmaz genişlikte bir yer oluşturacak şekilde gümüş ve altın resim-heykellerle kuşatılmış, sütunlu girişler, kütüphaneler, özel bölmeler, meyve bahçeleri, kapılar, geniş yollar, avlular ve ancak en cömert harcamaların karşılayabileceği güzelliklerle donatılmış olan her şeyle süslenmiş kocaman ve dikkat çekici bir yer.[34]

* Bir zamanlar Vesta, Satürn, Kastor ve Polluks tapınaklarının ve diğer anıtların bulunduğu Forum, Caesar döneminde şehrin dini, politik ve ticari merkeziydi. (ç.n.)

Sağ tarafımda, Maeander olarak bilinen su bahçesiyle güreş alanının arasında uzanan kapalı bir galeriden geçerek ulaşılan tiyatro var.[35] Karşımda da, inme sırasında suların çekildiği dirsek şeklindeki kıyının bir parçası üzerinde duran Poseidium. Burada, sağ salim geldiğim için en uygun şekilde minnetimi göstermek ve fırtınalara ya da korsanlara yakalanmadan eve dönebilmek için dua etmek amacıyla Poseidon Tapınağı'na girmeye çalışacağım.

Marcus Antonius bu dirseğe Büyük Liman'ın daha da içlerine doğru uzanan bir dalgakıran eklemiştir. Actium Savaşı'nda yenilip tüm arkadaşları tarafından terk edildikten sonra, adını Timonium koyduğu zirvenin üzerine kraliyete ait bir sığınma yeri inşa ettirdi. Burada, kendisine haksızlık yapıldığına ve nankörce davranıldığına inandığı için tüm insanlardan nefret etmesiyle ün salmış Atinalı Timon'un hayatını yaşamayı planlıyordu. Timon'un mezarında, Yunanca'dan çevirdiğim şu sözler yazılıdır:[36]

İşte yatıyorum burada, kaderin ağır tokadıyla
Yataklara düşen ruhum paramparça.
Sakın bulmaya çalışmayın adımı.
Hepiniz lanetlenesiniz
Ve melun bir yazgıyla karşılaşa.

Hiç kuşkum yok, burasıydı. Gel biz öyle diyelim, ama ne dersin? Antonius, Actium'dan yenik döndüğü zaman –yani Kleopatra'nın korkup filosuyla kaçtığı, Antonius'un savunma hattında gedik açarak onu Octavianus'un insafına bıraktığı yerden; o anlatılması olanaksız yenilgiden sonra geri döndüğü zaman, Octavianus'un gelişini, onun gelişiyle kesinleşecek ölümünü beklemekten başka yapacak bir şey kalmadığı zaman– küçük bir adacıkta kendine küçük bir odacık yapmış. İnsanlardan kaçan, yalnız yaşayan ünlü bir kişinin –belki de bir filozofun– adını vermişler oraya, Timon'un. Boş zamanlarını herhalde burada geçiriyordu – *burada*, Darley, olup bitenleri kim bilir kaç kez zihninden geçirdi. Olağanüstü büyüleyici gücü olan o kadını. Bir yıkıntıya dönüşen yaşamını! Sonra Tanrı'nın geçişi, falan filan, İskenderiye'ye, bütün dünyaya – veda etmesini söylemesi.[37]

Ama artık batıya dönme vakti geldi, çünkü eğer kitap ticaretiyle ilgili tutkumun peşine düşeceksem çok işim var ve Emporium'daki depoların

ve tüm gemi demirleme yerlerinin nerede olduğunu bulmam gerekiyor. Limanın hemen kenarında, deniz yatağına sürüklenen yığınların üstünde duran dar bir geçit yolu olan Heptastadium'a kadar uzanan Neoria, yani tersaneler bulunmaktadır. İnsan yapımı bu toprak köprü yedi stade (1.400 metre) uzunluğundadır (ki Heptastadium adı da buradan gelmektedir*) ve doğal limanı Büyük Liman ve Eunostus olarak ikiye ayırıp Pharos Adası'na kolay ulaşım sağlar.

Heptastadium'un İskenderiye'nin ilk kralları tarafından Pharos Adası'nı anakaraya bağlamak için yaptırıldığı bilgisini verdiği için Julius Caesar'a[38] teşekkür borçluyum. Bugün gemiler hâlâ, Heptastadium'un iki ucunda bulunan ve araçlarla yayaların adayla anakara arasında serbestçe gidip gelmesini sağlamak için üzerlerinden köprüler geçirilmiş olan iki açıklık sayesinde bir limandan diğerine geçebilmektedir. Ada'ya geçecek olsam orada neredeyse bir kasaba büyüklüğünde olan büyük bir köy bulacağımı biliyorum. Ama beni anakarada kalmanın daha akıllıca olacağı konusunda uyardılar. Gemiler bile adaya mümkün olduğunca gitmemeye çalışıyorlar, çünkü Pharos sakinleri, aynı korsanlar gibi, dikkatsizlik ya da kötü hava koşulları sonucunda rotalarından çıkan gemileri yağmalama gibi bir alışkanlığa sahip. Caesar İskenderiye'ye geldiğinde, malzemelerin ve takviyelerin güvenli bir şekilde karaya çıkmasını sağlamak için adaya askeri birlikler yerleştirerek önlem alırdı.

Cibotus adında bir başka yapay limanın en yakın kenarına gelinceye kadar Eunostus Limanı'nın kıyısı boyunca çabuk çabuk ilerliyorum. Cibotus Limanı gemi seferlerine elverişli bir kanalla Mareotis Gölü'ne bağlanıyor. Etrafında, her ne kadar kitaplar İskenderiye'ye kuzey tarafındaki ülkelerden geliyor ve genellikle Müze yakınlarındaki Büyük Liman'da boşaltılıyor olsa da, incelemem gereken yeni demir atma yerleri (Neoria) var.

> Yıkık yapıların oluşturdukları pervazın arasından aşağı bakarsanız, su kesimi yüksek olmayan teknelere ayrılmış limanın bir köşesini görebilirsiniz. Savaşın tehlikeleri bunların sayısını ürkütücü boyutlara vardırmıştı. Renkli kubbelerden oluşan çerçevelerin içinde Doğu Akdeniz ülkelerinin dört bir yanından gelmiş filikalar, üç köşe yelkenli *giassa*'lar, şarap yüklü kayıklar, uskunalar, her biçim ve büyüklükte çektiriler vardı. Gemi direklerinden, serenlerinden, Ege Denizinin akıllarda yer

* Hepta: Yedi. (ç.n.)

> etmiş budak çıkıntılarından derlenmiş bir seçki; adalardan, gemi donanımlarından, varış limanlarından. Üzerlerine vuran güneş ışığının altında kendi yansımalarıyla çakışmış olarak derin bir su esrikliği içinde duruyorlardı.[39]

Deniz limanlarına arkamı dönüp, İskender yeni şehrini kurmak için geldiğinde halihazırda orada bulunan kasabanın üzerine inşa edilmiş olan Rhakotis banliyösünün içinden geçen kanalın doğu kıyısı boyunca güneye doğru yürüme vakti geldi. Yunan olmayan doğma büyüme İskenderiyelilerin çoğu burada yaşıyor.

> O ve Melisa birbirlerinin kollarında, Mareotis'in kan gibi kırmızı sığ sularında, bir zamanlar Rhakotis'in bulunduğu yerdeki kerpiç kulübelerin kara kalabalığına doğru sürükleniyorlardı.[40]

Bir kez daha Meson Pedion'u geçtim ve şimdi Serapeion'a doğru ilerliyorum. Kanalın öteki tarafında şehrin yalnızca küçük bir kısmı bulunuyor ve onun da ötesinde, bahçeleri, koruları ve ölülerin mumyalanması için yapılmış yol üzeri istasyonları olan 'catagogae'si ile ölüler şehri Nekropolis var.

> Güneşin altında ıpssızdı mezarlık. Capodistria mezarının etkileyici görünmesi için gerçekten de hiçbir masraftan da kaçınmamış, neredeyse insanın aklına dokunacak kadar iğrenç, bayağı süslerle donatmayı başarmıştı. O kanatlı çocuk başları, o kıvrımlar, o çiçekli çelenkler. Mezar taşının üzerinde insana alaylı gibi görünen şu sözler yazılıydı: "O yitmedi, yalnızca önceden gitti." Balthazar çiçekleri mezarın üzerine koyar, "Nice doğum günleri" derken sevgiyle kıkır kıkır gülüyordu.[41]

Şimdi Serapis'in, yani bir heyet tarafından yaratılan ve yabancı topraklardaki bu Yunan şehrinin koruyucu ilahı yapılan bir tanrının bölgesindeyim. Serapeion'da Büyük Kütüphane'ye sığmayan eserler var. Bu yardımcı kütüphane, Romalı valiler bu şehri idare etmeye başladığından beri kendi çabalarıyla aktif bir bilim merkezi olma yolundadır.

Serapeion civarında, muhtemelen İS üçüncü yüzyılda Diocletianus şerefine yapılmış olan –yani Strabon'un bahsedemeyeceği– ama genellikle 'Pompeius Sütunu' diye anılan bir yapının olduğu yer vardır.

> O sıralarda Kabala topluluğu Pompeius Sütunu'na çok yakın, kırmızı toprak bir sete sırtını dayamış, kullanılmayan, bekçi kulübesi gibi bir yerde toplanıyordu.[42]

Tapınak bölgesinin yanında, yaratılmış tanrıya adanmış bir stadyum var, ama akşam karanlığı çökmek üzere ve artık başka gezginlerle tanışıp bütün bir geceyi konuşarak geçirmeyi ümit ederek kalacak bir yer arama vakti.

Burada, dünyanın *merkezindeyim* ve şu ana kadar keşfettiğim şey İskenderiye'nin gizemli ve baştan çıkarıcı çekiciliği. Oraya kimlerin, ne için gittiğini ve oradayken neler yaptıklarını bilmek istedim.

Lagos'un oğlu Ptolemaios Soter'in oraya İskender tarafından sınırları belirlenen şehri kurmak ve o zamanlar Mısır olarak bilinen bölgeyi yönetmek için gittiğini biliyoruz. Şehir çok kısa süre içinde Yunan bilginleri ve mültecileriyle Musevi dünyasının odak noktası haline geldi. İÖ ikinci yüzyılın son yarısında, Romalılar ünlü İskenderiye şehrine ilgi duymaya başladılar. Romalı tüccarlar buraya yerleşti. Romalı senatörler Nil Nehri'nde denetleme turları düzenlediler ve bu arada İskenderiye'nin görülmeye değer yerlerine de uğramayı ihmal etmediler. İÖ birinci yüzyılda, tanınmış Romalılar, özellikle savaşla ilgisi olan değişik nedenlerden İskenderiye'ye gittiler: Oraya daha çok savaş için para toplamaya gittiler, savaş kaybedilip gün bittiğinde sığınmak için gittiler, yenik düşmüş düşmanın peşinden gittiler.

İÖ 87 yılında, mutlak-güç Lucius Cornelius Sulla'nın hizmetindeki Romalı general Lucius Licinius Lucullus gemi temin etmek üzere Libya ve Mısır'a gönderilmişti. Mısır yolunda ilerlerken, üç ay gibi kısa bir sürede Gnaeus Pompeius Magnus tarafından kökleri kurutulana dek Akdeniz'de sayıları epey kabarık olan korsanlar tarafından feci şekilde sıkıştırıldı. Lucullus neredeyse hayatını ve gemisini kaybediyordu ama yine de İskenderiye'ye ihtişamlı bir giriş yapmayı başardı. İskenderiye filosunun tamamı onu tam bir nizam içinde karşıladı ve genç Ptolemaios da ona son derece nazik davrandı. Lucullus'a kalması için bir yer ayarlandı –tahminen Lochias Burnu'nu geçerken gördüğüm boyalı evlerden biri– ve daha önce hiçbir yabancı kumandana verilmeyen bir hakla onurlandırıldı: yemeklerini sarayda yeme hakkı. Ptolemaios Lucullus'a ayrıca –her ne kadar sürekli geri çevirdiyse de– abartılı derecede pahalı hediyeler veriyordu. Lucullus gemisi ve mürettebatı için acil olarak gereken şeyler dışında kraldan hiçbir şey istemiyordu.

Sulla'nın Lucullus'a acilen ihtiyacı vardı ve bu nedenle de Lucullus'un etrafı dolaşmak için pek zamanı yoktu; ama insan, en azından Büyük Kütüphane'yle Serapeion'u görmüş olmasını umuyor. Nihayet, Roma'da emekli olduğu zaman, Lucullus'un kendi kütüphanesi de kayda değer bir ün kazandı, zira çok sayıda önemli el yazması içeriyordu. Kapılar her zaman açıktı ve gezinti yollarıyla okuma odaları da Yunanlılara serbestti. Plutarkhos'un[43] dediğine göre, işlerini güçlerini bırakıp Musalar'ın evine gidiyormuş gibi oraya buraya koşuşturmak ve etrafta dolaşıp birbirlerinin dikkatini dağıtmak Yunanlılar için bir zevkti. Lucullus'un evi, Roma'yı ziyaret edenler için bir entelektüel konukseverlik ve eğlence evi olan Yunan *prytaneum*'una dönüşmüştü.

Lucullus'un İskenderiye'den ayrılma vakti geldiğinde Ptolemaios'un gemi konvoylarından biri Kıbrıs'a kadar ona eşlik etti ve adeta merasimle ayrılırken de ona altınların içine yerleştirilmiş çok değerli bir zümrüt bırakt. Lucullus böylesine paha biçilmez bir armağanı geri çevirmeye çalıştıysa da, kral ona zümrüdün üzerine işlenmiş kendi resmini gösterdiğinde, kraliyet hamisini gücendirmekten ve kendisine sağlanan güvenli geçit yolunu tehlikeye sokmaktan çekinerek armağanı kabul etti.[44]

Ellili yıllarda (İÖ) bazı Romalılar Ptolemaios Auletes'e sarayda çıkan bir darbe sonrasında krallığını yeniden elde etmesinde yardım ediyor ya da etmeye söz veriyordu. 59 yılında, adı geçen bu Ptolemaios, Mısır'daki egemenlik haklarının Roma tarafından tanınması karşılığında Pompeius ve Julius Caesar'a 6.000 Yunan parası sözü vermiş, hatta bunu ödemiştir.[45] Bir sonraki yıl İskenderiyeliler tarafından tahttan indirilmiş ve görevinin iade edilmesi konusunda yardım istemek üzere tek başına Roma'ya gitmiştir; Pompeius'tan özellikle rica ettiği şey, isteğinin yerine getirilmesi için gereken her türlü birliğe liderlik etmesiydi.

Bu isteğin yerine getirilememesinde suç tamamen Pompeius'un değildi. Roma Senatosu'nun bu önerisi, Pompeius'a daha önce örneği görülmemiş yetkiler veriyordu ve senatörlerin Marius ve Sulla adlı diktatörlerin kendini beğenmiş güçleriyle ilgili anıları da henüz tazeydi. Epey uzayan görüşmelerden sonra görev, çok yakında Kilikya'nın genel valiliğine atanacak olan ve Romalı büyük hatip Marcus Tullius Cicero'nun arkadaşı Publius Lentulus Spinther'e verildi.[46] Ancak, Roma'daki bir Jüpiter heykeline yıldırım düşmesi üzerine bundan vazgeçildi. Büyük kriz zamanlarında başvurulan kutsal kehanet kitaplarının koruyucuları, tesadüfen, bir Mısır kralının 'bir kalabalık eşliğinde' yeniden göreve getirilmesini yasaklayan bir

kehanete rastladılar ve bu kalabalık 'silahlı birlikler' olarak yorumlandı.[47] Böylece, Senato Ptolemaios'un silahlı birlik talebini geri çevirdi.

Sonuçta, Ptolemaios krallığını 10.000 Yunan parası ödediği başka bir Romalının, Aulus Gabinius adındaki Suriye valisinin yardımıyla geri aldı. 55 yılında Gabinius birliklerini İskenderiye'ye getirdi, başarılı oldu ve Ptolemaios'un tekrar iktidara gelmesini sağladı. Ptolemaios ona minnettar olsa da, Roma değildi. Roma Senatosu Gabinius'u kendisinden yetki almadan Mısır'a saldırdığı ve kehanet kitaplarınca yasaklanmış olan bir savaşa girdiği için sürgüne gönderdi.

XI. Ptolemaios, Roma'dan, Mısır Krallığı'nın en büyük kızı VII. Kleopatra ile en büyük oğlu XII. Ptolemaios arasında paylaştırılması konusunda yardım istedi. Ptolemaios 51 yılında öldüğünde, krallık XII. Ptolemaios tarafından ele geçirildi ve Roma bu gasp olayına göz yumdu, ama resmi olarak tanımadı.

İskenderiye'ye doğru yola çıktığı sırada Pompeius, bir mülteci, yenik düşmüş bir general ve XI. Ptolemaios'a olan verdiği sözü yerine getirmeyen bir adam olarak görülüyordu. İÖ 9 Ağustos 48'de Pharsalos'ta yenilgiye uğrayan Pompeius olduğunda, o ve dört arkadaşı at üzerinde Larissa'ya kaçtılar. Pompeius Larissa'dan küçük bir kayığa binip denize açıldı. Şans eseri karşılaştığı bir gemi onu Mytilene'ye götürdü. Orada eşi Cornelia'yla buluşan Pompeius, onu da yanına alarak kendisine Rodos ve Tyros'tan gelmiş olan üç sıra kürekli dört adet savaş gemisiyle yola çıktı. Sonra arkadaşlarıyla birlikte olası birkaç plan üzerine düşündüler. En sonunda, hem yakın, hem de gemi, erzak ve para konusundaki başarı ve gücüyle hâlâ muazzam bir krallık olan Mısır'a gitme konusunda fikir birliğine vardılar.[48]

Böylece, Pompeius Mısır'a doğru yola çıktı. Erkek kardeşi tarafından kovulmuş olan Kleopatra, Suriye'de kendisine bir ordu oluşturmakla meşguldü. Ptolemaios ordusuyla Pelusium yakınlarında kamp kurmuş, onun kendisine yapacağı saldırıyı bekliyordu. Pompeius deniz yoluyla Pelusium'a gitti ve kıyıda bekleyen devasa orduyu görünce gemisini durdurdu. Geldiğini haber vermek ve kendisiyle Ptolemaios'un babası arasındaki dostluğu hatırlatmak için krala bir mesaj yolladı.

O zaman on üç yaşında olan genç Ptolemaios, kendinden yaşça büyük danışmanlarına –orduya kumanda eden Akhillas, hazineden sorumlu (hadım) Pothinus ve Khioslu bir retorikçi ve aynı zamanda Ptolemaios'un hocası olan Theodotos– akıl danıştı. Theodotos, Pompeius'un gemisinin omurgasının hemen arkasında duran Caesar'ın gözüne girmek için, Pompeius'a

tuzak kurup onu öldürmeyi önerdi: "Ölüden zarar gelmez." Önerisi kabul edildi.

Pompeius'u kıyıya getirmek için tek kişilik ufak bir kayık yollandı. Kayığın bu kadar küçük olmasına sebep olarak denizin sığlığı gösterildi. Kralın refakatçilerinden bazıları bu kayıkla geldi. Bunların arasında daha önce Pompeius'un hizmetinde çalışmış bir Romalı da vardı; adı, Romalı tarihçi Appianos'a[49] göre Sempronius, diğerlerine[50] göre ise Septimius'tu. Aynı anda, bütün ordu sanki Pompeius'u şereflendiriyormuşçasına kıyı boyunca sıralanmıştı ve kral onların arasında mor kaftanıyla hemen göze çarpıyordu.

Pompeius durumdan şüphelenmişti: Kıyıda sıralanmış bir ordu, içinde kendisine eşlik etmek üzere ne bir kral ne de herhangi başka bir yüksek rütbeli insan bulunan ufacık bir kayık – bu onun hayal ettiği gibi bir karşılama değildi. Romalı ona kral adına elini uzattı ve onu kıyıda dostça bekleyen genç hükümdarla tanıştırmak üzere kayığa bindirdi.

Pompeius'un, savaş gemisinde kalıp kocası için endişe eden, ıstırap çeken eşi Cornelia'yı düşünüyorum. Herhalde onun kayığa binmeye hazırlanışını seyretmiş, sonra da, tam binerken Sophokles'ten yaptığı alıntıyı duymuştur: "Bir hükümdarla alışverişi olan herkes köledir, huzuruna özgür bir insan olarak çıksa bile."[51] Kayığın kıyıya doğru gidişini seyreder. Kayıkta hiç kimse konuşmamaktadır ve herhalde bu sessizlik epey ürkütücü, gerilim de had safhadadır. Cornelia, kocasının sinirlerinin giderek daha da gerildiğini fark etmiştir. Yoğun sessizlikte çıkan en ufak ses suyu aşıp geldiğinden, onun, kayıkta tek başına ayakta duran Romalıya, "Sizi sanki bir yerden tanıyorum dostum," dediğini duymuştur. Romalının tek kelime etmeden başını salladığını fark etmiştir. Sonra da, Pompeius'un arkasını döndüğünü ve Romalının ilk bıçak darbesini indirdiğini ve diğerlerinin de ona katıldığını görmüştür.

Cornelia ve arkadaşları korkunç bir çığlık atıp ellerini göğe kaldırır ve tanrılardan böylesi bir inanç ihlalinin intikamını almaları için yalvarırlar. Ama bu arada, kendilerine zarar gelmemesi için hiç vakit kaybetmeden yola koyulurlar; ne de olsa Pompeius'u kurtarmak için yapabilecekleri bir şey kalmamıştır.

İskenderiye'ye Pompeius'un yalnızca kafası ulaştı; vücudu çırılçıplak soyulup kıyıya bırakılmıştı. Başı ganimet olarak Caesar'a verilmek üzere İskenderiye'ye götürüldü. Bunun karşılığında ondan epey büyük bir ödül bekliyorlardı. Pompeius'un bedeninden geriye kalanlarsa Pelusium yakınlarındaki kıyıda gömüldü.[52]

Dört gün sonra Gaius Julius Caesar İskenderiye'ye geldi. Pompeius'un Pharsalos Savaşı'ndan sonra Mısır'a saldırmaya hazırlandığını öğrenir öğrenmez ilk olarak Rodos'a gitmişti. Ordusu da peşinden geliyordu ama Caesar beklemek istemiyordu ve Cassius'un üç sıra kürekli savaş gemilerindekilere benzer bölüklerle ve Rodosluyla birlikte harekete geçti. Gözü dönmüş bir halde Pompeius'a yetişmeye çalışıyordu; öldüremeyecek olsa bile, en azından Mısır'ı işgal edip gücünü tekrar kazanmak için yeterli kaynakları oluşturmasını engellemek istiyordu.[53]

Tam olarak nereye gittiğini kendisinden başka hiç kimse bilmiyordu. Diğer dümencilere gece olduğunda kendi gemisindeki meşalenin istikametine doğru, gündüzleri de yine onun işaretine göre dümen kırmalarını söyleyip, akşama doğru yola çıktı; karadan epey uzaklaşmışlardı ki, dümencisine İskenderiye'ye yönelmesi emrini verdi.

İskenderiye'ye Pompeius'un ölümünden dört gün sonra vardı. Bununla ilgili pek çok hikâye anlatılmaktadır ama en mantıklı olanı, kendisine kesik baş ve Pompeius'un mühür yüzüğü gösterilmeden kıyıya çıkmaya cesaret edemediğidir.[54] Bunlar onda –gerçek ya da sahte– bir sıkıntı yaratmıştı, çünkü, dendiğine göre, kesik başa bakmaya tahammül edememiş ve onun Nemesis'e adanan şehrin yakınlarındaki küçük bir toprak parçasına gömülmesini emretmişti;[55] ya da, başkalarının anlattıklarına bakılırsa, başın görüntüsü karşısında acı dolu gözyaşlarına boğulmuş, ona hemşerim ve damadım diye seslenmiş ve birlikte geçirdikleri güzel günleri anlatmıştır; katilleri kınamış, başa çeki düzen verilmesini, gerektiği şekilde hazırlanıp gömülmesini emretmiştir.[56]

Romalı tarihçi Cassius, Caesar'ın o zamanki düşünce ve eylemlerini şöyle yorumlamaktadır: Dediğine göre, Caesar baştan beri yönetmeye çok istekliydi. Düşmanı ve rakibi olan Pompeius'tan her zaman nefret etmişti ve onunla yapılan savaşı başlatmasının tek sebebi rakibinin çöküşünü ve kendi üstünlüğünü garanti altına almaktı. Alelacele Mısır'a gitmesindeki tek amaç, Pompeius'u, eğer hâlâ hayattaysa tam bir bozguna uğratıp devirmekti. Ve işte bu yüzden, ölümünden sonra yasını tutuyor gibi yapıp, öldürülmesine sinirleniyormuş gibi bir hava yarattı.[57]

Caesar nihayet İskenderiye'ye çıktığında, askerlerinin ellerinde onun makamının sembolü *fasces** ile en önde ilerlemeleri, krala yapılan ağır bir hakaret olarak algılandı ve Caesar kraliyet muhafızlarının öfkesine

* Ağzı dışarıda kalacak şekilde bir baltanın çevresine sarılmış bir demet çubuk. (y.n.)

maruz kaldı. Ama bu huzursuzluk yatıştırıldı ve Caesar saraya kaçtı.[58] Ne var ki, bu olaydan günler sonra insanların toplandığı her yerde sık sık ayaklanmalar çıkmaya başladı ve birkaç asker öldürüldü.[59] Ordunun tamamıyla birlikte Caesar'ın gemilerinin geri kalanı da limana varıncaya kadar, askerlerinden bazılarının silahlarına kanunen el kondu, bazılarıysa tekrar denize yollandı.[60]

Tüm bunlar olup biterken Caesar tatildeymiş gibi davrandı. Ziyaretçileri kabul edip onlara cana yakın ve nazik davrandı. Şehri dolaştı. Güzelliğine hayran kaldı. Exedra'daki konferanslardan bazılarını dinledi ve kalabalığa karıştı. İskenderiyelilere karşı hiçbir askeri amaç gütmeyen biri olarak, yavaş yavaş onların iyi niyetini ve itibarını kazanmaya başladı.[61]

Caesar, ordusu deniz yoluyla ulaşır ulaşmaz, Pompeius'a karşı işledikleri suç nedeniyle Pothinus ve Akhillas'ı idam ettirdi. Theodotos kaçmayı başardıysa da, daha sonra Caesar karşıtı bir komplocu olan ve bu utanmaz retorikçiyi Asya'da dolaşırken bulan Gaius Cassius Longinus tarafından çarmıha gerildi.[62]

İskenderiyeliler Caesar'ın kendi halkları üzerine yetkisi olmaksızın uyguladığı bu eylemler karşısında ayaklandı ve böylece İskenderiye Savaşı başladı. Caesar, düşman bir kentte, krallarını koruyan bir halka karşı ve büyük kayıplar vererek mücadele ettiği bu savaşta birkaç kez ölümden döndü. Öncelikle, onu suyun dibine çeken giysilerini kaybettiği, ama kâğıtlarını kurtardığı, hatta onları yüzerken sol eliyle suyun üstünde tutarak kuru kalmalarını sağladığı o ünlü yüzme hikâyesi vardı. İskenderiyeliler onun giysilerini almış ve halkın kazandığı zaferin hatırasına asmışlardı.[63]

Sonra, rıhtımların, tahıl ambarlarının ve bazı başka binaların yıkımıyla sonuçlanan şu ünlü yangın vardı. Dio Cassius bu yangında Büyük Kütüphane'nin de yandığını söylemektedir,[64] ama Caesar İç Savaş'la ilgili söylemlerinde, limanda Pompeius'a destek olmak amacıyla duran tüm gemilerin yanı sıra normalde zaten İskenderiye'de bekleyen 22 gemiyi yaktığını söylemektedir. Bunu, elindeki küçük birliklerle liman gibi geniş bir alanı koruyamayacağı için yaptığını söylüyordu. Görünüşe göre bu yangın depolara ve rıhtımlardaki yüklere de sıçramıştı ve bunların içinde balyalarca kitap bulunuyordu.[65] Aulus Gellius,[66] Ptolemaioslar zamanında Mısır'da toplanan ya da kopyalanan tüm kitapların (ki bunun yaklaşık 700.000 kitap olduğunu tahmin ediyor) İÖ 48 yılında İskenderiye'yle yapılan ilk Roma savaşında yandığını söylüyor ve bunun kasıtlı olarak ya da verilen bir emir üzerine değil, yedek askerler tarafından yanlışlıkla yapıldığını

belirtiyor. Ama genel kanı, Kütüphane'nin içindekilerden yalnızca bir kısmının o dönemde yandığı ve bu kayıpların İÖ 41'de Marcus Antonius tarafından kısmen telafi edildiği yönündedir.

Pek ihtimal dahilinde görülmediği halde, Caesar 47 yılında, dokuz aylık bir mücadeleden sonra İskenderiye Savaşı'nı kazandı. Son olarak, Nil kıyılarında genç kral'a karşı çarpışıp, mutlak bir zafer elde etti.

Bu arada, kız kardeşi Kleopatra'yla da karşılaşmıştı. Kleopatra sürgündeyken Caesar'a bir mesaj yollayarak bağımsızlığı için kendini savunmasına izin verilmesini talep etmişti. İznin verilmesiyle erkek kardeşinin haberi olmadan gece şehre girmiş ve sarayda Caesar'ın olduğu bölüme gitmişti. Onun sırtta taşınabilen, rulo şeklinde bağlanmış bir yatağın içindeki gelişi Plutarkhos tarafından anlatılmaktadır.[67] Dediğine göre, Kleopatra İskenderiye'ye tek bir refakatçiyle birlikte –Sicilyalı Apollodoros– küçük bir kayık içinde gelip akşam karanlığında sarayın yakınlarında karaya çıkmıştı. Saraya fark edilmeden nasıl gireceğini bilemiyordu. Sonra aklına sırtta taşınacak bir yatağın içine boylu boyunca uzanmak geldi. Apollodoros yatağı bağlayıp sırtına attı ve kapılardan geçip onu Caesar'ın odasına kadar taşıdı.

Dio Cassius[68] Kleopatra'nın o zamanlar henüz hayatının baharındaki eşsiz güzellikte bir kadın olduğunu söylemektedir. Sesi de çok hoş olan Kleopatra, tanıştığı herkesi büyülemek için kadınsı cazibesini sonuna kadar kullanıyordu. Bu yöntem Caesar'da da işe yaradı. Caesar onun yeteneklerine ve cazibesine yenik düşüp, gün ağarmadan Ptolemaios'u yanına çağırttı ve iki kardeşi barıştırmaya çalıştı. Ama genç kral kız kardeşini sarayda görünce çok öfkelendi ve Caesar'ın bu anlaşmazlığa esaslı bir çözüm bulma çabaları da savaşla ve Ptolemaios'un ölümüyle sonuçlandı.

Savaş bittiğinde Caesar Kleopatra'yı ve diğer erkek kardeşini Mısır'ın ortak hükümdarları ilan etti. O sırada Mısır'ın krallık olarak devam etmesinin bir Roma eyaletine dönüştürülmesinden daha güvenli olacağını düşünüyordu. Kendisine kişisel bir minnet borcu duyan hükümdarları idare etmek, Mısır'ın zenginliğini Roma'nın gücüne karşı bir ayaklanma başlatmak için kullanabilecek, kendi bildiğini okuyan bir validen daha kolaydı.[69]

Bununla beraber, iki nedenden dolayı Kleopatra'yı tek başına hükümdarlık koltuğuna oturtmak istemiyordu. Öncelikle, İskenderiyelilerin bir kadının tek başına hükümdar olması durumunda yeniden ayaklanmasından korkuyordu. İkinci korkusuysa, Romalıların, Mısır'ın tek hükümdarı olarak bir kadını, özellikle de aylardır birlikte olduğu bir kadını başa ge-

tirmesine öfkelenmeleri ihtimaliydi. Bu yüzden Kleopatra'ya erkek kardeşiyle evlenmesini emretti ve krallığı sözde ikisine birden emanet etmiş oldu. Aslında, kocası/erkek kardeşi hâlâ bir çocuk olduğu için, üstün konumda olan yönetici Kleopatra'ydı. Yönetimin paylaşılması tamamıyla bir aldatmacaydı; Kleopatra ülkeyi tek başına yönetiyor ve bütün vaktini Caesar'la birlikte geçiriyordu.[70]

Caesar İskenderiye'den ayrılmak için acele etmiyordu. Savaş bitmişti, Kleopatra harika bir arkadaştı ve şehirde tadını çıkaracak çok fazla şey vardı. Caesar Roma'ya dönmeden –ve dolayısıyla ölmeden– önce birlikte Nil üzerinde 400 geminin katıldığı bir şehir turuna katıldılar. George Bernard Shaw'un oyunu *Caesar and Cleopatra*'da, Caesar yola çıkma zamanı geldiğinde kraliçeyi, ona bir adam yollayacağını söyleyerek rahatlatır: "Çevik ve dinç, güçlü ve genç, sabahları umut eden, gündüz dövüşen, akşamlarıysa cümbüş edip eğlenen, tepeden tırnağa Romalı ve Romalıların da en asillerinden olan bir adam."[71]

Böylece zaman geçti ve Marcus Antonius İskenderiye'ye ikinci defa geldi. Daha önce, Kleopatra'nın babasının yeniden tahta geçmesi sırasında *magister equitum* (Master of the Horse*) olarak Gabinius'un hizmetinde çalışırken orada bulunmuştu. Appianos'un söylediğine göre, Antonius kadınlardan çok çabuk etkileniyordu ve Kleopatra'ya ilk görüşte, o daha küçücük bir kızken âşık olmuştu.[72]

Tekrar karşılaşmaları Kilikya'da oldu. Antonius ve Octavianus Caesar'ın katillerini nihayet İÖ 42'de Philippi'de yapılan savaşta bozguna uğratmıştı. Octavianus İtalya'ya dönerken, Antonius doğu eyaletlerini dolaşmak üzere yola çıktı ve Kleopatra da Kilikya'ya onunla buluşmaya gitti. Antonius'un kraliçeyi ilk kabulü son derece soğuk ve mesafeliydi. Antonius onu, Caesar'ın intikamını alma konusunda Octavianus'u ve kendisini desteklememekle suçladı. Ne var ki, Kleopatra Antonius'a çok benziyordu ve o da onların davasına yardımcı olmak için yapmadığı şeylerin yanı sıra yaptığı şeyleri de sıraladı. Görüşme bittiğinde Antonius onun hem kıvrak zekâsından hem de güzelliğinden çok etkilenmişti ve Appianos'un dediğine göre, o sırada kırk yaşında olmasına rağmen sanki genç

* Bazı Avrupa ülkelerinde farklı öneme sahip tarihsel bir makam. Kökeni Roma Cumhuriyeti'ne dayanan bu görevin adı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Diktatör'ün ahırlarının bakımıyla ilgilenme işi kadar, Diktatör'ün resmi unvanı olan *Magister Populi*'den (Master of the People) gelir. Devlet yönetiminde Diktatör'e yardımcı olan *magister equitum*'un atanması ve görevden alınması bizzat Diktatör'ün tasarrufundaydı. (y.n.)

bir adammış gibi Kleopatra'nın tutsağı olan genç bir âşık rolüne bürünüvermişti.[73]

Kış yaklaşınca Antonius ordusunu doğu eyaletlerindeki kışlık kışlalara dağıttı ve kraliçenin daveti üzerine İskenderiye'ye gitti. Kleopatra onun gelişinin şerefine son derece görkemli bir karşılama töreni düzenledi ve o da kışı eğlenerek ve Romalılaşmaktan kurtulmaya çalışarak geçirdi. Roma giysilerini ve görev nişanlarını çıkarıp attı. Yün harmanisinin yerine Yunanlıların omuz kısmı geniş kesimli kıyafetini giydi ve Atinalı *gymnasiarch*'larla İskenderiyeli rahiplerin 'beyaz ayakkabı' grubuna katıldı. Bu tarzdaki ayakkabılar için Yunanca'da özel bir isim bile vardı: *phaikas* ya da *phaikasion*. Antonius bunu yabancı bir yargı alanında olduğu için mi, bir hükümdar tarafından yönetilen bir şehirde bulunduğu için mi, yoksa kışı İskenderiye'de geçirmeyi şenlikli bir durum olarak gördüğü için mi yapıyordu? Onu böyle davranmaya iten her ne olursa olsun, Antonius halk meseleleriyle ilgilenmeye dair tüm gösterişini bir yana bıraktı. Dışarıya çıktığında yalnızca tapınaklara, okullara ve âlimlerin tartışma yaptıkları yerlere gidiyor ve zamanının çoğunu Yunanlılarla ve Kleopatra'yla geçiriyordu.

> Sarhoş bir orospu geceleyin karanlık bir sokakta yürür, taç yaprağı gibi dökülür küçük ezgiler ağzından. Antonius'u bu sevdiği kente sonsuza dek teslim olmaya razı eden büyük senfoninin baş döndürücü nağmeleri bunlar mıydı?[74]

Kış bittiğinde Antonius İskenderiye'den ayrıldı, ama tekrar gelecekti. 34 yılında Ermenistan'ı fethedip kral Artavasdes'i tutsak aldı; onu, karısını, çocuklarını ve çok büyük miktarda ganimeti, zaferini gösteren törensel bir havayla önden İskenderiye'ye yolladı.[75] Kendisi de sonradan iki tekerlekli bir at arabasıyla şehre gelip, halkının arasında gümüş kaplı bir platformun üzerindeki yaldızlı bir sandalyenin üzerinde oturmakta olan Kleopatra'nın karşısına çıktı ve ona, tutsak alıp altın zincirlerle bağladığı yenik kraliyet ailesini ve topladığı tüm ganimeti sundu.[76]

Şölen ve şenlikler tekrar başladı. Antonius Kleopatra ve çocuklarıyla birlikte oturdu. İskenderiye halkına seslenirken Kleopatra'ya bundan böyle Kralların Kraliçesi denmesini emretti.[77] Karargâhına artık *basileion* –saray– deniyordu. Antonius Doğu'ya özgü bir kemer takıyor, halkın içine altınla kaplı bir sandalyede çıkıyor, portre ve heykeller için Kleopatra'yla birlikte poz veriyordu.[78]

Antonius İskenderiye'ye son bir kalıcı armağan daha verdi. 200.000 cilt içeren Bergama Kütüphanesi'ni çaldı ve Caesar'ın yaptığı İskenderiye Savaşı'ndaki yangınlarda kaybolan kitapların telafisi için Kleopatra'ya hediye etti.

Bu arada Antonius ve Kleopatra'nın yaptıkları Roma'yı ayağa kaldırmıştı. Bir Romalının *rex** unvanını benimseyip kral rolüne soyunduğu düşüncesi bile Romalıları neredeyse paranoyak hale getirmişti. *Dictator* unvanını *rex* ile değiştirme fikriyle ortaya çıkan Caesar'ı zaten öldürmüşlerdi. Şimdi de Antonius eninde sonunda kendi şehirlerini Kleopatra'ya verir ve iktidar koltuğunu İskenderiye'ye geçirir diye korkuyorlardı.[79] Ben, Shakespeare'in Polonius'uyla birlikte (ondan 1600 yıl önce davranarak), genel anlamda bir gerçek üzerine yemin edebilirim: "Ve tabii ki arkası gelecektir, tıpkı geceden sonra günün doğması gibi"[80] ama Romalılar Kleopatra'nın şu sözlerle bir gerçeğin üzerine yemin etmesi karşısında dehşete düşmüşlerdi: "Bir gün kesinlikle Jüpiter Tapınağı üzerinde adalet dağıtacağım."[81]

Actium Savaşı'nın başlaması kaçınılmazdı. Antonius Octavianus'a yenildi ve İskenderiye'ye, Kleopatra'ya dönüp onun kollarında öldü.

> Birden Kavafis'in şiirindeki can çekişen Antonius'u düşündüm – bu şiiri Cohen ne daha önce okumuştu ne de daha sonra okuyacaktı. Limandan, bir yerleri acımış gibi birdenbire bağıran sirenlerin sesi geliyordu. Bu arada *chagrin* ve *bonheur* şarkısını söyleyen yer cücesinin sesi bir kez daha duyuldu. (...) Bu, Antonius'un duyduğu yürek paralayıcı koronun yanında çok sönük kalıyordu – hele İskenderiye'nin kendi örneklik insanlarına son armağanı olarak sunduğu, karanlık sokaklarından yükselen insan ve çalgı seslerinin zengin etkisi yanında. Herkes kendi müziğiyle gider.[82]

Octavianus Antonius'un peşinden İskenderiye'ye gitti. Antonius'un ölümü beceriksizce ve gerektiği gibi kendi elinden oldu. Kleopatra'nın, Octavianus'un Roma'da kutlayacağı şanlı zaferin görkemli ödülü olmak için hayatta kalmasını garanti altına almak amacıyla önlemler alındı. Ne var ki, Kleopatra hiç kimsenin kulu kölesi olamazdı. Ya bir engerek yılanının ısırığı ya da ucu zehirli bir iğnenin eline batmasıyla ölümü başkalarına kalmadı.[83] Octavianus onu ilaçlar ve Psylli'nin –birbirlerinden üreyen,

* Latince'de kral, hükümdar. (ç.n.)

herhangi bir sürüngenin zehrini emme gücüne sahip olan ve güçlerini kullanmak üzere kurban ölmeden önce çağrıldıkları takdirde kurbanın ölmesini önleyebilen sıra dışı erkekler kabilesi– yardımlarıyla hayata döndürmek için elinden gelen her şeyi yaptı. Ne var ki, Psylli çok geç kalmıştı; Kleopatra çoktan ölmüştü.

Octavianus âşıklar için saygın bir cenaze töreni düzenledi. Antonius ve Kleopatra'nın bedenleri mumyalanıp, inşası onlar tarafından başlatılmış ve Octavianus'un kesin emriyle tamamlanmış bir anıtmezarın içinde aynı mezara gömüldü.[84]

Bu, Lagos'un oğlu olan Ptolemaios Soter'in soyundan gelen 300 yıllık hanedanın sonu demekti. Octavianus şehri bıraktı ve insanlara hiçbir zarar gelmedi. Kleopatra'nın sarayda topladığı taşınabilir kraliyet hazinelerinin hepsini Roma'ya nakletti, ama söylendiğine göre, kakmalı, renkli camdan yapılma bir kadeh dışında kendisi için hiçbir şey almadı.

Romalılar İskenderiye'den çok büyük miktarlarda paralar aldılar ve bunun için zor kullandılar. Hafif de olsa bir şeyle suçlanan her İskenderiyeli çok ağır para cezaları ödemek zorunda kalıyordu. Halkın geri kalanı mülklerinin üçte ikisi için vergi veriyordu. Bu şekilde elde edilen stokların dışında, Octavianus'un tüm birlikleri kendilerine yapılması gereken geri ödemeleri alıyordu ve İskenderiye'de Octavianus'un yanında bulunmuş olanlar da, şehri yağmalamamaları koşuluyla, bir çeyrek dinar kıymetindeki eski Roma sikkelerinden fazladan bin tane alıyorlardı.[85]

Octavianus şehirden ayrılmadan önce askerlerine Nil Nehri'nin sularını taşırdığı kanalların dibini de temizletti, çünkü bu kanallar yıllarca ihmal edildiği için çamurla dolmuştu. Ayrıca Antonius karşısında kazanmış olduğu zaferin şerefine, İskenderiye'ye yakın bir yere yeni bir şehir kurdu: Nikopolis. Şehir turumu bitirdiğimde Serapeion'a ve onun yakınlarındaki stadyuma gelmiştim. Bu yerler Strabon tarafından gizlenmişti, çünkü, dediğine göre buralar, onun zamanında bir amfiteatrı ve bir stadyumu olan ve muhtemelen beş yılda bir düzenlenen oyunların kutlaması için İskenderiye'ye tercih edilen Nikopolis'teki nispeten yeni binaların inşaatı nedeniyle adeta terk edilmişlerdi.[86]

> Sevgili İskenderiye! (...) Peki, nedir bizim dediğimiz bu kent? Neler gizlidir İskenderiye sözcüğünde? Tozların savrulduğu binlerce sokak birden aydınlanıyor zihnimde. Sinekler ve dilenciler, onların elinde kent bugün – bir de bu ikisi arasında bir yerde varlıklarını sürdürenlerin.[87]

Octavianus İskenderiye'ye geldi, eğitim merkezini gördü, Antonius ile Kleopatra'yı alt etti ve Roma'ya dönmek üzere ve yüksek makamına ne isim koyacağını dikkatle düşünerek oradan ayrıldı. Augustus ismini aldı, kabul edilebilir bir Cumhuriyetçi lakabı olan *princeps* unvanını benimsedi, ama *imperator* olarak çağrılma hakkını alarak hayatı boyunca *imperium* olmayı garanti altına aldı; böylece, Roma'nın ve İskenderiye'nin de içinde bulunduğu Roma âleminin ilk imparatoru oldu.

Şehri hükümdarlardan oluşan büyük hanedanın yerine yönetmek için Romalı valiler (*praefecti*) geldi. Sonradan başka ünlü Romalılar da bu şehre gelecekti: Bir kıtlık sırasında gelen büyük Nero Claudius Germanicus Caesar (Germanicus) ve buradaki hastaları iyileştirmek isteyen ama insanlar tarafından aşağılanan Titus Flavius Sabinus Vespasianus (daha sonra İmparator Vespasian oldu). Daha pek çokları bu şehre gelecek ama hiçbiri buranın kudretini ve sihrini açığa çıkaramayacaktı. Kavafis adında bir şair ve Durrell adında bir romancı onu yazana kadar.

Ve ben de şairle birlikteyim:

kesin adımlarla yaklaş pencereye,
dinle duygulanarak, ama
yanıp yakılmalarıyla değil korkakların –
son bir kez, dinle doya doya ezgileri,
o gizli alayın eşsiz çalgılarını,
hoşça kal de ona, yitirdiğin İskenderiye'ye.[88]

Çünkü İskenderiye sokaklarında Strabon'la birlikte yürüdüm, Caesar'ın kayıklarını yaktım, kitaplarımı aldım, hiç görmediğim bir şehre âşık oldum. Var olan çok az sayıdaki kaydın yardımıyla büyük kütüphaneyi ziyaret ettim. Onca değerli kitap dünyanın geleceğinde var olmayacak diye yas tuttum, çünkü en büyük Yunan, Roma ve Yahudi yazarlarının eserleri, her biri *umbilicus*unun etrafına özenle sarılmış halde burada, büyük kütüphanede bulunuyor, ve ben de nihayet parşömenimin sonuna geldim işte.

ohe, iam satis est, ohe, libelle!
iam peruenimus usque ad umbilicos.[89]
Hah! Yeter küçük kitap! Onca yolu aşıp sona geldim, 'dünyanın merkezine'!

Notlar

1. Homer, *Odysseia*, IV, 354-359. (Londra: Heinemann, 1919: The Loeb Classical Library). Nil'in kollarından beslenen bir taze su gölü olan Mareotis Gölü'nden 'kara sular' çekilirdi; bu göl yazın öyle derinleşirdi ki yatağı görünmez olurdu, 'kara sular' denmesinin sebebi budur. Homeros, muhtemelen İÖ 810 ile İÖ 730 yılları civarına denk düşen iki büyük Yunan epiğinin, *İlyada* ve *Odysseia*'nın yazar ya da yazarlarına atfedilen isimdir.
2. Pontus'taki Amasia'nın yerlilerinden olan Yunan tarihçi ve coğrafyacı Strabon, İÖ 64 ya da 63 yılında doğmuş, İS 21 yılında veya daha sonrasında ölmüştür. Bilinen dünyanın pek çok yerini gezmiş ve Mısır'a yaptığı ziyaret sırasında bir süreliğine İskenderiye şehrinde kalmıştır. En önemli eseri olan *Geographikon*, yalnızca örnek kopyası mevcut olan yedinci cildi dışında hiç bozulmadan günümüze gelmeyi başarmıştır; onyedinci cilt Mısır ve Afrika'yla ilgilidir.
3. Şair ve yazar Lawrence Durrell 1912 yılında Hindistan'da doğdu. Yabancı Hizmetler Basın Memuru ve Basın Ataşesi olarak birkaç yıl İskenderiye'de bulundu. İskenderiye Dörtlüsü olarak bilinen dört roman yazmıştır: *Justine* (Londra: Faber and Faber, 1957); *Balthazar* (Londra: Faber and Faber, 1958); *Mountolive* (Londra: Faber and Faber, 1958); ve *Clea* (Londra: Faber and Faber, 1960).
4. Strabo, *Geography*, XVII. 1. 6. (Londra: Heinemann, 1917-1932: The Loeb Classical Library).
5. Romalı yazar Yaşlı Plinius (Gaius Plinius Secundus Maior), İS 23 yılı civarında, muhtemelen Gallia Transpadana'daki Comum'da (Como) doğmuş ve 79'da da ölmüştür. Çalışkan bir bilgin ve üretken bir yazar olmasına rağmen günümüze sadece Historia Naturalis'i ulaşmıştır. Beşinci ciltte Afrika'yla ilgili bir betimleme yer almaktadır ve otuzaltıncı ciltte de inşaatta mermer ve taş kullanımını ele almaktadır.
6. Pliny, *Natural History*, XXXVI. 18. (Londra: Heinemann, 1949-1963: The Loeb Classical Library).
7. Caesar, *De Bello Ciuile*, III. 112. (Oxford: Oxford University Press, 1901; Londra: Heinemann, 1914: The Loeb Classical Library): 'Pharus est in insula turris manga altitudine, mirificis operibus exstructa.' Gaius Julius Caesar İÖ 102 ya da 100 yılında doğmuştur. Pharsalos'ta Gnaeus Pompeius Magnus'u (Büyük Pompeius) yendikten sonra, bir süre İskenderiye'de kalıp, Kleopatra ile erkek kardeşleri arasındaki halef olma meselesini halletmiş, Roma'ya döndüğünde ise İÖ 44 yılında bir komploya kurban gitmiştir. Caesar, aralarından sadece savaş yazılarının (*De Bello Gallico* ve *De Bello Civile*) günümüze ulaştığı pek çok eserin yazarıdır.
8. Lawrence Durrell, *İskenderiye Dörtlüsü: 4, Clea*, s. 247, çev.: Ülker İnce (İstanbul: Can Yayınları, 3. basım, 2000).
9. Görünüşe göre bu limanın özel bir adı yoktur; sadece Strabon tarafından μέγας λιμήν yani 'büyük liman' olarak anılmaktadır, *Geography*, XVII. 1. 6 ve 1. 9.
10. Arrian, *Anabasis of Alexander*, III. 1. 5 (Londra: Heinemann, 1929-1933: The Loeb Classical Library).
    Yunan tarihçi ve filozof Arrhionos, İS yaklaşık 96 yılında Nikomedeia'da (Bithynia) doğmuş ve Marcus Aurelius'un hükümdarlığı (161-180) sırasında, ilerlemiş yaşında ölmüştür. En önemli yapıtı, İskender'in seferlerini anlatan bu tarihtir.

11. Pausanias, *Periegesis of Greece (Description of Greece)*, V. 21. 9. (Londra: Heinemann, 1918-1935: The Loeb Classical Library).
Yunan gezgin ve topograf Pausanias, muhtemelen Lydia'da doğmuş ve Antoninus Pius ve Marcus Aurelius zamanında, yani İS 138'den 180'e kadar olan dönemde, başarı kazanmıştır
12. Plutarch, *Lives: Alexander*, 26. (Londra: Heinemann, 1847-1920: The Loeb Classical Library).
Çok yönlü Yunan yazar, filozof, ahlakçı ve biyograf Plutarkhos, İS 46 yılı civarında Boeotia'daki Khaironeia'da doğmuştur. Kırk altı ünlü Yunan ve Romalının karşılaştırmalı çift olarak yer aldığı (örneğin, Büyük İskender ve Julius Caesar), dört tanesinin ise ayrı olarak tanıtıldığı *Bioi Paralleloi* adlı eseri yazmıştır.
13. Arrian, *Anabasis of Alexander*, III. 1. 5
14. Diodorus, *Bibliotheca Historica*, XVII. 52. (Londra: Heinemann, 1933-1967: The Loeb Classical Library).
Yunan tarihçi Diodoros Sikeliotes Sicilya'da bulunan Agyrion'un yerlilerindendi. Gaius Julius Caesar ve Augustus'la aynı dönemde ve en azından İÖ 21'e kadar yaşamıştır. Yaşamı boyunca Avrupa, Asya ve Mısır'ın çoğu yerini gezmiş ve büyük eseri için malzeme toplamıştır; İÖ 60-30 yılları arasında, en uzak çağlardan Caesar'ın İÖ 58 yılında Galya'daki seferlerinin başlangıcına kadar olan dönemi kapsayan bir dizi vakayinameden oluşan *Historical Library*'yi yazmıştır. Günümüze kadar yalnızca I-V ve XI-XX arasındaki ciltlerle bazı parçalar ulaşmıştır. Ciltlerin mevcut ilk dizisinde (I-V) Mısır, Asur, Etiyopya ve Yunanistan'ın efsanevi tarihi anlatılmakta, sonraki bölümlerse (XI-XX) İÖ 480-302 yıllarını kapsamaktadır.
15. Lawrence Durrell, *İskenderiye Dörtlüsü: 2, Balthazar*, s. 14, çev.: Ülker İnce (İstanbul: Can Yayınları, 3. basım, 1999).
16. Lawrence Durrell, *İskenderiye Dörtlüsü: 1, Justine*, s. 48, çev.: Ülker İnce (İstanbul: Can Yayınları, 4. Basım, 2003).
17. Plutarch, *Lives: Alexander*, 26.
18. Lawrence Durrell, *İskenderiye Dörtlüsü: 4, Clea*, s. 50.
19. Plutarch, *Lives: Alexander*, 26.
20. Homer, *Odyssey*, XVII. 266: Odysseus'un sarayına ilişkin olarak ἐξ ἑτέρων ἕτερ' ἐστίν, ama ayrıca Strabon tarafından da alıntılanmış, *Geography*, XVII. 1. 8. Burada, Ptolemaios dönemine ait binaların pek çoğunun ilk Mısır yapılarının temelleri üzerine inşa edilmiş olması ihtimaline gönderme yapıyor olabilir, ki görünüşe bakılırsa bu da limanın dibindeki büyük taş bloklarının ortaya çıkarıldığı yakın zaman arkeolojik araştırmaları tarafından doğrulanmaktadır.
21. Lawrence Durrell, *İskenderiye Dörtlüsü: 1, Justine*, s. 103.
22. Strabo, *Geography*, XVII. 1. 8
23. Plutarch, *Lives: Alexander*, 26.
24. Philo, *in Flaccum (Against Flaccus)*, VIII. 55.
Yunan Yahudi'si filozof Philo Judaeus İÖ 20 yılında İskenderiye'de doğmuştu. Yahudiler İskenderiye'nin kuruluşundan hemen sonra şehre yerleşmiş ve Müze ile Kütüphane'den faydalanma hakkına sahip olmuşlardır. Philon'un bir bilgin olarak en çok ilgilendiği konu Yunan felsefesi, ve özellikle de Platon'un çalışmalarıydı. Yunanca eserleri

arasında Torah'tan alınma parçaların yorumlarıyla, etik, tarihi ve politik yazılar bulunmaktadır.

25. Lawrence Durrell, *İskenderiye Dörtlüsü: 2, Balthazar*, s. 31.
26. Lawrence Durrell, *İskenderiye Dörtlüsü: 2, Balthazar*, s. 151.
27. Diodorus, *Historical Library*, XVIII. 33'te dipnot; Strabo, *Geography*, XVII. 1. 8.
28. Diodorus, *Historical Library*, XVIII. 26-28'de dipnot.
29. Diodorus, *Historical Library*, XVIII. 28.
30. Strabo, *Geography*, XVII. 1. 8.
31. Cassius Dio Cocceianus (Dio Cassius), *Romaike Historia*, LI. 16. (Londra: Heinemann, 1914-1955: The Loeb Classical Library).
    155 yılı civarında Bithynia'daki Nikaia'da doğmuş olan Dio Cassius, Roma'nın, Aeneas'ın İS 229 yılında İtalya kıyısına çıkmasından itibaren olan tarihini yazmıştır. *Romaike Historia* on yıllık dönemlere ayrılmış 80 kitaptan oluşuyordu. XXXVII-LIV arası ciltler eksiksiz olarak, LV-LX arası ciltlerin de büyük bir bölümü zarar görmeden günümüze ulaşmıştır; bu ciltler İÖ 68 ile İS 47 yılları arasını kapsamaktadır. I-XXXVI ve LXI-LXXX ciltlerinden yalnızca bazı parçalar kalmıştır. İS 11. yüzyılda, Xiplilinus tarafından XXXV-LXXX arası ciltlerin acemice bir özeti çıkarılmıştır.
32. Lawrence Durrell, *İskenderiye Dörtlüsü: 1, Justine*, s. 40.
33. Lawrence Durrell, *İskenderiye Dörtlüsü: 1, Justine*, s. 182.
34. Philo, *Legatio ad Gaium (Delegation to Gaius Caligula)*, XXII. 151.
    Philon, Roma imparatoru Caligula'dan, imparatora tapınma zorunluluğundan muaf olmayı istemek amacıyla bir Yahudi delegasyonunun başında Roma'ya yaptığı yolculuk dışında (İS 39-40), yaşamının tamamını İskenderiye'de geçirmiştir.
35. Polybius, *Pragmateia (Universal History)*, XV. 30. (Londra: Heinemann, 1954: The Loeb Classical Library).
    İÖ 204 yılı civarında Megalopolis'te (Arkadia) doğan Yunan tarihçi Polybios, 168'de tutsak alınıp Roma'ya götürüldü. İlk beş cildi ve bazı kısımları mevcut olan tarihsel çalışması İÖ 221-144 yılları arasını kapsıyordu. Polybius 181'de bir Mısır elçiliğinde hizmet vermek üzere seçildi, ama V. Ptolemaios Epiphanes'in ani ölümü nedeniyle görüşme iptal edildi. Polybios'un nihayet İskenderiye'yi ziyaret edebilmesi ise yaşamının çok sonraki bir dönemine rastlar.
36. Alıntı: Plutarch, *Lives: Antony*, 70:
    ἐνθάδ' ἀπορρήξας ψυχὴν βαρυδαίμονα κεῖμαι.
    τοὔνομα δ' οὐ πεύσεσθε κακοὶ δὲ κακῶς ἀπόλοισθε.
37. Lawrence Durrell, *İskenderiye Dörtlüsü: 4, Clea*, s. 231-232.
38. Caesar, *Civil War*, III. 112.
39. Lawrence Durrell, *İskenderiye Dörtlüsü: 4, Clea*, s. 37.
40. Lawrence Durrell, *İskenderiye Dörtlüsü: 1, Justine*, s. 113.
41. Lawrence Durrell, *İskenderiye Dörtlüsü: 4, Clea*, s. 200-201.
42. Lawrence Durrell, *İskenderiye Dörtlüsü: 1, Justine*, s. 104.
43. Plutarch, *Lives: Lucullus*, XLII.
44. Plutarch, *Lives: Lucullus*, II-III.
45. Gaius Tranquillus Suetonius, *Diuus Iulius*, 54. (Londra: Heinemann, 1913-1914: The Loeb Classical Library).

Romalı tarihçi ve bilgin Suetonius İS 40 yılı civarında doğmuştur. En ünlü eseri, Roma'nın Gaius Julius Caesar'dan Domitianus'a kadarki on iki hükümdarının hayat öykülerinden oluşan *De Vita Caesarum* adlı settir.

46. Marcus Tullius Cicero, *epistulae adfamiliares*, I. i. 7 (Londra: Heinemann, 1928-1952: The Loeb Classical Library; Oxford: Oxford University Press, 1952-1956); *epistulae AD Quintum fratrem*, II. ii. 3 (Oxford: Oxford University Press, 1956); Dio Cassius, XXXIX. xii. 16.
Cicero, Roma'da tanınan bir hatip, avukat ve politikacıydı. İÖ 106 yılında Arpinum, İtalya'da doğmuş, İÖ 43 yasakları sırasında Mark Antony'nin isteği üzerine öldürülmüştür. Üretken bir mektup yazarıdır ve mektuplarıyla konuşmalarının pek çoğu günümüze ulaşmayı başarmıştır.
47. *The Cambridge Ancient History: Volume IX: The Roman Republic 133-34 BC*, (yay. haz.) S. A. Cook, R. E. Adcock ve M. P. Charlesworth. (Londra: Cambridge University Press, 1932), 531.
48. Appian, *Rhomaika*, II. 83. (Londra: Heinemann, 1912-1913: The Loeb Classical Library). Appianos, İS ikinci yüzyılın ortalarında yaşamış İskenderiyeli bir Yunan tarihçisiydi. Mısır'da imparatorluk vekilliği görevine getirilene kadar Roma'da avukatlık yaptı. Roma tarihi üzerine yazdığı yirmi dört ciltlik kitap Roma İmparatorluğu'nun ilk baştaki gelişiminden Traianus zamanına kadar olan süreyi kapsamaktadır. Appianos'un eseri olayları kronolojik olarak sıralamak yerine, belli dönemlere ve bölgelere ayrılıyordu. 13. ciltten 21. cilde kadar olanlar, Marius'un zamanından Actium Savaşı'na kadarki İç Savaşları anlatıyordu; 18. ciltten 21. cilde kadar olanlara *Aigyptiaka* da deniyordu. 6'dan 8'e, 11'den 17'ye kadar olanlarla 23. cilt eksiksiz olarak günümüze ulaşmış, ama diğer ciltlerden sadece bazı kısımlar kalmıştır.
49. Appian, *Roman History*, II. 84.
50. Caesar, Plutarkhos, Florus and Dio Cassius.
51. Tanınmamış bir oyundan satırlar. Sophocles, *Tragoediae septem*: 54. Parça. (Oxford: Oxford University Press, 1800, c. II., 273):
ὅς τις δὲ πρὸς τύραννον ἐμπορεύεται,
κείνουν 'στὶ δοῦλος, κἄν ἐλεύθέρος μόλῃ.
52. Appian, *Rhomaika*, II. 85-86.
53. Dio Cassius, *Roman History*, XLII. 6.
54. Dio Cassius, *Roman History*, XLII. 7.
55. Appian, *Roman History*, II. 90.
56. Dio Cassius, *Roman History*, XLII. 8.
57. Dio Cassius, *Roman History*, XLL. 8.
58. Caesar, *Civil War*, III. 106; Dio Cassius, *Roman History*, XLII. 7.
59. Caesar, *Civil War*, II. 106.
60. Dio Cassius, *Roman History*, XLII. 7.
61. Appian, *Roman History*, II. 89.
62. Appian, *Roman History*, II. 90; ya da, Plutarkhos'a göre (*Lives: Pompey*, LXXX. 6), yine Caesar komplocularından olan Marcus Brutus Junius'un emriyle öldürülmüştür.
63. Dio Cassius, *Roman History*, XLII. 40. 4.
64. Dio Cassius, *Roman History*, XLII. 38.

65. Caesar, *Civil War*, III. 111.
66. Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, VIII. xvii. 3. (Londra: Heinemann, 1927-1928: The Loeb Classical Library).
Aulus Gellius İS 123 yılı civarında Roma'da doğmuş, 165'te de ölmüştür. Felsefe eğitimi için Atina'ya gittiği bir dönem dışında hayatının tamamını Roma'da geçirmiştir; Atina'dayken, kısa hikâyelerden, dilbilimsel teorilerden, önemsiz tarihi bilgilerden, tartışma ve fikirlerden oluşan *Noctes Atticae*'yi yazmıştır.
67. Plutarch, *Lives: Caesar*, XLIX.
68. Dio Cassius, *Roman History*, XLII. 34.
69. Suetonius, *Life of Julius Caesar*, XXXV.
70. Dio Cassius, *Roman History*, XLII. 44.
71. George Bernard Shaw, *Three Plays for Puritans: Caesar and Kleopatra*, Sahne IV (Londra: Constable, 1901).
72. Appian, *Roman History*, V. 8.
73. Appian, *Roman History*, V. 8.
74. Lawrence Durrell, *İskenderiye Dörtlüsü: 1, Justine*, s. 14-15.
75. Artavasdes, İÖ 30 yılında Kleopatra'nın emriyle öldürülünceye kadar İskenderiye'de alıkondu.
76. Dio Cassius, *Roman History*, XLIX. 40.
77. Dio Cassius, *Roman History*, XLII. 41.
78. Dio Cassius, *Roman History*, L. 5.
79. Dio Cassius, *Roman History*, L. 4.
80. William Shakespeare, *Hamlet*, I. 3. 79. (Londra: Oxford University Press, 1928).
81. Dio Cassius, *Roman History*, L. 5.
82. Lawrence Durrell, *İskenderiye Dörtlüsü: 1, Justine*, s. 117.
83. Dio Cassius, *Roman History*, LI.14.
84. Suetonius, *Diuus Augustus (Life of Octavius Augustus Caesar)*, XVII. 4. 5.
85. Dio Cassius, *Roman History*, LI.18.
86. Strabo, *Geography*, XVII. i. 10.
87. Lawrence Durrell, *İskenderiye Dörtlüsü: 1, Justine*, s. 13-14.
88. Lawrence Durrell, *İskenderiye Dörtlüsü: 1, Justine*, s. 256.
89. Martial, *Epigrammata*, IV. 89 (Oxford: Oxford University Press, 1903). İS 40 yılında Bilbilis'te (İspanya) doğmuş olan Marcus Valerius Martialis (Martial), vecizeleri on iki cilt halinde basılmış ünlü bir Roma şairidir. Martialis, kıvrak zekâsı, sert kalemi ve etkileyici diliyle tanınırdı.

3
Musaların Tavuk Kümesinde Dünyadan Uzak Yaşayan Kitapkurtları: Antik İskenderiye Kütüphanesi

Robert Barnes

GİRİŞ

Kitap toplama, 5000 yıl önce Ortadoğu'da yazının icat edilmesinden beri süregelen bir olaydır. Eski Mısır tapınaklarında rahiplerin hem dini görevlerle ilgili metinleri içeren küçük koleksiyonları, hem de 'yaşam evi' adı verilen ve görünüşe göre rahip ya da resmi görevli olmak isteyenler için okul olarak kullanılan özel oda ya da binalarda duran daha büyük koleksiyonları vardı. Mezopotamya'da çeşitli kraliyet kütüphanelerine ait kalıntılar bulunmuştur. Bunların arasında en çok dikkat çeken, İÖ yedinci yüzyılda Asur kralı olan Assurbanipal'e ait olan ve büyük bir kısmı ondokuzuncu yüzyılda British Museum'a aktarılan kütüphanesidir. Bu koleksiyon, Assurbanipal'in zamanında bilindiği şekliyle ilk yazılı Babil ve Asur eserlerinin bir araya getirilmesi girişimini açıkça göstermektedir ve, bu nedenle, evrensel olmasa da bilinen ilk 'ulusal' kütüphane sayılabilir.

Yunan dünyasında ilk kütüphaneler İÖ altıncı yüzyılda yaşamış Atinalı Peisistratos ve Samoslu Polykrates adlı tiranlardır. İS 200 civarında yaşamış Yunan edebiyatı uzmanı Mısırlı Athenaios, tanınmış ilk kütüphaneler arasında 'Samoslu Polykrates'in, Atinalı tiran Peisistratos'un, yine Atinalı olan Eukleides'in, Kıbrıslı Nikokrates'in, Pergamon krallarının,

şair Euripides'in, filozof Aristoteles'in, Theophrastos'un ve son iki ismin kitaplarını saklayan Neleos'un kütüphanelerini' sayar.[1] Miladi tarihin değiştiği dönemde yaşamış bir tarihçi ve coğrafyacı olan Strabon, bildiği kadarıyla Aristoteles'in 'kitap toplayan ve Mısır krallarına bir kütüphaneyi nasıl düzenleyeceklerini öğreten ilk insan' olduğunu öne sürmektedir.[2]

KURULUŞ

Büyük İskender İÖ 323 yılında öldükten sonra, *diadochoi*, ya da ardılı olarak bilinen generalleri onun imparatorluğundan pay almak için kendi aralarında savaşmaya başladılar. Bunlardan en başarılı olanlardan biri, Lagos'un oğlu olan ve kendini 304 yılında Mısır kralı I. Ptolemaios Soter ilan ederek başkenti İskenderiye'de olan Ptolemaios hanedanını kuran Makedonyalı Ptolemaios'tur. Bu hanedan Kleopatra'nın İÖ 30 yılındaki ölümüne kadar devam etmiş ve Mısır o yıldan sonra Roma'ya ait bir eyalet haline gelmiştir.

I. Ptolemaios Soter hatırı sayılır entelektüel ilgi alanlarına sahipti ve Büyük İskender'in hayatının ilk zamanlarıyla ilgili en iyi kaynak gibi görünen –ve şu an sadece başka çalışmalarda kullanıldığı kadarıyla bizlere ulaşan– eseri de kendisi yazmıştı. Ayrıca Yunan aydınlarını Mısır'a gelmeye ikna etmeye çalışmıştı. Bu aydınlar içinde en iyi bilineni, Atinalı bir Aristoteles filozofu ve politikacı olan Phaleronlu Demetrios'tur. Diğer isimler arasında ise Koslu şair Philitas, Ephesoslu dilbilgisi uzmanı Zenodotos ve bir başka Aristoteles filozofu olan ve Ptolemaios'un oğlu ve varisi II. Ptolemaios Philadelphos'un hocalığını yapan Strabon vardır. Philadelphos ve vârislerinin zamanında İskenderiye'ye daha pek çok âlim, bilim adamı ve şair gelmiştir.

İS üçüncü yüzyılda Yunan filozoflarının yaşamlarıyla ilgili bir çalışma hazırlamış olan Diogenes Laertios şunları yazmıştır: "Hermippos'un dediğine göre, Kassandros'un ölümünden sonra, Antigonos'tan korkan Demetrios, Ptolemaios Soter'in yanına gitti. Orada epey kaldı ve Ptolemaios'a pek çok başka şeyin yanı sıra, krallığını çocuklarından Eurydike'e devrederek devam ettirmesini tavsiye etti. Aynı fikirde olmayan Ptolemaios tahtın oğlu Berenike'ye [Ptolemaios Philadelphos] bıraktı ve Berenike de Ptolemaios'un ölümünden sonra Demetrios'u, hakkında bir karara varılana kadar taşrada tutsak etmeye karar verdi. Demetrios orada ezilmiş insanlar

la birlikte bir süre yaşadı ve sonra da elini, her nasılsa, bir engerek yılanının sokması sonucunda öldü."[3]

Görünüşe göre, Demetrios da İskenderiye'deki ünlü Müze'yi yaratma ya da en azından oluşumu için fikirler sunma konusunda çok önemli bir rol oynamıştır. Bu oluşum, Aristoteles'in Atina'daki Lykeion'unda yapmış olduğu gibi, okul ve araştırma enstitüsü birleşiminden meydana gelen bir yer fikrine dönüştü. Müze'nin tam olarak nasıl düzenlendiğiyle ilgili çok az şey biliyoruz, ama en azından ilk zamanlarında parasal açıdan epey destek gördüğünü, içinde Musaların ilham verecek olduğu bir mabet de olduğu için bu adı aldığını ve İskenderiye'nin Brukheion kısmındaki kraliyet sarayına yakın olduğunu tahmin edebiliyoruz. Bilimsel, felsefi ve edebi meselelerin tartışıldığı ve kralın da sık sık katıldığı akşam yemekleri ile sempozyumlardan bahsedildiğini duyuyoruz. Müze'nin düzenlediği etkinlikler hakkında çok az şey bilmemize rağmen, İskenderiye'nin daha sonra ün kazanmasını sağlayacak bilimsel ve edebi araştırmalara epey katkıda bulunduğundan şüphe duymak için hiçbir neden yoktur. Müze ayrıca İskenderiye'nin dışında kötü niyetli yorumlar yapılmasına da neden oldu. Dönemin şüpheci filozofu ve hicivcisi Phleiuslu Timon şöyle demişti: "Nüfusu son derece kalabalık olan Mısır'da dünyadan uzak yaşayan ve Musaların tavuk kümesinde hiç durmadan bir şeyler tartışan bir sürü kitapkurdu besleniyor."[4]

Strabon, belli ki kişisel bilgilerine dayanarak, şunları kaydetmiştir: "Müze aynı zamanda kraliyet saraylarının da bir parçasıdır. Burada üzeri kapalı bir gezinti yolu, bir *exedra* [tartışma yapacak olanlar için oturma yerleri olan bir salon] ve içinde Müze'deki âlimlerin ortak yemek salonunun bulunduğu kocaman bir ev var. Bu kurumda, ortaklaşa kullanılan eşyalar ve önceden krallar tarafından atanan, ama artık Caesar'ın seçtiği, Müze'den sorumlu bir de rahip var."[5] Aslında, kraliyetin himayesinde olmak Müze için son derece önemliydi. Görünüşe göre, hepsi de aydın insanlar olan ilk Ptolemaioslar kraliyet kaynaklarını yukarıda tutmayı başarmıştı; ama İÖ ikinci yüzyılda, hanedan hem Mısır'ın yerli (yani Yunan olmayan) nüfusunun gitgide artan direnişiyle hem de dışarıdan gelen tehditlerle karşı karşıya kaldı ve araştırma için verdiği desteği azalttı.

I. Ptolemaios, ayrıca, hanedan propagandasında önemli rol oynayacak yapay bir ilah (aslında eski Mısır tanrıları Osiris ve Apis'in birleşimi) olan Serapis'in mezhebini de kurmuştur. Her ne kadar Serapis'in İskenderiye'nin güneybatısındaki Rhakotis'te bulunan muhteşem tapınağı Serapeion, aşa-

ğıda da belirtildiği gibi aslında Philadelphos'un oğlu olan III. Ptolemaios Euergetes'in eseri idiyse de, burayla ilgili çalışmaları I. Ptolemaios ya da oğlu Philadelphos da başlatmış olabilir. 'Harici' ya da 'kardeş' kütüphane gibi çeşitli adlarla anılan, ama görünüşe göre ana kütüphaneden çok daha uzun ömürlü olan Serapeion, İskenderiye'deki ikinci kütüphane bölgesi olacaktı.

Müzede muhtemelen baştan beri bazı kitaplar vardı, ama gariptir ki, bunları evrensel bir kütüphane haline getirme kararını alanın birinci mi yoksa ikinci Ptolemaios mu olduğunu kesin olarak bilmiyoruz. Çoğu kaynağa göre bu, II. Ptolemaios Philadelphos'un karanıydı. Muhtemelen İÖ 100 civarına ait bir Yahudi yazısı olan *Letter of Aristeas*'ta şu hikâye yer almaktadır.

> Phaleronlu Demetrios kralın kütüphanesinin başına getirildiğinde kendisine kitap –mümkün olsa, dünyadaki tüm kitapları– toplaması için çok geniş kaynaklar sağlandı; o da kitap satın alarak ve kopyalayarak kralın amacına elinden geldiğince hizmet etmeye çalıştı. Benim de bulunduğum bir ortamda kendisine kaç bin kitap olduğu sorulduğunda şöyle dedi: "200.000'den fazla kralım ve çok yakında bu rakamı 500.000'e tamamlamayı umuyorum. Duyduğuma göre Yahudilerin kanunları da kopyalanıp kütüphanenizde yer almayı hak ediyormuş." Kral, "Bunu yapmana engel olan nedir peki?" diye sordu. "İhtiyacın olan her şey elinin altında." Demetrios şöyle cevap verdi: "Çeviri yapılması gerekiyor. Yahudiler ülkelerinde kendi karakterlerini kullanıyorlar, aynı Mısırlıların kendilerine özgü bir harf düzenine ve kendi dillerine sahip olmaları gibi. Suriye dilini kullanmaları gerekiyor ama onlar çok farklı bir yazı stili kullanıyorlar." Bu ayrıntıları öğrenen kral, sözü edilen planların tamamlanabilmesi için Yahudilerin baş rahibine bir mektup yazılması emrini verdi.[6]

Başlıca amacı Septuagint'in ya da İbrani kutsal kitaplarının Yunanca çevirilerinin kökenine açıklık getirip doğruluğunu savunmak olan bu mektup, muhtemelen bazı olayların karmakarışık bir versiyonunu anlatmaktadır. Bir başka yerde ise söz konusu kralın Ptolemaios Philadelphos olduğunu iddia eder, ama bizim bildiğimiz kadarıyla, bu kralın başa geçer geçmez yaptığı ilk şey Phaleronlu Demetrios'u görevden almak olmuştu; yani Demetrios'un onun ilk kütüphanecisi olması mümkün değildir. Yine de,

bu mektup, Demetrios'un Ptolemaios Soter'in hizmetindeyken Müze'nin oluşumunda oynadığı rolü anlatması ve kütüphanenin kapsamını Ptolemaios'un vârisi Philadelphos'un planladığı haliyle göstermesi açısından önemli olabilir.

KAÇ KİTAP VARDI VE BUNLAR NEREDEN GELİYORDU?

Kütüphaneyle ilgili sahip olduğumuz en önemli bilgilerin bazıları, İS onikinci yüzyılda yaşamış bir Bizans bilgini olan İoannes Tzetzes'in, Aristophanes'in üç oyunu için yazdığı yorum yazılarının önsözlerinde yer almaktadır. Tzetzes'in bu bilgileri nereden aldığını tam olarak bilemesek de, bunlar muhtemelen İskenderiyelilerin Aristophanes ya da başka klasik yazarlarla ilgili açıklama yazılarına dayanmaktadır. Başka şeylerin yanı sıra Tzetzes bize şunları da anlatır:

> Kral Ptolemaios [Philadelphos], ki kendisinden daha önce de bahsetmiştim, hakikaten felsefi ve ilahi bir ruha sahipti ve görüntü, iş ya da söz anlamında asil olan her şeyi çok severdi. Phaleronlu Demetrios [*Letter of Aristeas*'ta bir hata olmalı] ve diğer bazı danışmanların aracılığıyla dünyanın her yerinden kraliyet bütçesinden alınan parayla kitaplar toplayıp bunları iki kütüphaneye yerleştirdi. Dış kütüphanede 42.800 kitap bulunurken, avlu ve sarayın iç kütüphanesinde de, saray halkından genç bir adam olan Kallimakhos'un dediğine göre, 400.000 tane karışık kitap, 90.000 tane de tek, karışık olmayan kitap vardı; Kallimakhos, kitapların düzenlenmesi tamamlandığında bunları derleyip *Pinakes*'ini oluşturmuştu.[7]

Tzetzes'in kütüphanedeki kitaplar arasında yapmış olduğu 'karışık' ve 'tek, karışık olmayan' şeklindeki ayrım çok tartışılmıştır. Görünüşe bakılırsa, 'karışık' büyük ihtimalle bu tomarların birden fazla çalışma içerdiği, 'tek, karışık olmayan' da tek çalışmaları ya da tek çalışmaların bazı kısımlarını içerdiği anlamına gelmektedir. (Bu arada, bu makale boyunca 'kitap' sözcüğü 'tomar'la aynı anlamda kullanılmıştır; el yazması kitapların normal kitap formatına girmesi Hıristiyanlık dönemine denk gelmektedir.)

Tzetzes'in kütüphanelerin büyüklüğüyle ilgili verdiği rakamlar da epey tartışılmıştır. Tzetzes'in bu bilgiyi nereden aldığını bilmiyoruz; zaten Yunan

metinlerindeki rakamlar, bozulmaya eğilimli olmak gibi kötü bir üne sahiptir. Yine de, Marcus Antonius'un Kleopatra'ya verdiği ve 200.000 kitabı olduğu söylenen Pergamon'daki kütüphane, Tzetzes'in verdiği rakamların doğru büyüklük sırasında olduğunu onaylar gibidir. İÖ birinci yüzyıla gelindiğinde İskenderiye'de bulunan ana kütüphanedeki kitap sayısının 700.000'e ulaşmış olması mümkündür. En azından İS ikinci yüzyıl edebiyat uzmanı Aulus Gellius'un kütüphanede İÖ 48/7 yılında çıktığı sanılan yangınla bağlantılı olarak verdiği rakam budur.[8]

Daha az net olansa –kütüphanede belli Yunan yazarlara ait pek çok kopyanın olduğu ve bu kopyaların da muhtemelen birkaç tomarı doldurduğu düşünülürse– bu rakamların, bizim anladığımız anlamda kaç tane 'başlığı' ifade ettiğidir. Tzetzes'in bahsettiği zamanlarda kütüphanedeki başlıkların toplam sayısının 70.000 civarında olabileceği ve İÖ birinci yüzyılda bu sayının 100.000'e ulaşmış olabileceği öne sürülmektedir. Bu rakamların ne kadarının Yunanca eserleri temsil ettiğini bilmemiz mümkün değil, ama eski toplumlardaki sınırlı okur yazarlık oranı ile kitapların azlığı ve pahalılığı düşünülürse, bu rakamlar gerçekten çok etkileyicidir.

İS ikinci yüzyılda yaşamış olan ünlü Yunan doktor Galenos, yazılarında kütüphaneyle ilgili çeşitli öykülere de yer vermiştir. Bir zamanlar Sidonlu Mnemon'a ait olan *Epidemics*'in (Hippokratik tıbbi külliyat çalışması) bir kopyasının kütüphaneye nasıl gelmiş olduğunu anlatırken, III. Ptolemaios Euergetes'in İskenderiye Limanı'na gelen tüm gemilerde kitap araması yapılması için emir verdiğini iddia eder. Bulunan kitaplar kopyalanacak, kopyalar kitap sahiplerine verilecek ve orijinalleri 'gemilerden' başlığı altında kütüphaneye yerleştirilecekti.[9] İkinci olarak, aynı Ptolemaios, on beş altın (ya da gümüş) parayı depozito olarak ödedikten sonra Atina'dan üç tragedya yazarının –Aiskhylos, Sophokles ve Euripides– resmi kopyalarını ödünç almıştı. Sonra resmi metinleri saklayıp yalnızca kopyalarını geri verdi ve böylece depozitosundan mahrum kaldı.[10] Üçüncü olarak Galenos, Pergamon ve İskenderiye arasında eski kitaplar için yapılan ve fiyatları şişirip sahtekârlıklara yol açan açık artırmadan bahsetmektedir.[11] Son olarak da, İskenderiyelilerin yeni gelen kitapları hemen kütüphanelere yerleştirmeyip, önce yığınlar halinde depolara kaldırdıklarını iddia etmektedir.[12]

Bu hikâyelerden ilki, kitapların ilk geldiklerinde nasıl sınıflandırıldığı sorusunu akla getirir. Galenos ve başka kaynakların sundukları kanıtlar-

dan, etiketlerin kopyaların nereden ve nasıl elde edildiğini ve hatta bir önceki sahibinin adını ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Kitaplar kütüphaneye ulaştığında fazladan bazı bilgiler eklenmiş olabilir – özellikle de metin üzerinde yapılan editoryal çalışmanın sonucunda. Buna artık sadece pek çok klasik yazarın Ortaçağ'a ait eserlerindeki dipnotlarda ya da metinsel notlarda, rastlanabilir. Örneğin, Homeros'a ya da Aristophanes'e yazılan dipnotlar muntazam olarak İskenderiyeli kütüphaneciler tarafından hazırlanan baskılara gönderme yaparken, Homeros için yazılmış olanlar Yunan dünyasının farklı yerlerinden – örneğin Khios, Argos, Sinope (Sinop) gibi– gelen el yazmalarından bahseder. Bu tür referanslar pekâlâ İskenderiye Kütüphanesi'ndeki kopyaların etiketlerine kadar uzanabilir. Ayrıca, İskenderiye'de yapılan editoryal çalışmanın tüm Yunan dünyasındaki klasik metinlerin sadece metin kısmını değil, formatını da standart hale getirdiğini düşünebiliriz.

Çok tartışılan bir soru ise, kütüphanenin Aristoteles'in Lykeion'undaki koleksiyonun tamamını mı yoksa bir bölümünü mü aldığıdır ve bu noktada kaynaklar farklılık göstermektedir. Yukarıda alıntılanan pasajda Athenaios şöyle devam etmektedir: "Kralımız Ptolemaios –soyadı Philadelphos'tu– Neleos'tan hepsini [yani, Aristoteles ve Theophrastos'un kitaplarını] satın alıp, Atina ve Rodos'ta ele geçirdikleriyle birlikte güzel İskenderiye şehrine nakletti."[13] Ne var ki, Strabon modern uzmanların kabul etme eğiliminde olduğu başka bir açıklama getirmektedir. Anlattığı hikâye eski zamanlarda özel kütüphaneleri tehdit eden tehlikeleri gözler önüne sunması açısından tam olarak alıntılanmaya değer.

> Skepsis'ten, Sokratik filozoflar Erastus ve Koriskos ile, Aristoteles'in öğrencisi olan ve Aristoteles'in kütüphanesini de kapsayan Theophrastos'un kütüphanesini miras alan, Koriskos'un oğlu Neleos geldi. Aristoteles her nasılsa kütüphanesini, okulunu da vermiş olduğu Theophrasus'a miras olarak bıraktı; kendisi, benim bildiğim kadarıyla, kitap toplayan ve Mısır krallarına bir kütüphanenin nasıl düzenleneceğini öğreten ilk insandır. Theophrasus bunları Neleos'a bırakmış, Neleos da Skepsis'e götürüp vârislerine, kitapları kilit altında tutup dikkatlice saklayan halka bıraktı. (Şehri yöneten) Attalos krallarının Pergamon'daki kütüphanelerini inşa etmek için kitap aramadaki gayretini keşfedince, kitapları yerin altında bulunan bir tür çukura sakladılar. Çok sonra, kitaplar rutubet ve güvelerden zarar görmüş haldeyken,

> torunları bunları çok yüksek miktarlara Teoslu Apellikon'a sattılar; hem Aristoteles'in hem de Thephrastos'un kitaplarını. Apellikon bir filozoftan çok bir kitap âşığıydı, ve böylece, yıpranmış kısımları onarmaya çalışırken metinlerin yeni kopyalarını çıkarttı; boşlukları yanlış doldurmuş ve kitapları bir dolu hatayla yayınlamıştı. Apellikon'un ölümünden hemen sonra Atina'yı ele geçiren Sulla onun kütüphanesini Roma'ya taşıdı ve Aristoteles'i çok seven dilbilgisi uzmanı Tyrannion, fakir kopyacılara iş verip metinleri harmanlayan belli kitap satıcılarının yaptığı gibi, kütüphaneciyle dostluk kurmaya çalışarak burayı avucunun içine aldı.[14]

Bu hikâyeye bakılırsa, Aristoteles'in kütüphanesi aslında, hem Pergamonlu Attaloslardan hem de Ptolemaioslardan kurtulmayı başarmıştır. Aristoteles'in metni üzerinde yapılan editoryal çalışmanın İskenderiye'ye götürüldüğüne dair hiçbir kanıt yoktur ve İskenderiye'deki bilimsel standartların da Strabon'un sözünü ettiği Romalı kitap satıcılarınınkinden daha yüksek olduğu görülmektedir.

YABANCI KİTAPLAR

Kütüphane esas olarak Yunan edebiyatından meydana gelen bir koleksiyondu, ama bunların yanı sıra özel olarak diğer dillerden Yunanca'ya çevrilmiş eserler içerdiğine dair kanıtlar da vardır. *Letter of Aristeas*'ın iddiasına göre, Musevi kutsal kitapları (ya da en azından Eski Ahit'in ilk beş metni) bu programın bir parçası olarak Yunanca'ya çevrilmişti. Heliopolis'teki Mısırlı bir papaz olan Manetho, Ptolemaios Philadelphos'a Mısır tarihiyle ilgili bir eser adamıştır; bu çalışma Yunanca olsa da Mısır kayıtlarından ortaya çıkarılmıştı ve belki bu da programın bir parçasıydı. (Eser, Yahudi tarihçi İosephos'un ve Hıristiyan yazarların yaptığı alıntılar sayesinde yaşamaktadır). İS birinci yüzyılda yaşamış Romalı ansiklopedici Yaşlı Plinius, Kallimakhos'un öğrencisi Hermippos'un, Zerdüşt'ün şiirleriyle ilgili bir tefsir yazdığını kaydetmiştir.[15] Bu da, bahsi geçen şiirlerin Farsça'dan Yunanca'ya çevrildiğini ve İskenderiye piyasasında da bulunabildiğini akla getirmektedir.

Daha sonra bu çevirilerle ilgili çok daha büyük iddialar ortaya atılmıştır. İS yaklaşık 810 yılında ölen Yunan keşişi George Syncellus, *Chrono-*

graphia'sında, ya da Dünya Tarihi adlı eserinde şunları söylemektedir: "Ptolemaios Lagos yıldırım çarpması sonucu öldüğünde Mısır krallığı oğlu Ptolemaios Philadelphos'a kaldı. Philadelphos her açıdan deneyimli ve faal bir adamdı ve Kaldelilerin, Mısırlıların ve Romalıların kitaplarının yanı sıra tüm Yunanlıların kitaplarını da toplatıp yabancı dilde olanları Yunanca'ya tercüme ettirdi."[16] Tzetzes de benzer bir iddia da bulunmaktadır: "Yunanlılara, ve Yahudilerin de dahil olduğu diğer tüm yabancılara ait kitaplar toplandığında, altından akan bir nehir olan ve bu nehri yedi ayrı ağızdan akıtan cömert kral [Ptolemaios Philadelphos], yabancı kitapları Yunanca'yı kusursuz konuşan iki dilli bilginlere tercüme ettirdi. Örneğin, Yahudi kitaplarının çevirileri her iki dilin de uzmanı olan yetmiş iki Yahudi çevirmen tarafından yapıldı."[17] Ne var ki, bu iddialara rağmen kütüphanede başka dillerden çevrilmiş eserlerin aslında diğerlerine kıyasla çok daha az sayıda olduğundan şüphelenmemiz mümkün. Eski Yunan ve Latin edebiyatından geri kalan eserler arasında bu iki dilden bir başka dile çevrilmiş olan çok az sayıda eser vardır; diğer dillerden yapılan çevirilerse daha da azdır.

DÜZENLEME VE KATALOGLAMA

Kütüphanenin tam olarak nerede olduğunu bilemediğimiz için, nasıl düzenlenmiş olduğunu kafamızda canlandırmamız da zordur. Helenistik dünyanın herhangi başka bir yerinde yapılan kazılarda ortaya çıkarılan kıyaslanabilir durumdaki birkaç yer (örneğin, Pergamon), kütüphanenin esas olarak civardaki geçit ve sıra sütunlarda okunan kitapların depolandığı bir yer olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Kütüphanelerin temel özelliği olan 'okuma odası'nı ilk bulanlar (ve sonra da, Ephesos'taki Celsus Kütüphanesi'nde olduğu gibi Yunan dünyasına taşıyanlar) belki de Romalılardı. Strabon'un müze binalarıyla ilgili yaptığı betimlemelerde ayrı bir kütüphane binasından (hatta kütüphanenin kendisinden) bahsetmiyor olması da elbette oldukça dikkat çekicidir.

Serapeion ya da kardeş kütüphane de akla benzer bir çözüm getirmektedir. 1940'lı yıllarda Alan Rowe'un ve başka araştırmacıların bu bölgede yaptığı kazılar, buranın aslında Philadelphos'un oğlu III. Ptolemaios Euergetes'in eseri olduğunu göstermektedir.[18] Bölgenin güney ucunda, sıra halinde ve tek tip 19 küçük –her biri yaklaşık üç metreye dört met-

re– odaya açılan iki uzun koridor vardır. Kazıyı yapanlar bu odaların Serapeion Kütüphanesi'ndeki tomarları raflara yerleştirmek için kullanıldığını ve tomarların koridorlarda okunabildiğini ileri sürmüşlerdir. Ne var ki, Roma döneminde Serapeion'un tamamı önemli ölçüde değiştirilmiştir ve kütüphane de bu aşamada ana tapınak binalarına taşınmış olabilir.

Kitapların ana ve yan kütüphaneler arasında bölüştürülmesi hakkında pek fazla bilgimiz yok. Daha önce de belirtildiği gibi, Tzetzes Serapeion Kütüphanesi'nden 'dış kütüphane' diye bahsetmektedir, ki bu da muhtemelen Brukheion'daki 'iç' kütüphanenin Müze'deki bilginler dışında hiç kimse tarafından kullanılamadığı anlamına gelmektedir. İS dördüncü yüzyıl Hıristiyan yazarlarından Salamisli Epiphanios, Septuagint'in (İncil'in Yunanca çevirisi) Brukheion'daki 'ilk kütüphane'ye konduğunu söyleyip, şunları eklemektedir: "Ve daha da sonra Serapeion'da, ilkinden daha küçük olan ve ilkinin kardeşi olarak anılan bir başka kütüphane daha inşa edildi."[19] Buradaki 'daha da sonra' ifadesi muhtemelen bu kütüphanenin, aynı Serapeion'daki ana binaların tamamı gibi, Ptolemaios Philadelphos'un oğlu Euergetes tarafından yapıldığına işaret etmektedir. İS dördüncü yüzyılda Serapeion'u son günlerinde çok büyük ihtimalle ziyaret etmiş olan Antiokheialı retorikçi Aphthonios, sıra sütunlara bağlı kitap depolarından bahsederken, belki de biraz abartılı bir şekilde, kitapların araştırma yapmak isteyen herkese açık olduğunu ve tüm şehri esaslı bir bilgeliğe davet ettiğini iddia eder.[20]

Kitapların düzenlenmesi ve kataloglanmasıyla ilgili kesin bilgimiz de çok az. Tzetzes'in iddiasına göre, Ptolemaios Philadelphos'un himayesinde, 'Aitolialı Alexander trajedi kitaplarının, Khalkisli Lykophron komedi kitaplarının ve Ephesoslu Zenodotos da Homeros ve diğer şairlere ait kitapların düzeltilerini yapmıştır.'[21] Burada bahsedilen 'düzelti' muhtemelen ilgili yazarların eserlerinin bir tür gruplandırılmasını ve kataloglandırılmasını ve bir ihtimal de edebiyatın diğer türlerini kapsıyordu.

Bu konuyla yakından ilgili bir soru da, İskenderiyeli şair Kallimakhos'un bu kütüphanede nasıl bir rol oynamış olabileceğidir. Aksi iddialara rağmen, onun hayatının herhangi bir döneminde 'kütüphanecilik' yaptığına dair aslında hiçbir delil yoktur ve görünüşe göre Oksyrhynkhos Papyrus'a da dahil edilmemiştir. Ancak Kallimakhos'un, görünüşe göre Yunan edebiyatıyla ilgili kapsamlı ilk kaynakça olan *Pinakes*'in yazarı olduğu kesindir ve bu çalışma o sırada kütüphanede oluşturulmakta olan koleksiyona da büyük ihtimalle çok şey borçludur. Eserin tam adı *Pinakes*

*(or Tables) of those who were eminent in every branch of learning, and what they wrote, in 120 volumes** idi. Ancak, çok büyük ihtimalle, Kallimakhos'un başka kaynaklar aracılığıyla bildiği eserleri kapsamıyordu, ya da henüz kapsamamıştı.

Bu çalışmayla ilgili sahip olduğumuz dağınık bilgiler arasında, Yunan şiirinin başlıca türleri, en az da beş tane düzyazı türü vardı: tarih, retorik, felsefe, tıp ve hukuk, ve bir de çeşitli konuların olduğu karışık bir bölüm.[22] Bir ihtimal, yazarlar türler içinde alfabetik olarak listeleniyor, kısa bir biyografi, yine alfabetik sıradaki yazarın kaynakçası her eserin açılış cümleleri ve eserin uzunluğunu gösteren bir ifade yer alıyordu. Ancak, Kallimakhos'un kendi kaynakçasını nasıl düzenlediğinden emin olabilsek bile, bunun İskenderiye Kütüphanesi kataloğunu yansıtıp yansıtmadığından emin olamayız. Ayrıca bu kataloğun nasıl bir formatta olduğunu, kopyaların ve çeşitlemelerin nasıl listelendiğini, ya da modern kütüphane uygulamalarının doğal olarak sorduğu bazı soruların cevaplarını da bilmiyoruz. Eski dünyanın başka yerlerinde rastlanan parça parça bir kaç kitap listesi anlamlı gibi görünse de (örneğin, yazarların isimleri ve unvanlarıyla ilgili olanlar), bunlar bu konularda yeterince ikna edici değildir.

KÜTÜPHANECİLER

Her ne kadar Kallimakhos görünüşe göre İskenderiye'de hiç kütüphanecilik yapmamış olsa da, yapanlarla ilgili birkaç şey biliyoruz. Bu kişilerle ilgili son derece karmaşık ama yine de ilginç bir bilgi kaynağı, 1914 yılında basılan ve İS ikinci yüzyıldaki bir okul alıştırmasının bir bölümünü oluşturan bir papirüs parçasıdır. Metnin okunabilen kısmı şöyledir:

> Sillius'un oğlu, Kallimakhos'un arkadaşı, Rodoslu adı verilen İskenderiyeli Apollonios; kendisi ayrıca ilk [aslında üçüncü] kralın da hocasıydı. Yerine vârisi olan Eratosthenes geçti; onu da Apelles'in oğlu, Bizanslı Aristophanes ve Aristarkhos takip etti. Sonra Idograph adı verilen İskenderiyeli Apollonios ve sonra da aslen Samothrakeli olan, Aristarkhos'un oğlu İskenderiyeli Aristarkhos; kendisi ayrıca Philopator'un

* 120 ciltte bilimin her alanında tanınmış kişilerin Pinakes'leri (ya da Tabloları) ve yazdıkları. (ç.n.)

> [doğrusu Philometor] çocuklarının da hocasıydı. Ondan sonra mızrakçı Kydas geldi. Dokuzuncu kralın hükümdarlığı sırasında dil bilimciler Ammonios ve Zenodotos ile Diokles ve Apollodoros'un yıldızları parladı.[23]

Başka kaynaklar sayesinde, bunun İskenderiyeli kütüphanecilerin bir listesi olduğundan emin oluyoruz. Bu kaynaklar 'kütüphaneci' terimi için çeşitli sözcükler kullanmışlardır ve bu görevin tam olarak neleri kapsadığı çok net değildir. Söylendiğine göre, ilk kütüphanecilerden bazıları, aynı papirüste belirtildiği gibi, kraliyet ailelerinin çocuklarına öğretmenlik yapıyordu ve muhtemelen çalıştıkları yerler de bitişikti.

Burada kütüphanecilerle ilgili kanıtları ya da göreve gelme sıralarını veya tarihlerini tartışacak kadar yerimiz yok, ama ilk kütüphanecileri (ki sizlerin de göreceği gibi, bu liste papirüstekinden farklıdır) şöyle muhtemel bir listeyle sunabiliriz: Zenodotus, Rodoslu Apollonios, Eratosthenes, Bizanslı Aristophanes, Idograph Apollonios (bu unvanın tam olarak ne anlama geldiği bilinmemektedir ve Rodoslu Apollonios'un listede iki kez yer alıyor olması da muhtemeldir) ve Aristarkhos. Bunların çoğu, klasik Yunan yazarlarının pek çok metninin tanınmasında önemli rol oynayan saygın edebiyat uzmanlarıydı ve pek çoğu İS 10 yüzyıla ait bir Bizans ansiklopedisi olan *Suda*'da daha ayrıntılı bilgilerle (yukarıda verilen sıraya bazen uymayarak) yer almaktadır.

Listedeki son isim, Aristarkhos, VIII. Ptolemaios olan II. Euergetes İÖ 145 yılında tahta çıktığında sürgüne yollanmıştı. Daha sonra göreve gelen kütüphaneciler çok seçme insanlar değildi. Papirüste adı geçen 'mızrakçı Kydas'ın kütüphanecilik görevine getirilmiş olması, Ptolemaiosların artık kütüphanenin bilimsel niteliğiyle edinmiş olduğu üne çok önem vermediğini, hatta ona karşı düşmanca bir tavır takındığını akla getirmektedir. Çok büyük olasılıkla hem kaynaklarını hem de müzeye verdikleri desteği kısıyorlardı.

KÜTÜPHANE NE ZAMAN YIKILDI?

Kütüphaneyle ilgili en tartışmalı sorulardan biri, Julius Caesar'ın İÖ 48/7 yılında İskenderiye'nin kontrolü için bir taraftan Kleopatra diğer taraftan da XIII. Ptolemaios ile savaşırken kütüphanenin ne kadarının zarar gör-

müş olabileceğidir. Bu konuyla ilgili başlıca antik kaynaklara ayrıntılarıyla ve bazı yorumlar ekleyerek baş vurmak iyi olabilir.

İS birinci yüzyıl Stoacı filozofu Genç Seneca, büyük kütüphanelerin hepsini kınamaktadır: "Kitap sahibinin başlıkları bile hayatı boyunca doğru dürüst okuyamayacağı bir sürü kitap ve kütüphanenin ne anlamı var? Bunların sadece sayısı bile öğrenmek isteyen birine sıkıntı verir ve hiçbir şey öğretmez; ayrıca pek çok yazarın arasında dolaşmaktansa kendinizi birkaçına emanet etmek çok daha iyidir. İskenderiye'de 40.000 adet kitap yanıp kül olmuştur. Bırakın, kraliyet servetinin bu en nadide yapıtını, buranın kralların zevki ve bakımının getirdiği çok önemli bir başarı olduğunu söyleyen Livius gibi, başkaları övsün."[24] Bu bilginin Livius'un Roma Tarihi adlı eserini temel aldığı çok açıktır (ilgili bölüm günümüze ulaşamamıştır). Seneca'nın verdiği rakamın, Orosius'un verdiği ve aşağıda göreceğiniz ve yine kesin olmayan rakamına uygun olması amacıyla 400.000 olarak değiştirilmesi gerektiği öne sürülmüştür.

Hikâyenin Plutarkhos versiyonu şöyledir: "Yolu kesildiği için [Caesar] filoyu ateşe vererek tehlikeyi ortadan kaldırmak zorunda kaldı; yangın doklardan yayıldı ve büyük kütüphaneyi de yok etti."[25] Bu versiyon ikna edici gibi görünse de, aslında tam olarak neyin yok edildiğine dair Plutarkhos'un yapmış olduğu bir tahminden öteye geçmez. İS üçüncü yüzyılın başlarında yaşamış olan tarihçi Dio Cassius şöyle yazmıştır: "Bundan sonra aralarında [Caesar, Kleopatra ve XIII. Ptolemaios'un orduları arasında] gece gündüz pek çok çatışma oldu ve o kadar çok yer ateşe verildi ki bunların yanında doklar, tahıl ambarları ve muhteşem oldukları söylenen çok sayıda kitap da yandı."[26] Dio, kaç kitabın yandığı ya da bunların kütüphanenin hangi bölümünü temsil ettiğini söylememektedir. Burada, Galenos'un yukarıda alıntılanan hikâyesini hatırlamakta fayda vardır. Galenos'un dediğine göre, İskenderiyeliler yeni kitapları hemen kütüphanelere yerleştirmemiş, önce depolara koymuşlardı. Dio, sadece İÖ 48/47 yılında tesadüfen kütüphanede olan kitapların zarar görmüş olduğunu kastediyor olabilir.

İS dördüncü yüzyıl tarihçilerinden Ammianus Marcellinus şunları anlatır:

> [İskenderiye'de] ayrıca, aralarında Serapeion'un da göze çarptığı yüksek çatılı tapınaklar vardır. Her ne kadar yetersiz bir tanımlamayla haksızlık etmemek gerekse de, öyle muhteşem sütunlu salonları, canlı gibi görünen heykelleri ve çok sayıda başka eseri vardır ki, kutsal Roma

> şehrine daimi bir şöhret kazandıran Capitolium dışında, dünya üzerinde bundan daha görkemli bir şey daha olamaz. Bu tapınakta sayılamayacak kadar çok kütüphane vardı ve eski zamanlara ait güvenilir kayıtlar, Ptolemaios krallarının gece gündüz uyumadan bir araya getirdiği 700.000 kitabın İskenderiye Savaşı'nda, şehir diktatör Caesar tarafından yağmalandığı sırada yandığını doğrulamaktadır.[27]

Burada, Ammianus'un Serapeion Kütüphanesi'ni Brukheion bölgesindeki ana kütüphaneyle karıştırdığı ortadadır ve bu da hikâyesinin tamamını şüpheli hale getirir. Çok büyük ihtimalle bütün kütüphanenin (verdiği rakamlar Aulus Gellius'tan daha önce alıntılanmış olanlarla uyuşmaktadır) yandığı tahmininde bulunmaktadır.

Son olarak, İS beşinci yüzyılda yaşamış olan Hıristiyan tarih yazarı Orosius şu versiyonu anlatır: "Çatışma sırasında kıyıya sürüklenmiş olan kraliyet filosunun yakılması için emir verildi ve bu yangın şehrin bir bölümüne yayıldığında, yakınlardaki bir binada depolanmış halde duran ve insan dehasına ait pek çok büyük eseri toplayan atalarımızın çabalarına dair dikkate değer birer kayıt olan 400.000 kitabın yanmasına sebep oldu."[28] Hikâyenin sonradan yazılmış bu versiyonu pek inandırıcı değildir yoktur. Yanan kitaplarla ilgili verilen rakam kesin değildir ve bir el yazmasında, yukarıda Seneca'nın da söylediği gibi, '40.000' rakamı telaffuz edilmektedir. Daha da önemli olan, Orosius'un versiyonunun en azından yananın sadece bir depo dolusu kitap olduğu şüphesini doğrulamasıdır.

Bu hikâyelerle ilgili herhangi kesin bir sonuca varmamızı daha da zor kılan şey, tabii ki müzenin ya da kütüphanenin tam yerlerini bilmiyor olmamızdır. Eğer kütüphane zarar gördüyse, sarayın bulunduğu alanın tamamı da bundan etkilenmiş olmalıdır. Ne var ki, Caesar'ın kendi ifadesine göre, yangın sırasında o da saraylardan birinde kalıyordu.[29] Bu hikâyeyi onun bıraktığı yerden devam ettiren kişi (muhtemelen Hirtius), Caesar'ın şehirdeki hâkimiyetini genişletmeyi başardığını söyler ve İskenderiye'nin, binalarda hiç ahşap ya da kiriş kullanılmadığı için yangına karşı neredeyse tamamen güvende olduğunu açıkça belirtir.[30] Dahası, eğer kütüphane yangında yok olmuş olsaydı, Cicero gibi Caesar'ın düşmanı olanların da bu durumdan bahsetmesi beklenirdi. Son olarak Strabon müzeyle ilgili bilgiler vermekte ama hiçbir tahribattan söz etmemektedir; halbuki, eğer bir tahribat olsaydı bunun Strabon'un İskenderiye'yi ziyaret etmesinden yirmi yıl kadar önce gerçekleşmiş olması gerekirdi.

Açıkça görüldüğü gibi, kısmen çelişkili olan bu bilgilerden kesin bir sonuca varmamız mümkün değil. Ancak, akla çok yatıyor görünmese de, sadece bir depo dolusu kitabı ya da kütüphane koleksiyonunun nispeten küçük bir bölümünü yok eden yangının, kuşaktan kuşağa aktarıldıkça kütüphanenin tamamını kül eden bir yangına dönüşmüş olması muhtemeldir.

Gelenekselleşmiş –ve yine şüpheli– bir başka hikâye de, Marcus Antonius'un kaybını telafi etmek için Kleopatra'ya Pergamon Kütüphanesi'ni vermiş olduğudur. Bu konudaki başlıca kaynağımız olan Plutarkhos şunları kaydeder: "Caesar'ın arkadaşlarından Calvisius, Antonius'un Kleopatra'ya karşı gerçekleştirdiği eylemlerle ilgili şu suçlamalarda da bulunmuştur: Kleopatra'ya içinde 200.000 kitap olan Pergamon kütüphanelerini vaat etmişti." Ancak Plutarkhos şöyle devam eder: "Bu suçlamaların çoğunu, iftira atarcasına Calvisius'un kendisinin uydurduğu söyleniyordu."[31] İlk pasajda kullanılan Yunanca açık değildir ve sözcük hem 'teklif etmek' hem de 'hediye etmek' anlamlarına gelebilmektedir. Her şekilde, Plutarkhos kitapların herhangi bir şekilde ve zamanda İskenderiye'ye gönderildiğini ima etmemekte ve tüm hikâyeye kuşkuyla yaklaştığı anlaşılmaktadır. Belki bizim de yapmamız gereken budur.

Elimizde Roma İmparatorluğu dönemindeki kütüphaneyle (ya da kütüphaneden geriye kalanlarla) ilgili çok az bilgi bulunmaktadır. Strabon, kendi zamanında (Augustus devri) imparatorun, tıpkı daha önce Ptolemaioslar'ın yaptığı gibi, İskenderiye'deki müzenin başına rahibi getirdiğini kaydetmiştir. Bu durum akla, kütüphanenin belki de kraliyet himayesinde olduğunu getirir. İS ikinci yüzyılın başlarında yaşamış olan imparator biyograficisi Suetonius, Domitianus ile ilgili şu notları düşer: "Hükümdarlığının ilk yıllarında, yangında yıkılan [Roma'daki Porticus Octaviae'deki] kütüphanelerin yerine yenilerinin yapılmasını ayarlayıp her yerde kitapların kopyalarını aramasına ve âlimleri kopyalama ve düzeltme işleri için İskenderiye'ye yollamasına rağmen, yüksek ilim araştırmalarını ihmal etmişti."[32] Bu rapor, İskenderiye Kütüphanesi'ne verilen kraliyet desteğini olmasa bile, Yunan eserlerinin eksiksiz kopyalarını barındırmasına ilişkin olarak kütüphanenin sahip olduğu ünü koruduğunu göstermektedir.

Müze kütüphanesinin son kez tahrip edilişi muhtemelen İS 272'de gerçekleşmiştir. Ammianus Marcellinus şunları kaydeder: "Ama İskenderiye de, başka şehirler gibi yavaş yavaş değil, fakat daha en başta muazzam sınırlarına genişlemiş, uzun süre iç uyuşmazlıklarla boğuşup yorgun düşmüş ve nihayet, yıllar sonra Aurelianus imparator olduğunda, yurttaşlıkla ilgili

tartışmalar kızışıp ölümcül bir çekişmeye dönüşmüştü. Duvarları yıkılmış, uzun süre oranın en seçkin insanlarına ev sahipliği yapmış olan Brukheion adlı bölgenin büyük bir bölümü yitirilmişti."[33]

Her ne kadar kaynaklarımız (çoğunlukla dönemin Hıristiyan kayıtları) Brukheion'daki ana kütüphanenin yıkılışından çok fazla bahsetmiyor olsa da, bunu İS 391'de Serapeion'un yıkılışı izler. 391 yılında, İskenderiye'nin Hıristiyan piskoposu Theophilos şehirdeki tapınaklardan birini kiliseye dönüştürme girişiminde bulundu. Putperestlerin karşı çıkması sonucunda bir sokak çatışması yaşandı ve çok fazla hasar meydana geldi. Bunun üzerine Theophilos, Serapeion da dahil tüm tapınakları kapatmak için imparator I. Theodosius'un onayını aldı. Bu arada birkaç pagan bilgini ve filozofu da şehri terk etmeye zorlandı.

Belli ki İskenderiye'ye yaptığı bir ziyaretten sonra 416 yılı civarında yazan Orosius, yukarıda alıntılanan pasaja, epey tartışma konusu olan (ve pek anlaşılmayan) şu açıklamalarla devam eder: "Yani, bugün tapınaklarda hâlâ, yağmalanmış olmaları çağımız insanları tarafından boşaltılmış oldukları izlenimini veren (ki bu kesinlikle doğru) kitap sandıkları olsa da, 400.000 kitabın dışında bir başka kütüphane olduğuna ve bu kütüphanenin bu sayede öbürünün yazgısını yaşamaktan kurtulduğuna inanmaktansa, diğer kitapların eski zamanlarda yapılan araştırmalarla yarışmak amacıyla toplandığına inanmak daha anlamlıdır."[34]

Bu, genellikle Serapeion Kütüphanesi'nin 391 yılındaki yıkılışıyla bağdaştırılmıştır. Ne var ki, metin, Orosius'un İskenderiye'deki 400.000 kitaplık ana kütüphanenin İÖ 48/7 yılında yıkıldığına inandığı (ki bu, yukarıda da belirtildiği gibi, doğru olmayabilir) göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Orosius İskenderiye'de daha yakın zamanda tapınak kütüphaneleri kurulması için çaba gösterildiğini öne sürmekte, ama görünüşe göre aslında o dönemde ana kütüphanenin yazgısını paylaşan başka bir kütüphane olduğuna inanmamaktadır; yani, Serapeion Kütüphanesi'nin ilk zamanlarını bilmemektedir. Kendi zamanında İskenderiye'de ayakta kalmayı başaran hiçbir kütüphane olmadığını açıkça belirtmektedir.

KİTAPLARI ARAPLAR MI YAKTI?

Görünüşe göre İskenderiye'deki her iki kütüphane de İS dördüncü yüzyılın sonlarında yıkılmıştır. Buna rağmen, modern zamanlarda, 'kütüphanenin'

İS 642'de şehri ele geçiren Araplar tarafından yıkıldığına dair ısrarla süregelen (her ne kadar Edward Gibbon tarafından çürütülmüş olsa da)[35] bir iddia vardır. Bununla ilgili Arap kaynakları ve diğer kaynaklar 1902'de Alfred J. Butler tarafından etraflıca tartışılmıştır[36] ve Butler'ın anlattıklarına da çok az şey eklenmiştir.

Hikâye ilk olarak Abu'l Faraj'da (İS onüçüncü yüzyılda yaşamış Arap tarihçisi) karşımıza çıkar ve o kadar etkili olur ki, papazlığı elinden alınmış Hıristiyan Gramerci İoannes İskenderiye'nin Arap fatihi Amr'ın yanına gitmiş ve 'imparatorluk hazinesinde yer alan' ve Arapların hiçbir işine yaramayacak ilim kitaplarını istemiştir. Amr bunu yazıyla halife Ömer'e bildirmiş, Ömer de şöyle yanıt vermiştir: "Bahsettiğin kitaplarla ilgili olarak, eğer içerikleri Allah'ın kitabıyla uyuşuyorsa, onlar olmadan da yapabiliriz; eğer Allah'ın kitabıyla uyuşmayan bilgiler içeriyorlarsa da, onları istemeyiz. Bu durumda, yok edin gitsin." Amr kitapların yakacak olarak kullanılmak üzere İskenderiye hamamlarına dağıtılmasını emretti ve hepsinin tüketilmesi altı ayı buldu.

Butler'ın da dediği gibi, bu geleneksel inanca itiraz edilebilecek pek çok nokta vardır. Hikâyenin ilk ortaya çıkışı İskenderiye'deki Arap işgalinden 500 yılı aşkın zaman sonradır. Görünen o ki, Gramerci İoannes diye anılan kişi, işgalin gerçekleştiği sırada büyük ihtimalle çoktan ölmüş olan İskenderiyeli filozof İoannes Philoponos'dur. Yukarıda da görüldüğü gibi, her iki İskenderiye kütüphanesi de muhtemelen dördüncü yüzyılın sonuna gelindiğinde ortadan kalkmıştı ve bu tarihten sonraki yüzyıllara ait Hıristiyan edebiyatında da İskenderiye'de ayakta kalan hiçbir kütüphaneden bahsedilmemektedir. Halife Ömer'in, İran'ın işgali sırasında Araplar tarafından bulunan kitaplarla ilgili aynı yorumu yapmış olması da dikkat çekicidir. Kısacası, bu hikâye en iyi ihtimalle kütüphanenin kayboluşundan çok sonra kütüphaneyle ilgili çıkan efsanelerin sürüp gittiğine tanıklık etmektedir.

KAYIP KÜTÜPHANE

Son olarak, Luciano Canfora'nın İskenderiye'yle ilgili çok satan kitabı *The Vanished Library*'den de (*Kayıp Kütüphane*) bahsetmek gerekiyor.[37] Kitap polisiye bir roman gibidir ve bazı bölümleri de tamamen hayal ürünüdür. Bununla beraber, kütüphaneyle ilgili gerçek sorular ortaya atıp,

bunları cevaplamak için ilginç ve çoğu zaman ikna edici girişimlerde bulunur.

Canfora, ilk olarak Mısır'da, içlerinde kütüphaneler olan ilk tapınaklara, özellikle de Teb'deki Ramesseum'a, ya da II. Ramses'in öldükten sonra yerleştirildiği tapınağa, oldukça geniş yer ayırmıştır. Bu yapı hem İÖ birinci yüzyılda yaşamış tarihçi Diodoros Sikeliotes'in kitabındaki (*Bibliotheca historica*, I.49.8) alıntıda yer alan ve Abderalı Hekataios tarafından yapılan betimleme, hem de arkeolojik kazılar aracılığıyla bilinmektedir. Canfora, son derece makul bir şekilde, bu tapınakta ayrı bir kütüphane binası olmadığı, kitapların sıra sütunlar ve geçitlerin oyuklarında tutulduğu sonucuna varmıştır. Muhtemelen İskenderiye Kütüphanesi'nde de aynı yöntem kullanılıyordu.

Canfora, ayrıca, ana kütüphanenin İÖ 48/7 yılında gerçekleştiği söylenen tahribatına da etraflıca yer verir ve zarar gören kısmın sadece İskenderiye Limanı yakınında bulunan 40.000 kitaplık küçük bir depo olduğu, Brukheion'daki ana koleksiyona ise hiçbir şey olmadığı sonucuna varır. Bu, Seneca'nın verdiği rakamları kabul ettiği ve daha büyük rakamlardan bahseden ve koleksiyonu oluşturduğunu düşündükleri kitapların sayısını veren tarihçilerin ana kütüphanenin de yıkıldığına dair görüşlerinin yanlış olduğu anlamına gelir. Canfora, aynı zamanda, ana kütüphanenin aslında Brukheion bölgesinin geri kalanıyla birlikte İS 272'de yıkıldığını düşünmektedir.

Son olarak, Canfora, eski dünyadaki tüm büyük kütüphanelerin yıkılışlarından bahsedip kitabını bitirir: "Çoğunlukla güç merkezlerinde bulunan büyük kitap yığınları bu tahrip edici isyanların, yıkıcı saldırıların, yağmalamaların ve yangınların başlıca kurbanlarıydı. Bizans kütüphaneleri de bu konuda bir istisna olamamıştı. Sonuç olarak, bizim elimize ulaşanlar büyük merkezlerden değil, rahibe manastırları gibi marjinal yerlerden ve değişik yerlere yayılmış özel nüshalardan gelmiştir."[38]

Bu, eninde sonunda, eski ya da modern zamanlardaki büyük kitap yığınlarının hikmetini şüphe konusu yapması gereken bir düşüncedir. Belki de, Canfora, İskenderiye Kütüphanesi ve ona benzeyen başka kütüphanelerin, metinler üzerinde bilimsel araştırmalar yapılmasını desteklemek yoluyla antik yazılı eserlerin korunmasında kalıcı bir etkisi olduğunu fark etmiştir. Tüm yazılı eserleri bir araya getirmek için verilen insansı çabalar eninde sonunda başarısızlığa uğramaya mahkûm olsa bile, var oldukları ve korundukları sürece büyük kütüphanelerin bilginin ilerlemesine inanılmaz katkılarda bulunduğu da bir gerçektir.

Yirminci yüzyılın sonlarında, büyük kütüphanelerin sorunları hiçbir şekilde çözüme ulaştırılmamıştır. Metinlerin dijital olarak kaydedilmesinin kitapların toplanması ve saklanmasıyla ilgili tüm zorluklara çözüm olacağı ve kitapları dünyanın her yerindeki insanlara ânında ulaştırılmasını sağlayacağı yönünde pek çok zamansız spekülasyon olmuştur. Gerçek şu ki, basılı metinlerin yer aldığı kütüphanelerin sayısallaştırılması daha yeni başlamıştır ve maliyeti mevcut teknolojiyle birlikte bu yöntemi yaygın olarak kullanılan nispeten küçük bir grup kitapla sınırlamaktadır. Her ne kadar günümüzde çoğu yeni kitap dijital olarak bir yere kaydedilmek zorunda olsa da, yayıncılık ekonomisi kitaplara bu şekilde ulaşılmasının yaygınlaşmasını önlemektedir. Hepsinden öte, günümüz teknolojisinin metinleri, el yazmalarıyla basılı eserlerin olduğu kütüphaneler kadar iyi bir şekilde saklayıp saklayamayacağını bilmiyoruz. İskenderiye Kütüphanesi'nin barındırdığı kitapları 600 yıla yakın bir süre önemli bir kayıp olmaksızın saklamış olması ihtimali vardır. Bizler kendi eserlerimizi böylesine uzun bir süre koruyabileceğimiz konusunda çok da emin olmamalıyız.

SONUÇ: EFSANE VE MİRAS

İskenderiye Kütüphanesi kendi zamanında bir efsane haline geldi ve bu efsane günümüze de ulaştı. Assurbanipal'in saray kütüphanesini saymazsak, İskenderiye Kütüphanesi bir edebi mirası (yani Yunan edebiyatını) ve hatta özet halinde de olsa yabancı edebiyatı etraflı bir şekilde bir araya toplamak için yapılan bildiğimiz ilk girişimdir ve daha sonra ortaya çıkacak evrensel kütüphanelerin kurucularına da ilham kaynağı olmuş, hatta belki bunların akıllarını çelmiştir.

Atina demokrasisinin (ve dolayısıyla Roma cumhuriyetinin) hiçbir zaman bir halk kütüphanesi kurmamış olması dikkate değerdir. Evrensel kitap koleksiyonu gibi bir şey hayal etmek sadece tiranların, kralların ve imparatorların kültürel gösteriş meraklarının bir sonucuydu. Ptolemaiosların, kütüphanelerine girişi kraliyet çalışanı olan az sayıdaki müze görevlisiyle sınırlı tutması da tesadüf değildi. (Serapeion, ya da 'dış' kütüphane, muhtemelen sadece sonradan akla gelen bir fikir olarak ortaya çıkmıştı ve, görünüşe göre, zaten hiçbir zaman ana kütüphanenin boyutlarına ulaşamamıştı). Böylesi bir himayedeki tehlikeler de kaçınılmaz olarak kendilerini gösterdi: Ptolemaioslar en sonunda bilimsel ve edebi işlere olan ilgile-

rini kaybettiler (ya da belki zamanlarının çoğunu kendilerini iç ve dış düşmanlara karşı savunmakla geçirmek zorunda kaldılar), kütüphanenin parası bitti ve âlimlerin çoğu oradan ayrıldı.

Herkesin 'bilgi' ihtiyacına sahte bir bağlılık gösterdiği günümüz demokratik toplumlarında bile, kütüphanelere sermaye bulma ve ne tür kütüphanelere sermaye bulunması gerektiği sorunu çözülememektedir. En zengin ülkelerde bile kütüphaneler gitgide artan basılı ve (ödeme yapılması gereken durumlarda) elektronik bilgiyi edinmek için gereken parayı bulamamaktadır. Sonuç, elektronik bağlantıların teoride iletişimi kolaylaştırması gereken şu zamanda, tüm dünyadaki bilimsel nitelikli iletişimin yapısını tümden tehdit eden karman çorman ve seçici koleksiyonlar ortaya çıkmasıdır.

İskenderiye Kütüphanesi'nin bu sorunları ilk olarak ortaya getirmiş olması önemini azaltmamaktadır. Araştırma kütüphaneleri dışarıdan bakanlar tarafından, tıpkı Timon'un İskenderiye Müzesi'ni gördüğü gibi, yalnızca Musaların tavuk kümesinde hiç durmadan bir şeyleri tartışan dünyadan uzak kitapkurtlarını besleyen yerler olarak görülebilir, ama insan uygarlığının onlar olmadan ayakta kalması mümkün değildir.

Notlar

1. Athenaeus, *Deipnosophistae*, I.3; belki bu listeye Platon'un Akademia'sının kütüphanesini de eklemeliyiz.
2. Strabo, *Geographia*, XIII.1.54, aşağıda daha uzun alıntılar vardır.
3. Diogenes Laertius, *Vitae philosophorum*, V.77.
4. Timon, frg. 12 Diels.
5. Strabo, *Geographia*, 17.1.8.
6. *Letter of Aristeas to Philocrates*, 9-11.
7. Tzetzes, *Prooemium II*, Koster.
8. Yine daha aşağı bakınız; Aulus Gellius, *Noctes Atticae*. VII.17.3.
9. Galen, *Commentarius in Hippocratis Epidemias III*.
10. Galen, *a.g.y.*; Atina'daki bu resmi kopyaların durumunun tam olarak ne olduğu çok tartışılmıştır.
11. Galen, *Commentarius in Hippocratis librum De natura hominis*, I.44; bu, tabii ki, İÖ ikinci yüzyılda Pergamon'daki Attalos krallarının kütüphaneyi kurmasından sonraki zamana denk geliyor olmalıdır.
12. Galen, *Commentarius in Hippocratis Epidemias III*.
13. Athenaeus, *Deipnosophistae*, I.3.
14. Strabo, *Geographia*, 13.1.54.

15. Pliny, *Naturalis historia*, XXX.4.
16. Syncellus, *Chronographia*, I, 516, 3-10 Dindorf; Syncellus, Ptolemaios'un İskenderiye'de bulduğu kütüphanelerden 100.000 kitap topladığını iddia etmeyi sürdürmektedir, ama bu rakam Tzetzes'in ve başkalarının verdikleriyle tutarlı değildir.
17. Tzetzes, *Prooemium II*, Koster.
18. Alan Rowe, *Discovery of the Famous Temple and Enclosure of Serapis at Alexandria* (Le Caïre: Institut français d'archéologie orientale, 1946); ve 'A Contribution to the Archaeology of the Western Desert, IV: The Great Serapeum of Alexandria', *Bulletin of the John Rylands Library*, 39 (1956-57), 485-520.
19. Epiphanius, *De mensuris et ponderibus*, 11.
20. Aphthonius, *Progymnasmata*, 12.
21. Tzetzes, *Prooemium II*, Koster.
22. Karşılaştırınız, özellikle Rudolf Blum, Kallimachos: *The Alexandrian Library and the Origins of Bibliography* (Madison WI: University of Wisconsin Press, 1991), ama yine de Blum'un vardığı bazı sonuçlar dikkatle ele alınmalıdır.
23. *Oxyrhynchus Papyri*, 1241.
24. Seneca, *De tranquillitate animi*, IX.4-5.
25. Plutarch, *Caesar*, 49.
26. Dio Cassius, *Historiae romanae*, XLII.38.2.
27. Ammianus Marcellinus, *Historiae*, XXII.16.13-14.
28. Orosius, *Historiae adversum paganos*, VI.15.31.
29. Caesar, *De bello civili*, III.112.
30. *Bellum Alexandrinum*, 1.
31. Plutarch, *Antonius*, 58-9.
32. Suetonius, *Domitianus*, 20.
33. Ammianus Marcellinus, *Historiae*, XXII.16.15.
34. Orosius, *Historiae*, VI.15.32.
35. Edward Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, 51. Bölüm.
36. Alfred J. Butler, *The Arab Conquest of Egypt*, 2. basım, P.M. Fraser (Oxford: Clarendon Press, 1978; ilk basım 1902), 25. Bölüm.
37. Luciano Canfora, *The Vanished Library* (Londra: Hutchinson Radius, 1989).
38. Canfora, *a.g.e.* 197.

4
Aristoteles'in Eserleri: İskenderiye Koleksiyonunun Muhtemel Kökenleri

R. G. Tanner*

GİRİŞ

İskenderiye Kütüphanesi'yle ilgili en kafa karıştırıcı konulardan biri, Aristoteles'in Kütüphane'de bulunan eserlerinin kaynağı ve içeriğidir. Bu çalışmaların geçmişi, kütüphanenin geçmişiyle yakından ve şaşırtıcı derecede ilgilidir. Bu makalede Aristoteles'in eserlerinin eski dünyadan modern dünyaya taşınmasında iki kaynak olduğu tartışılacaktır. Klasik görüş olarak adlandırabileceğimiz ilk kaynağa göre, Aristoteles'in külliyatının tamamı Theophrastos'a miras kalmış, sonradan yakılmış, satılmış ve Roma'da düzeltisi yapılmıştı. Böylece, Roma döneminde kopyalar kütüphaneye girmişti. Daha tartışmalı ve muhtemelen daha ilginç olan ikinci görüşe göre ise, Aristoteles'in, Mieza'da İskender'in eğitimi için yapılan çalışmalardan elde edilen eserlerinin olduğu bir koleksiyon bulunmaktadır ve bunlar ya İskender tarafından İskenderiye'ye verilmiş ya da daha sonra Ptolemaios Soter tarafından kütüphaneye konmak üzere çalınmıştır.

* Jaeger'in teorisinin ilginç olduğu ama önemli olmadığı konusunda W. K. C. Guthrie ile [*A History of Greek Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), c. VI, 'Aristotle, an Encounter', 35-6] aynı fikirdeyim. Bkz. Jaeger, *Aristotle – Fundamentals of the History of his Development* (Oxford: Oxford University Press, 2. basım, 1962), 119-21.

Birbirine paralel bu iki hikâye bize Aristoteles'in düşüncesinin kronolojik gelişimindeki iki farklı aşamayı anlatır. İlk dönemi, İskender'in eğitimi için hazırlanan eserlerin olduğu ve Aristoteles'in şiir, etik, politika ve retorik üzerine yazdığı, sözde 'bilimsel olmayan' dört çalışmanın benimsendiği 'eğitim aşaması' olarak adlandırabiliriz. Diğer dönem ise, Aristoteles'in daha geniş olan felsefi külliyatına dayanarak açıklanabilir.

Büyük filozofun İskender'in babası Makedonyalı II. Philippos tarafından, oğluna Mieza'daki Nimfeum'da* Atinalı üst sınıfların aldığı Yunan eğitimini vermek üzere görevlendirildiğini biliyoruz. Philippos bu seçimi yaparken, belki de Aristoteles'in İÖ 347 yılına kadar Platon'un Akademia'sında âlim ve öğretmen olarak seçkin bir yere sahip olmasının yanı sıra, filozofun daha yeni ölmüş olan babası Nikomakhos'un bir önceki kralın saray hekimliğini yapmış olmasından da etkilenmişti.[1] Hiç şüphe yok ki, başka seçkin eğitimciler de bu görevi alabilmek için rekabet halindeydi; ve Philippos'a tavsiye mektupları yazmış olan ünlü Atinalı hatip ve siyasi düşünür İsokrates de bu görev için son derece uygun bir isim olabilirdi.

Ne var ki, İÖ 343'te, İskender on üç yaşındayken davet alıp ona öğretmenlik yapmaya başlayan Aristoteles oldu. İskender'in tek başına mı yoksa Kraliyet Hizmetkârları'ndan oluşan bir sınıfla birlikte mi eğitim gördüğü hâlâ tartışma konusudur. Bana kalırsa, verilen özel ders değil grup eğitimiydi ve bununla İskender'e bağlı olan ve babasının gerçekleştirmek istediği Asya fetihlerinin yönetilmesinde kendisiyle aynı idealleri paylaşacak bir grup genç yetiştirilmesi amaçlanıyordu. Öte yandan, Trevor Saunders da, İskender'in Aristoteles'e öğretilerini daha geniş kitlelere yayması için çıkıştığı bir mektuba dayanarak,[2] eğitimin teke tek verildiğini söylemektedir.[3] Bu ciddi bir itiraz, ama ben buna daha sonra cevap vereceğim.

Eski kaynakların bize söylediğine göre, Aristoteles genç prens için ilki *On Monarchy*, ikincisi de *On Colonies* olmak üzere iki bilimsel inceleme yazısı yazmıştır.[4] Ayrıca, daha önce öğrencisi için Homeros'un metinlerinden birini özel olarak düzenlediği ve İskender'in bunu hayatı boyunca yanından ayırmadığı da bilinmektedir.[5] O halde, Prens'in nasıl bir eğitimden geçtiğini anlamaya çalışalım. Atina'nın amacı, hem barış hem de savaş zamanında şehir cumhuriyetinde kamu görevini sürdürmeyi başarabilecek yetenekte iyi bir vatandaş yaratmaktı. Bunun için hem *gymnastic*

* Anıtsal çeşme. Roma mimarisinde çeşme yapısı. Bir duvar üzerinde dizilmiş üç sıralarından oluşur. Sütun dizileri ve heykellerle bezenmiş anıtsal bir yapı tipidir. (y.n.)

(ya da atletik cesaret) hem de silah kullanma kabiliyeti gerekiyordu ve her iki beceri de bir eğitmen tarafından veriliyordu. Ancak geleneklere göre bir centilmenin, dokuz Musa'nın hepsinin ilgilerini kapsayan bir terim olarak kullanılan *müzik*ten de anlaması gerekiyordu. Pratikte bu, flüt çalma becerisiyle şairlerin, özellikle de Homeros'un eserlerini açıklayabilmek ve ezbere bilmek demekti – ki bu da bir *grammaticus* tarafından öğretiliyordu.[6] Bu becerilerle donanmış üst sınıf mensubu Atinalı bir erkek çocuğu, on beş ya da on altı yaşına geldiğinde Protagoras gibi büyük bir *Sofist*'in ders verdiği hitabet ve politik bilgelik (ya da pratik *erdem*) konularında çalışmaya başlardı. Bu, İsokrates'in son derece iyi verebileceği bir ders olurdu. Ama Philippos, potansiyel bir dünya hâkimi olan oğlunun, insanın ve dünyanın doğası hakkında daha fazla eğitim görmesini istiyordu. Bu yüzden bu görev için, 346 yılında Assos'ta *Etik* üzerine yazılar yazmakta olan ve görev kendisine verildiği sırada Lesbos Adası'nda doğal tarih çalışmalarına gömülmüş haldeki Aristoteles seçildi.

Mieza'da takip edilen müfredat, muhtemelen, Homeros'a yaptığı özel göndermeyle *Poetika*'yı, ikna kabiliyeti kazandırması amacıyla Yunan ahlakının ders kitabı *Retorik*'i, krallar ve tebaaları için uygun davranış biçimlerini anlatan *Etik*'i ve hükümetin ve anayasal düzenlemelerinin oynadığı rolü anlamada yardımcı olması amacıyla *Politika*'yı kapsıyordu. Yine, bu çalışmaların tarzının 'vatandaşın bakış açısından' çok 'hükümdarın bakış açısını' temsil ettiğini kabul etmek de mantıklıdır. Muhtemelen, temel bazı bilimsel öğretilerden geriye kalanlara da sahibiz, çünkü *De Anima* ve *De Memoria* gibi çalışmalar pekâlâ kraliyet eğitimi için yazılmış olup sonradan tekrar gözden geçirilmiş olabilir. D'Arcy Thompson uzun zaman önce *Historia Animalium*'da yer alan araştırmayla ilgili olarak,[7] eserde Yunanistan'a değil, Küçük Asya ve Lesbos'taki yerlere yapılan göndermelere dikkat çekmiştir. Bu durumda, temel biyolojinin de dersler arasında yer almış olması muhtemeldir.

Yaklaşık olarak İÖ 334 yılında Atina'ya dönmek için Mieza'dan ayrıldığında, Aristoteles'in yanına bilimsel incelemelerini, ders notlarını ve çalışma kâğıtlarını da aldığını ve bu tür konular üzerine çalışmaya, yakın zamanda keşfedilmiş olan, bugünkü Bizans ve Hava Kuvvetleri Müzesi'nin arka tarafına ve İngiliz Büyükelçiliği binalarının neredeyse tam karşısına düşen Lykeion Bölgesi'nde devam ettiğini varsayabiliriz. Aslında, Aristoteles İskender'in ölümünden sonra Euboia'ya kaçtığında Atina'da yapılan bilimsel araştırmalar, bugünkü Aristoteles külliyatının da temelini oluşturmaktadır.

ARİSTOTELES KÜLLİYATININ YAZGISI

Aristoteles Külliyatı'yla kastettiğimiz şey, Suriye ve Bağdat'ta Halife 'Ummayyad' ve Halife 'Abbasid' zamanında Yunanca orijinalleri kullanılarak, çoğunlukla Süryanice konuşan Nesturi Hıristiyanlar ya da eğitimli Yahudiler tarafından hazırlanmış Arapça versiyonları Avrupa'ya gelen yazılardır. Bu araştırmalar onikinci yüzyıl tartışmalarında –özellikle Hıristiyan düşünürlerin, ruhun bağımsız varoluşunu sorgulayan büyük İslam filozofu İbn Rüşd'ün ve onu doğrulayan Aziz Aquinolu Tommaso'nun etkisi altında kalarak yaptıkları tartışmalarda– çok önemli oldukları için, o zaman Arapçaları kullanılarak Latince versiyonları oluşturulmuştu. Daha sonra, Roma ve Constantinopolis arasında tekrar kilise birliği sağlanması için yapılan görüşmeler, Avrupa'ya birtakım Yunanca metinlere sahip Yunan Aristoteles uzmanlarının gelmesini sağladı; ve Constantinopolis'in İS 1453'te Türkler tarafından alınmasından sonra pek çok kopya daha geldi. İS 1300 yılı civarında Dante, *Il Convivio* adlı eserinde Aristoteles'ten *il maestro della umana ragione* (insan aklının üstadı)[8] diye bahsediyordu, bu nedenle de Yunanca metninin kopyaları çok büyük ihtimalle hem el yazması, hem de –Rönesans'tan sonra– basılı olarak tüm Avrupa'ya yayılmıştır.

Ne var ki, bu şekilde elden ele geçen Aristoteles külliyatının gerçek niteliği ve içeriği hakkında daha fazla şey bilmek son derece önemlidir. Her ne kadar eski Yunan ve Romalı yazarlar Aristoteles'in diyaloglarının çekiciliğine ve tarzına övgüler yağdırsalar da, bunların hiçbiri Rönesans'ta iyileştirilmemiştir; ayrıca oldukça hacimli olan Yunanca metinlerin çoğunun, İÖ 334 ve 323 arasında Atina'daki Lykeion'da bulunan felsefe okulunda kullanılmak üzere ya ders notu ya da tartışma yazıları olarak hazırlandığı anlaşılmaktadır. Bunların arasında mantık ve tartışmaların yanı sıra, metafizik, fizik, biyoloji, meteoroloji ve astronomi üzerine yapılan çalışmalar da bulunmaktadır. Bunların hepsine 'bilimsel yazılar' adı verilmektedir. Bir de 'bilimsel olmayan' adı altında sınıflanan bir grup çalışma vardır. Bunlar geleneksel Yunan ve Roma eğitiminin başlıca öğeleri olan şiir, hitabet, etik ve politikayı konu alır. Uzmanlar bu yazılardan bazılarının ustanın öğrencilerine –ya da onun Roma döneminde kurduğu, sıklıkla 'Lykeion' olarak anılan ve üyelerine de 'Peripatetikler' denen felsefe okuluna– ait olduğu konusunda uzlaşmışlardır. Bu çalışmalardan bazıları hâlâ dönem dönem tartışma konusu olmaktadır. 1831 tarihli baskısı önemini halen koruyan büyük Alman âlim Bekker, hâlâ yaygın bir şekilde

kabul gören bir gerçek ve sahte sınıflandırması yapmıştır. Aslına bakılırsa Bekker'in etkisi öyle büyük olmuştur ki, bugün bile Aristoteles'in Yunanca metinlerinden bölümlere gönderme yaparken onun basımındaki sayfa ve satır numaralarını kullanıyoruz.

Gerçek olup olmadıkları iddiaları nedeniyle en fazla tartışma konusu olan metinler 'bilimsel olmayan' iki metindir: *Magna Moralia* başlıklı etik bilimsel inceleme ve *Rhetorica ad Alexandrum* adlı hitabet el kitabı. Avrupa'da Von Arnim ve Jaeger, Thomas Case'in Oxford'da yaptığı gibi,[9] *Magna Moralia*'nın orijinal olduğunu savunmuştu. Case ayrıca, *Rhetorica ad Alexandrum* için de son derece güçlü bir savunma sunmuştur.[10] Aksi halde, kesin olarak orijinal olduğu söylenen çalışmaların sonradan yapılan eklemeler de içerdiğini kabul etmek zorundayız. Dahası, görünüşe göre sonradan olan *spuria*, Aristoteles'ten olmasa da, Lykeion'daki vârisi Theophrastos'un ya da öğrencileri Dikaiarkhos veya Straton'un elinden çıkmış olabilir. Açık bir şekilde geç gelmiş olmamaları halinde, İÖ 70 yılında Roma'da bu külliyat üzerinde çalışmış olan Andronikos'un dönemine atfedilemez. Stagirite'nin düşüncesinin derlemesinin ve evriminin düzeniyle ilgili ilginç spekülasyonlar, hem Jaeger ve Düring'in eserlerinde, hem de Rist'in yakın zamanda yaptığı çalışmada görülebilir.[11]

Bu noktada, Lykeion koleksiyonunun İÖ 70 yılında nasıl olup da Roma'da bulunduğunu merak edebiliriz.

Strabon'un söylediğine göre, Aristoteles ve Theophrastos'un eserleri, Theophrastos tarafından Skepsisli Neleos'a miras olarak bırakılmış, Neleos da İÖ 285 yılında bunları Atina'dan Küçük Asya'daki Skepsis'te bulunan evine götürmüştü.[12] Aristoteles, Platon'un 347'de ölmesinden sonra Assos yakınlarında inzivaya çekildi ve İskender'in özel öğretmenliğini yapmak için İÖ 343'te Pella'ya dönmesinden birkaç yıl öncesine kadar Lesbos Adası'na geçip orada yaşadı – ki burası Theophrastos'un Eresos'taki evine çok da uzak sayılmazdı. Neleos'un akrabaları, İÖ 238-198 yılları arasında Pergamon Kütüphanesi'ne stoklamak için kraliyet yetkisiyle kitaplara el koyan kral Attalos'un ajanlarından korumak amacıyla, kitapları gömdüler. Bu aile yaklaşık bir yüzyıl sonra kitapları Atinalı kitap koleksiyoncusu Apellikon'a sattı, Apellikon da bunları Atina'daki evine götürdü. Sulla, Mithradatia Savaşı'nda Atina'yı ele geçirdiğinde kitaplara da el koymuştur ve Roma'ya gönderilen koleksiyon İÖ 70 yılı civarında Tyrannion ve Andronikos tarafından düzenlenmiştir. Bazı eserler ancak Apellikon tarafından hazırlanan ve varsayımlara dayanan kopyalar aracı-

lığıyla kurtulurken, geri kalanlar güve ve rutubet nedeniyle mahvolmuştur. Bu hikâye Plutarkhos tarafından da tekrarlanmaktadır[13] ve her ikisi de, Neleos koleksiyonu götürdükten sonra, Lykeion'un, ustanın eserlerinin –özellikle de yaygın olarak bilinenlerin– yalnızca küçük bir kısmına sahip olduğu konusunda ısrar etmektedir. Bunlar, kısmen, Lykeion'da öğretmenlik yapmanın verdiği ilhamla yazılan ve günümüze de ulaşmayı başarmış felsefi makaleler külliyatından çok, kayıp olan diyaloglardır.

Bu anlatılanlar tamamen uydurma olamayacak kadar ayrıntılı görünmektedir. Eğer gerçekse, İskenderiye Kütüphanesi hakkında tavsiyelerde bulunmak için Ptolemaios Soter'i ziyaret ettiği sırada Theophrastos'un yol açtığı gerçek bir endişeyi yansıtabilir. Theophrastos orada, hiç şüphe yok ki Philadelphos ve Arsinoe ile karşılaşmıştı ve belki de onların Yunanistan'a karışacağından, Atina'yı işgal edeceklerinden ve İskenderiye için Lykeion koleksiyonuna el koyacaklarından korkuyordu. Soter 283 yılında, Theophrastos ise çok daha erken bir tarihte –kralın sürgündeki oğlu Ceraunos'un Makedonya'da kabul edildiği, Atina gibi Makedon müttefiklerin de Ptolemaiosların intikamına açık hale geldiği sırada– öldü. Bu durumun Attika'yı işgal edip Lykeion Kütüphanesi'ni İskenderiye'ye taşıma gibi bir amaçla kullanılması ihtimaliyle ilgili endişeler de, Theophrastos'un ölümü sırasında son derece doğaldı.

Eğer günümüze kadar gelen bilgiler doğruysa, külliyatımızdaki çalışmaların çoğu İÖ 285'ten öncesine uzanmaktadır ve bu durumda katkıda bulunan son isim de Straton olmaktadır. Ne var ki, Andronikos'un İÖ 70'te kayıp çalışmaları tekrar ortaya çıkarmak amacıyla giriştiği boşluk doldurma çabalarını saymazsak, İÖ 262'de meydana gelen krizde başka Peripatetikler'in Atina'dan Skepsis'e kaçmış ve oradaki kütüphaneye ek yazılar bırakmış olmaları pek olası değildir. Özetle, bağlamı doğru bir şekilde ele alındığı takdirde, geleneksel açıklamalar metinleri büyük ölçüde aydınlatmaktadır.

ARİSTOTELES'İN İSKENDERİYE'DE TUTULAN ESERLERİNİN ESKİ LİSTELERİ

Diogenes Laertios İS 200 yılına uzanan *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri* adlı eserinde bize Aristoteles'in İskenderiye'de bulunan çalışmalarının tam bir listesi olarak kabul ettiği bir liste sunar. Liste öyle tamdır ki

bazı maddeler iki kere yazılmıştır[14] – bu durum da muhtemelen Kütüphane'nin bu papirüs yazmalarından iki kopya bulundurmasından kaynaklanıyordu. Uzmanlara göre bu fihrist İÖ 200 yılı civarında Hermippos adında bir bilgin tarafından derlenmiştir. Belirtilen tarihte, yukarıda da geçen geleneksel anlatıma göre, bize Ortaçağ'dan miras kalmış olan çalışmalar Skepsis'teki bir kiler ya da mağarada saklıydı. Ne var ki, Hermippos'un Diogenes Laertios'taki listesinde yer alan başlıkların çok azı bizim şu anda elimizde bulunan metinlerle uyuşmaktadır. Bekker'in içindekiler listesinde 32 adet gerçek, yedi adet sahte isimli, on adet de gerçek ve sahte öğelerin bir araya geldiği eser yer almaktadır. Bu arada, Diogenes'in listesinde 150 başlık bulunmakta, Hesykhios'u temel alan Ménage fragmanı da, bazı eklentilerle başlıkları 198'e çıkarsa da hemen hemen aynı listeyi vermektedir. Ayrıca elimizde onüçüncü yüzyıla ait Arapça bir eserin içinde korunmuş olan epey karmaşık Yunanca bir parça bulunmaktadır. Görünüşe göre bu parça bize, İS ikinci yüzyılda 'Filozof Ptolemaios' denen İskenderiyeli bir Yunan tarafından hazırlanmış bir liste sunmaktadır. İddiaya göre 1000 tane kitap vardı ama Ptolemaios 550 kitabın ya da papirüs tomarlarının içinde yer alan 100 eserden bahsetmektedir ve bunların 92 tanesi bizim metnimizde de listelenmektedir. Bu çalışmalar hem önceki iki listemizdekileri, hem de Bekker'in yayınlamış olduğu şu anki Aristoteles külliyatındakileri kapsamaktadır.

Bu listelerin günümüze ulaşmış olması akla, önceden eksik olan çok sayıda çalışmanın İÖ 200 ve İS 200 arasında Aristoteles'in İskenderiye koleksiyonuna girdiğini getirmektedir. Bu ayrıca, söz konusu eserlerin –örneğin, Ptolemaios no. 10, *De lineis insecabilibus*, no. 17 *De motu (animalium)*, no. 20 *De spiritu*, no. 41 *De partibus animalium*– Theophrastos'un koleksiyonundaki Lykeion'dan geldiğini de ifade ediyordu. Ne var ki, Roma'da Tyrannion için Skepsis materyallerini düzelten Rodoslu Andronikos'un izinden gidiyor gibi görünen Hesykhios listesinde, hem Hermippos'un yazdığı maddeler, hem de bizim sahip olduğumuz, Skepsis'ten elde edilen külliyatın büyük bir kısmı yer almaktadır.[15] Bu, bahsedilen külliyatın kopyalarının İÖ 70 ile 45 arasında Roma'dan İskenderiye'ye yollandığı ve listenin yalnızca Skepsis'ten yeniden bulunan materyalleri değil, Ptolemaioslar tarafından başka kopyalarda saklanan ciltleri de kapsadığı anlamına gelebilir. Tüm bunlar, Hermippos'un İskenderiye'de listelemiş olduğu koleksiyonun –ki Diogenes Laertios başlıkların İÖ 200 yılında raflarda olduğunu düşünüyordu– kökenlerini tartışmaya açık hale getirmektedir.

Bu noktada, John Rist'in yakın dönemde yaptığı uyarıya yer vermekte yarar var: "İskenderiye'deki metinlerin kompozisyonlarıyla görünümleri arasındaki boşluk hâlâ kapatılamayacak kadar büyüktür. İskenderiye'deki listelerden Aristoteles'in, aktif olarak yazdığı zaman bir yana, öldüğü zaman arkasında bıraktığı kitaplar ve notlara dair çok az güvenilir sonuç çıkarılabilir."[16] Bu uyarıya rağmen, ben Plutarkhos'un bir açıklama yapmamıza yetecek zemini oluşturduğunu düşünüyorum. Trevor Saunders'ın Mieza'daki sınıf öğretimine karşı görüşler içerdiğini savunduğu *Life of Alexander* adlı pasajda ilginç ipuçları yer almaktadır. Okuyucuya, İskender'in, öğretmeni Aristoteles'in yayınladığı çalışmaya karşı çıkarak –Etik ve Politikayla ilgili genel derslerin dışında– katılmış olduğu ve 'sözlü olarak yapılan' söylevler hakkında Asya'dan yazdığı söylenir. Aristoteles ona verdiği cevapta bunlar arasında yayınlananların da yayınlanmayanların da olduğunu, çünkü eğitimsiz bir kimsenin bunları, özellikle de *metafiziği* takip etmesinin mümkün olmadığını anlatmıştır.[17] Eğer yeni yayınların belirgin başlıkları olsaydı, bu mazeret daha inandırıcı olabilirdi. Bu yüzden, her ne kadar İskenderiye'deki eserlerin bazıları metafizikle ilgili soruları ele alsa da, *Metafizik* başlıklı bir çalışma yer almamaktadır. Ancak, İskender'in itirazı, onun Mieza materyalleri üzerinde kraliyetten gelen bir telif hakkına sahip olduğunu düşündüğü anlamına gelebilir –ne de olsa babası Aristoteles'e onun eğitimi için para veriyordu– ve bu materyallerin kopyalarını almak konusunda ısrar etmiş olması da olasıdır. Şurası bir gerçektir ki, *Alexander on Colonies* ve *On Monarchy* gibi belli eserlerin Mieza'da, ve özellikle de prense yol göstermek amacıyla yazıldığı neredeyse kesindir.

Mevcut külliyatın Ptolemaiosların açgözlülüğünü önlemek için Skepsis'e yollandığı görüşüne dayanan varsayım ve Attalos temsilcilerinden kurtulmak için gizlenmesi geleneği göz önüne alındığında, Hermippos'un listesi Ptolemaiosların aslında elde ettiği eserleri temsil ediyor gibi görünmektedir. Bunlar nereden gelmişti? Gerçeğe en yakın cevap, bunların Aristoteles'in İskender'e ders verdiği Mieza Kalesi'nden geldiğidir. İskender'in, Atina'da Aristoteles'i sözlü öğretilerini yayınladığı için azarlayan mektubunun bir temeli varsa, Aristoteles'in öğrencisine birlikte tartıştıkları materyallerin hepsinden birer kopya bıraktığı varsayılabilir. Bu olayda, muhtemelen kraliyet yazıcıları öğretmenin Atarneus yakınlarında bulunan Assos'tan getirdiği tüm kitapları ve Aristoteles'in Atina'ya gitmeden önce Mieza'da ders verirken kullandığı benzer defter ya da diyalogları kopyalamışlardı.

Olaya bu şekilde baktığımızda, Aristoteles'in Pella'dan, İÖ 335'te Lykeion'da bir okul açmak üzere döndüğü Atina'ya getirdiği bilimsel incelemelerin, notların ve diyalogların yer aldığı bir listeye sahip olduğumuz sonucuna varıyoruz. 'Ayna görüntüsü' olan kraliyet kopyası Mieza'da, Kralın Kütüphanesi'nde kalmıştır; ama İskenderiye 332 yılında kurulduktan sonra kral hayattayken oraya gönderilip Ptolemaioslara ait koleksiyonun özünü oluşturan parçalardan biri haline gelmiş olması mümkündür. Sonra da, muhtemelen İÖ ikinci yüzyılda Hermippos bunları kullanıp, Kütüphane için toplanan diğer Peripatetik eserlerle birlikte kataloglamıştır.

Eğer bu, Aristoteles'in Lykeion'dan getirdiği araştırma yazılarının, diyalogların ve ders notlarının temelini oluşturuyorsa, bunu sonraki on iki yılda, onun erişebildiği kaynaklarla uyumlu hale getirmek amacıyla bazı metinler üzerinde yeniden çalışılması takip eder. Aristoteles orada, Platon'un Akademia'sıyla hem metafizik ve mantık konularında, hem de, bir prensin ve Kraliyet Hizmetkârların dışında, demokrasinin önde gelen isimlerini eğitme konusunda rekabet etme ihtiyacı hissetmiştir. Bu da, politika, etik ve retorik konularındaki eğitim programının yeniden şekillendirmesini gerektirecekti. Ayrıca, şiir teorisi Mieza'daki "müziğe" giriş derslerinde kullanılan ayrıntılı şiirsel çalışmalardan daha önemli olacaktı – bu, sınıfın Protagorasçı 'sofizmin' uygulanabilir erdem ve güzel söz söyleme sanatıyla ilgili Aristoteles versiyonuna hazır olmasından önceydi. Ayrıca, İskender'in verdiği kaynaklar, Aristoteles'in Assos ve Mytilene'de yapmaya başladığı araştırmaları geliştirmesine imkân verdi.[18] Şu anda elimizde bulunan *Nikomakhos'a Etik** ve *Politika*, daha yakın zamandaki bilimsel ve metafizik çalışmalarla bağlantı kurmak ve Kallisthenes'in 327 yılındaki ölümünden sonra, Uşakların Komplosu Aristoteles'in İskender ile olan ilişkisine zarar verdiğinde, Atina'daki ılımlı demokrat düşünceyi yatıştırmak için yapılan bir revizyon ve genişletmeye işaret ediyor olabilir.

Strabon geleneğini kabul edecek olursak, bunu, eserlerin çoğunun Theophrastos ve Straton'un çoğunlukla Aristoteles ve Lykeion'a ait olan ve büyük kısmı ilk ya da daha kısa halleriyle İskenderiye Kütüphanesi'nde kalmış eski kısa eserlerden derlenen yeni düzenleme ve düzeltmeleri temsil ettiği fikri izleyecektir. Bu da demek oluyor ki, her ne kadar çok az sayıda eser bizim kullandığımız formda olsa da, orijinal Lykeion

* Aristoteles, *Nikomakhos'a Etik*, çev.: Saffet Babür (Ayraç Yayınevi, 1997, Ankara).

külliyatıyla Ptolemaios'un kopyasının farklı formatlarda çok sayıda özdeş içeriği vardı.[19] Apellikon'un bize geri verdiği şey, daha iyi bir *ipsissima verba*'dan* çok, Theophrastos ve Straton'un Peripatetik *sistemi* idi. Sonra, ikinci yüzyıldaki Ptolemaios zamanına gelindiğinde, Skepsis'ten gelen 'sistem kitapları', onun listesine bağlı olarak Arapça kayıtlardaki ilk Mieza eserleriyle eşit öneme sahip olabilir.

Hermippos'un eski listesi bize hem Peripatetik sistemin büyümesiyle ilgili epey bilgi vermekte, hem de 'bilimsel olmayan' çalışmaların Mieza öğretiminden çıkıp İskender'e ve hizmetkârlara kadar geldiğini kabul etmemiz için sebep göstermektedir – bahsi geçen çalışmalar, Machiavelli'nin Politika, Etik ve Hitabet üzerine yazdığı daha 'yapısal' tondaki yazılarından çok, *Prens*** adlı eseriyle uyum içindedir. Tüm bunların temelinin Mieza'da atıldığı varsayımı, Case-von Arnim'in *Protrepticus* diyaloğuyla *Nikomakhos'a Etik*'i arasında bir zamana rastlayan *Eudemos'a Etik*'in*** önceliğiyle ilgili bakış açısının ve *Magna Morali*'nin etik üzerine yazılan ilk eser olduğu iddiasının doğruluğunu kanıtlamaya yarardı.[20] Bana kalırsa bu Assos'tan getirilmiş ve filozof Makedonya'dayken, Nikomakhos metninden farklı olarak, Eudemos'un beş kitabı haline getirilmişti. Aynı şekilde, Case'in *Rhetorica ad Alexandrum*'un tarihinin İskender'in krallığından daha önce olduğunu savunması da şüpheyle karşılanmaktadır, çünkü 'soruşturmayı' konu etmektedir, ki bu da Helenistik döneme kadar retorik el kitaplarında yer almamıştır. Ancak, eğer gelecekteki kral ve devlet vekillerini bilgilendirmek için yazıldıysa, o zaman, uygun 'Danışma Kurulu' yöntemi bugün bile önemli bir öğedir. Listelerle ilgili bu görüşe ait tartışmalar hâlâ ikinci dereceden sayılmaktadır ama Aristoteles'in mirasının daha ayrıntılı incelenmesinde kullanılması yararlı olabilir.

BİLİMSEL OLMAYAN ESERLERİN YAPISI

Aristoteles'in külliyatındaki çeşitli eserler arasındaki karşılıklı ilişki, Richard Sorabji ve John Rist'in yakın zamanda yayınlanan çalışmaları aracılığıyla İngiliz okurlarının dikkatine sunulmuştur.[21] Konuya, *bilimsel* eserin ne ol-

* Bizatihi söz, hakiki söz. (y.n.)

** Niccolo Machiavelli, *Prens*, çev.: Rekin Teksoy (Oğlak Yayınları, İstanbul, 1999).

*** Aristoteles, *Eudemos'a Etik*, çev.: Saffet Babür (Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999).

duğunu hatırlayarak başlayalım. Bilimsel eserler metafizik, fizik, doğal ve tıbbi olaylar ile dil ve mantık üzerine yapılan araştırmalardır. Buna göre, 'bilimsel olmayan' da –her ne kadar mantıksız ya da yöntemsel olmayan anlamına gelmese de– etik, politika, retorik ve şiir üzerine yazılan eserlerdir. Bunlar, hiç şüphesiz, Atina'nın öğretim programında Mieza'daki genç insanları eğitmede kullanılan başlıca unsurlardı.

Her ne kadar Jaeger, Aristoteles'in vezin tekniği, retorik, etik ve politika öğretiminin İÖ 347'den itibaren Assos'ta ayırt edici özelliklerini göstermeye başladığını söylemekte haklıysa da,[22] bu teori ve öğretim düzeni muhtemelen Aristoteles'in 343-336 yılları arasında –hele de, eğer Kraliyet Hizmetkârlarından oluşan bir sınıf Nimfeum'da prensle birlikte eğitim gördüyse– Makedonya'da kaldığı sırada ortaya çıkmıştı. Bir başka ilginç nokta ise, Aristoteles'in, 13 yaşındaki İskender'in öğreniminin başında Homeros'a ait özel bir metin hazırlamış olmasıydı; bunun nedeni, Philippos'un oğlunun tüm Atinalı düşmanları hakkında eksiksiz bir kültür edinmesini istemesiydi. Böylece, *grammaticus* becerilerinin de dahil olduğu 'müzik' ve 'jimnastik'in ardından, 'ikna ve uygulamalı erdem' konulu –tıpkı Protagoras'ın Platon'un diyaloglarında açıkça bu ismi telaffuz etmesi gibi– bir ders geldi.

Mieza'daki Nimfeum'da verilen dersler muhtemelen tek bir öğrenciyle sınırlı değildi. Görünüşe göre, İskender'in daha sonra –Hephaestion ya da Ptolemaios'ta olduğu gibi– onunla idari görevlerde ve fetihlerde bir arada bulunacak olan Kraliyet Hizmetkârları da onun eğitimini paylaşmışlardı. Bu sayede gelecekte hükümdarları olacak kişiyle Homeros ve şiir hakkında aynı görüşleri, aynı ikna becerilerini ve ahlak ve devlet anlayışını öğreniyorlardı. Hazırlanan biçimsel dersler günümüzdeki *Poetika*, *Retorik*, *Etik* ve *Politika* konularından oluşuyordu. *Etik*'i mevcut Lykeion-Apellikon Nikomakhos versiyonundan gözlemleyen A. A. Long'a göre, bu çalışmaların tümü tartıştıkları konuyu örnekleyen neşeli şiirsel alıntılarla doluydu. Bu, şairler arasında yakın zamanda konuyla ilgili iyi bilgilenmiş genç adamların fikirlerini etkilemek için kullanılan bir öğretim tekniğidir.

Retorik konusuyla ilgili olarak, Thomas Case'in *Rhetorica ad Alexandrum*'un tarihinin İÖ 340'a uzandığını iddia etmesi etkileyicidir.[23] Ne var ki, önsöz daha sonraki bir dönemin özelliklerini taşımaktadır ve daha sonra gelen Peripatetikler metin üzerinde oynamalar yapmış olabilir. *Exetasis*'in retorik bir form olarak yer alması da üçüncü yüzyıla ait gibi görünmektedir.[24] Tabii Aristoteles'in bunu, zaman zaman 'Yıldızlı

Oda'* yöntemlerini kullanan vahşi bir toplumun hükümdarına uyacak şekilde, sadece Mieza dersleri için yapmış olması da mümkündür.

Diogenes'in listesindeki *Ethics in 5* kitapları, *Eudemos'a Etik* I-III ve VII'nin orijinal müsveddesi olabilir ve, Jaeger'in de değindiği gibi, muhtemelen Assos'tan gelmektedir.[25] Dahası, Diogenes'in *On Justice in 4 Books* adlı eseri Mieza'daki etik ve politika derslerinin bir bölümünü temsil ediyor olabilir. Atina'ya dönüşünden sonra krallara tavsiyeler bölümü çıkarılan ve üç kitap haline getirilen eser, aynı zamanda bugünkü *Eudemos'a Etik*'in IV-VI numaralı bölümlerini de oluşturan Lykeion *Nikomakhos'a Etik*'teki V-VII arası bölümleri meydana getirmek için kullanılmıştır. Von Arnim'in tahmin ettiği kadarıyla, bunun nedeni, *Magna Moralia*'nın orijinal metninin eski bir tarihe, İÖ 336'ya uzanmasıdır. Aslında, eğer *Magna Moralia* İÖ 443 yılına aitse, Aristoteles'in Philippos'un oğluna sağlam görüşler aşıladığını göstermek için oluşturulmuş olması mümkündür. Kayıp olan *On Justice*'den derlenen üç kitaba baktığımızda, bunların hepsinin bir kralın etik anlayışıyla ilgili olduğunu görüyoruz. Böylece, EN V (= EE IV), yargılamanın ya da adilliğin gerekli olup olmadığı konusunda kraliyete düşen önemli bir görev olan Adalet'in kendisini tartışır. Ardından EN VI (= EE V), bilgelik, yargı ve anlayış gibi entelektüel *erdemleri* öğretir – ki bunlar da yine kraliyetteki önemli kişiler için gerekli özelliklerdir. Ve son olarak EN VII (= EE VI), hem eski hem de modern zamanlarda görülebileceği gibi, zevk, servet ve güç için duyulan ve krallıkları da yavaş yavaş yok eden o engel olunamaz iştahı ele alır.

Politika'ya baktığımızda, filozofun Mieza'da verdiği derslerin izlerini aramamız mantıklı görünmektedir. İlk bakışta *Alexander on Colonies*'le ilgili hiçbir kalıntı yok gibidir. Ancak VII. Kitap'ta ideal bir şehrin nasıl kurulacağıyla ilgili yere geldiğimizde, karşımıza garip birtakım özellikler çıkar. Saunders, bu cildin eksikliğinden ve böyle durumlarda eleştiriden yeterince yardım almamasından II. Kitap'ta bahseder (Penguin baskısı, s. 34). Bana kalırsa, şehrin tebaa bir halkın yanında (1330a25) ve savunulabilecek bir bölgede kurulmasıyla ilgili ifadeler Asya'daki bir Yunan kolonisini akla getirirken, vatandaşları kaynaştırmak için koyulan karmaşık kurallar da şehrin Yunanistan'ın farklı yerlerinden gelen yerleşimcilerle dolacağını düşündürtmektedir. Bu da, kitabın büyük bir

* Bir yargıcın keyfi yöntemlerini tanımlamak için kullanılan genel bir terim. Ayrıca, keyfi yöntemleri ve sert cezaları nedeniyle kötü bir ün sahibi olan eski İngiliz mahkemesi. (ç.n.)

kısmının *On Colonies*'den alınan parçalardan oluştuğuna inanmama yol açıyor. Aynı şekilde, VIII. Kitap'ta ideal şehirde eğitim konusunun eksik bir şekilde ele alınmış olması da, elimizde Diogenes Laertios'un listesindeki, Hermippos'un kataloğundan alınma *On Paideia*'nın tam olmayan bir özetinin olduğunu akla getirmektedir.

Tüm bunlar, nasıl iyi bir kral olunacağını anlatan III. Kitap'ın aslında Mieza'da yazılan *On Monarchy*'nin yeniden yazılmış hali olup olmadığını merak etmemize neden oluyor. Yunan şehir yapılarını ve vatandaşlıkla ilgili görüşleri, anayasal değişiklikleri ve kullanışlı anayasaların korunmasında kullanılan araçları anlatan IV-VI numaralı kitapların hepsi, büyük ihtimalle Lykeion'da oluşturulmuştu. Tabii bunların çıkış noktası, bir Makedon krala küçük müttefik Yunan eyaletlerini nasıl kontrol edeceğiyle ilgili verilen birkaç tavsiye olabilir. Diğer yandan, I. ve II. kitapların Lykeion'dan çıktığı ortadadır. Ekonomik meselelerin ele alınışı ve ev halkıyla hükümet arasında kurulan bağlantılar, bize Dikaiarkhos'un *Livelihood of Greece* adlı eserini Lykeion'da yazdığını ve I. Kitap'ın onun etkilerini yansıtıyor olabileceğini hatırlatmaktadır. Platon'un *Devlet*'i Aristoteles'in meydan okuması gereken Akademia'da hâlâ takdir görürken, diğer düşünürlerin İdeal Devletlerinin yanlış taraflarını ortaya koyan II. Kitap'ın da önemli bir rolü vardı. Muhtemelen İskender'in Aristoteles'in öğrencisi Kallisthenes'i idam etmesinden sonra başlanan bu kitap, belki de yeni okulu yabancı bir Makedonya fikri olarak görme eğilimindeki ılımlı Atinalı muhafazakârlara bunun hoşa giden yanlarını vurgulayarak kralın ihlalini göstermiştir.

Ben, burada tartışılan dört eserin hepsinin de – *Poetika, Retorik, Politika* ve *Etik*– gelişimleri sırasında bir Mieza evresinden geçmiş olduğuna inanıyorum. Ayrıca, mevcut *Rhetorica ad Alexandrum* ve *Magna Moralia* adlı eserlerin de, bozularak da olsa bir şekilde o evreden günümüze kaldığından şüpheleniyorum – tabii eğer ikincisi, belki de Aristoteles'i İskender için uygun bir ahlak hocası olarak II. Philippos'a tavsiye etmek için daha erken bir zamanda, İÖ 343'e gelene kadar, ilk taslak haliyle Assos'ta oluşturulmadıysa.

SONUÇ

Aristoteles, öldükten sonra bile İskenderiye Müzesi'ndeki Ptolemaios Kütüphanesi'nin gelişimini etkilemeyi sürdürdü. Yetenekli öğrencisi Phale-

ronlu Demetrios, yeni Kütüphaneyi Ptolemaios Soter için düzenledi, yapı planında Aristoteles'in Lykeion'da kullanmış olduğu düzeni uyguladı ve âlimlere kalacak yer sağladı.

Aristoteles külliyatıyla ilgili araştırmadan çıkan sonuç, Mieza'dan gelen yazıların Ptolemaios tarafından ele geçirildikten sonra İskenderiye'deki Kütüphane'de dinlendiğidir. Hükümdarı olan İskender'in cesedini çalmayı başaran bir kral için böylesi bir ilhak çok zor olmamış olsa gerek. Ama aynı zamanda, Lykeion'a götürülen kopyalar cumhuriyetçi Atinalıları eğitmek için yeni, değiştirilmiş bir külliyata dönüştürülmüştü. Bu, Aristoteles'in, Rist'in *de Motu Animalium*'da bulduğu türden projeleri tamamlama girişiminde bulunmasına fırsat vermek –evrenin tüm havayla ilgili fiziksel sisteminin kavranmasına yardımcı olmak– içindi.[26] Daha sonraki bir aşamada –İÖ 70 yılından sonra– gözden geçirilip geliştirilmiş Lykeion çalışmaları büyük Kütüphane'de *scrinia** yapmış atalarıyla buluştu ve İS ikinci yüzyılda filozof Ptolemaios tarafından onlarla birlikte listelendi. Acaba bahsi geçen bu Ptolemaios, büyük bir astronom ve matematikçi olan Batlamyus'la aynı kişi miydi?

Bu araştırmanın ortaya koyduğu bir başka nokta da, şu anda sahip olduğumuz bilimsel olmayan eserlerin başlangıçta genç İskender'i krallığa hazırlamak için Mieza'da tasarlandığıdır. Aristoteles içinde Nimfeum'daki tüm yazılarının olduğu bir seti de alarak Atina'ya gittiğinde, Retorik, Politika ve Etik'le ilgili derslerini, demokratik bir hayata uyumlu hale getirmek için değiştirme gereği hissetmişti ve böylece ortaya bugün bizim anladığımız şekliyle bilimsel incelemeler çıkmıştı. Ne var ki, İskender'in Mieza yazılarının kopyalarını saklama konusunda ısrar etmiş olması olasıdır; bunlar ilk önce İskenderiye'ye –belki İÖ 300 yılına gelindiğinde– ulaşmış ve eski listelerdeki önemli yerlerini almıştır. Daha sonra, Skepsis'in içinde saklı duran şu anki külliyat ortaya çıkmış ve İÖ 70-40 yılları arasında Müze'deki diğer ciltlerin yanında yerini almıştır. Maalesef, Mieza yazılarının çoğu yok olmuştur; bunlar bizim bugün kullandığımız külliyattan muhtemelen başlık, üzerinde durulan noktalar ve düzeni açısından yaygın öğretilere göre farklıydılar. Eğer günümüze kadar gelebilselerdi, Aristoteles'in öğreti konusundaki gelişiminin planını çıkarmamızda çok yardımcı olurlardı. Eski kataloglar olmasa, belki de bunların varlığından bile haberdar olamayacaktık. İskenderiye'yle ilgili yaşadığımız deneyim, aldığımız

riskler açısından bize bir uyarı niteliğinde olmalıdır – hele de kütüphanelerin yerini internetin aldığı şu günlerde!

EKLER

Etik'le ilgili tartışma, Aristoteles'in kitaplarına verdiği isimlerin hikâyelerine dikkat etmemiz gerektiğini gösteriyor: Filozof *Magna Moralia*'nın adını kraliyet doktoru olan babası Nikomakhos'u, *Eudemos'a Etik*'i de Kıbrıslı arkadaşı Eudemos'u eğitmek amacıyla koymuş, *Nikomakhos'a Etik*'i ise oğlu Nikomakhos'a yol göstermek için yazmıştır.[27] Aristoteles babasını küçük bir çocukken kaybettiği ve kendisi de oğlu on üç yaşındayken öldüğü için, bu açıklamalar şu halleriyle yanlış gibi görünse de, bir doğruluk payı taşıyor olabilirler. Eğer *Magna Moralia* –Kenny'nin[28] izniyle– von Arnim'in inandığı gibi bunların ilkiyse, ve eğer tarihi İÖ 343'e kadar geriye itebilirsek, o zaman eserin Aristoteles'in Amyntas'a kraliyet doktorluğu yapmış olan ölmüş babası Nikomakhos'tan öğrendiği yüksek etik görüşleri temsil ettiğini açıklayan bir mektupla birlikte kral Philippos'a gönderilmiş olma ihtimalinden bahsedebiliriz. Eğer daha sonra Aristoteles'in oburluğu, içkiye ve küçük oğlan çocuklarına düşkünlüğü hakkında yapılan dedikodular skandala neden olmadıysa, İskender'e öğretmenlik yapma talebinde bulunabilmek için söylentileri duymazdan gelmek zorunda kalmış olabilir.[29] Aynı şekilde, *Eudemos'a Etik* adının Aristoteles'in ölmüş olan arkadaşı Kıbrıslı Eudemos'a övgüsü, *Nikomakhos'a Etik*'in de, Theophrastos'un muhafızına övgüsü gibi, ustasının savaşta ölen genç oğluna övgüsü olduğu çok açıktır.[30]

Notlar

1. Plutarch, Vitae (yay. haz.) C. Sinten (Leipzig: Teubner, 1876-81, c. III, 285-6) içinde Plutarch, *Alexander* 7.
2. *A.g.y.*
3. Aristotle, *The Politics*. çev.: T. A. Sinclair, (yay. haz.) T.J. Saunders (Harmondsworth: Penguin, 1981).
4. Sir David Ross, *Aristotle* (Londra: Methuen, 1966), 4.
5. Plutarch, *a.g.e.* 8.
6. Bu tür bilgiler için bkz. *Xenophontis Opera Omnia*, (yay. haz.) E.C. Marchant (Oxford: Oxford University Press, 1942), c. II.

7. Guthrie, *a.g.e.* 29-30.
8. Dante, *Tutte le Opere* (yay. haz.) E. Moore (Oxford: Oxford University Press, 1897), 297.
9. Thomas Case, 'Aristotle', *Encyclopedia Britannica* (Cambridge: Cambridge University Press, 1910), 11. basım, c. II., 514; karşılaştırınız, H. Von Arnim, *Die Drei Aristotelischen Ethiken* (Viyana: Akademie der Wissenscahften zu Wien, 1924), Sitzurgberichte 202, Abh. 2, 146, Ross'un görüşleriyle, *a.g.e.* 15.
10. Case, *a.g.e.*, 515-6.
11. Bkz. Jaeger, *a.g.e.* 228-46; Ingemar Düring, *Aristoteles* (Heidelberg: Winter, 1966), çeşitli bölümlerde; John M. Rist, *The Mind of Aristotle: A Study of Pihlosophical Growth* (Toronto: Phoenix, 1989), Ekler Dizisi XXV, 3-36.
12. *Geographica*, (yay. haz.) August Meineke (Leipzig: Teubner, 1866), XIII, i, 851-3.
13. *Sulla*, 26, (yay. haz.) C. Sinten (Leipzig, Teubner, 1876-81), c. 2., 450. Andronikos'un rolüyle ilgili daha farklı ve yeni bir görüş için bkz. *Aristotle Transformed*, (yay. haz.) R. Sorjabi (Londra: Duckworth, 1990, 55-81) içinde H. Gottschalk.
14. *Diogenes Laertius*, (yay. haz.) H. S. Long, V, 21 (Oxford: Oxford University Press, 1964), c. 1.
15. Edward Zeller, *Outlines of Grek Philosophy* (Londra: Longmans, 1885), 172-3.
16. Rist, *a.g.e.* 13.
17. Plutarch, *Alexander*, 7, (yay. haz.) C. Sinten (Leipzig: Teubner, c. III, 1876-81), 285-6.
18. Sir David Ross, *Aristotle* (Londra: Methuen, 1966), 6.
19. Ross, *a.g.e.* 9.
20. Von Arnim, *a.g.e.* (Kitabın çeşitli yerlerinde.)
21. Sorabji, *a.g.e.* 1-30; Rist, *a.g.e.* 13-36.
22. Jaeger, *a.g.e.* 45-6.
23. Case, *a.g.e.* XI, II, 515.
24. Case, *a.g.e.* XI, II, 515; karşılaştırınız, Ross, *a.g.e.* 16.
25. Jaeger, *a.g.e.* 1966, 256.
26. Rist, *a.g.e.* 246-252.
27. Porphyry, *Proleg.* 9, CAG IV. i, (yay. haz.) A. Busse (Berlin, 1887): karşılaştırınız, Sir Alexander Grant, *Ethics of Aristotle* (Londra: Parker, 1857), 12.
28. A. Kenny, *The Aristotelian Ethics* (Oxford: Oxford University Press, 1978); Guthrie, *a.g.e.* 40-41.
29. Valentin Rose, *Aristotle's Fragmenta* (Stuttgart: Teubner, 1966, 10) içinde bkz. Andronikos fragmanı.
30. Yani: Aristocles in Eusebius *Praep. Evsng.* XV, 793 c 2-7 (Gaisford, Oxford: 1843, c. IV). Ancak Suidas'ın *Lexicon*'undaki i bölümü (c. II, (yay. haz.) Gaisford & Bernhardy, 989-90 – Halle & Braunschweig, 1853) Nikomakhos'un kendisinin de bir filozof olduğunu ve Etik üzerine altı kitap yazdığı inanışını devam ettirmektedir. Bu, bazı Alman uzmanların bu kitapların *EN* I-IV ve VIII-IX'u oluşturduğunu ve sonradan bir başkasının *EN* X'i yazdığını iddia etmelerine sebep olmuştur. Bernhardy yorumunda EN'in bir araya getirilmesinden Nikomakhos'un sorumlu olduğu teorisini ortaya atar. Eğer bu doğruysa, bunun Aristoteles'in vasisiyle birlikte hazırladığı bitmemiş eserini tamamladığından şüpheliyim.

II

İskenderiye Tarzı Bilim

5
Kütüphanedeki Doktorlar: Kitapkurdu Apollonios'un Tuhaf Öyküsü ve Diğer Öyküler

John Vallance

GİRİŞ

İskenderiye'deki Kütüphane bir yandan efsanevi bilgilere, diğer yandan da güçlü kanıtlara dayanmayı sürdürmektedir. Efsane, hiç şüphesiz son derece etkilidir ve Helenistik dönem bilimiyle –matematik, astronomi, geometri, meteoroloji ve tıp– ilgili daha eski standart anlatımların pek çoğu (bazen çok net bir şekilde olmasa da) ilk İskenderiyeli Ptolemaios'ların olumlu etkilerinden ve araştırma alanındaki gelişmeler sonucunda kurdukları kurumlardan bahseder.[1] Bizler genellikle Büyük Kütüphane'nin, ta ilk zamanlardan beri, Yunan felsefesi ve tıbbının önemli, kanonik eserlerini içermiş olması, yerel ve yabancı âlimlerin de bu eserlere kolayca ulaşmış olmaları *gerektiğini* düşünme eğilimindeyiz.[2] İkinci derecede kayıtlar bu görüşü kesinlikle desteklemektedir. Görünüşe bakılırsa, bazı âlimler bu himayenin, vergiden muaf olmanın, İskenderiye'nin kraliyet mensuplarına ait bölümünde kalma hakkının keyfini sürmüştür ve, anlaşılan o ki, Kütüphane'yle Müze herhangi bir felsefi okula ya da öğretiye bağlı değildir.[3] Liberal eleştirel bilimin köklerinin burada atıldığını temel alan geleneksel görüş gayet mantıklı görünmektedir. İÖ dördüncü yüzyılın sonlarından itibaren bilim adamlarından oluşan gruplar *Museion*'da birlik-

te yemek yiyebiliyorlardı. Birbirleriyle olan bağları yumuşak kültsel ilişkilerle pekişiyor, toplantılarına rahipler başkanlık ediyordu. Hikâyeye göre, tüm bunların sonucunda bu İskenderiye kurumlarının deneysel bilim çalışmalarının olağanüstü bir şekilde gelişmesine önayak olması hiç de şaşırtıcı değildir. Sözü edilen bu kurumlarda harika insanlar, ilk defa, kendilerini filozofların bilgi kuramsal boyunduruklarından kurtarmayı başarmışlardır.[4]

Ancak bu hikâyenin biraz nitelik kazanmaya ihtiyacı var. Ben bu makalede tıptan bahsedeceğim. Tıp teorisindeki çalışmalar ve var oldukları zamanın ilk yüz yılı içerisinde Kütüphane ile Müze'nin içinde ve etrafında yapılan uygulamalarla ilgili iki olayı ele alacağım. Kütüphane'nin entelektüel kökenlerini Aristoteles'in Lykeion'undaki araştırma yöntemlerine borçlu olduğu doğru olabilir, ama burada İskenderiye entelektüel kültürüne dair son derece farklı bir bakış ortaya çıkacak – Kütüphane'nin ve Müze'nin etkisinin kolaylıkla Aristoteles biliminin ilk zamanlarının tipik özelliği olan, doğanın pratik ve kişisel deneyime dayalı olarak araştırılmasından uzak bir yönüyle bağdaştırılabileceği bir bakış.

İSKENDERİYE, KİTAPLAR VE HİPPOKRATİK GELENEK

Bazı başlangıç noktalarının bizi anlatacaklarımızdan alıkoymasına gerek yok. Eski zamanlarda yaşamış çoğu tanık, ilk Ptolemaiosların (belki de özellikle II. Ptolemaios "Philadelphos"un, İÖ 308-246) sanat ve bilimin kıskanç hamileri olduğu konusunda hemfikirdir; prosopografik* ve biyografik araştırmalar, pek çok düşünürün gerçekten de İskenderiye'ye gittiğini ve bazılarının oraya yerleştiğini göstermektedir.[5] Tıp bilimi için konuşacak olursak, Herodotos'un da beşinci yüzyılda gözlemlediği gibi, Mısır doktor kaynıyordu. Kendi ziyaretinden iki yüzyıl sonra, Yunan doktorlar güçlü bir şekilde gelmişti; İÖ ikinci ve üçüncü yüzyıllarda İskenderiye'yi ziyaret eden veya İskenderiye'de yaşayan ünlü doktorların listesi öyle uzundur ki, Aristoteles ve Galenos arasında kalan dönemdeki tıptan çoğunlukla 'İskenderiye tıbbı' diye söz edilir.[6] İS ikinci yüzyılda yazmış olan Pergamonlu Galenos sık sık kendi yaşadığı yüzyıldan önce yaşamış İskenderiyeli doktorların tadını çıkardığı eğitim ve uygulama fırsatlarının

* Bir tarihçinin, tarihsel bir kişiliğin ailesinin ve toplumun içindeki konumunu, özellikle gelenekleri adlandırma yöntemini kullanarak yaptığı incelemeye verilen ad. (ç.n.)

kalitesinden bahseder. Eski İskenderiye, Kos ve Knidos'un daha önce belli doktorlar arasında sahip olduğu türden bir statüye sahipti.[7]

Doktorluk yapanlar ve hekim-sofistlerle –tıp teorisyenlerine o zamanlar bu ad veriliyordu– Kütüphane ve *Museion*'un bağlantısını kurmak oldukça zordur. En basitinden kanıt sorunu vardır. Üçüncü yüzyıla ait hiçbir tıbbi eser günümüze sağlam ulaşamamıştır. İkinci yüzyıla gelene kadar, her konuda bazı çalışmalardan geriye kalan parçalara ve daha sonraki dönemlerde yazmış olanların eserlerinde saklı alıntılara güvenmek zorundayız. Diğer bir sorunsa *Museion*'un amaçları ve yapısı hakkında bildiklerimizle İskenderiye'deki tıp eğitiminin –ki bu eğitim standart Yunan çıraklık modelini takip ediyor ve genellikle özel doktorluk yapan bireyler etrafında gelişiyordu– özellikleri arasındaki uyuşmazlıkla ilgilidir.

Eğer böyle bir bilim merkezinin kurulmasının ardındaki düşüncenin temellerinin ilk Peripatetiklerle atıldığını düşünmekte haklıysak –örneğin Strabon, Aristoteles'in kendisinin tavsiyede bulunmayı önerdiğini ve bu tavsiyelerin merkezin kurulmasında ve başlangıçtaki idaresinde etkili olduğunu hatırlatmaktadır ve başka kaynaklar da Phaleronlu askeri bir Peripatetik olan Demetrios'u işe karıştırmaktadır–,[8] kraliyetin desteklediği araştırmaların Lykeion tarafından desteklenen benzer araştırmalarla aynı çizgide ilerlediğini öne sürmek de gayet mantıklı olurdu. Örneğin, Aristoteles ve Theophrastos yaşamlarının ileri dönemlerini zooloji ve botanikle ilgili bilgiler toplayarak ve bu inanılmaz miktardaki deneysel bilginin sunumunun çerçevesini çizebilecek ayrıntılı sınıflandırmalar ve etiolojiler hazırlayarak geçirmişlerdi. Doktorluk yapanlar geçimlerini sağlamak zorunda olduklarından, çok azı böyle bir programı sürdürebilirdi. Aslına bakılırsa, Kütüphane ve Müze bir yana, Kraliyet Sarayı tarafından açıkça desteklenen herhangi bir tıbbi araştırmanın belirgin örneklerini, ya da çalışmaları ilk Ptolemaiosların doğrudan himayesinde gelişen doktorları bulmak bile oldukça zordur.[9]

Tıpta, en iyi bilinen (olası) ve belki de tek himaye olayı, Herophilos ve Erasistratos adlı anatomi bilginleriyle ilgilidir. Khalkedon'dan (Kadıköy) gelmiş olan Herophilos (İÖ 330-260 civarı) yaşamının büyük bir bölümünü İskenderiye'de çalışarak geçirmişti. Keoslu Erasistratos'un da (İÖ 315-240 civarı) İskenderiye'de çalıştığı kesindir.[10] Romalı ansiklopedici A. Cornelius Celsus'a göre, bu iki ismi bir araya getiren şey, 'kralların hapisten çıkarttığı' suçluların canlı bedenleri üzerinde yaptıkları kesme işlemi aracılığıyla insan bedeniyle ilgili ayrıntılı anatomik araştır-

malar yürütmüş olmalarıdır.[11] Her ne kadar Celsus açıkça ifade etmese de, genel kanı, bu deneylerin İskenderiye'de gerçekleştirildiği yönündedir. Celsus'un raporunun altında yatan anlam –ki modern bilim adamlarının çoğu bunu benimsemektedir– şudur: Bu araştırmanın en azından bir kısmı Saray'ın himayesinde gerçekleşmiştir.

Bahsi geçen krallar büyük ihtimalle II. Ptolemaios Philadelphos (İÖ 308-246) ve III. Ptolemaios Euergetes'tir (İÖ 284-221). Eski dönem eleştirmenlerinin bile son derece acımasız olduğunu düşündüğü bu araştırmalar insan vücuduyla ilgili o kadar çok sayıda yapı ve yeteneği ortaya çıkarmıştı ki, Yunanca'da bunların hepsine karşılık bulunamıyordu. Herophilos'un sinir sistemini ve farklı türdeki sinirler arasındaki ayrımları bulduğu düşünülmektedir. Erasistratos da kan damarlarıyla ilgili sistemin haritasını çıkarmıştı. Bu durumda, bu dönem içerisinde Yunanca'daki teknik sözcüklerde patlama yaşanmış olması hiç de şaşırtıcı değildir. Bu sözcüklerden bazıları Kallimakhos ve Rodoslu Apollonios gibi İskenderiyeli âlimlerin yazınsal ürünlerine de girmiştir.[12]

Yine de belirtmemiz gerekir ki, bu anlatılanların hiçbiri bu kişilerin –ya da eski Yunan İskenderiye'sindeki başka doktorların– Müze ya da Kütüphane'yle resmi bir bağlantısı olduğunu *kanıtlamamaktadır*. Burada ele aldıklarımız çoğunlukla olasılık denklemleriyle ikinci dereceden kanıtlardır. Ve eğer İÖ üçüncü yüzyılda neler olup bittiğine dair o döneme ait kanıtlar yeterince iyi değilse, daha sonrakiler de çok faydalı olmayacaktır. Kütüphane'nin yapılanmasıyla ilgili genel tanıklığın bir kısmı bile, İS dördüncü yüzyılda yaşamış Salamisli Hıristiyan piskopos Epiphanios'un yazdığı tuhaf bir eserden edinilmiştir. Piskoposun *On Weights and Measures* adlı çalışmasında, Kütüphane'nin nasıl kurulduğu ve ne tür kitaplar içerdiğiyle ilgili ufak bir bölüm yer almaktadır. Epiphanios, Kütüphane'nin ilk yöneticileri tarafından araştırılan metinlerin yer aldığı listede doktorlarla hekim-sofistlerin yazılarını diğerlerinden ayrı tutar.[13] Epiphanios'un raporundaki bazı boşlukları doldurmamız mümkün, çünkü Kallimakhos'un kaynakçasıyla kütüphane kataloğunun bazı bölümleri (*Pinakes*) günümüze kadar ulaşmıştır ve Rodoslu Apollonios (İÖ üçüncü yüzyıl), Kyreneli Eratosthenes (yaklaşık İÖ 285-194) ve Bizanslı Aristophanes (yaklaşık İÖ 257-180) hakkında bildiklerimiz –ki bunların hepsi İskenderiye'de kütüphaneci olarak çalışmışlardır– bize orada yürütülmekte olan araştırmanın niteliğiyle ilgili bir fikir vermektedir ve araştırmanın esas olarak metinsel ve tarihsel içerikli olduğunu görmemiz de pek şaşırtıcı sayılmaz. Her ne kadar üçüncü

yüzyıl İskenderiye'sindeki bilimsel ilginin en iyi şekilde doğrulanan odak noktası Homeros'un metiniyse de,[14] ilk kütüphanecilerin tek derdi yazınsal metinler değildi. Doktor Galenos (özellikle tıbbi metinlerle ilgili olarak) İskenderiye Limanı'ndaki gümrük görevlilerinin yolcular tarafından şehre getirilen kitaplara haciz koymak üzere emir aldıklarını belirtmektedir; kitapların orijinalleri Kütüphane'ye konuyor, 'gemilerden' etiketiyle kataloglanıyor, ve bunların sahipleri, eğer şansları yaver giderse, kitaplarının birer kopyasını alıyorlardı.[15]

Tıbbi *metinlerin* ilk zamanlardan beri Kütüphane'de yer aldığını ispatlayabilsek bile, bu, doktorların da orada olduğunu söylememiz için yeterli değil. Ve kraliyet bölgesinde tıp adamları olmuşsa bile, bunlar nasıl insanlardı? Pratisyen miydiler, teorisyen mi, yoksa araştırmacı mı? Ne tür doktorların kütüphanelerden yararlanma imkânı vardı? Onlar da yergici şair Phleiuslu Timon'un diğer bilim adamları için iddia ettiği gibi "Musaların kafesinde" gereğinden fazla beslenen ve gereğinden fazla önemsenen evcil kuşlardan mı ibaretti?[16] Bu soruları cevaplamaya girişmeden önce, Yunan doktorların Mısır'a gelirken beraberlerinde getirdikleri tıbbi gelenek türlerine ve entelektüel kültüre şöyle bir göz atmalıyız.

Yunan tıbbı, İskenderiye'ye gelmeden çok zaman önce belli formlar geliştirmişti. Sağlık bakımı ile ilgili temel bilgiler için, herhangi bir şehir ya da kasabanın meydanında, şifalı ot, kök ve muskalar satan kişilere bakılmalıdır. Apollon ve özellikle de Asklepeios kültü, tıbbi bakımla ilgili başka bir kaynak sağlıyordu. Görünüşe göre, tapınak bölgelerindeki kuluçka dönemi, komedi yazarı Aristophanes'in günümüze ulaşan son oyunu *Plutus*'ta son derece alaycı bir hastanın deneyimini anlatması için gereken popülariteye sahipti.[17] Ancak eski tıbbın bir yanı her zaman son derece kitaba bağlı olmuştu ve okuryazar doktorlar diğerlerine nazaran çoğunlukla okudukları şeyler ve kitaplar hakkında yazarlardı. Kaçınılmaz olarak, bize ulaşan ve ilk anlatımları –bildiğimiz kadarıyla– daha sonra Hippokrates Külliyatı'nda toplanacak olan yazılarda yer alan da bu türden bir tıptır.

İÖ beşinci yüzyılın ortalarından sonuna kadar, bu okuryazar doktorlar kendilerine yaptıklarının tam olarak ne olduğunu soruyor ve başkalarına da bunun cevabını veriyordu. Bu, altında yatan sebepler her ne olursa olsun, rekabet ve bir dereceye kadar da fazlalık demekti. Hippokrates'in izinden giden doktorlar, kendi uygulamalarıyla sağlık konusunda onlarla yarış halinde olanların –örneğin, çoğunlukla okuma-yazma bilmeyen, geleneksel halk tıbbının havarilerinin– hizmetleri arasına bir çizgi çekip kendi-

lerini geliştirmeye başladılar. Ayrıca, fizyolojik fenomenlerin ve hastalıkların doğası hakkındaki spekülasyonları toplumun çoğunun alaya aldığı belli doğa filozoflarıyla da aralarında azımsanmayacak bir ayrım vardı. Ancak, yazı yazmayı bilen doktorlar filozofların tartışma tekniklerini ve fizyolojik öğretilerini kendilerine mal ettiler; eski dönem felsefesini karakterize eden düşünce çeşitliliğinin ve uyuşmazlığın boyutlarının da Hippokrates tıbbının temel niteliğini oluşturmuş olması hiç şaşırtıcı değildir. Tıbbın aklıselim amaçlarıyla, tıp sanatının bu amaçları yerine getirmek için sahip olduğu kapasite arasındaki gerilim, tabii ki fazlasıyla hissediliyordu. Ve retorik de bu gerilimi yumuşatmak için sürülen merhem gibiydi.

Hippokrates Külliyatı'ndaki bilimsel incelemelerin pek çoğunun retorik özellikleri sık sık göze çarpar. İkna tekniklerinin araştırma ve terapi tekniklerinden daha az önemli olmadığı genel kabul gören bir kanıydı – ve bu, tabii ki sadece doktorlar arasında değildi. Leontinili Sofist Gorgias, Paris'le birlikte Troya'ya yaptığı söylenen kaçıştan sonra Helen'e yüklenen ayıbı affetme arayışındaki bir çalışmasında, retoriğin, kesinliğe giden hazır bir yol barındırmayan konuların açık sorgusundaki önemiyle ilgili çok çarpıcı bir itirafta bulunmaktadır:

> Şu da görülebilir ki, ikna tartışmaya (logos) eklendiğinde, ruh üzerinde istediği her etkiyi bırakabilir; ilk örnek olarak bir düşünceyi alıp yerine bir başkasını koyan ve böylece görülemeyeni ve inanılmayanı gözler önüne seren meteoroloji uzmanlarının tartışmalarını verebiliriz. İkinci olarak da, bahsettiği gerçeklerden çok, ustaca yapılmış kompozisyonu sayesinde kalabalıkları ikna eden konuşmaların yapıldığı meşru savaşları düşünün. Ve son olarak da, düşüncenin hızının fikirleri kolaylıkla değiştirdiğini görebileceğiniz felsefi tartışmaları düşünün.[18]

Bunu Hippokrates'in izinden giden doktorlar da biliyorlardı ve pek çoğu –Aristophanes'in *Clouds*'da yaptığı gibi– doğa filozoflarıyla alay ediyordu, çünkü ortaya koydukları problemleri çözemiyorlardı. Şüphesiz, kendilerini ve hizmetlerini satma kabiliyetlerine güvenmek zorunda olan doktorlar daha da hassas bir durumdaydı. *On Ancient Medicine, On the Nature of Man* ve *On Fleshes* adlı bilimsel incelemelerin yazarları, hastalarını entelektüel ve sosyal ehliyetleri konusunda ikna etmenin yollarını öğrenmenin önemini kabul ediyorlardı. Beşinci yüzyılda yaşamış doktorların kimi zaman öğretilerini savunmak için halka açık konuşmalar yaptıklarını bili-

yoruz. Bu insanların, yazılı sözcüklerin daha geniş kitlelere ve daha fazla otoriteye ulaşma imkânı sağladığını düşündüğü ortadadır.[19]

Yunan tıbbı içerisindeki retorik geleneği Galenos'un zamanında ve sonrasında da sürecek ve yanına başka ve daha karmaşık önyargılar eklenecekti. Dördüncü yüzyılda Aristoteles doğanın daha zorlu alanlarında yapılan kuramsal araştırmalara karşı sergilenen köklü bir önyargıyı göstermeye çalıştı. *De partibus animalium*'un ilk cildinde, pek çok öğrencinin fiziksel dünyayla ve kendi bedenimizle ilgili çalışmalara yabancı olduğunu, çünkü bunların çoğunlukla hoşa gitmeyen –hatta yüz kızartıcı– araştırma konuları olarak görüldüğünü yazmıştı. Teşrih yoluyla anatomi öğretilmesine karşı oluşmuş eski bir önyargı gibi görünen bu durum, Aristoteles'in söylediklerini doğrular gibidir; ama bazı modern gözlemciler, bu tür bir aktivitenin ölülerin bedenlerine saygılı olmayı gerektiren tabular nedeniyle engellendiğini düşünmektedir. İnsan bedeninin bilimsel araştırmaya açılmasını görmemiz için, Ptolemaioslar dönemi İskenderiye'sine ve Herophilos ile Erasistratos'un dönemine gitmemiz gerekiyor.

Ne var ki, bahsettiğimiz bu durumun en çarpıcı yanı, görünüşe göre eski çağlarda canlı insanlar üzerinde hiç cerrahi deney yapılmamış olmasıdır. Bu türden araştırmalar sadece kısa bir süre devam etmiş ve, anlaşılan o ki, Herophilos'tan sonraki nesillerde yetişen doktorlar bu araştırmaları sürdürme arzusunu kaybetmişlerdir. Üstelik, anatomik araştırmanın bundan daha az acı veren şekilleri bile Galenos'a kadar çok az görülmüştür. (Galenos'un anatomisi, insan deneklerden çok maymunlar üzerinde yapılan çalışmalara dayanıyordu.) Peki, madem Ptolemaioslar ilk başta buna destek vermişlerdi, neden onların vârisleri bu araştırmaların devam etmesine imkân verecek olan desteği isteme konusunda ilgisiz kaldılar?

İskenderiye'de bulunduğu haliyle yazınsal tıbbın entelektüel bağlamı kabaca böyledir. İÖ üçüncü yüzyılın ortalarına gelindiğinde, pek çok doktor okumayla son derece ilgiliydi ve okudukları da sadece tıbbi literatür değildi. Elimizde, Kütüphane'nin koleksiyonlarında tıp literatürünün bulunduğuna dair açık kanıtlar vardır. Aşağıda okuyacağınız iki örnek vakıa analizi, bu ikisinin birbirini nasıl etkilediği konusunda bize daha fazla ışık tutacaktır. İlk olay, Herophilos ve destekçileriyle ilgili. Herophilos, anatomi konusunda yaptığı çalışmaların yanı sıra, bazı eski kaynaklarda Hippokratik metinlerle ilgili sözlükbilimsel açıklamalar yapmayı başlatan kişi olarak geçmektedir. İkinci olay, Deneycilik olarak bilinen İskenderiye kökenli tıp ekolünün yükselişi üzerine yoğunlaşır. Her iki durum da bize Kütüpha-

ne'nin oynadığı olası rolü ve Helenistik ve Greko-Romen tıbbındaki önemli bazı eğilimlerin gelişimindeki ortak kültürü gösterir.

HEROPHİLOSÇULAR VE HİPPOKRATİK SÖZLÜKÇÜLÜĞÜN YÜKSELİŞİ

İskenderiye'de Müze'nin ve kütüphanelerin kurulması tıp filozoflarına ve bilginlerine suçluların henüz can vermemiş bedenlerinden çok daha fazlasını inceleme fırsatı verdi. Dördüncü ve üçüncü yüzyıllarda, eski yapıtlar biliminin –hem yazınsal hem de bilimsel açıdan– gelişmesi, geçmişe ait fikirlerde otorite arama eğilimini de beraberinde getirdi. Bu üslup değişikliği tıp için önemli sonuçlar doğurdu ve üçüncü yüzyılda Hippokratik yazıların otoritesi tıp çevrelerinde bilimsel olduğu kadar politik bir mesele haline geldi, çünkü doktorlar 'Hippokrates geleneği' ile ilgili iddialarını yarıştırıyorlardı. Böyle yaparak, Hippokrates'i kendi zihinlerinde yeniden oluşturmaya başladılar. Hippokrates'in –o her kim idiyse– gitgide büyüyen ünü ve önemi, adını taşıyan çalışmaların giderek daha fazla açıklama ve yorum gerektirdiği anlamına geliyordu.

Herophilos'un döneminden başlayarak doktorlar –özellikle de İskenderiye'dekiler– zor terimlerin anlamı ve Hippokratik metinlerdeki zor pasajların yorumlanması üzerine tartışmaya başladılar. Bazen bu zorluklar tıbbın kendisinden çok, tıp yazılarını edebiyat gibi kabul edilir hale getirme çabasıyla ilgili oluyordu. Örneğin, Homeros ve Hippokratikler tarafından farklı anlamlarda kullanılan sözcüklerin anlamları üzerine yapılan tartışmayı ele alalım. Daha sonra tanıklık edenlerin dediğine göre, Herophilos, sonradan eksiksiz bir Hippokrates sözlükçülüğü haline gelecek olan girişimiyle ilgilenen ilk kişiydi. En çok önem verdiği konuların en azından edebi değil tıbbi olduğunu biliyoruz; ayrıca, kendi pratik deneyimleriyle okudukları arasındaki çelişkileri çözme konusuyla da özel olarak ilgileniyordu.[20] Herophilos'un Hippokrates üzerine yazdığı eserlerden en azından bazıları tartışmalıdır, ama onun vârisleri olan Doktor Kallimakhos, Tanagralı Bacchius, Herophilosçu Zenon ve 'Byblas' ('Kitapkurdu') Apollonios gibi kişiler, görünüşe göre eleştirme konusunu bu kadar önemsemiyorlar ve gerektiğinde kendi uygulamalı araştırmalarının ışığında, tıp geleneğinden edindiklerini yeniden değerlendirip Hippokrates'den devraldıkları mirası düzeltiyorlardı. Görünüşe bakılırsa, ilk tıbbi metinlerin yazınsal statüsünün

ve Yunanca öğrencileri için öneminin altının çizilmesine gitgide daha çok önem veriyorlardı. Öyle görünüyor ki, doktorlar her geçen gün cerrahlık alanının dışındaki topluluklarla daha fazla ilgileniyorlardı.

Hippokratik metinlere yazınsal bir statü yükleme isteği, metinlerin etkisinin genel olarak arttığını göstermektedir ve bu muhtemelen Kütüphane'nin, özellikle de filolojik araştırmalar konusunda yeni bulunan bir ilgi alanının sayesinde olmuştur. İlk nesil doktorların Yunan şehirlerindeki entelektüel yaşantıyla bağ kurma yoluyla statülerini güçlü ve önemli ulusal kişilerle yükseltmeye çalışmış olmaları gibi, İskenderiyeli doktorların da Ptolemaios devri bilim merkezinde âlim/kütüphanecilerle ilişki kurmaya başlamış oldukları görülür. Galenos'un söylediğine göre, İÖ üçüncü yüzyılın sonlarında Kyreneli Eratosthenes'in yerine Kütüphane'nin başına geçen Bizanslı gramer uzmanı Aristophanes, ilk Hippokratik sözlüğün –ki bu da Batı bilim dünyası tarihinde yazarı bilinen ilk sözlüktür–[21] yazarı olduğu anlaşılan Bacchius'a sözlüğü için yardımcı önermeler vermişti.[22] Bacchius'un –kaybolan– eserinin içeriğine baktığımızda, sözcüklerin anlamlarını –ki bunlar her zaman ender rastlanan sözcükler değildir– eski Yunan şairlerinin pasajlarına göndermelerde bulunarak açıklamaya çalıştığını söyleyebiliriz. Homeros, yazınsal benzerliklerin ve her tür tıbbi kavram ve terimin açıklanmasında en çok tercih edilen kaynaktır.[23] Aslına bakılırsa, tüm Hippokratik sözlükbilimciler arasında en iyi bilineni, Bacchius'un çalışması için ana kaynağımız olan ve İS birinci yüzyılda yaşamış gramer uzmanı Erotian'dır. Erotian, Hippokratik sözlükçülüğün amacını –genel olarak edebiyat incelemesine ve Yunan dilinin önemini anlamaya yardım etmek için var olduğu noktasından yola çıkarak– bize tuhaf gelebilecek bir açıdan niteler.

Bir başka olay, metin eleştirisinde tıbba olan ilginin doğasına ışık tutabilir. Her nasılsa Hippokratik *Epidemics*'in üçüncü cildinin İskenderiye Kütüphanesi'ndeki el yazmalarında görülen sözde *charakteres*'le, ya da sembollerle, ilgili tuhaf sorun bize doktorların geleneksel ilgi alanlarından ne kadar uzaklaşmayı göze alabildiklerini göstermektedir. *Charakteres*, belli ki orijinal Hippokratik çalışmadaki vakıa geçmişlerinde kullanılan sözcük ve ibareleri hatırlamaya yardımcı olmak üzere düzenlenmiş olan, tuhaf harf ve harf kümelerinden oluşan sembollerdi.[24] *Epidemics*, Antikçağ boyunca çeşitli kuramsal ekollerden gelen doktorlar için cazip bir eser oldu. Hiç şüphesiz, bunun bir nedeni de kuramsal yükten kurtulmuş olmalarıydı. *Epidemics*'in üçüncü cildinde benzer bir düzeni takip eden farklı

olaylarla ilgili bir dizi not yer almaktadır. Aşağıda *Epidemics III*'ün başından alınma tipik bir örnek görülmektedir:

> Thasos'ta, hasta olduğu için Artemis Tapınağı'nın yanında yığılmış halde olan Pharoslu bir adamın yüksek ateşi başlangıçta sürekliydi, susuzluk hissi olan *causus* gibi. Başlangıçta komada olan hasta daha sonra uyandı; başta bağırsakları bozuk, idrarı da inceydi.
>
> Altıncı gün: İdrarı yağlı; sayıklıyor.
>
> Yedinci gün: Tüm semptomlar daha da belirginleşti; neredeyse hiç uyumadı, idrarda değişiklik yok, zihni karışık. Dışkısı safralı ve yağlıydı.
>
> Sekizinci gün: Hafif bir burun kanaması oldu; az miktarda pas rengi bir madde kustu. Çok az uyudu.
>
> Dokuzuncu gün: Bir değişiklik yok.
>
> Onuncu gün: Tüm semptomların şiddetinde azalma görüldü.
>
> Onbirinci gün: Ter içinde kaldı ve üşüdü, ama hemen sonra yine ısındı.
>
> Ondördüncü gün: Yüksek ateş, dışkısı safralı, ince ve çok fazla; idrarda şüpheli bir maddeye rastlandı. Sayıklıyor.
>
> Onyedinci gün: Endişeliyim, çünkü hasta hiç uyumadı ve ateşi de yükseldi.
>
> Yirminci gün: Ter içinde kalıyor, ateş yok, dışkısı safralı, iştahı yok, yarı baygın.
>
> Yirmidördüncü gün: Durumu yine kötüye gidiyor.
>
> Otuzdördüncü gün: Ateş yok; kabızlık yok. Vücut ısısı yine yükseldi.
>
> Kırkıncı gün: Ateş yok, kısa süreli kabızlık, iştahı yok, yine hafif ateş ve çoğunlukla düzensiz; ateşi ara sıra düşse de diğerlerinde değişiklik

yok. Herhangi bir düzelme veya ilerlemenin hemen ardından hastanın durumu yine eski haline dönüyor. Çok az yedi ve bir de o kötü maddeden aldı. Doğru dürüst uyumadı ve hastalığın nüksettiği zamanlarda hezeyan belirtileri gösterdi. Böyle zamanlarda idrarı biraz koyulaştı ama yine de bozuk ve kötüydü. Ara sıra kabızlık çekti, ara sıra ise rahattı. Gün boyunca hafif ateş devam etti, dışkısı ince ve çoktu.

120 günün sonunda öldü.

Bu tür durumların geçmişlerinde çok fazla deneyim saklıdır. Ancak yine de bu tür malzemelerden bir şeyler öğrenmek çok da kolay olmuş olamaz. Esrarengiz karakterler çok fazla sayıdaki malzemeyi kısacık bir yere sığdırmanın oldukça kullanışlı bir yoluydu. Genel olarak, son derece açık kısaltmalar –önemli sözcüklerin ilk harfleri– kullanılıyordu; nöbet için K (κρίσις), ter için I (ἴδρως), ölüm için θ (θάνατος) gibi. Bu harflerin ve uygun rakamların basit bir şekilde birleştirilmesiyle, bir vakanın geçmişindeki ana noktalar özetle verilebiliyordu.

Herophilos'un takipçilerinden olan Zenon, bu karakterlerin Hippokrates'in kendi ürünleri olduğuna inanıyordu. Diğerlerinin bu fikre katılmaması sonucunda şiddetli bir tartışma doğdu. *Epidemics III*'le ilgili yazdığı yorumda bu hikâyeyi anlatan Galenos,[25] Zenon'un, işaretlerin orijinalliğiyle ilgili olarak ortaya attığı iddianın neredeyse yüz yıl sürecek şiddetli bir tartışmanın konusu olduğunu söylemektedir. İÖ ikinci yüzyılda tekrar başlatılıp Zeuksis adında deneyci bir doktor tarafından kayda geçirilen bu tuhaf tartışmaya katılmak, başka şekilde tanınmayan birtakım kişileri ölümsüz kılmıştır – bunlar arasında Byblas Apollonios, Antiokheialı (Antakya) bir başka Apollonios ve çok daha sonraki bir tarihte, Tarentumlu deneyci doktor Herakleides de yer almaktadır. "Kitapkurdu" Apollonios bu işaretlerin Hippokrates'in eseri olmadığı ve Sideli Mnemon denilen tanınmamış bir doktor tarafından hatırlatmaya yardımcı olmaları amacıyla konulduğu konusunda ısrar etmişti. Bağlamı içinde düşünülünce Mnemon'un ismi duruma fazlasıyla uygun görünüyor. Ne var ki, Galenos bir yazısında Zeuksis'in şu görüşünü yansıtır: Zeuksis'e göre Mnemon İskenderiye'deki Büyük Kütüphane'den, okumak için Hippokratik *Epidemics*'in bir kopyasını almıştı. Kitabı geri vermeden önce de o zamandan bu yana nesiller boyunca tüm üniversite öğrencilerinin yaptığı şeyi yapıp, sayfa kenarlarına hatırlatma amaçlı karakterler yazmış ve bunları yazarken de orijinal kopyada-

kine benzer bir mürekkep kullanmıştı. Bu açıklamayı kabul etmeyenlerse, Mnemon'un İskenderiye'ye üzerinde zaten işaretler yazılı olan ve görevliler tarafından el konan bir el yazmasıyla geldiğini ve Kütüphane'ye, 'gemilerden' adı altında sınıflanan tomarlarla birlikte tamamen yeniden yazılmış yeni bir kopyanın yerleştirildiğini iddia ediyorlardı. Galenos yazısının devamında, Mnemon'un bu işaretlerin açıklamalarının sadece kendisinde olduğunu ve bu şifrelerin çözümünü belli bir ücret karşılığında açıkladığını iddia ettiğinden bahsetmektedir.

Hippokratik terimlerin anlamıyla ilgili anlaşmazlıklar ve *Epidemics III*'deki karakterlerin kökeniyle ilgili tartışma bize, Helenistik doktorların ne dereceye kadar metin okurları ve eleştirmenleri olduğuyla ilgili bir fikir de vermektedir. Hatta, ilk Hippokratik sözlükbilimcilerin doktor oldukları kadar filolog da olduklarını düşünenlere hak bile verilebilir. Kendilerine böyle bir şeyin yakıştırılması muhtemelen onların gururunu okşardı. Kitionlu Apollonios, bozulmadan günümüze gelmeyi başarmış tek Helenistik tıp eseri olan *Commentary on the Hippocratic on Joints*'de, o zamanın Ptolemaios'una –muhtemelen Auletes (İÖ ikinci yüzyıl sonu, birinci yüzyıl başı)– tamamen tıbbi yorumlar içermesinin yanı sıra edebi bir yorum niteliği de taşıyan böyle bir çalışmanın yapılmasına imkân verdiği için teşekkür etmektedir. Bu da bizi, bunun tıbbın daha geniş bir entelektüel kültürde kendisine yer aradığı durumlardan bir başkası olup olmadığı sorusuyla baş başa bırakır. İÖ ikinci yüzyılda yaşamış olan Yunan tarihçi Polybios böyle düşünüyordu ve durumun, hasta bile olmayan hastaların sırf kendilerini baştan çıkaran söz sanatları ve entelektüel özgüvenin etkisiyle kendilerini doktorlara emanet ettiği tuhaf bir duruma yol açtığını söyleyerek, tıbbın özellikle İskenderiye'yle bağdaştırdığı ve 'mantıklı' olarak tanımladığı yanını alaycı bir şekilde reddetmişti.[26] Baştan çıkarıcı olsun ya da olmasın, Hippokrates'in gerçekte ne düşündüğü ve kim olduğuyla ilgili bu tartışmaların boyutu, şartları ve yoğunluğu, tıbbi araştırmalardaki inanılır metinlerin gelişmekte olan rolüne işaret etmektedir. Buna Kütüphane'nin de karışmış olması kuvvetli bir ihtimaldir.

İSKENDERİYE'DE DENEYCİLİĞİN YÜKSELİŞİ

İskenderiye'deki Yunan tıbbıyla ilgili bilgilerimizin çoğu, Mısır'da neler olup bittiğiyle ilgili görüşleri epey karmaşık olan Galenos'tan gelmektedir.

Bir yandan Herophilos ve Erasistratos gibi isimlerin anatomik araştırmalarını övmeye hazır olan Galenos, bir yandan da Erasistratos'un, teorinin kendi gözleriyle gördüğü kanıtlarını koz oynayarak almasına izin verip, atardamarların vücutta kan değil hava taşıdığı konusunda ısrar etmesinden de nefret ediyordu.[27] Aslında, Galenos'un, teorinin –özellikle de kendisininkiyle ters düşen teorilerin– otopsi kanıtlarının üzerine çıkmasına izin verenlere sürekli olarak saldırması, onu kökleri çok büyük ihtimalle Kütüphane'nin ve Müze'nin kurulduğu zamanı takip eden elli yıllık dönemdeki İskenderiye'ye uzanan tıbbi bir ekolle kırılgan bir şekilde aynı duyguları paylaşmaya itti. Ekol Deneyci olarak anılıyordu ve bu da benim ikinci vakıa incelememin temelini oluşturuyor.[28]

Tıbbi Deneyciliğin –ve kimilerine göre esas öğretiden cayma olayının– kurucusu, kariyerinin başlarında Herophilos'tan kopan ve İÖ 240 yılı civarında İskenderiye'de son derece aktif olan Koslu Philinus adında biriydi. Philinus'un kendi eserlerinden hiçbiri günümüze ulaşmamıştır; onu sadece daha sonraki dönemlerdeki tıp yazarlarının verdikleri ve Karl Deichgraeber'in Yunan tıbbi Deneyciliği üzerine yaptığı standart çalışması *Die griechische Empirikerschule*'de topladığı dağınık birkaç referanstan tanıyoruz.[29] Eski dönemlere ait bazı parçaların sözlükçülük alanındaki ilk deneyci ilginin izlerini taşıması önemlidir ve görünüşe göre Hippokratik dilbilimi yorumları bu yeni ekolün gelişiminde önemli rol oynamıştır.[30] Yine aynı şekilde haklarında çok az şey bildiğimiz başka isimler arasında Theodas, İskenderiyeli Serapion ve Tarentumlu Glaucias vardır. Celsus'un dediğine göre Deneyciler teorik tıbba son derece şüpheyle yaklaşıyorlar, bir hastalığın ya da yaralanmanın iyileştirilmesinde neyin doğru neyin yanlış olduğunun yalnızca deneyim yoluyla öğrenilebileceği konusunda ısrar ediyorlardı. Zihinde canlandırılabilecek bir şey olarak düşünülen yaygın teori (*theoria*) fikrinden vazgeçen Deneyciler, gerçek teorinin (terimin etimolojik anlamı itibarıyla bile) sadece ve sadece bir gözlem meselesi olduğunu savunuyorlardı. Gözlemlerden oluşan bir repertuar ya da belli bir durumla ilgili deneyimlerle (bunlara semptom diyoruz) donanmış olan Deneyci doktorlar, uygun tedavi yöntemini gösterebiliyor ya da çıkarsayabiliyorlardı. Onlara göre deneyim insana her şeyi öğretiyordu; bazıları buna örnek olarak Homeros'ta Odysseus'un köpeğiyle ilgili anlatılan hikâyeyi delil gösteriyordu: Üstat İthake'ye geldiğinde onu sadece bahsi geçen bu köpek tanımıştı ve bu da uygun Deneyci tarzda yapılan bir teşhis mucizesinin eseriydi.

Roma'da bir sürü rakiple karşı karşıya kalan Galenos, ekollerin savaşının iyi bir malzeme olduğuna karar verip, ekolsel labirentte yol gösterici olması amacıyla en az üç önemli eser yazmıştır – *On Sects for Beginners, On Medical Experience* ve *Outline of Empiricism*. Galenos, *Outline of Empiricism*'in *(Subfiguratio empiricia)* başında, ekolün bazı *sözde* yaratıcılarının gururunu okşamak yerine, kendilerini kullandıkları yöntemin adıyla andıkları için Deneycileri över (ki bu övgüde çoğunlukla samimi değildir). Sonuç olarak, deneyci felsefenin belli ayrıntılarını belli kişilere atfetmek çok da kolay değildir. Ancak, Galenos'un anlattığı kadarıyla bu ekol, uygun tedavi yönteminin her zaman olayın dikkatli bir şekilde gözlenmesi sonucunda bulunduğu fikrine dayanmaktadır. Onlara göre deneyim edinmenin üç yolu vardı ve her üç yola da özel adlar verilmişti. Her ne kadar İskenderiyeli ilk Deneyciler hakkında pek bir şey bilmesek de, *On the Three, On Threes* ve buna benzer başlıkları olan eserlerin bu kişilere atfedilmiş olması, tıbbi deneyimin türleriyle ilgili bu bölünmenin ta başından beri tıbbi Deneycilikte mevcut olduğunu akla getirmektedir.[31]

Deneyciliğin üç ayağından ilki, uyanık olma, ihtiyat gibi çağrışımları olan Yunanca *teresis* sözcüğüyle anılıyordu. Bu görüşe göre, doktorun eğitimi insanoğluna acı ve sıkıntı veren ve tedavide yardımcı olacağı düşünülen şeyler üzerine yapılan gözlemlerin tamamen teoriden uzak bir şekilde toplanmasını kapsıyordu. 'Teoriden uzak' ifadesiyle, Deneyci doktorun bir ilacın neden işe yarayabileceği üzerine zaman harcamaktansa sadece işe yaradığını yazmasını kastediyorum. *Teresis*'in en katı tarafından bakıldığında öyle görünüyor ki, Deneyci doktorun belirli bir durumda edindiği tedavi deneyimi, yalnızca aynı durum tekrar ortaya çıkarsa uygun sayılıyordu. Örneğin, eğer ben dağlarda dolaşırken sol bacağımdan bir yılan tarafından ısırılır ve yakınlarda bulunan bir bitki sayesinde iyileşeceğimi keşfedersem, bu, o bitkinin yalnızca o yılanın sol bacağımda ısırdığı yerin tedavisinde işe yarayacağı anlamına geliyordu.

Ne var ki, Deneyciliğin deneyim dışdeğerbiçimine belli bir dereceye kadar izin verdiği de bir gerçektir. Üçlünün ikinci ayağı *metabasis tou homoiou* adı verilen ve doktorun, vücudun bir kısmında işe yarayan bir tedavinin, mantıken diğer kısımlarda da –bu kısımlar aynı özellikte olduğu ve etkisinin yarattığı koşullar açısından benzer olduğu sürece– işe yaramasının beklenebileceğini söylemesine izin veren kıyaslanabilir bir çıkarım şekliydi. Bir başka deyişle, sol bacağa uygulanan bir tedavi, deneysel gerekçeleme yoluyla sağ bacakta ve hatta (çok ekstrem durumlarda) kollarda bile kullanılabilirdi.

İskenderiyeli doktorların zihinlerinin giderek artan bir şekilde haberci metinlerle meşgul olduklarından bahsetmiştik. Mantıken, tıbbi Deneyciliğin, aynı kitabi bilgilerin uygun bulmadığı türden itici bir gücün izlerini taşıdığını söyleyerek itiraz etmek mümkün. Ancak, Deneyciler bir adım daha ileri gidip, deneyim kavramlarını yazılı sözcüklerin dünyasına taşımışlardır. Üç deneyim türünün sonuncusu, otopsinin işe yaramadığı ya da mümkün olmadığı durumlarda, *historia* denilen araştırmadan elde ediliyordu. İlk zamanlardan beri, *historia*'nın eski yazıların incelenmesi yoluyla sürdürüldüğü ortadadır.[32] Böylece, doktorlar kitaplardan elde edilen bilgiye resmi bir statü verdiği anda, eski tıp tamamıyla yeni bir döneme girdi. Bu noktadan sonra kitaplardan elde edilen bilginin genel olarak ayrıcalıklı bir statünün keyfini sürmesine pek bir şey kalmamıştı.

Von Staden, Herophilos'un İskenderiye'deki Hippokratik metinlerin eleştirilmesi geleneğini başlatarak kendisine kalan Hippokratik mirasa karşı değişken duygular beslemiş olduğunu ve bazen de bunlara eleştirel yaklaştığını söylemiştir.[33] Taraftarlarının ve Deneycilerin ise bu kararsızlığı paylaşmadığı açıkça görülüyordu. Onlara göre, Hippokrates Külliyatı ve onun otoritesi daha az problemliydi – Galenos, bir deneycinin kitaplarda yazılı olan her şeyin *historia* olduğunu düşünmüş olması ihtimalinin gayet mantıklı olduğunu söyler[34] ve çoğu doktorun da terimi bu haliyle kullandığını hatırlatır. Elbette gerçek tarih ve sahte tarih vardır – örnek alınan bir deneycinin şahsında gerçek tarih, diye devam eder Galenos, zaten görülmüş olan veya görülmüş gibi rapor edilmiş olan şeylerin yazılmasıdır.

Deneyimin başka insanların kaydettiği deneyimleri de içerebilecek olduğu fikri tuhaf görünüyor olsa da, bu, günümüze ulaşan ilk Yunan tarihinin –Herodotos'un yazdığının– arkasındaki kompozisyon yöntemini akla getirmektedir. Ama bu bağlamda, Deneycilerin deneyimin kaynaklarıyla ilgili yaptıkları üçlü sınıflama anlaşılırdır. Çoğu modern bilgin haklı olarak tıptaki Deneyciliği üçüncü yüzyıl İskenderiye'sinde başlayan bir olay olarak görürken, daha sonraki tanıklar –ki bunların bazıları Deneycidir– ekollerinin köklerini çok daha eski dönemlerde görmüşlerdir. (Hatta bazıları Empedokles'i gruplarının en büyük atası olarak görüyordu.) Deneyimin en iyi öğretmen olduğu görüşünün eski dönemlerden kalma olduğuna şüphe yoktur. Mesele, bunun nasıl bir deneyim olduğudur.

İlk Yunan filozofları, duyusal algılama doğal fenomenlerle ilgili gerçekleri ne kadar içerirse içersin, zihin meditasyonu yapılmadıkça gerçeği sahtesinden ayırmanın mümkün olmadığının farkındalardı. Aristoteles

'olayları kurtarmanın' –yani olayı, onların açıklamalarını amaçlayan teoriyle uzlaştırmanın– doğa bilimcilerinin işi olduğunu söylerken çok eski zamanlara ait bir sloganı kullanmış oluyordu. Bu slogan pek çok açıdan inanılmaz modern görünmektedir – tabii ki, Aristoteles'in bizim 'olay'dan ne anlamamızı istediğine daha dikkatli baktığımız ana kadar modern. Kelime anlamı 'meydana gelen şeyler' olan 'olaylar', sadece bizim doğrudan edindiğimiz deneyimleri değil, başkalarının benzer şekilde edindiği deneyimleri de kapsar. Aristoteles –yazınsal kaynaklarda ya da popüler hayal gücünde– genelde doğru kabul edilenle (*endoxa*) bize kişisel olarak ya da doğrudan görüneni genellikle birbirinden ayırır, ama Lykeion üyelerinin doğayla ilgili sürdürdükleri araştırma (peri physeos historia) yoğun ölçüde yazınsal kaynaklara –ve söylentilere– dayanıyordu. Örneğin, Aristoteles'in biyoloji ve zoolojiyle ilgili yaptığı kendi araştırmaları çoğunlukla ona başkaları tarafından yollanan ya da verilen bilgilere –Aristoteles'in 'olaylar' başlığı altında topladığı bilgilere– dayanıyordu.[35]

Her ne kadar Galenos Aristotelesçi bilimsel yöntemin bu yönünü tıbbi Deneycilerin uygulamalarıyla açıkça bağdaştırmasa da, aradaki bağ yeterince açıktır – özellikle de İskenderiye ve Lykeion arasındaki tarihi bağ göz önüne alındığında. Ancak, Deneycileri farklı kılan çok önemli bir nokta vardır. Otopsi deneyiminin teorinin kontrolünden ya da etkisinden tamamen bağımsız olması gerektiği konusundaki ısrarları, uygulamalı araştırmanın saray dışında da geçerli olduğunu gösteriyordu. Ortaya problemle ilgili bazı kuramlar koymadan problemin uygulamalı araştırmasına başlanamadığı konusunda ısrar ediyorlardı. Onlara göre, deneyim insanın yaşamı sırasında tesadüfen edinilmeliydi ve bu da teorinin güvenli bir şekilde bastırılmasının tek yoluydu.

Uygulamalı araştırmayı teşvik etmekten ve soyut kitabiliğin önüne geçmekten son derece uzak olan 'pratik deneyim' karşısında gösterilen bu totaliter teslimiyet, doktorları *historia* arayışıyla daha da kitaplarına gömecekti. İÖ üçüncü yüzyılın sonlarıyla ikinci yüzyıl, Hippokratik yazıların (ve tabii genel anlamda tıbbi literatürün) gücünün artmasına şahit oldu. İskenderiye'deki filolojik metin incelemelerinin kazandığı itibar da hiç kuşkusuz bunu destekliyordu; bizim Yunan metinleri üzerinde yapılan eleştirel sözlükbilimsel çalışmalarla ilgili ilk kanıtlarımız tıbbi metinlere odaklanmaktadır. Metin eleştirmenleri zaman içinde tıbbın sömürgeleştirilmesi konusunda felsefecilere katıldı. Von Staden, metinsel çalışmaların üçüncü yüzyılın sonlarında tıbbi araştırmanın bir parçası olarak nasıl etkili

bir şekilde kurumsallaştırıldığına dikkati çeker. İÖ ikinci yüzyılda Mısır'da yazan Athenaios'a bakılırsa, metin eleştirisi ve tarih kralların eğlencesi haline gelmişti. O halde, doktorlar gibi geçimini paralı sınıfları tatmin ederek sağlayan grupların onlara bu kadar benzemeye çalışması hiç de şaşırtıcı değildir.[36]

SONUÇ

İÖ dördüncü ve üçüncü yüzyıllarda İskenderiye'de adını duyuran kitaplara bağlı doktorların yaptıkları bazı şeylerden bahsettik ve Greko-Romen tıp yazarlarının, erişilmesi en zor ama aynı zamanda en yetkili isim olan Koslu Hippokrates'in bayrağı altında nasıl kendi yazınsal geleneklerini ve kimliklerini aradıklarını (ve bulduklarını) gördük. İS onuncu yüzyılda Constantinus Porphyrogenitus, 'zamanlarını kütüphanelerde harcayan doktorları' hâlâ şiddetle eleştirebiliyordu.[37]

Okuryazar doktorlara en belirgin örnek olarak, ataları tarafından ortaya atılan problemleri çözmek için sık sık kütüphanelere ya da tıp kitapları konusunda uzmanlaşmış kitapçılara gittiğini söyleyen Galenos'u verebiliriz. Galenos Palatine'deki kütüphanede çıkan yangında kendi eserlerinden birkaçını kaybettiğinde çılgına dönmüştü; kendini bir metin ve yazar uzmanı olarak görüyordu; ve İkinci Sofistlerden pek çok entelektüelin fazla ben merkezci neo-Attika tarzını etkilemişti.[38] Galenos'un tıpla ilgili yazınsal geleneklere bağlılığı, belki de en net şekilde yaptığı eser yorumlarında görülmektedir. Yorumu iyi bir pedagojik araç olarak gören Galenos'un atalarının çoğu hakkında da söyleyeceği çok şey vardı.

Ancak, onun uygulamalı araştırmanın önemini yeniden keşfetmesinin önemi de unutulmamalıdır. Ne kadar ters gelirse gelsin, İskenderiye Kütüphanesi'nin ilk tıbbi metinlere bağışladığı otoritenin, ve mekânın genel entelektüel havasının, pratik, ilk elden gözleme dayalı tıbbi araştırma söz konusu olduğunda heves kırıcı bir yer olduğunu düşünmemize neden olan gerekçeler var. Bu gözlemde değer yargısı arıyor değiliz. Her ne kadar İskenderiye'deki doktorların himayesiyle ilgili tek doğrudan kanıt Herophilos ve Erasistratos tarafından yapılan canlı insan kesiminin hazırlıklarıyla ilgili olsa da, insanın üzerinde en çok etki bırakan şey, kraliyetin eninde sonunda uygulamalıdan çok metinsel araştırmayı desteklediğini görmektir. Pozitivist bir eleştirmen, Kütüphane'nin varlığının, tıbbi teoriye karşı aktif

ve hiç değişmeden devam eden –Galenos'un dönemine kadar tıbbi yazı ve uygulamaları çeşitlendiren– bir seferberlik sürdürdüğü entelektüel bağlamı açıklayabileceğini iddia edebilir. Bithynialı Asklepiades'in etkin olduğu İÖ ikinci yüzyılın sonlarında, zaten pek çok doktor son derece açık bir şekilde anatomik araştırmanın önemini ya da fizyolojik teorinin olgunlaşmasını ve gelişimini hafife alıyordu. Asklepiades'ten sonra Deneycilere bir başka tıbbi ekol daha katıldı: Özellikle Galenos'un zamanındaki Roma'da etkili olan Metodistler. Bunlar, tüm hastalıkların hastada mevcut olan üç açık hal –akıntı hali, kanal daralması, ya da her ikisinin karışımı– tarafından karakterize edilen üç temel türü olduğunu söyleyerek, Deneycilerin hızla içine girdiği karmaşık görüngüsel ve buluşsal tartışmalardan bile kaçmaya çalıştılar. Tıbbın, önceki otoritelerin iddia ettiği gibi karmaşık bir sanat olmadığı konusunda ısrar ediyorlardı; aksine, bu hastalıklı durumları tanıma ve bunu takiben zıt durumlar için zıt çareler kullanma fikrine dayanan basit bir anlatımdan yola çıkarak uygulanan tedavinin herkese ve son derece hızlı bir şekilde öğretilmesi mümkündü.[39] Ama bu ayrı bir hikâye. Tıbbi Metodizm İS birinci yüzyılda tam anlamıyla kurulduğunda, hem felsefi hem de metinsel bilginin bir doktorun ününe ün katma gücü azalmıştı. Ve Büyük İskenderiye Kütüphanesi de tam anlamıyla bir efsane haline gelmişti.

Notlar

1. 'Bilim' sözcüğünü 'tıp', 'doktor' ve 'bilim adamı' sözcükleriyle birlikte kullanıyor olmam bazı okuyuculara bahsedilen döneme aykırıymış gibi gelebilir. Modern bir görüşe göre, bilimin ondokuzuncu yüzyılın sonlarından önce mevcut olması mümkün değildir. Bu bence son derece dar bir bakış açısı. Bu terimler, herkesin kabul ettiği gibi çeşitli araştırma alanları için ideal işaretler olmaktan daha azıysa, kullanıma uygun, nitel ve nicel görünmektedir, ki bu da eski çağlardaki "Doğa'nın araştırılması" programının bir kısmını oluşturuyordu.
2. Bu, P. M. Fraser'ın görüşüdür, *Ptolemaic Alexandria* (Oxford: Oxford University Press, 1972), c. 1, 371, ve karşılaştırınız, 1.325-30, 364-5; Hippokratik metinler ve bunların İskenderiye'deki ilk varlıklarıyla ilgili faraziyeler için bkz. M. Wellmann, 'Hippokrates des Herakleides Sohn', *Hermes*, 64 (1929), 16-21; L. Edelstein (art. 'Hippokrates (16), Nachträge', *Pauly-Wissowas Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Ek 6 (1935), kol. 1310-12; W. D. Smith, *The Hippocratic Tradition* (Ithaca: Cornell University Press, 1979), özellikle 199'daki dipnot; V. Nutton, 'Museums and Medical Scholls in Antiquity', *History of Education*, 4 (1), (1975), 3-15.

3. R. Blum,*Kallimachos: The Alexandrian Library and the Origins of Bibliography* (Madison: University of Wisconsin Press, 1991), 95'teki dipnot.
4. Bkz., örneğin, M. Clagett, *Greek Science in Antiquity* (New York: Books for Library Press, gözden geçirilmiş yeni basım, 1963), 47-48. Bu konuya ilk dikkat çeken elbette ben değilim. Bkz. *Ancient Medicine*, (yay. haz.) O. ve L. Temkin (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987, 431) içinde L. Edelstein, 'The Interpretation of Ancient Science'.
5. Daha sonraki kaynaklar sık sık Kütüphane'nin ilk yıllarında içinde barındırdığı kıskanç (ve hatta kibirli) coşkunluğun üzerinde durur (bunun genellikle kendi tartışmalı nedenleri yüzünden olduğunu belirtmemiz gerekir); bkz. Josephus, Ant. Jud. 12.12, 12.36, (özellikle Ptolemaioslardan değil de genel olarak tüm 'krallardan' bahseden) Simplicius, *Commentary on Aristotle's Categories*, 8.23, Athenaeus, *Deipnosophistae* II.1 (74B). Ayrıca bkz. Seneca, *De tranquillitate animi* (= Dialogi 9.9.4), Aulus Gellius, *Noctes Atticae* VI.17. Strabo, *Geographica* 17.1.8. Galen bunları harekete geçiren güçler konusunda daha az önyargılı bir anlatım sunmaktadır, *Comm. III. in Epid. Hipp. III, XVIIA.607K.*
6. Öncülerin standart genel hikâyeleri ve bizim onlar hakkında bilgi aldığımız kaynaklar için, bkz. F. Susemihl, *Geschichte der griechischen Litteratur in der Alexandrinerzeit* (Leipzig 1892, 2 cilt).
7. Galenos'a göre, Kos ve Knidos (Datça) beşinci yüzyılda tıbbi düşünceyle ilgili iki etkili okulun merkezleriydi. Galenos'un Hippokratik tıbbın bu yerlere ait olduğu görüşü, özellikle İskenderiye tarzı homojen bir tıp okulunun var olduğu fikrinde olduğu gibi, son zamanlarda epey eleştiri almıştır (bkz. A. Thivel, *Cos et Cnide*).
8. Strabo, *Geographica* XIII.1.54: ὁ γοῦν Ἀριστοτέλης τὴν (kh. βιβλιοθήκην) ἑαυτοῦ Θεοφράστῳ παρέδωκεν, ᾧπερ καὶ τὴν σχολὴν ἀπέλιπε, πρῶτος ὧν ἴσμεν συναγαγὼν βιβλία καὶ διδάξας τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ βασιλέας βιβλιοθήκης σύνταξιν. (Aristoteles o zaman kendi kütüphanesini, aynı zamanda okulunu da teslim ettiği kişi olan Theophrastos'a devretti ve bildiğimiz kadarıyla kendisi de kitap toplayan Theophrastos Mısır krallarını kütüphane düzenlemesi konusunda eğiten ilk kişiydi.)
9. H. von Staden'in yorumu, *Herophilos: The Art of Medicine in Early Alexandria* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), 27. Başka alanlarda –örneğin matematik konusunda– himayeyle ilgili daha iyi kanıtlar bulunmaktadır. Eratosthenes, standart geometri problemleri üzerine yazılmış eserleri III. Ptolemaios Euergetes'e atfetmiştir ve Eukleides kendisine özel ders vermesini isteyen I. Ptolemaios Soter'e, "Geometriye giden bir Krallık Yolu yok" demiştir (Proclus, *Commentary on the First Book of Eucild's Elements*, 68).
10. Bazı kanıtlar Erasistratos'u Antiokheia ile bağdaştırsa da, onun İskenderiye'de çalıştığına dair günümüzde varılan bir uzlaşma yoktur. Bkz. G. E. R. Lloyd, 'A Note on Erasistratus of Ceos', *Journal of Hellenic Studies*, 95 (1975), 172-5; H. von Staden, *Herophilos*, *a.g.e.* 46-8.
11. Celsus, *De medicina* I. bölüm, 23-25: Praeter haec, cum in interioribus partibus et dolores et morborum uaria genera nascantur, neminem putant his adhibere posse remedia, qui ipsa<s> ignoret. Ergo necessarium esse incidere corpora mortuorum, eorumque uiscera atque intestina scrutari; longeque optime fecisse Herophilum et

Erasistratum, qui nocentes homines a regibus ex carcere acceptos uiuos inciderint, considerarintque etiamnum spiritu remanente ea, quae natura ante clausisset, eorumque positum, colorem, figuram, magnitudinem, ordinem, duritiem, mollitiem, l<e>uorem, contactum, processus deinde singulorum et recessus, et siue quid inseritur alteri, siue quid partem alterius in se recipit. ('*Bunların yanı sıra, vücudun iç kısımlarında ağrılar ve çeşitli hastalıklar başladığı için, bunları görmezden gelemeyen hiç kimsenin uygun tedavileri uygulamayacağını düşünüyorlardı. Ve bu yüzden de ölülerin bedenlerini kesip açarak iç organları ve bağırsakları incelemek gerektiğini düşünüyorlardı. Söylendiğine göre, Herophilos ve Erasistratos bunu herkesten daha iyi yapıyordu. Kralın hapishanesinden çıkartılan suçluları, onlar henüz son nefeslerini vermemişken kesip, doğanın o ana kadar gizli tuttuğu şeyleri –vücut kısımlarının pozisyonlarını, renklerini, şekillerini, büyüklüklerini, düzenini, sertliğini, yumuşaklığını, hafifliğini, bağlantılarını, ayrı ayrı bölümlerin çıkıntı ve girintilerini, herhangi bir bölümün bir başka bölümün içinde olup olmadığını, ya da bir bölümü içine alıp almadığını– inceliyorlardı.*')

12. Sözcüklerle ilgili olarak, bkz. G. E. R. Lloyd, *Science, Folklore and Ideology* (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), 149-167, eski eserlere göndermeler yapılmaktadır.
13. Epiphanius, *De mensuribus et ponderibus* 256-266: 'Ὁ γάρ μετά τὸν πρῶτον Πτολεμαῖον δεύτερος βασιλεύσας Ἀλεξαδρείας Πτολεμαῖος, ὁ ἐπικληθείς Φιλάδελφος, ὡς προείρηται, φιλόκαλός τις ἀνὴρ καὶ φιλόλογος γεγένηται, ὅστις βιβλιοθήκην κακασκευάσας ἐπί τῆς αὐτῆς Ἀλεξάνδρου πόλεως ἐν τῷ Βρουχίῳ καλουμένῳ (κῖλμα δὲ ἔστι τοῦτο τῆς αὐτῆς πόλεως ἔπημον τανῦν ὑπάρχον) ἐνεχείρισε Δημητρίῳ τινὶ τῷ Φαλαρηνῷ τὴν αὐτὴν βιβλιοθήκην, προστάξας συναγαγεῖν τὰς πανταχοῦ γῆς βίβλους, γράψας ἐπιστολὰς καί προσλιπαρήσας ἕκαστον τῶν ἐπὶ γῆς βασιλέων τε καὶ ἀρχόντων τοὺς ὑπὸ τὴν αὐτοῦ βασιλείαν τε καὶ ἀρχὴν μὴ κατοκνῆσαι ἀποστεῖλαι ποιητῶν τε λέγω καί λογογράφων, ῥητόρων τε καὶ οσφιστῶν καί ἰατρῶν και ἰατροσοφιστῶν καί ἱστοριογράφων καί λοιπῶν βίβλους. (*İlk Ptolemaios'tan sonra, İskenderiye'nin başına geçen ikinci isim –daha önce de söylediğim gibi– estetikçi ve âlim Ptolemaios Philadelphos olmuştur. Philadelphos İskenderiye Şehrinin varlığını hâlâ sürdüren terk edilmiş bir bölgesi olan Brukheion'da bir kütüphane kurmuştur. Bu kütüphaneyi Phaleronlu Demetrios'a teslim etmiş ve ona dünyanın her yanından kitap toplamasını emretmiştir. Mektuplar yazmış, tüm kral ve hükümdarlara baskı yapmış ve şairlerin, yazıcıların* [logographer], *hatiplerin, sofistlerin, doktorların, hekim-sofistlerin, tarihçilerin ve geri kalanların kitaplarının getirtilmesi için bir dakika bile düşünmemiştir.*) John Tzetzes'in, Aristophanes komedisiyle ilgili onikinci yüzyıla ait eseri *De Comoedia*'nın önsözü, buradaki amacımızla çok az bağlantılıdır. Ayrıca bkz. Clement of Alexandria, *Stromateis*, 1.22.148, Eusebius, *Historia Eccl.* 5.8.11; Irenaeus *Adv. Haer.* 3.31. Bunların hepsi benzer kaynaklara dayanmaktadır.
14. Bkz. H. van Thiel, 'Der Homertext in Alexandria', *ZPE*, 115 (1997) 13-36; A. L. Brown, 'The Dramatic Synopses attributed to Aristophanes of Byzantium', *Classical Quarterly* (1987), 427'de dipnot.
15. Galen, *Commentary on Hippocrates, Epidemics* III, XVIIA.606K.
16. Athenaeus, *Deipnosophistae* I. 41 Kaibel.
17. Aristophanes, *Plutus* 653-744.

18. Gorgias of Leontini, *Encomium on Helen* (DK82B11; 13).
19. Bkz. G. E. R. Lloyd, *Adversaries and Authorities* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), 4. bölüm.
20. Bu kitapta yer alan bazı örnekler için bkz. von Staden (1989), *a.g.e.* Bölüm IX, XIV, ve *Tratados hipocráticos (Estudios acerca de su contenido, forma e influenca) Actas del VIIe colloque international hippocraitque (Madrid, 24-29 de septiembre de 1990)* (yay. haz.) J. A. Lopez Férez (Madrid, 1992, 549-569) içinde H. von Staden, 'Lexicography in the third century B.C.: Bacchius of Tanagra, Erotian, and Hippocrates'.
21. von Staden, *Herophilos, a.g.e.* 549.
22. Galen, *Explanatio vocum Hippocratis*, XIX. 64-5 ταῦτα δὲ καί ἄλλοι πολλοὶ τῶν ἐξηγησαμένων ἁμαρτανουσιν. εἰ τοίνυν ταῦτά τις περιέλοι πάντα, τὰς γλώττας ἂν ἐξηγήστατο μόνας, ὥσπερ ὁ 'Ηρόφιλος ἐποίησε καὶ Βακχεῖος, 'Αριστάρχου τοῦ γραμματικοῦ τὸ πλῆθος αὐτῷ τῶν παραδειγμάτων ἀθροίσαντος, ὡς φασίν.
23. Galenos'un sürdürdüğü bir gelenek; karşılaştırınız, *De optima secta*, I.142-148K; *Adhortatio ad artes addiscendas, 8; De temperamentis*, I.513K vs.
24. Galenos, *Commentary on Hippocrates Epidemics III*'de bunların şifrelerinin çözülmesi için uygun anahtarlar sunmaktadır, XVIIA.610ffK. Eski döneme ait kanıtlar Deichgraeber tarafından toplanmıştır, *Die griechische Empirikerschule*, 234-242. Genel olarak, kodlama sistemi yeterince açıktır; W.D. Smith hikâyeyi gayet iyi anlatmaktadır, *The Hippocratic Tradition* (Ithaca: Cornell University Press, 1979), 199'da dipnot; von staden ise biraz daha fazla detay verir (1989), *a.g.e.* Bölüm XV.
25. *Commentary on Hippocrates Epidemics III*, XVIIA. 605K.
26. Polybius, *History*, XII.25d.3-4.
27. Erasistratos'a yapılan bu saldırı Galenos'un *An in arteriis natura sanguis contineatur* adlı çalışmasının konusudur; bunun için bkz. D.J. Furley ve J. S. Wilkie'in çağdaş basımı, *Galen on Respiration and the Arteries* (Princeton: Princeton University Press, 1984).
28. Helenistik tıbbı nitelendiren, doktorların ekoller halinde organize edilmesiydi. Galenos'un ekole dayalı geleneğin tarihi ve önemiyle ilgili anlattıkları M. Frede tarafından tercüme edilip tartışılmıştır, *Galen: Three Treatises on the Nature of Science* (Indianapolis: Hackett Publishing Co., 1985). Konuyla ilgili yapılan en iyi modern giriş H. von Staden'e aittir: *Jewish and Christian Self-Definition, III: Self Definition in the Graeco-Roman World*, (yay. haz.) B. F. Meyer ve E. P. Senders (Londra: 1982, 76-100, 199-206) içinde 'Hairesis and Heresy: the case of the haireseis iatrikai'. Frede'nin, ekollerin felsefi bağlarıyla ilgili yazdığı en önemli makaleleri *Essays in Ancient Philosophy* adlı kitapta toplanmıştır (Oxford: Oxford University Press, 1987).
29. K. Deichgraeber, *Die griechische Empirikerschule* (Berlin: İkinci basım, 1965).
30. Philinus *GE* 138, 139.
31. İskenderiyeli Serapion (İÖ 225?) διὰ τρίων bir eserle tanınır. (Galen, *Subfiguratio Empirica*. 63.13-14 Deichgraeber). Tıbbi Deneyciliğin epistemolojik geçmişiyle ilgili olarak bkz. *Science and* Speculation, (yay. haz.) J. Barnes, J. Brunschwig ve M. Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 1982, 24-68) içinde J.Barnes, 'Medicine, Experience and Logic'; *Method, Medicine and Metaphysics. Studies in the Philosophy of*

Ancient Science, (yay. haz.) R. J. Hankinson (Edmonton: Academic Printing and Publishing, 1988, 79-97) içinde Michael Frede, 'The empiricist attitude towards reason and theory'.

32. *Historia*'nın, okuma yoluyla hızlı bir şekilde sürdürülen bir araştırma olarak bu şekilde nitelendirilmesi, tıbbi Deneyciliğin sınırlarını aşıp güncelleşmektedir; bkz. Galen, *De dignoscendis pulsibus* VIII.788K; *De theriaca* XIV.233K; *Comm. in Hippocratis De Natura hominis* XV.25K; Eusebius, *Praeparatio Evangelica* 2.1.55.
33. von Staden (1989), *a.g.e.* 453.
34. *Subfiguratio Empirica*, 67-8.
35. Aristotelesçi bilimsel yöntemin bu yönünün geçmişi için bkz. *Aristote et les problemes de methode*, (yay. haz.) S. Mansion (Paris: 1961, 83-103) içinde G. E. L. Owen, 'Tithenai ta phainomena', ve tekrar basımı için bkz. J. Barnes, M. Schofield ve R. Sorabji, *Articles on Aristotle* (Londra: Duckworth, 1975), 113-26.
36. Athenaeus, *Deipnosophistae*, II. §19, 58, 84, XVI §15 vs. Kaibel.
37. *De sententiis*, 152.
38. Örneğin bkz. Galen, *De locis affectis* VIII.148K, *De compositione medicamentorum per genera* XIII.362K, (karşılaştırınız, *De antidotis* XIV.31K). Galenos, *De libriis propriis* XIX.8K'da, bir Roma kitapçısında kendi adını taşıyan sahte bilimsel araştırmalara rastladığında yaşadığı şaşkınlıktan bahseder.
39. Asklepiades'in teorisindeki anti-teorik Metodizm karakterinin kaynaklarıyla ilgili bilgi almak için bkz. J. T. Vallance, *The Lost Theory of Asklepiades of Bithynia* (Oxford: Clarendon Press, 1990), 131'de dipnot.

Paphos ve İskenderiye Tiyatroları: İlk Düşünceler

J. R. Green

GİRİŞ*

Yabancı ülkelerde ya da yeni kazanılmış topraklarda yaşayan Yunanlılar için tiyatro, Yunanlı olmanın göstergesi olan ve başka halklarla paylaşılmayan sofistike bir etkinlikti.[1] Modern yorumcular Antikçağ'da tiyatronun öneminin mimarilerinden çok sosyal fonksiyonlarında yattığını düşünüyorlar, çünkü onlara göre buralar insanların bir araya gelip grup halinde keyifli gösteriler izledikleri, bağ kurdukları ve etkileşimde bulundukları yerlerdi. İnsanlar açık havada birbirlerinin tepkilerini görebiliyor ve ilgi duydukları konularda paylaşımda bulunabiliyorlardı.[2] Tiyatroların mimari önemi toplumun onlara verdiği değerin bir yansımasıdır ve anıtsallıkları, tasarımda gösterdikleri çaba ve detaya verdikleri önem de bunu gözler önüne sermektedir.

Sydney Üniversitesi'nden bir ekip, üç sezon boyunca Nea Paphos'taki (Kıbrıs) antik tiyatro alanında kazılar yapmıştır.[3] Oradaki çalışmalar ta-

* Beni bu kitapta yer almaya davet ettiği için Roy MacLeod'a ve bu makalenin hazırlanmasındaki yardımları için Christie Waddington'a minnettarım. Ayrıca, İskenderiye mimarisiyle ilgili bazı konulardaki yardımlarından ötürü Judith McKenzie'ye de teşekkür borçluyum.

mamlanmaktan oldukça uzak olsa da, yapının şekli ve sonradan daha geniş anlamda tiyatro mimarisi dünyasıyla olan ilişkileri hakkında çıkan spekülasyonları netliğe kavuşturmaya yetecek kadar veri elde edilmiştir.

Tiyatro kazıları son zamanlarda pek rağbet görmemektedir –bu, kısmen çok fazla emek gerektirmesinden ve İtalya, Yunanistan ve Kıbrıs gibi Akdeniz ülkelerinde, işçilerin makul bir ücretle çalıştıkları (ve bu nedenle de çoğunlukla Avustralyalı işçilerden daha fazla para aldıkları) bir dönemde finans güçlüğünden, kısmen de tiyatro kazılarının bazen eski moda olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Aslına bakılırsa, tiyatrolar ondokuzuncu yüzyılın sonlarıyla yirminci yüzyılın başlarında çok sayıda çalışmanın odağındaydı. Ne var ki, o zamanlardaki kazı teknikleri bugünkü kadar iyi değildi ve bizim bugün sorduğumuz soruları cevaplamak için yapılan ilk girişimler, özellikle de mimari gelişimin kronolojisi, bunları barındıran tapınaklardaki dekorlar ve bunların hizmet etmeyi amaçladığı topluluklarla olan ilişkileri başarısız olmuştu.

PAPHOS VE İSKENDERİYE

Paphos şehrinin İÖ dördüncü yüzyılın sonlarına doğru kurulduğu söyleniyor. Bu, bir anlamda şehrin resmi olarak tanındığı tarihtir, çünkü her geçen gün kuruluş öncesine ait –aralarında Atina'dan gelen parçaların da olduğu– en azından beşinci yüzyılın ortalarından kalma ve bizim kazı yaptığımız yerler de dahil pek çok değişik yerden gelme çanak çömlek kanıtları artmaktadır.[4] Her ne kadar ayrıntılar hâlâ netlik kazanmamış olsa da, İskender'in vârislerinin belirlenmesinden kısa bir süre sonra Ptolemaiosların Kıbrıs'ı imparatorluklarına dahil edip Paphos'u da buranın başkenti yaptıklarına dair güvenilir tarihi kanıtlar bulunmaktadır. Paphos Ege'den gelen gemiler için anahtar bir bölge konumundaydı ve bir deniz duvarı sayesinde daha da gelişmiş çok iyi bir doğal limandı. Ayrıca ihtiyaç duyduğu tarımsal temel için verimli topraklardan oluşan bir alana da sahipti. Paphos ve İskenderiye arasındaki bağlantılar arkeolojik olarak saptanabilmektedir; buna örnek olarak, hem Paphos'ta hem de İskenderiye'de çok ünlü olan Rodos'tan gelme şarap amforalarıyla ilgili ticareti verebiliriz. Bunlar Paphos'ta öyle önem kazandılar ki, Paphos'taki cenaze törenlerinin olağan parçalarından biri haline geldiler.[5] Daha kesin olduğu için daha da önemli olan, belli ki Ptolemaios tarzı araç gereçlerle yapılmış

ve yönetici ofislerinin bir parçası olduğu sanılan kilden mühür baskılardır.[6] Tabii çok sayıda Ptolemaios tarzı madeni para da vardır.[7]

Seçkinlerin cenaze törenleri de İskenderiye tarzında yapılıyordu. Şehrin kuzey kıyısındaki sözde Kral Mezarları'nda karmaşık anıtmezarlar bulunmaktadır; bunların nispeten daha ayrıntılı olanlarının yanlarında kuyular ve defin odaları bulunan sıra sütunlar vardır. Hatta bir tanesi taştan yapılma Ptolemaios kartalları içerir. Diğer bulgular arasında Mısır fayansları yer alır. İskenderiye'deki Hadra ve Chatby mezarlıkları ve daha yakın zamanda yapılan kazılarda Marina el-Alamein'de ortaya çıkanlarla, İskenderiye'nin 96 kilometre kadar batısındaki kıyı boyunca uzanan ve bir nesil Avustralyalıların çok iyi bildiği bir alanın yakınlarındaki turist oluşumu arasında büyük benzerlikler vardır.[8]

PAPHOS TİYATROSU

Paphos Tiyatrosu şehrin kuzeydoğu kısmında, yaklaşık 650 metre uzaklıktaki limanın çaprazında yer alır ve bugün anladığımıza göre, izleyicilere şehrin limana doğru olan görüntüsünü verecek şekilde tasarlanmıştır. Tiyatronun bir kısmı, bugün halk arasında Fábrika olarak bilinen küçük bir tepe üzerine inşa edilmiştir, ama modern mimari tarihçiler için önemi, binayı yapanların, Yunan tiyatrolarında olağan sayılan ve aslında kayanın yumuşak, kolay işlenen kireçli kumtaşından yapısı sayesinde kolayca yapılabilecek olan oditoryumun tamamını tepeye yerleştirilmesini uygulayamamalarından ileri gelir. Bunun yerine tepeye sadece oturma yerlerinin merkezi kısmını kazımış, oditoryumun yan taraflarına ise üstlerine taş oturma yerleri koydukları topraktan bir set yapmışlardır.

Bugün oditoryumun tamamen yarı dairesel bir planı olduğunu biliyoruz. (Aslında 181,5 dereceyi kapsıyor.) Elimizde batı parodos'unun* ya da *partere* (ya da merkezi temsil bölgesine) giriş yolunun iyi bir parçasıyla, bu pasajın kuzey kısmında da oturma yerlerinin kenarlarına destek olan duvarın kalıntıları var. Batı ucunun sonu diyebileceğimiz yere yakın, toprak setin dışa doğru itilmesine karşı koymak için dikilmiş, kare şeklinde bloklardan oluşan bir burç var; modern bir yolun altında uzanıp gittiği

* Parodos (çoğ. *parodoi*): Antik tiyatroda *skene* ile *cavea* arasında, yanlarda yer alan ve *orkestrayı* (parter) dış mekâna bağlayan simetrik konumlanmış yan girişlerin her biri. (y.n.)

için, asıl köşe henüz elimizde değil. Doğu tarafında aynı hat üzerinde yapılan testler toprak set için benzer bir destek duvarının izlerini ortaya çıkarmıştır, ama bunların büyük bir kısmı talan edilmiş haldedir.

Oditoryum ya da *koilon* daha sonra yapıtaşı için taş ocağı açılırken epey hasar görmüş olsa da, yapının nasıl olduğundan tamamen emin olmamıza yetecek kadarı korunmuştur. Oditoryum, merkezden çevreye doğru uzanan yedi merdiven ile, her biri yaklaşık 30 derece olan altı bölmeye ayrılmıştır ve bir de tiyatronun eksenel çizgisiyle çakışan bir merdiveni vardır. Vitruvius'un bu düzenlemeyi Yunandan çok Roma tarzı tiyatroya benzetmiş olması mantıksız değildir (V.vi, 2; V.vii, 2), ama hiç kimse bu formun muntazam olduğunu iddia edemez. Örneğin, Epidauros'taki tiyatronun düzenlemesi aynı bizimki gibidir. Ancak bizim cevabını bulmaya çalıştığımız soru için büyük önem taşıyor olabilir.

Paphos'ta, açıktaki iki merdivenden daha az tanımlanmış olanı, cavea'nın* merkezdeki asıl kayanın olduğu kısmının doğu kenarındadır. Şu ana kadar kazı yapılan bölgede bu merdivenin çok küçük bir bölümü vardır. Uçtaki istinat duvarlarıyla eşit açı ve sahne binasından geriye kalanlarla da dik açı oluşturur; yani, tiyatro ekseni üzerinde uzanır. Batıya doğru, açıktaki ikinci merdiven parter seviyesinden, oturma yerlerinin yirmi dördüncü sırasına kadar tanımlanabilmektedir. Her ne kadar henüz tam olarak ispatlanmamış da olsa, toprak setle desteklenen bölgelerde merdivenlerin, aynı zamanda toprak için istinat duvarı görevi de gören, merkezden çevreye doğru uzanan duvarlarla alttan desteklenmiş olması mümkündür.

Şu ana kadar yapılan kazılardan, tiyatrodaki oturma yerlerinin en az otuz üç sıra kadar yükseldiği anlaşılmaktadır. Bu, yükseklik olarak *parterden* tiyatronun arka tarafına kadar yaklaşık 11,7 metreye denk gelmektedir. Oturma yerleri hiç kesilmeden yükselmektedir: ortada oditoryumu alt ve üst kısımlara ayıracak eşmerkezli bir yürüme yolunun (*praecinctio*) izlerine rastlanmamıştır. Bu büyüklükte bir tiyatroda böyle bir yolun olmaması biraz tuhaftır, çünkü bu tür bir şey giriş ve çıkış saatlerinde çok sayıdaki seyircinin dağılımını kolaylaştırırdı. Bu, oditoryumun arka tarafında, Fábrika Tepesi'nin yamacında, en azından bir ana giriş ve çıkış noktası olduğuna işaret ediyor olabilir; ancak şu ana kadar bu tahmini destekleyecek hiçbir bulgu ortaya çıkmamıştır.

* Antik tiyatroların sahne dışında kalan yarım daire planlı, basamaklı oturma alanı. (y.n.)

Oturma yerleri yatay olarak 27 derecelik bir açıyla yükselmektedir. Her bir oturma yerinin yüksekliği 35-36 santimetre ve bir basamak çıkıntısından diğerine olan yatay mesafe de yaklaşık 70 santimetredir. Basamak çıkıntısının alt kısmında, neredeyse dümdüz bir yüzey yaklaşık 45 derecelik bir açıyla basamağın dik bölümüyle buluşur ve kenarın kıvrıldığı yere de teğet geçer. Oditoryumun en azından aşağı kısımlarında, ayaklar için ayrılan yer öndeki sıralarda oturanlarınkine göre biraz daha alçaktır. Ön sıralara 11,2 metrelik bir yarıçapla ve 33 oturma yerini –en fazla 33,6 metrelik bir yarıçapla– temel alarak, merkezden çevreye doğru düzenlenmiş merdivenlerle arka geçidin de dahil olduğu *cavea* bölgesi kabaca 2.000 metrekaredir. Bu büyüklükteki bir oditoryum, tahminen 7.500 kadar oturan seyirci alabiliyordu.

Bazı yerlerde ince çakıl taşı çimentosu kalıntılarına rastlanmıştır. Bunlar oturma yerlerinin arka yarılarında, bazen de en arka taraflarında, arkadaki oturma yerinin dikey yüzüyle birleştikleri noktada bulunmuştur. Oturma yerlerinin, yapı taşı olarak ilk ve en kolay çıkartılan yerleri ön kısımlarıydı. Bunun için koltukta arkaya doğru yarıya kadar dikey bir kanal açıldı ve sonra da yatay olarak ayrıldı. 1995'teki ilk seferberlikte yapılan daha da dikkate değer bir başka keşif ise, çakıl taşından yapılma bu çimentonun sıva için bir alt temel oluşturmasıdır, ki bu bazı yerlerde korunarak günümüze gelmiştir. Aslında bu izlere ve daha pek çok rastlantısal bulguya bakılırsa, tiyatrodaki tüm oturma yerlerinin ve merdivenlerin, nispeten düşük kaliteli olan taşa daha iyi, daha sıkı ve daha çekici bir yüzey sağlamak için sert, ince bir sıvayla kaplanmış olduğu varsayımını öne sürmek son derece güvenli görünmektedir. Bahsettiğimiz malzeme (alttaki, çabuk aşınan ve biraz daha gözenekli olduğu için suyu dışarı sızdıran taşın tam tersine) dayanıklı ve su geçirmezdir. Aslında bu sıvanın oturma yerleri ve merdivenlerle sınırlı tutulmadığı, *parodoi*'deki ana destek duvarının yüzüne de uygulandığı tespit edilmiştir. Bildiğimiz kadarıyla, –örneğin, Kral Mezarları'nda ya da İskenderiye mimarisinde– benzer mimari benzerliklere rastlansa da, günümüze kadar ayakta kalmayı başarmış başka hiçbir tiyatroda böyle bir uygulama yoktur. Bu teknik o zamanlar büyük ihtimalle şaşırtıcı ve ışıltılı bir etki yaratmıştır. Bugüne kadar ortaya çıkarılan bölgelerde, sıvayla kaplanan sınırlı alanlar üzerinde duvar yazısı ya da *dipinti* izlerine rastlanmamıştır.

Sahne binasının kazısına henüz başlamadık ama kazıyı geç Roma dönemi yapıları seviyesinde –bölgedeki Bizans ve Ortaçağ işgalcilerince bırakı-

lan seviyede– bıraktık. Bununla beraber, Roma öncesi yapılara ait olan ve İskenderiye mimarisiyle ilginç bağlar kurmamıza yarayan dağınık mimari unsurlara rastladık. Örnek olarak kısaca üç parçayı ele alabiliriz. İlki, son derece yıpranmış, üzeri sıva kaplı, kumtaşından yapılma bir parça.[9] Bu, tiyatronun parterinin en eski Roma çimentosundan olan zemininin altındaki dolgunun içinde bulundu; dolayısıyla, her ne kadar hangi safhası olduğunu şu anda bilemesek de, Helenistik tiyatroya ait olması gerekiyor. Korinthos'a ait bir başkentin, akantus yapraklarının saplarını hâlâ koruyan aşağı bölgesinden kalmış. Korunan kısmın yüksekliği 14 cm. Ne boyadan eser kalmış, ne de yukarısında ya da aşağısında bitmiş bir kenar var. Önemi, İskenderiye tekniğiyle yapılmış olmasından kaynaklanıyor. Ancak korunma durumuna bakınca daha fazlasını söylemek zor.[10]

İkincisi, bölgedeki kireçli kumtaşından yapılma bir korniş parçası.[11] Korunan kısmın yüksekliği 24,5, uzunluğuysa 44,5 cm. Bu da oldukça yıpranmış ve dış duvar sıvaları tamamen dökülmüş halde, ve tiyatronun güneyinde, daha sonraki bir bağlamda bulundu. Ama tarzı son derece kendine özgü. Alt yüzünde, ortasında düz bir kanal olan, düz ve basit pervaz desteklerinden oluşan serilerden biri var.

Üçüncüsü, yine bölgede bulunan kumtaşından yapılma bir başka korniş parçası.[12] Son derece aşınmış ve yıpranmış olmasına rağmen, eskiden üzerini kaplayan alçının bir kısmı günümüze kadar korunmuştur. Bloğun korunan yüksekliği 25, korunan ön taraf uzunluğu ise 36 santimetredir. Düz kanalları olan son derece dar pervaz destekleri vardır. Alt tarafın ön kenarının pervaz desteklerinin önünde bir hat halinde oyulduğunu da söylememiz gerekir. Bu hat batı *parodos*'taki yıkıntıların içinde bulundu.

Her ne kadar bu parçalarla Roma'daki ilk Augustus tarzı binalar –örneğin Divus Julius Tapınağı, Regia ve Forum Romanum'daki Satürn Tapınağı– arasında bazı paralellikler olsa da, en iyi benzerleri İskenderiye'dedir, ve Donald Strong'un yıllar önce yaptığını yapıp, buranın Romalı mimarların Augustus dönemi mimarisinin bu unsurunu oluşturmak için temel aldıkları bölge olduğunu söylememiz gerekir.[13] 1963'ten beri, başta von Hesberg ve Pensabene tarafından olmak üzere başka araştırmalar da yapılmış, bunlar konuyu daha ayrıntılı takip etmiş, İskenderiye tarzını karakterize etmiş ve çok sayıda ek delil ortaya koymuştur.[14]

Bizdeki korniş parçaları, her ne kadar daha sonraki dönemlere ait olanlar kadar geniş değilse ve Helenistik dönemin sonlarıyla imparatorluk döneminin başlarında, özellikle Kıbrıs'ta popüler olan Y şeklindeki

kanallara sahip olmasa da, biraz daha geniş pervaz desteklerine sahiptir.[15] En çok benzerlik taşıyan ise, muhtemelen İskenderiye'deki Chantier Finney'den gelen parçadır.[16] Daszewski bunu, belli ki yine santorlu* bir mozaik içeren ve dediğine göre İÖ üçüncü yüzyılın ikinci yarısından kalan bir yapıyla bağdaştırmıştır.[17] Judith McKenzie'ye göre bu tarih ikinci yüzyıl olmalıdır.[18] Bize göre, en azından şu anda, aradaki fark çok da önemli değildir: parça kesinlikle Helenistik döneme aittir.

İskenderiye ve İskenderiye mimarisiyle olan bu açık bağlantılara bakılırsa, Paphos'taki tiyatronun tüm planının İskenderiye'dekinin benzeri olduğunu düşünmek mantıklı görünmektedir. Tabii İskenderiye Tiyatrosu korunmamıştır, ama bölgenin tabiatı göz önünde tutulunca, onun da aynı Paphos'taki tiyatro gibi en azından kısmen suni bir toprak setle inşa edilmiş olması kuvvetli bir ihtimaldir. Daha ileri –ama iki şehir arasındaki bağların yakınlığı ve Paphosluların İskenderiye mimari unsurlarından faydalandığı yönündeki kanıtlar göz önüne alınınca (doğrusu, buranın planının İskenderiyeli bir mimara ait olduğu bile düşünülebilir) son derece olası– bir tahmin de, İskenderiye'deki tiyatronun da diğeri gibi yarım daire şeklinde yapılmış olabileceğidir.[19]

İSKENDERİYE VE ROMA

Paphos'taki bu eserden yola çıkarak, İskenderiye'nin bu zamana kadar Roma tarzı tiyatronun gelişimi üzerinde şüphe götürmeyen bir etkisi olduğunu düşünmeye başlayabiliriz. Klasik Roma tiyatrolarının tipik özelliği, düz zemin üzerine yapay olarak inşa edilmiş, gelişmiş haliyle beton, kemerli bir yapı olmalarıdır. Temel plan yarım daire şeklindedir; sahne binası oturma yerlerine bağlıdır ve bunların en üst noktasıyla aynı yüksekliktedir. Orange'taki tiyatro bunun tipik bir örneğidir. Seyircilerin bakış açısından bu tür tiyatrolar sahne odaklı, kendi kendine yeten bir dünya yaratıyordu ve açık havada yer alan mabetlere ait bir unsur olarak görülen geniş görüş alanına sahip Yunan tiyatrosundan çok farklıydı.[20]

At nalı biçimindeki açık Yunan tiyatrosundan Romalılarınkine geçiş son derece önemlidir ve genel kanı buna Sicilya ve Campania tiyatrolarının aracı olduğu yönündedir.[21] Sorunun bir bölümü, Roma tiyatrolarının, sürekli iş yapan tiyatroların yasaklandığı uzunca bir gösteri tarihi son-

* Santor: İnsan başlı at biçimindeki mitolojik yaratık. (ç.n.)

rasında birdenbire ortaya çıkmış olmasıdır. En önce açılan, İÖ 55 tarihli Pompeius Tiyatrosu ve bir sonraki de İÖ 12-10 tarihli sözde Marcellus Tiyatrosu'dur. Cumhuriyet döneminin sonlarında Latium ve Campania arasındaki yakın ilişiler göz önünde tutulduğunda, Campania'nın etkisinin görülmüş olması gayet mantıklıdır. Campania'nın İÖ ikinci yüzyılda ve birinci yüzyılın başında Ege'yle kurulan pek çok ilişkinin aracısı olduğu ortadadır. Hem ithal edilen hem de yörede yapılan ama Yunanlılara bağlı olan malzemelere rastlamamız, Yunan kültürüyle olan yakınlığın bir kanıtıdır. Bir de, Yunan komedyasındaki aktörleri model alarak yapılmış pişmiş topraktan heykelcikler ve kalıba dökülerek yapılmış vazolar vardır. Bunlar sadece motiflerin ödünç alınmasını değil, neyi temsil ettiklerini de –yani, Yunan kültürünü de– anlamayı gerektiriyordu.[22] Bir başka güzel ve iyi bilinen örnek de, Pompei'deki sözde "Cicero Villası'ndan gelen, Samoslu Dioskourides imzalı bir çift mozaik *emblemata*'dır. Görünüşe göre, bunlar İÖ ikinci yüzyılın sonlarına denk gelmektedir ve bölgenin İS 79 yılında yok edilmesine kadar çok kıymet verilen parçalar olarak korunmuşlardır. Bunlar, Menandros'un iki oyunundan –*Women at Breakfast* ve *Girl Possessed*– başlıca sahneleri gösterir ve İÖ üçüncü yüzyılın başında Atina'da yaratılan prototipleri taklit eder.[23] Pompei ve Herculaneum'un daha varlıklı sakinlerinin Ege tarzı evleri örnek almaları da, Korinthos, Delos ve İskenderiye gibi bölgelerde Campania çanak çömleklerinin bulunması gibi, bu iki bölge arasındaki güçlü bağların kanıtıdır.

Her ne kadar elimizde Roma'daki eğitimli sınıfların Yunan edebiyat ve gösteri kültürünün unsurlarından ve –belki de kültürel etkilerin en güçlü göstergesi olan– yemeklerinden ciddi şekilde etkilendiklerine dair kanıtlar olsa da, belki de kolonisel ilişkiler ve Yunan dilinin sürekli kullanımı aracılığıyla Yunanistan'la öteden beri var olan bağlar nedeniyle, Campanialılar, Roma'nın Yunan kültürünün değerleriyle ilgili olarak yaşadığı kararsızlıkları (ve bu kültüre karşı doğuştan gelen direnme duygusunu) çok da yaşamamış gibi görünmektedirler.[24] Campania'da yaşayan halklar Güney İtalya ve Sicilya'da yaşayan diğer batılı Yunanlılarla da sürekli bağlantı halindeydi.

L. Polacco yakın dönemde yayınlanan bir makalesinde, Roma tiyatrosunun geçmişi olarak Campania-Samnium bölgesindeki İtalyan tiyatrolarının kısa ama iyi yapılmış bir açıklamasını sunmuştur. Polacco problemin karmaşıklığını vurgularken, Syrakusai'deki tiyatronun modeli olmak gibi önemli bir rol olarak gördüğü durumun peşine düşer.[25] Pek çok diğer

uzman gibi o da –haklı olarak– İtalyan tiyatrolarının gelişimindeki modeller olarak Küçük Asya'daki tiyatroların (belki Pergamon'dakinin dışında) çok fazla üzerinde durmuyor, ama bir dereceye kadar İskenderiye yurdu olan Makedonya ve Epeiros'taki tiyatrolarla aradaki benzerliğin gözle görülebilir olduğundan bahsediyor.

R. J. A. Wilson da, yakın zamanda Sicilya'daki tiyatrolara değinmiş ve Helenistik örneklerle ilgili çok faydalı bir inceleme yapmıştır.[26] Wilson, Sicilya'nın, daha sonra Romalılar tarafından alınan yarım daire şeklindeki parterin doğuşunu gördüğünü –ya da en azından bunun gelişiminde önemli rol oynadığını– iddia eder. Bu konuda zorluk çıkaran unsurlardan biri de kronolojidir. Wilson, İÖ üçüncü yüzyılın üçüncü çeyreğinde yaşamış olan Anti ve Polacco'nun Syrakusai'deki tiyatroyla ilgili verdiği tarihleri kabul eder.[27] Görünüşe göre, bu tarz tiyatronun Batı'da bilinen örneklerinin en eskileri, Monte Iato'da (Sicilya) bulunan, taşraya ait olsa da önemli olan tiyatro ile, tabii ki Basilicata'nın kıyı kesimindeki Metaponto'daki tiyatrodur; bunların her ikisi de İÖ 300 yılından kısa süre önce yapılmıştır.[28] Wilson, Monte Iato'daki tiyatronun daha sonraki bir tarihe ait olduğunu iddia eder ve onu Paphos'takinden sonraya yerleştirir. Metaponto'daki de önemlidir, çünkü düz zemin üzerinde topraktan yapılma bir setin içine inşa edilmiştir.[29] Bu bölgeye daha sonra tekrar değineceğiz.

Bana kalırsa, bu problemlerle ilgili yakın zamandaki en iyi açıklamayı Moretti yapmıştır.[30] Moretti, kanıtları ve başlıca sorunları dikkatlice özetler ve pek çok Sicilya tiyatrosunun belirgin niteliklerini vurgular: hemen hemen yarım daire olan oditoryumlar, partere geçişi sağlamak amacıyla *parodoi*'nin planının içine yerleştirilmesi, ve –daha çok Yunan kültürüne özgü tiyatrolarda görülen– partere verilen önemin azaltılması yoluyla sağlanan sahnenin oturma yerlerine yakınlığı. Moretti, belli üstünlükleri Sicilya düzeni içinde vermeye pek istekli değildir.

Paphos'un da bu resme dahil edilmesi gerekir, zira burası da yarım daire şeklinde bir cavea'sı ve yapay olarak inşa edilmiş oturma yerleri olan tiyatroların en eski örnekleri arasındadır. İskenderiye'yle arasında çok net bağlar vardır. Aynı zamanda, Güney İtalya ve Sicilya'daki tiyatroların da aynı yere yöneldiğine ilişkin ipuçları bulunmaktadır. Başka bir yerde, o bölgeden gelen göçmenlerin yeni İskenderiye'nin kuruluşunda önemli bir unsur olduğundan bahsetmiştim.[31] Şair Theokritos gibi kişilerin etkinlikleriyle ilgili edebi kanıtlarımız var.[32] Ayrıca bunların var olduğuna dair yazıtsal kanıtlar da bulunuyor.[33] İskenderiye ve Syrakusai madeni

paraları arasında da bağlantılar kurulmaktadır.[34] Sonra, dışarıdan getirtilen Tarentum ve muhtemelen Metapontion çanak çömleklerinden de çok sayıda bulunmaktadır. Yanı başında eşit derecede iyi kaynaklar varken bunları ithal etmenin nedeni belli bir ihtiyacı karşılamak ya da belli bir zevke hitap etmek değilse, başka ne olabilir?

SONUÇ

İskenderiye tarzı, aralarında yerli Mısırlılara ek olarak Makedonların ve Batı Yunanlıların da olduğu bir karışımdan ortaya çıkmıştır. İlk Ptolemaiosların topladığı servet ve kamu çalışmaları ile bunlarla ilgili etkinliklere yapılan önemli miktarlardaki harcamalar göz önünde tutulduğunda, bu tarzın nasıl böyle hızla geliştiği anlaşılabilmektedir. İskenderiye ve Paphos'taki tiyatrolar da bu anlatımın bir parçasıydı.

Roma'daki tiyatro mimarisinin neden herhangi başka bir bölgenin mimarisinden değil de Sicilya'nınkinden etkilendiğinin nedeni çok net değildir. Aksine, Mısır'la olan uzun bağlantılarını göstermek daha mümkündür. İskenderiye, Roma'nın kendisiyle karşılaştırma yoluna gittiği önemli bir şehir merkeziydi. Dahası, politik bağlantılarının yanı sıra, burası açıkça İkinci-Üslup duvar boyamacılığının ve Nil mozaiği gibi sanatsal türlerin –ve tabii dekoratif sanatların– kaynağıydı. İskenderiye'nin Helenistik dönem süresince tiyatroya, Atina da dahil antik dünyadaki diğer çoğu merkezden çok daha güçlü bir gelenek olmayı sürdüren canlı bir ilgisi vardı. İskenderiye Tiyatrosu'nun kendine has karakteri hâlâ keşfedilmeyi beklemektedir. Günümüze gelen malzeme kalıntılarından ve özellikle de komedya aktörlerinin maskelerinden ve pişmiş topraktan yapılma heykelciklerinden açıkça anlaşıldığı üzere, muhtemelen Helenistik tiyatronun daha genel olan repertuarını kullandıysa da, kendine ait bir kimliği vardı. Diğer merkezlerden bağımsız bir şekilde kendi heykelcik türlerini geliştirmişti. Ayrıca, zamanın aktörlerinin kostümlerini daha önceki dönemlere ait unsurlarla, özellikle de bedeni saran kapalı giysinin ön tarafına iliştirilen –ve böylece İskenderiye sanatının diğer yönlerini niteleyen grotesk ve cinsel beğenilerini ortaya koyar– takma erkek cinsel organıyla birleştirip bir eşya kategorisi oluşturmuşlardı. Görünüşe göre, pantomim de önemli bir rol oynuyordu. Bu konuların hepsi etraflıca tartışılmayı beklemektedir, ama en azından İskenderiye Tiyatrosu'nun canlı ve aktif

olduğundan ve önemli bir yer olması gerektiğinden emin olabiliriz. Başka bir deyişle, İskenderiye'nin neden Roma tiyatro tasarımının gelişimindeki olası etki kaynağı olduğuna dair iyi *önsel* nedenler bulunmaktadır.

Son olarak, Küçük Asya'nın güneyindeki Aphrodisias Tiyatrosu'nu ele alabiliriz.[35] Sahne binası büyük ihtimalle İÖ 30'larda Augustus'un azat edilmiş erkek kölelerinden biri olan Zoilus tarafından yapılmıştır. Belli bir tarzda ve belli bir maliyetle yapılmış olan bu binanın, yeni metropoldeki merkez hükümeti tarafından desteklenen o döneme ait tiyatro tasarımlarını yansıttığını düşünmek de son derece mantıklıdır. Şimdilerde ortaya çıkan sahne binalarının yeniden oluşturulması sırasında dikkat çeken şeyse, Mısır'a ait bir takım unsur ve motiflerdir. İskenderiye, bu tarihte de tiyatro mimarisinde dikkate alınan bir güçtü.

Notlar

1. Daha fazla bilgi için bkz. *Theatre in Ancient Greek Society*, (Londra: Routledge, 1994). Antik Yunan tiyatrolarıyla ilgili her şeyi kapsayan tek bir eser bulunmamaktadır. Tiyatrolarla ilgili 1972-1986 arasında yazılmış eserler için 1989 tarihli *Lustrum* 31, ve 1987-1995 arasında yazılmış olanlar için de 1995 [1998] tarihli *Lustrum* 37 (7-202) başlıklı bibliyografik incelemelerime bakınız. Ayrıca, Jean-Charles Moretti ve diğerleri tarafından hazırlanan *Revue Archéologique*'te de, antik mimarinin bibliyografik incelemesinde de düzenli olarak verilen çok değerli raporlar bulunmaktadır.
2. Örneğin, Atina'daki Dionysos Tiyatrosu'nda, kabileler gruplar halinde oturuyorlardı. Antik dönem kanıtları için bkz. E. Csapo ve W. J. Slater, *The Context of Ancient Drama* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995), 289-290. Ortak ilgi alanlarına göre son dönemde ayarlanmış gruplarda oturmaya verilen en iyi örnek, Aphrodisias'daki oturma yerlerindeki duvar yazılarıdır. Bkz. Ch. Roueché, *Aphrodisias in Late Antiquity: The Late Roman and Byzantine Inscriptions, (Journal of Roman Studies* Monograph 5, 1989), 223-226, ve *Performers and Partisans at Aphrodisias in the Roman and Late Roman Periods, (Journal of Roman Studies* Monograph 6, 1993).
3. 1995 sezonu dört, 1996 ve 1997 sezonları da altı haftaydı. Ekipte üniversite öğrencileri, üniversite mezunları, uzmanlar ve bir de kendini bu işe adamış gönüllülerden oluşan bir grup vardı. Mimarımız G. Stennett, yardımcısı da A. Rowe idi. Kazı çalışmaları için gereken para, Avustralya Araştırma Konseyi'nin verdiği bir ödenek ve bazı özel yardımlar aracılığıyla sağlanıyordu. Hazırlıklarla ilgili raporlar için bkz. *In the Field. Archaeology at the University of Sydney*, (yay. haz.) C. Petrie ve S. Bolton (Sydney University Archaeological Methods Series, 4, 1997, 35-46) içinde J.R. Green, 'Excavations at the Theatre, Nea Paphos, Cyprus, 1995-1996'; *a.g.y.* 'Excavations at the Theatre, Nea Paphos, 1995-6', *Mediterranean Archaeology*, 9-10, (1996-97), 239-242.
4. Karşılaştırınız, J.W. Hayes, *Paphos III: The Hellenistic and Roman Pottery* (Lefkoşe 1991), 5.

5. Bkz. D. Michaelides, 'Οι ροδιακόι αμφορείς και ενα ταφικο έθιμο της Πάφου', Πρατικα της Β Συναντησης για την Ελληνιστική Κεραμεική içinde (Atina 1990, 187-193). Ayrıca bkz. Z. Sztetyllo, *Nea Paphos IV: Pottery Stamps (1975-1989)* (Varşova 1991).
6. I. Michaelidou-Nicolaou, 'Inscribed Clay Sealings from the Archeion of Paphos', *Actes du VIIe Congres int. d'épigraphie grecque et latine, Constanza, 9-15 septembre 1977* (Bükreş, 1979) 413-416; H. Kyrieleis, 'Η Καυσία στα Πτολεμαικά Σφραγίσματα της Νέας Πάφου', *Kypriake Archaiologia* 2, (1990), 95-103. Yakında serinin tamamı yayınlanacak.
7. Bkz., örneğin, I. Nicolaou ve O. Mørkholm, *Paphos I. A Ptolemaic Coin Hoard* (Lefkoşe 1976).
8. Kral Mezarları'yla ilgili eksiksiz bir yayın henüz yoktur ama bkz., örneğin, *Archaeology in Cyprus: 1960-1985*, (yay. haz.) V. Karageorghis (Lefkoşe 1985, 262-268) içinde S. Hadjisavvas, "Excavations at the 'Tombs of the Kings' – Kato Paphos", ya da rehber kitap *The Tombs of the Kings, A World Heritage Site*, (yay. haz.) M. Hajisavva. Marina el-Alamein için, bkz. raporlar, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts in Kairo*, (yay. haz.) W. Daszewski, 46, (1990, 15-51) ve İskenderiye'deki benzerleri için bir dizi plan ve referans içeren *Aegyptiaca Treverensia*, (yay. haz.) M. Minas ve J. Zeidler, 7 (194, 57-58) içinde *Aspekte spätägyptischerKultur: Festschrift für E. Winter* içinde 'The Origins of Hellenistic Hypogea in Alexandria'. Marina El-Alamein'deki mezarlık için, W.A. Daszewski'nin *Polish Archaeology in the Mediterranean* [III (1992) 29-38, IV (1993) 23-31, V (1994) 21-33, VI (1995) 28-36, VII (1996) 41, VIII (1997) 73-81] içindeki raporlarına bakınız.
9. 1K hendeğinden, çökelti 145.
10. Ptolemaios dönemi bağlamında Korinthos başkentleriyle ilgili faydalı olabilecek bir tartışma için bkz. *Das Ptolemäische Ägypten: Atken d. internat. Symposion, 27-29, September 1976 in Berlin*, (yay. haz.) H. Maehler ve V.M. Strocka, (Mainz, 1978, 137-145) içinde H. von Hesberg, 'Zur Entwicklung der griechischen Architektur im ptolemaïschen Reich'.
11. 3B hendeğinden, çökelti 052.
12. 1R hendeğinden çökelti 210.
13. D. E. Strong, 'Some Observations on Early Roman Corinthian', *HJournal of Roman Studies* 53, (1963), 73-84.
14. Von Hesberg için bkz. yukarıda no 10; *Giornate di studio in onore di Achille Adriani, Roma 26-27 novembre 1984*, (yay. haz.) S. Stucchi ve M. Bonanna Aravantinos (Studi Miscellanei 28, Roma 1991, 47-54) içinde P. Pensabene, 'Elementi di architettura alessandrina'. Pensabene'nin daha ayrıntılı çalışması *Elementi architettonici di Alessandria e di altri siti egiziani*'ye (*Repertorio d'arte dell'Egitto Greco*-Romano, 3, Roma 1993) ulaşamadım.
15. Örneğin, bkz. *Transactions of the American Philosophical Society* içinde R.L. Scranton, 'The Sanctuary of Apollo Hylates', 57 (1967), 5, 72, şekil 66a. Kıbrıs'ta bulunan Salamis'teki bir mezarlıkta yer alan bir anıtmezardan çıkarılan envanter 100'den farkı olmayan bir blok vardır: Henner von Hesberg, *Konsolengeisa des Hellenismus und der frühen Kaiserzeit (RM Ergh.* 24, Mainz, 1980), levha 7, 4. Bkz. özellikle 68-73 ve Kıbrıs için bkz. 76-78. 76'nın 342 numarasında yazar, Paphos şehrinin batı kesimindeki Polonya kazılarında çıkarılan ama yayınlanmayan benzer parçalardan bahsetmektedir.

Daha sonraki bir tarihte verilmiş bir örnek için bkz. R. Stilwell, 'Kurion: The Theater', *Proceedings of the American Philosophical Society*, 105, 1, (1961), 74 no. 15, şekil 36; von Hesberg bunu İÖ 60'ların etkinlikleriyle birleştirmiştir.

16. Alexandria, Graeco-Roman Museum envanter 25659. J. McKenzie, *The Architecture of Petra* (Oxford: Oxford University Press, 1990), 74 no. 9, levha 211d, f, referanslarla birlikte. Kronolojiyle ilgili bir tartışma için bkz. aynı yazar, 69-70. İskenderiye mimari tarzı hakkında kısa bir anlatım için de aynı yazarın *Alexandria and Alexandrianism* içindeki 'Alexandria and the Origins of Baroque Architecture' adlı yazısına bakınız (Malibu: The J. Paul Getty Museum 1996), 109-125.
17. W.A. Daszewski, *Corpus of Mosaics from Egypt*, I (*Aegyptiaca Treverensia*, 3, Mainz: von Zabern 1985) 111-2 no. 5, 13 ve 15a no'lu levhalar.
18. Bkz. no. 16.
19. H. Abou al Atta, 'Elements of Theatrical Architecture in the Alexandrian Hypogea', *Classical Papers*, 2 (Kahire Üniversitesi 1992), 101-115. Yazar, tiyatro mimarisinin, özellikle de simetrik olarak düzenlenen sağır kapı ve pencerelerin, sütunlu ön cephelerin vs. –yani, İkinci Pompei Üslubu'na ait unsurların– İskenderiye'nin yeraltı mezar odaları [hypogea] üzerindeki etkisinin izini sürer. İskenderiye Tiyatrosu'nun gerçek mimari ayrıntılarıyla açık bir bağlantıyı öne sürmek mümkün değildir.
20. Deniz manzarasının ilk tiyatrolar için özellikle önemli olduğu düşüncesiyle bkz. S. Melchinger, *Das Theater der Tragödie* (Münih, 1974), 124.
21. Campania'nın batılı Yunan modellerini yayma ve değiştirme konusundaki ve tiyatro-tapınak komplekslerinin gelişimindeki rolüyle ilgili olarak, K. Mitens, *Aspects of Hellenism in Italy: Towards a Cultural Unity? Acta Hyperborea*, 5 (Kopenhag 1993, 91-106) içindeki 'Theatre Architecture in central Italy: Reception and Resistance' başlıklı yazısında oldukça geleneksel bir görüş ortaya koyar. Tapınağın önüne kurulan tiyatro alanlarıyla Gabi ve Tivoli'deki mabetlerle ilgili bilgi için bkz. F. Coarelli'nin referanslar da içeren başarılı çalışması *I santuari del Lazio in eta republicana* (Roma 1987).
22. Bkz. J.R. Green ve Axel Seeberg'de 2NV ile 3NV altında, *Monuments Illustrating New Comedy. Bulletin of the Institute of Classical Studies*, Ek 50, Londra, 1995 (ek referanslarla birlikte) ve J.R. Green, 'Rolling Drunk. A Comic Slave in Canberra and Some Iconographic Conventions', *Numismatica ed Antichita Classiche. Quaderni Ticinesi* 24, 1995, 189-205.
23. Referans ve notlar için bkz. Green-Seeberg, 3DM 1 ve 3DM 2, no. 22.
24. Yiyeceklerle ilgili olarak, bkz. E. Gowers, *The Loaded Table: Representations of Food in Roman Literature* (Oxford: Clarendon Press, 1993), özellikle 2. Bölüm; daha genel konularla ilgili olarak E. S. Gruen'in yakın zamanda yazdığı iki analiz vardır: *Studies in Greek Culture and Roman Policy* (Cincinnati Classical Studies n.s. 7, (Leiden-New York: Brill, 1990), ve *Culture and National Identity in Republican Rome* (Ithaca, 1992).
25. *Ercolano, 1738-1988. 250 anni di ricerca archeologica. Atti del Convegno internazionale Ravello – Ercolano – Napoli – Pompei, 30 ottobre – 5 novembre 1988*, (yay. haz.) L. Franchi Dell'Orto (Roma, 1993, 147-153) içinde L. Polacco, 'Rapporti tra i teatri greco-italici e i teatri sicelioti'. Aynı konuyla ilgili olarak bkz. *Aparchai: Nuove ricerche e studi sula Manga Grecia e la Sicilia antica in onore di Paolo Enrico Arias*, (yay. haz.) M. L. Gualandi, L. Massei ve S. Settis (Pisa 1982, 431-443) içinde L. Polacco, 'Il teatro greco di Siracusa

modello al teatro romano', NumAntCl 6, 1977, 107-117 ve 'La posizione del teatro di Siracusa nel quadro dell' architettura teatrale greca in Sicilia'.

26. *Architectur and Architectural Sculpture in the Roman Empire*, (yay. haz.) M. Henig, (Oxford University Committee for Archaeology, Monografi 29, 1990, 67-90) içinde 'Roman Architecture in a Grek World: the Example of Sicily'.
27. C. Anti ve L. Polacco, *Il teatro antico di Siracusa* (Pubbl. Ist. Arc. Univ. Padova, Padua, 1976); L. Polacco ve C. Anti, *Il teatro antico di Siracusa* (Rimini, 1981); L. Polacco, *Il teatro antico di Siracusa, pars altera* (Padova, 1990).
28. Monte Iato'daki kazılar, çoğu tiyatro üzerine çalışmalar içeren 25'in üzerinde kampanya tarafından yürütülmüş ve *Antike Kunst* ve *Sicilia Archeologica*'da düzenli olarak hazırlık raporları yayınlanmıştır. Metapontion'daki tiyatro eksiksiz olarak D. Mertens tarafından yayınlanmıştır: 'Metaponto: Il teatro-ekklesiasterion, I', *Bollettino d'Arte*, 67 (16), (1982), 1-57. A. De Siena tarafından kronolojiyle ilgili bulgu ve ayrıntılarla ilgili ikinci bölüm henüz yayınlanmamıştır.
29. Peloponnesos'ta bulunan Mantinea'daki tiyatronun oturma yerleri de yapay olarak inşa edilmiştir: G. Fougeres, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 14, 1890, 248-256; *a.g.y.*, *Mantinée et l'Arcadie orientale* (Paris 1898), 165-174.
30. J.-Ch. Moretti, 'Les débuts de l'architecture théâtrale en Sicile et en Italie meridionale (Ve-IIe s.)', *Topoi* 3, 1993, 72-100 (özellikle bkz. sonuç bölümleri, s. 97).
31. *Trade, Contact and the Movement of Peoples in the Eastern Mediterranean. Studies in Honor of J. Basil Hennessy. Mediterranean Archaeology* Ek 3, (yay. haz.) S. J. Bourke ve J.-P. Descœdres (Sidney, 1995, 271-274, levha 18) içinde 'From Taranto to Alexandria'.
32. Bkz. *Roma e l'Egitto nell' antichità classica. Atti del I Congresso Internazionale Italo-Egiziano* (Roma, 1992, 305-315) içinde O.F. Riad, 'Théocrite entre la Sicile et l'Égypte'.
33. Örneğin, bkz. L. Koenen'in *Images and Ideologies: Self-Definition in the Hellenistic World* içindeki yorumları, (yay. haz.) A. Bulloch, E.S. Gruen, A.A. Long ve A. Stewart (Berkeley: University of California Press, 1993), 25-115; ayrıca *Studies in Hellenistic Civilzation* 3 (Aarhus, 1992) içinde P. Bilde, T. Engberg-Pederson & J. Zahle, *Ethnicity in Hellenistic Egypt* ve *Alexandria and Alexandrianism* (Malibu: The J. Paul Getty Museum, 1996,41-53) içinde D. Delia, "'All Army Boots and Uniforms?': Ethnicity in Ptolemaic Egypt".
34. *La Sicilia tra l'Egitto e Roma: la monetazione siracusana dell'eta di Ierone II: Atti del Seminario di Studi Messina 2-4 dicembre 1993*, (Messina 1994), (yay. haz.) M. Caccamo Caltabianco.
35. Özellikle bkz. *Aphrodisias Papers: Recent Work on Architecture and Sculpture*, (yay. haz.) Ch. Roueché ve K.T. Erim (*Journal of Roman Archaeology* Ek 1., Ann Arbor, 1990) içinde K.T. Erim, 'Recent Work at Aphrodisias 1986-1988', 9-36 (özellikle 30-32) ve *Aphrodisias Papers 2. The Theater*, (yay. haz.) R. R .R. Smith ve K.T. Erim (*Journal of Roman Archaeology* Ek 2, 1991) içinde Erim, Reynolds, de Chaisemartin ve Theodorescu'nun makaleleri; N. De Chaisemartin ve D. Theodorescu, 'La drons scaenae du théâtre d'Aphrodisias: aperçu sur les recherches en cours', *Revue Archéologique* (1992), 181-187; ve *Aphrodisias Papers*, 3, (yay. haz.) Ch. Roueché ve R. R. R. Smith (*Journal of Roman Archaeology* Ek 20, 1996, 127-148) içinde D. Theodorescu, 'La *frons scaenae* du théâtre: innovations et particularités à l'époque de Zoïlos'.

7
Romalı Doğu'da Âlimler ve Öğrenciler

Samuel N. C. Lieu

GİRİŞ

İskenderiye'deki Büyük Kütüphane'nin sebepsiz yere yok olması, Yunan edebiyatı ve bilimsel yazıların incelenmesi, yayılması ve korunması üzerinde, muhtemelen nükleer aletlerin patlamasının Sydney ve Canberra üzerinde yaratacağı etkinin ayınısını yaratmış olmalı – ki böyle bir patlama bir anda hem Sydney, Macquarie ve Avustralya Ulusal üniversitelerini, hem de Avustralya Milli Kütüphanesi'yle New South Wales Eyalet Kütüphanesi'ni silip süpürürdü. İskenderiye'deki iç savaş, şehrin ünlü kütüphanesinin yok olmasına sebep olmakla kalmamış, Roma'nın iz bırakan Ptolemaios ve Selevkos krallıkları üzerindeki hâkimiyetini genişletme sürecinin de sonunun geldiğini göstermişti. Yunan dünyasında gerçekleşen ve 5. ve 4. yüzyıl Atina'sının ortak kültürünün paylaşılmasına dayanan bu birleşme, İskenderiye'nin artık bir dünya imparatorluğu içinde yer alan birkaç büyük kültür merkezinden biri olacağı anlamına geliyordu. Avustralya örneğiyle çizdiğimiz paralelliğe gelirsek: Sydney ve Canberra'daki başlıca akademik kütüphanelerin varsayımsal yok oluşu, tabii ki bu kütüphanelerin ün sahibi olduğu tarih, klasikler ve Doğu'yla ilgili konular üzerindeki araştırmalar üzerinde yıkıcı bir etkiye sahip olurdu. Elbette, İngiliz Uluslar Toplulu-

ğu'ndaki diğer şehirlerde yıkımdan kurtulmayı başaran büyük öğrenim merkezleri olduğu sürece, Avustralya'daki akademik disiplinler var olmaya devam edecektir. Ne var ki, bu 'taşra' kütüphanelerinin güçleri birleşse bile, muhtemelen bu, Sydney ve Canberra'da ortadan kalkan külliyatın kapsamı ve derinliğiyle eşdeğer olamazdı.

Aynı şekilde, Helenistik dünyada da İskenderiye dışında öğrenme ve kitap toplama merkezleri vardı. Örneğin, Pergamene el yazmasının adını aldığı yer olan Pergamon şehri, Helenistik dönem boyunca kitap üretimi için önemli bir merkez olmuştu ve yaklaşık 200.000 ciltlik bir kütüphaneye sahipti – bu rakam İskenderiye'nin standartları karşısında mütevazı kalsa da, kütüphane Romalı işgalcileri tarafından yok edilemiyordu. Atina, özellikle felsefe ve retorik alanında, eşdeğer kütüphaneleriyle daha ileri düzeyde öğrenimin başlıca merkezi olmayı sürdürdü. Cicero ve onun hem dostu hem de mektup arkadaşı olan Atticus gibi geleceğin ünlü Romalı edebiyatçıları buradaki akademi ve okullara akın ediyorlardı. Rodos Adası politikacı olmak isteyen ve Latince konuşanların azınlıkta olduğu bir dünya imparatorluğunda politik açıdan gelişebilmek için *cursus honorum*'larına* biraz Yunan kültürü katmaya ihtiyaç duyanların gittiği ünlü bir görgü okuluna sahipti ve bununla övünüyordu. Bu okulun mezunlarından biri de, hiç şüphesiz aldığı Yunanca eğitimin, bu dilin konuşulduğu doğuda gerçekleştireceği şehvet dolu eylemlerde kendisine yardımı olan Marcus Antonius idi.[1]

İskenderiye, Ptolemaioslar arasında çıkan iç savaştan sonra da felsefi çalışmaların ve bilimsel öğretimin merkezi olmayı sürdürdü. Hıristiyan filozof Clemens'in İskenderiye Soru-Cevap Okulu'nun başında olan Pantainos'un etkisi altına girmesi İskenderiye'de olmuştu. Ünlü İskenderiyeli Yahudi yazar Philon, Yunan edebiyatına –özellikle de epik ve dramatik şairlere– olan yakınlığına bakılırsa, Yunan retorik okullarının bir ürünüydü. Antiokheia (Orontes üzerinde) Suriye'nin Roma eyaletinde metropol olarak konumunu tekrar kazanınca, burası da Helenik öğrenimin başlıca merkezlerinden olma rolünü tekrar üstlenecekti – bu, İÖ 165 yılında Selevkos Krallığı'nın doğudaki başkenti Seleukeia'nın (Dicle üzerinde) Partlar tarafından ele geçirilmesinden sonra Selevkosların kontrolü altında biraz ayrı tutularak oynanan bir roldü. Bununla beraber, bu merkezler-

* Hem Roma Cumhuriyeti'nde hem de imparatorluğun ilk döneminde, kamu görevleri –askeri ve siyasi– arasında oluşturulmuş hiyerarşik düzenlemenin adı. Romalı bir politikacının kariyerindeki görevler dizisi. (y.n.)

deki kütüphaneler, İskenderiye'deki Büyük Kütüphane'nin 700.000 ve daha küçük olanın da 42.800 ciltlik koleksiyonlarını oluşturan âlim ve bilim adamları tarafından kurulmamıştı.

Atina kültürünü putlaştıran Roma İmparatorluğu'nun baskın olarak Yunanca konuşulan eyaletlerindeki eğitimli sınıflar için, yüksek öğrenim, dönemin Yunan edebiyatında Perikles'ten Demosthenes ve İsokrates'e kadar uzanan (ve yaşları 17 ile 20 arasında değişen) genç adamların ciddi çalışmalarını incelemeyi zorunlu kılıyordu. Bunun için kitaplara ihtiyaçları oluyordu. İmparatorlukta, kentsel rekabet şehir retorikçisinin hitabet şampiyonu olarak yükselmesini sağlamış ve Roma devlet hizmetinde kısa yoldan yükselmek için de retorik eğitiminin gerekli olduğu düşünülmüştü. Pek çok hırslı genç adam Atina ya da Antiokheia'da üniversite öğrenimi görmek için gereken parayı ödeyebilmek uğruna her şeylerini verebilirlerdi. İmparatorluk döneminde yüksek öğrenim, özellikle de retorik eğitimi konusunda Atina'daki retorik okullarından mezun olmuş birkaç ünlü kişinin eserlerini bildiğimiz için çok şanslıyız. Bunlardan ilki, Atina'da eğitim gören ama daha sonra Roma'ya yerleşen Philostratos'un (170-205 civarları) *Lives of Sophists (vitae sophistratum)* adlı çalışmasıdır. Bu, dördüncü yüzyılda Sardesli Eunapios tarafından aynı şekilde adlandırılan bir eserin edebi modeli olmuştur. Hepsinin ötesinde, Antiokheialı Libanios'a ait çok sayıda söylev ve özel mektup vardır ve bunlar hem Atina ve Constantinopolis'teki yüksek öğretime, hem de 374'ten 393 yılı civarındaki ölümüne kadar Retorik Kürsüsü Başkanlığı yaptığı memleketi Antiokheia'ya ışık tutmuştur.

ELEMAN ALIMI

Eunapios, İS 345 yılı civarında Küçük Asya'da bulunan Sardes'te doğdu. 362 yılında, Atina'da öğrenim görme niyetinde olan bazı akraba ve arkadaşlarıyla birlikte Peiraeus'a geldi.[2] Onu acınacak hale sokan şiddetli bir ateşli hastalığın etkisi altındaydı. Onu, rıhtımlarda her biri kendi özel okulu için bekleyen çılgın ve hevesli kişiler olduğu konusunda uyarmışlardı. Bunun sebebi, Atina'daki yüksek öğrenim kurumlarının, özellikle de retorik okullarının sayısının imparatorluğun desteği ve ücretli öğrenci bulunabilmesi sayesinde büyük ölçüde artmış olmasıydı. Ne var ki, müsait olan yer sayısı her zaman talebi karşılamıyordu ve profesörler arasında çıkabilecek daimi bir savaş durumunu önlemek için, potansiyel talebi coğrafi

bir temelde bölmek yönünde bir uzlaşmaya varıldı. Ancak, öğretmenlerin kendilerine ayrılan eyaletlerden yeterli sayıda öğrenci alamamaları çok sık rastlanan bir durumdu ve öğrenciler yeni gelenleri ustalarına yönlendirmek için bazen son derece açık bir biçimde fiziksel güç uyguluyorlardı.

Eunapios ve arkadaşları gece yarısı rıhtıma yanaştılar. Saatin geç olması onların bazı profesörlerin temsilcileri tarafından saldırıya uğramalarını önledi. Ne var ki, geminin kaptanı Prohaeresios'un müttefikiydi ve bu öğrenciler için hiç de iyi olmamıştı. Saat çok geç olmasına rağmen onları doğruca Prohaeresios'un Atina'daki evine götürdü. Yürüyemeyecek kadar zayıf düşmüş olan zavallı Eunapios'a akraba ve arkadaşları sırayla yardım ediyorlardı. Prohaeresios evine getirilen kalabalığın büyüklüğü karşısında hayrete düşmüştü. "Öyle kalabalıktı ki," diyor Eunapios, "yalnızca bir ya da iki öğrenci kapabilmek için kıyasıya mücadele edilen bir dönemde, bu yeni gelenler sofistlerin tüm okullarına yetecek gibi görünüyordu. Bu gençlerden bazıları fiziksel güçleriyle sivrilirken, bazılarının cüzdanları şişkindi; geri kalanlarsa ortalama özelliklere sahipti. Acınacak halde olan benimse sahip olduğum yegâne şey eski yazarların eserlerinin çoğunu ezbere biliyor olmamdı."[3] Evde büyük bir sevinç yaşandı ve Prohaeresios gecenin o saatinde akrabalarını çağırtıp yeni gelenleri evlerine almalarını sağladı. Zaten onlar da muhtemelen bu kadar çok sayıda kiracı buldukları için çok mutlulardı.

Eunapios'tan 20 yıl kadar önce (336-340) Atina'da eğitim görmüş olan Libanios, üniversite kariyerine çok daha talihsiz bir başlangıç yapmıştı. Sofistlerin öğrenci kapma yarışının doruğa çıktığı bir zamandı ve profesörlerin öğrencileri kendi okullarına çekmek için cömert yemek tekliflerinde bulunduğu söylentisi dolaşıyordu. Bir sofiste yöneltilebilecek en ciddi mesleki suçlamalardan biri, kurumlar arasında yapılan kanuna aykırı öğrenci satışlarına suç ortaklığı etmekti. Antiokheia'nın yerlisi olan Libanios, çok iyi bir üne sahip olan Epiphanios'un öğrencisi olmayı bekliyordu. Geceyi Geraestus'ta –bir başka Atina limanı– geçirdikten sonra gündüz vakti Atina'ya vardı ve anında Diophantos'un okulunun ateşli taraftarlarının saldırısına uğradı. Onu fıçı büyüklüğündeki bir hücreye kapattılar ve Diophantos'un öğrencisi olacağına yemin edene kadar da oradan çıkmasına izin vermediler.[4]

Libanios'un Atina'ya geldiğinde yaşadığı talihsiz deneyim, bir öğrencinin çalışmalarına başlamadan önce fanatiklerin elinde çekeceklerine yalnızca bir örnekti. Öğrenciler o zaman, aynı bugün olduğu gibi, üniversite

yaşantısına sadece gençliğe özgü bir şevk ve öğrenme arzusu değil, aşırı bir enerji de getiriyorlardı. Dinden dönen Iulianus'la aynı dönem mezunu olan ve daha sonra önde gelen bir ilahiyatçı ve piskopos olan Nazianzoslu Gregorios'un anlattığına bakılırsa, yeni bir öğrenci okula tam anlamıyla kabul edilmeden önce kendinden üst sınıflar tarafından düzenlenen bir dizi kabul töreninden geçmek zorundaydı. Öğrenci ilk olarak kendisini tutsak edenlerden –çoğunlukla münazara konusunda yetenekli olan– birinin evine götürülürdü. Burada, hızlı felsefi düşünce alışverişleri yapma yoluyla oyuna dahil olmayı uman herkes onunla alay ederdi. Bunun amacı, yeni öğrencinin kibrini kırmak ve okulun otoritesini çabucak kabul etmesini sağlamaktı.[5] 415 yılında Atina'yı ziyaret eden Thebaili tarihçi Olympiodoros'un dediğine göre, öğrenci olduklarını gösteren sofist pelerinlerini giymelerine izin verilmeden önce,

> büyük küçük tüm yeni adaylar hamama götürülüyordu. Yaşı tutup da filozof pelerini için hazır olanlar başlarındaki bilginler tarafından ön tarafa itiliyorlardı. Sonra, bazıları önlerine geçip yollarını kapatırken, diğerleri de onları hamama doğru itiyordu; önünü kesenler "Dur! Dur, banyo yapma!" diye bağırırken, aksi yönde itmeye çalışanlarsa, çaylakların başındaki bilginleri onurlandırmak için bu mücadeleden galip çıkmaya kararlı olurdu. Bir ayin havasında uzunca bir süre devam eden bu mücadeleden sonra, hamama yönlendirilip yıkanmış olanlar üstlerini giyinip filozof pelerini takmaya hak kazanırlardı. Daha sonra, *Acromitai* adı verilen okul başkanlarına belli bir miktar para ödemeyi kabul etmiş halde, yüksek mevkiden saygın kişilerden oluşan bir grup eşliğinde, sırtlarında pelerinleriyle hamamdan ayrılırlardı.[6]

PROFESÖRLERİN STATÜSÜ

Bir öğrenci bir okula kabul edilince başkanın otoritesi altına girerdi; başkan da onu, oyun sahalarından ve içki içilen yerlerden vazgeçip ciddi çalışmalar yapmaya başlaması konusunda uyarırdı.[7] Atina gibi öğrencilerin çoğunun taşradan geldiği ve ebeveynlerinin gözetiminden uzakta oldukları bir üniversite şehrinde, rekabet halindeki öğrenci çeteleri arasında –hiç şüphesiz, içki alemleri nedeniyle– çıkan kavgalara sık rastlanıyordu. Eunapios'un dediğine göre,

> sanki şehir geçirdiği o eski savaşlardan sonra duvarlarının içinde geçimsizlik tehlikesini büyütüyor, sofistlerden bir tanesi bile şehre inip halka söylev vermeyi göze alamayıp söyleyeceklerini özel ders verdikleri tiyatrolara saklıyorlar ve buralarda öğrencilerine söylev veriyorlardı.[8]

Öğrenciler profesöre genellikle korkuyla karışık bir saygı duyarlardı. Libanios *chriae*'sinden (yani esprili ve zekice sözlerinden oluşan toplamalardan) birinde ondan hoş bir giriş yaparak bahseder: "İsokrates'e göre eğitimin kökü acı, ama meyvesi tatlıdır."

> Gerçekten, bir düşünün. Öğretmen, tıpkı bir yargıç gibi görkemli sandalyesine kurulmuştur. Son derece korkutucu görünmektedir, kaşları öfkeyle çatılmıştır ve hiç de sakinleşecek bir hali yoktur. Öğrenci, yazıp ezberlediği sanatsal gösterisini sunmak için korku içinde titreyerek öne çıkmak zorundadır. Eğer başarısız olursa, gelecekte onu öfke krizleri, hakaretler, dayaklar ve tehditler beklemektedir. Eğer her şey mükemmel bir şekilde yolunda gitmiş gibi görünür ve eleştiriye maruz kalmazsa, bundan elde edilen tek kazanç kötü muamele görmemek ve bir dahaki sefer bundan daha kötü bir şey hazırlamama yönünde talimat almak olur. Üstelik, görevini her kim başarıyla tamamladıysa, başı belada demektir: Konuşmasını hatasız yapan bir öğrenci, artık daha ağır bir yükü omuzlamayı kabul etmek zorundadır, çünkü kısa sürede daha zor uygulamalara geçebilecek gibi görünmektedir.[9]

Okullardaki temel öğretimin büyük bir kısmı, kendi kurumlarımızdan da çok iyi bildiğimiz bir tür akademisyen olan pedagoglardan –özel eğitmenlerden– oluşuyordu:

> Geri kalanlar için de durum aynı, öğretmene kalmış. Pedagoglara gelince: Herakles'e göre, bir pedagog köle gözcüsünden bile beterdir, sürekli başınızdadır, neredeyse size yapışık gibidir, hiç durmadan itip kakar ve azarlar, tembellik ederseniz döverek cezalandırır, iyi yaptığınız şeyler için övgü beklemeksizin işinizi yapmanızı emreder, önemsiz şeyler yüzünden çok büyük cezalar verir, silahlarını kuşanmış halde, sağ elindeki sopayı sallayarak devamlı peşinizdedir.[10]

Profesörler normalde öğle yemeği vaktine kadar ders verirlerdi ve sonrasında devreye pedagoglar girerdi.[11] Libanios, paralı okuyan öğrencilere

duyulan ihtiyacın çok fazla olduğundan ve bu yüzden öğle tatilinde bile çalışmak zorunda kaldığından yakınıyordu.[12] Pedagog, disiplinli ve sert bir amir rolünde olduğu için sık sık öğrencilerin protestolarına maruz kalırdı:

> Yere bir battaniye serilir ve battaniyenin büyüklüğüne göre değişen sayıda öğrenci yanlarından tutar. Sonra ortasına bu iğrenç öfkeye kurban olarak seçilen bir kişi yerleştirilir ve kahkahalarla karışık çığlıklar arasında mümkün olduğunca yükseğe fırlatılır. Etraftaki seyirciler de bunu eğlenceli bulur ve talihsiz adamın başının dönmesi, yukarı-aşağı gittiğinde attığı çığlıklar gibi, kahkahalarını daha da arttırır. Zavallı adam bazen, yükseğe kaldırılan battaniyenin üzerine, bazense battaniyeyi tutturamayıp yere düşer. Sonra da yara bere içinde oradan uzaklaşır; yani bu öfke tehlikeli de olabilmektedir. İşin en kötü kısmıysa, insanların buna kahkahalarla gülmesidir.[13]

Bununla birlikte, ücretli yüksek öğrenim söz konusu olduğunda, ailelerin de olaya dahil olması gibi bir avantaj vardı. Bir taraftan aileler hem oğullarına hem de öğretmenlere görevlerini iyi yapmaları için baskı uygularken, bazen de çalışkan ve azimli ebeveynler, Libanios'un bir keresinde Anaxentius adında dik kafalı bir öğrencisine hatırlattığı gibi, öğretmen rolüne soyunurlardı:

> Bir keresinde adamın biri, oğullarını bana emanet ettikten sonra eve dönmek istemeyip derse katıldı, geçip sınıfa oturdu ve ben de etrafta pedagog falan göremedim. Bir gün ona, "Pedagogunuz kim ve nerede?" diye sordum. "Herhalde oğullarınızı gözetimsiz bırakmayacaksınız." O da cevap olarak, oğullarının pedagogunun kendisi olduğunu söyledi. Çoktan yaşlanmaya başlamış olduğu halde bunu yapmaya devam ediyordu. Sanırım bu uğraş yüzünden iç ticaretle ilgili işlerini ihmal etmişti ve başıboş kalan köleleri yanlış davranışlarda bulunuyorlardı. Ancak kendisine bu durumdan bahsedildiğinde, "Bunu, durumu herkesten daha iyi bilen birine anlatmaya çalışıyorsunuz, ama bana göre işimde gördüğüm zarar burada kazandıklarımın yanında hiçbir şey," diyordu. Ayrıca şunu da unutma ki, baban senin yanında ve seninle ilgilenebilmek için kendisini senin kontrolüne bırakıyor; hatta bence bir baba oğluna çalışmaları sırasında bir köle gibi hizmet edebil-

> meyi ister. Baban evden uzakta olduğu takdirde yaşayacağı sorunlar kesinlikle senin şu anda boğuştuklarından daha az olmayacaktı. Belki de, insanlara gönderilen disiplinlere karşı senin gösterdiğin gayret karşısında, babana yardım edip onu destekleyecek tanrılar bile olacaktır, hiç değilse güzel konuşma tanrıları. Büyük olasılıkla insanlar kendilerine, davranışın için seni kimin ayıplamamakla kalmayıp başkalarının da bunu yapmasına izin vermeyeceğini gösterecekler: Sofist, başkanlık sandalyesini bu şekilde değil, öğrencilere başka yerlerde daha iyi kaynaklar bulamayacaklarını göstererek korumalıdır. Güzel konuşma mücadelesinde, öğrenci, sınıfı terk ederse babasının başına kötü güçlerin üşüşeceği korkusuyla değil, zafer duygusu tarafından alıkonulmalıdır. Ayrıca, eğer bu tür yöntemleri tercih eden bir valinin yerini, bunları durduracak daha adil biri alsaydı, bugün bizi tehdit eden kötü güçler bile sona erer, hatta belki onun arkadaşı olurdu.[14]

İmparatorluğun ilk zamanlarında, özellikle de başta Hadrianus gibi Yunan hayranı bir imparator varken, Yunan Doğu'daki yüksek öğrenim kurumları çok büyük prestij sahibiydi ve profesörler dönemin önde gelen politikacılarıyla birlikte zaman geçiriyorlardı. İkinci yüzyılın, hayatını dolu dolu yaşayan akademisyenlerinden biri de Smyrnalı Polemo'ydu.[15] Hadrianus'un himayesini Küçük Asya'nın resmi başkenti Ephesos'tan Smyrna'ya (İzmir) kaydırmaya ikna olması onun aracılığıyla gerçekleşmişti ve bu şehre on milyon drahmi kadar para harcamıştı. Bu beklenmedik para sayesinde şehir meclisi, hem bugün İtalyan arkeologların kusursuz kazısıyla ortaya çıkmış olan ünlü tahıl pazarını, hem de denizden görülebilen bir spor salonuyla bir tapınak yaptırabilmişti. Daha sonra, halk Polemo'nun inanılmaz miktarlardaki paranın bir kısmını kendi abartılı yaşam tarzı için harcadığından şikâyet ettiğinde, Hadrianus, Polemo'nun paranın nereye harcandığıyla ilgili kendisine yaptığı açıklamayı tatmin edici bulduğunu söyledi.

Polemo devlet hazinesini harcarken savurganlık etmiş olabilir, ama onun imparatorluk yetkilileri arasındaki kişisel statüsü öyle iyiydi ki, yurttaşlarından pek çoğuna davalarda, özellikle de Küçük Asya'nın resmi başkenti Ephesos'ta ya da Roma'da görülecek belli davalarda yardımcı olabiliyordu. Daha da tartışmalı olan, zina suçlularının, katillerin ve kutsal değerlere saygısızlık etmiş olanların şehirden atılması için verdiği savaşımdır. Ona göre suçluların kılıçlı bir yargıca ihtiyacı vardı. Bugünün jet

sosyete mensubu öğretim üyelerinin aksine, Polemo yüksüz seyahat etmezdi; ona, yük hayvanları, köleler ve farklı cinslerde av köpeklerinden oluşan maiyeti eşlik ederdi. Jaguar ya da Daimler'in o zamanki Roma'da karşılığı olan, Phrygia ya da Galya tasarımı ve üretimi, gümüş çerçeveli at başlıklı iki tekerlekli savaş arabalarına binerdi. Tüm bu gösterişin yerli Smyrna'nın imajı için iyi olduğunu savunuyordu. Hadrianus'un vârisi Traianus'dan, kendi soyundan olanlara verdiği bir hak olan karada ve denizde ücretsiz olarak yolculuk etme hakkını aldı. Roma'dayken masrafları için 250.000 drahmi istedi ve bu parayı, iki taraf da önceden böyle bir rakam için anlaşmamış olmasına rağmen, imparatordan aldı.

Polemo'nun imparatorluk ailesi içinde edindiği olağanüstü konumun en iyi örneklerinden biri, kraliyet protokolünü açık bir şekilde hiçe saydığı halde hiç ceza almamış olmasıdır. Asya valisi (133-36) Antoninus Pius 138 yılında Hadrianus tarafından vâris olarak seçilmeden önce, bir keresinde, şehirdeki en iyi yer olduğu için Polemo'nun evinde kiracı olarak kaldı. Ama bunu o sırada tesadüfen şehir dışında olan Polemo'ya haber vermeden yaptı. Polemo geri döndüğünde, onu kendi evinden dışarı atan genel valinin küstahlık gösterisi karşısında çok öfkelendi. Vakit gecenin bir yarısı olduğu halde Antoninus'un başka bir yere geçmesi konusunda ısrar ediyordu. Hadrianus bu durumu öğrendiğinde hiçbir şey yapmadı, zira Polemo'yu seçilen vârisine saygısızlık etmekle suçlamak için atılacak her adım, onun önceden bu sofiste karşı olan müsamahasının ortaya çıkmasına sebep olurdu. Görünüşü kurtarmak için, Polemo'yu son vasiyetinin baş danışmanı tayin etti ve böylece sofisti eleştiren herkesi susturmuş oldu. Antoninus Pius, gece yarısında yatağından atılmış olmasına rağmen daha sonra imparator olduğunda sofisti Roma'da nezaketle karşıladı. Polemo'ya en iyi odanın verilmesi için emir verdi. Bir keresinde, Polemo'nun başkanlık ettiği Asya Olimpiyat Oyunları'nda bir tragedya oyuncusu sahnede Polemo'yu dava edeceğini çünkü onun kendisini oyunun başında tiyatrodan kovduğunu açıkladığı zaman, imparator bu olayın saat kaçta olduğunu sordu ve oyuncu öğle vakti olduğu cevabını verince de imparator şu esprili yorumu yaptı: "İyi ama beni evinden kovduğunda gece yarısıydı ve ben yine de onu dava etmedim."

267 yılında Atina, Heruli adında bir Alman kabilesi tarafından ele geçirilip yağmalandı. Arkeolojik deliller bu saldırının etkilerini kesin ve net bir şekilde ortaya koymaktadır. Yağmalama sırasında hem kamu binalarının hem de özel binaların büyük ölçüde yanmasını ve hasar görmesi-

ni, 280'li yıllara kadar, Akropolis'in kuzeyindeki küçük bir bölgeyi çevreleyen yeni bir iç savunma hattının inşasında (sözde 'Valerianus' duvarı), kalan binalardaki malzemelerin kullanımı izledi ve Agora ıssız ve korunmasız kaldı. O zamana ait madeni paralar duvarın Probus'un hükümdarlığı sırasında (276-82) inşa halinde olduğunu gösteriyor.[16] Yerel halk eğer başarı elde etme olasılığı olmayan bir lider olan Herennius Dexippus'u –daha sonra Eunapios tarafından devam ettirilen ama günümüze sadece kısmen ulaşan önemli bir tarihi çalışmanın yazarı olan retorik profesörü– (200?-276? civarı) desteklemiş olsaydı, yıkım şüphesiz daha büyük olurdu. Dexippus çağdaşları ve daha sonraki dönem yazarları tarafından çok kapsamlı bir eğitimin içinden gelen bir adamdı. Ailesindekiler –Atina'nın önde gelenleri– birbirini izleyen kuşaklar boyunca Roma vatandaşlığına sahip olsalar da, Atina'da senatör olmayı ve Roma'dan çok burada görev yapmayı tercih etmişlerdi. Doğduğu şehir Heruliler tarafından ele geçirilince, birkaç cesur ve atılgan Atinalıyı etrafında toplayan Dexippus yakındaki tepelerde pozisyon aldı. Şehir barbarların elinde, Dexippus ve adamları da şehirden kopuk haldeydi, ne var ki, Dexippus Peiraeus'a beklenmedik bir saldırıda bulunup düşmandan intikamını aldı. İmparatorluk güçlerinin desteği olmadan gerçekleştirilen bu yerel karşı koyuşun hikâyesi, liderinin (artık parçalar halinde olan) tarihsel çalışmasında anlatılmaktadır:

> (...) Ve savaşların kaderini rakamlar değil cesaret belirler. Öyle, çok muhteşem bir gücümüz yok. Topu topu iki bin kişiyiz ve kendimize üs olarak bu ıssız noktayı seçtik, böylece küçük gruplar halinde saldırabiliyor ve onu pusuya düşürebiliyoruz. Avantajı ele geçirir geçirmez güçlerimiz çoğalacak ve düşmana hiç de küçümsenmeyecek bir korku salacağız. Bize karşı gelirlerse onlara direneceğiz – bu engebeli ağaçlık yerde savunmamız son derece güçlü. Eğer bize farklı yönlerden saldırırlarsa, görünmeyen ve daha önce karşılaştıklarından farklı savaşan adamlar tarafından püskürtülecekler; saflarını kaybedecek, oklarını nereye atacaklarını bilemeyecek, hedefi ıskalayacak ve bizim saldırılarımıza maruz kalmaya devam edecekler. Bizler, ağaçlar tarafından korunduğumuz için avantajlı pozisyonlardan isabetli atışlar yapmaya devam edeceğiz ve kendimizi, en az riskle, yaptığımız işe vereceğiz. Kurallara uygun savaşa gelince, tabii eğer şartsa, unutmayın ki en büyük tehlikeler en büyük yiğitlikleri ortaya çıkarır ve dayanma

> gücü umudun sınırları zorlandığında daha kolay gelir. Adamlar koşullar tarafından zorlanıp intikam alma umuduyla sevdikleri şeyler uğruna savaştığında, çoğunlukla beklenmedik şeyler olmuştur. Hırs duymak için bundan daha büyük bir nedenimiz olamazdı, çünkü şu anda ailelerimiz ve şehrimiz düşmanın elinde. Kendi istekleri dışında düşmanın yanında savaşmaya zorlananlar da, yaklaştığımızı fark ettiklerinde özgürlüklerini kazanma umuduyla bize katılacaklardır. (...)
>
> Şans da bizden yana olacaktır. Çünkü biz haklı bir amaç uğruna savaşıyoruz, bize yok yere haksızlık edenlere direniyoruz, ve tanrısal irade insanların işlerine işte böyle karışıyor, büyük bir şevkle talihsizlikleri tekrar anımsatıp acı çekenleri yeniden canlandırıyor. Şehrimizin şan ve şerefini yaymak, Yunanlılara cesaretimizi ve özgürlüğümüze olan düşkünlüğümüzü göstermek ve felaket halinde bile Atinalıların kararlılığından hiçbir şey kaybetmediğini eylemlerimizle göstererek, herkesin içinde şimdi ve gelecekte hiç kaybolmayacak bir üne sahip olmak soylu bir yazgı. Savaştaki parolamız çocuklarımız ve tüm sevdiklerimiz olsun ve bunları korumak için, bizi gözetip yardım etmeleri için, tanrılara seslenerek savaşa gidelim.[17]

Aynı yıl içinde Gallienus'un Epeiros yakınlarındaki Nestus'ta zafer elde etmesi Heruli kabile reisi Naulobatus'la bir antlaşma yapılmasına yol açtı. Böylece, Naulobatus Roma İmparatorluğu'na hizmet etmeyi kabul ediyor ve Roma konsülü olma şerefine erişen ilk barbar oluyordu. Barış sağlandığında, Atina yüksek öğrenim alanındaki liderlik rolünü hemen yeniden ele geçirdi. İmparatorluk devrinin sonlarında yönetim geliştikçe, retorik eğitimi almış mezunlara olan ihtiyaç da aynı şekilde arttı. Ne var ki, kurum sayısında meydana gelen artış profesörün statüsünün imparatorluk ve eyalet otoritelerinin gözünde ciddi şekilde düşmesine yol açtı. Aklı, kendisi ve pedagogları için makul bir yaşam standardını tutturabilmek için yeterince ücretli öğrencisi olup olmadığı konusuyla meşgul olan profesörün valilerle yönetici memurları memnun edecek zamanı olmuyordu. Libanios, 'On the Slavery of the Teacher' (*Öğretmenin Köleliği Üzerine*) başlıklı söylevinde, öğrenci alma yarışının yarattığı baskıdan şöyle bahseder:

> O (yani öğretmen), yalnızca girdiği ders sayısı kadar yöneticinin değil, aynı zamanda çok sayıda pedagogun, ebeveynin, evet, çok sayıda anne,

büyükanne ve büyükbabanın da kölesidir. Mesleği sayesinde, eğer kalın kafalı birini mağlup edemezse, eğer öğrenciyi, taştan yapılmış bile olsa tanrıların oğluymuş gibi gösteremezse, bir sürü suçlamayla karşı karşıya kalır; gözlerini yere indirmek zorundadır, mazereti olmadığı için değil, karşısındaki kavgacı insanı sessizliğiyle yatıştırmak istediği için.

Küçük başkentlerin girişlerindeki muhafızlarla hancıların da kölesidir; kapı muhafızlarına şehre giren yabancılara kendileri hakkında kötü şeyler söylemelerini istemedikleri, hancılara da müşterilerinin önünde kendilerini övmelerini istedikleri için kul köle olurlar. Her iki grup insan da, ve hatta daha alçakgönüllü olan başkaları bile, bir sofistin sınıfını mahvedebilir.

Evet, ayrıca başka yerden gelenlerle, buradan gidenleri de pohpohlayıp güzel sözlerle kandırır; gelenlerin burada savaş açıp sınıfını mahvetmemesi, gidenlerin de her uğradıkları yere okulla ilgili can sıkıntı söylentiler yaymaması için.

Ama *curia* da (yani şehir meclisi) çok önemli metreslerden biridir. Bu metres, sadece birkaç satırla onu seçebilir ya da yerden yere vurabilir, yazgısını kendi istediği gibi değiştirebilir, isterse kovabilir, karşısına bir sürü rakip çıkarabilir ve başına küçük ama can sıkıcı daha pek çok bela açabilir. Sanırım, eğer kaçmak istiyorsa kölelik görevini yerine getirmeye devam etmelidir. Zamanını sulh yargıçlarının kapıcılarına dalkavukluk ederek geçirecektir: Bırakın onu kovsunlar, buna katlanabilir; bırakın onu içeri alsınlar, nasıl da minnettar! Ve eğer kapının önündekine böyle davranıyorsa, acaba yüce yargıcın karşısında ne yapacak?[18]

KİTAPLAR VE YÜKSEK ÖĞRENİM

Yüksek öğrenim, hiçbir toplumda, hatta bizimki gibi elektroniğe son derece bağımlı toplumlarda bile, kitaplar olmadan işlev göremez. Libanios gibi bir eğitim adamıyla öğrencileri için de kitaplar son derece gerekliydi. Dolayısıyla, Libanios'un çok sayıdaki yazısı, özellikle de eğitimle ilgili ko-

nulardaki söylev ve mektupları, bize geç Antikçağ'daki kitaplar ve kişisel kütüphanelerin –özellikle de Antiokheia'dakilerin– yayılmasıyla ilgili pek çok fikir verir.[19]

Libanios'un otobiyografik söylevinden, talihsiz yıldırım çarpması olayının, Antiokheia'daki okulda öğretmenin kürsüsünün yanında Aristophanes'in *Acharnians* adlı komedyasını okurken meydana geldiğini öğreniyoruz.[20] Bu olay onda kalıcı bir görme kaybına yol açmadıysa da, yetişkinliğinde bu yüzden sık sık migren krizleri geçirmişti. Belli ki, o zaman Eski Komedya okulun müfredatında yer alıyordu ve *Acharnians* gibi ünlü oyunların tirajı ders kitabı olarak epey yüksekti. Libanios'un özellikle üzerinde durduğu bir başka çalışma da, Thukydides'in, onun için neredeyse kişisel trajedi kaynağı olan büyük hazinesi *History*'dir. Konuyla ilgili pasajın tamamı alıntılanmaya değerdir, çünkü geç Antikçağ'da kitap, kitap hırsızlığı ve ikinci el kitap satışlarıyla ilgili bilgi vermektedir:

> Belirtilmesi gereken bir durum daha var. Küçük ama önemli bir mesele. Belki de bazılarınız benim önemsiz şeylerin üzerinde duran bir bilim adamı olduğumu düşüneceksiniz, ama ben, beni derinden etkileyen bu duygunun aslında çok büyük bir felaketten ötürü ortaya çıktığını biliyorum. Bende Thukydides'in *History*'sinin bir kopyası vardı. Yazıları ince ve küçüktü ve eserin tümünü taşımak öyle kolaydı ki, arkamda köle dururken onu ben taşırdım – bana zevk veren bir yüktü bu. Bu kitaptan Atina ve Sparta arasındaki savaşı okumuş ve –belki de, tıpkı benden önce birilerinin etkilendiği gibi– bundan çok etkilenmiştim. Artık bu eseri başka herhangi bir kopyadan okumak bana böylesine keyif vermeyecekti. Sahip olduğum bu eseri yüksek sesle övüyor, ondan Polykrates'in yüzünden aldığı hazzın daha fazlasını alıyordum; ama bu övgüleri yağdırarak hırsızların dikkatini çekmiş ve onlardan bazılarını suçüstü yakalamıştım. Ne var ki, en sonuncusu yakalanmamak için yangın çıkardı ve ben de onu aramaktan vazgeçtim, ama üzüntüm geçmedi. Aslına bakılırsa, Thukydides'ten kazanabileceğim tüm artılar azalmaya başlamıştı, zira ona başka yazılarda rastlamış ve hayal kırıklığı yaşamıştım. Ne var ki, biraz geç de olsa bu derdime çare bulan Kader oldu. Bu konuyu arkadaşlarıma yazıp duruyordum ve o kadar üzgündüm ki, onlara kitabın boyutunu, içinin ve dışının neye benzediğini anlatıyor, nerede ve kimde olduğunu merak ediyordum. Sonra yurttaşım olan ve onu satın alan bir öğrenci okumak için

> sınıfa getirdiğinde, öğretmeni kitabı sembollerinden tanıyıp, "İşte bu" diye bağırdı ve haklı olup olmadığını öğrenmek için bana geldi. Böylece, ben de onu aldım ve uzun zamandır kayıp olan çocuğum bana geri verilmiş gibi bağrıma bastım. Sevinçten havalara uçarak çıkıp gittim ve hem o zaman hem de şimdi Kader'e teşekkür borçluyum. Bırakın pireyi deve yaptığım için gülsünler bana. Görgüsüz insanların kahkahaları umurumda bile değil.[21]

Kitaplar yüksek üretim maliyeti ve nadir bulunmaları nedeniyle çok değerliydi. Thukydides'in Libanios'un elindeki kopyası muhtemelen kodeks değil kitap rulosu şeklindeydi. Onun gibi pagan öğretmenler de steno kullanmaktan kaçınırlardı ve o da sık sık uygun kopyacı bulmanın zorluklarından bahsediyordu. Özel hizmetkârların, özellikle de kölelerin sayısı çok fazla değildi ve Libanios'un sekreteri 385 yılı civarında Antiokheia'yı vuran salgında öldüğünde Libanios çok değerli bir kopyacısını kaybetmişti. Onunla ilgili olarak şöyle diyordu: "Onun yazı yazması konuşmalarımda bana çok yardımcı oluyordu, çünkü onun notları benim kompozisyon sürecinde derlediklerimden çok daha iyiydi ve şöyle bir göz atarak hepsini gözden geçirmeme imkân veriyordu."[22] Libanios kopyacılara lüzumsuz işler yüzünden sıkıntı vermemeye dikkat ederdi ve bir keresinde Antiokheia'dan gelen bir kopyacıyı Atina'daki profesyonel bir iş için önerdi ve oradaki öğrencilerin küstahlığından korunmasını talep etti.[23]

Değerli kitapların âlimler arasında ödünç alınıp verilmesi olağan bir durumdu, ama bazen bu uygulamanın yeminler ve tehditlerle sağlamlaştırılması gerekiyordu. Libanios, en kısa mektuplarından birinde Zenobia'nın kocası olan Palmyralı Büyük Odaenathus'un soyundan gelen arkadaşı Eusebios'a şunları yazmıştı: "'Odaenathus' başlıklı konuşmayı istiyorum, Longinus'un konuşmasını. Verdiğin sözü tutmak için bunu yapmalısın."[24] Libanios, oğullarının okul kitapları için yeterli miktarda para vermeyen zengin velilerden hoşlanmazdı. Hem yemeğe hem de kitaplara para harcayacak gücü olmadığı için ağlayan bir öğrenci gördüğünde –hiç değişmeyen bir sorun– hemen babası Heortius'a bir mektup yazdı.[25] Mektupta şöyle diyordu: "Eğer fakir bir adam olsaydınız, sizden arkadaşlarınızdan borç alıp oğlunuza vermenizi isterdim, ama neyse ki servet sahibi insanların en önde gelenlerindensiniz ve bu yüzden size sahip olduklarınızdan birazını sahip olduğunuz en değerli varlığa harcamanızı öneriyorum. Belki açlık da bir öğrenci için kötü bir şeydir, ama şu anda mesele çocuğun midesi

değil kitapları. Eğer hiç kitabı yoksa, yayı olmadan okçuluk öğrenmeye çalışan birine benzeyecek."[26]

Kopyalamanın maliyetinin çok yüksek olması, retorik okullarında pek sık okutulmayan ama çok büyük edebi öneme sahip bazı eserlerin düzenli olarak tekrar kopyalanamadığı anlamına da geliyordu. 361 yılında Libanios arkadaşı Palladius'a, kendisi gibi söylevler veren biri için özel anlam taşıyan, retorikle ilgili kitaplar yolladığı için bir teşekkür mektubu yazdı.[27] Ne yazık ki, ünlü ikinci yüzyıl retorikçisi Aelius Aristides'in söylevlerinin kopyası "zaman içinde zarar gördü ve ona sahip olmak ya da olmamak ilk bakışta bir sorundu. Bir hecesi görünüyor, ama ne kadar ararsanız arayın bir sonrakini göremeyeceksiniz."[28]

Kitapların pahalı olmasının dışında, retorik eğitimi veren okulların sınırlı müfredatı da pek çok edebi eserin yavaş yavaş yok olmasına katkıda bulunmuştu. Retorik eğitiminin kalbinde Attikalı hatiplerin –özellikle de, Libanios'un çok iyi tanıdığı ve hakkında tüm bir *hypotheses* (özetler) seti hazırladığı bir yazar olan Demosthenes'in (daha sonraki dönemlerde yaşamış Bizans bilginleri ona 'İkinci Demosthenes' takma adını verecekti)– hitabetle ilgili büyük konuşmaları yer alırdı. Tabii, sık sık yapılan alıntılardan da anlaşılacağı üzere, Homeros'u da yakından tanıyordu. Ne var ki, görünüşe göre felsefi yazarlar o ya da öğrencileri tarafından çok az okunuyordu ve pek çok eski yazara alıntılardan oluşan koleksiyonlar aracılığıyla gönderme yapılıyordu. Pindaros'un eserlerinden yalnızca *Olympians*'a sahipti ve o da muhtemelen daha fazla başlık olması mümkün olduğundan bir özveri örneğiydi. Aynı seçicilik, kesinlikle Aiskhylos, Sophokles ve Euripides'in eserlerinin kabul edilen külliyatlarının ötesine geçmeyen Yunan dramasına olan aşinalığından da belliydi.[29]

SONLAR VE YENİ BAŞLANGIÇLAR

Beşinci yüzyılda paganizm ve Hıristiyanlık arasındaki savaş kızışınca, iktidardaki seçkinlerin oğullarına verilen yüksek öğrenimin tabiatı büyük bir mesele haline geldi. Retorik eğitimi dini açıdan kaçınılmaz olarak paganlığa yakın oluyordu ve imparator Iulianus'un Yunan mitlerine klasiklerde yer aldığı haliyle harfi harfine inanan paganlara verilen retorik eğitimini sınırlama girişimi de sadece Hıristiyan imparatorlarının şiddetli tepkisine davetiye çıkarmaya yarıyordu. Bu yıpratma süreci imparator

İustinianos'un 529 yılında Platon'un Atina'daki Akademia'sının kapanması emrini vermesiyle tamamlanmıştır.

Hıristiyan Kilisesi'nin kendi içindeki çatışmalar da klasik bilimin yayılmasında önemli rol oynadı. Sınır şehri Edessa'daki bir teoloji okulu 489'da İmparator Zenon tarafından kapatıldı, çünkü çalışanları Nestorios'un yasaklanmış olan ilkelerine destek veriyordu. En önemli üyeler sınırı geçip Nisibis'e kaçtılar ve orada, Pers Krallar Kralı'nın koruması altında büyük bir eğitim merkezi kurdular. Her ne kadar başlıca öğretim dili Süryanice idiyse de, müfredatlarında Yunan felsefesi (özellikle Platon ve Aristoteles) ve bilimsel yazılar da vardı. Bu 'Nestoriosçular' çok kısa sürede, Hıristiyan teolojisinin Yunan felsefesine gösterilen özenle öğretildiği bir okul olarak ün kazandı. Bir başka Hıristiyan okulu da –ki bu okul özellikle tıbbi çalışmalar ve eğitim hastanesiyle ünlüydü– Gundeshapur'da kuruldu. Süryanice metinlerde okulun 590 yılında çizilmiş olan heykelleri yer almaktadır ve bunlar dünyadaki yüksek öğrenim kurumlarından günümüze ulaşan en eski heykellerdir.

Tabii ki bu Hıristiyan kurumlarının dünyevi zevklerden son derece uzak bir atmosferi vardı. Öğrenciler tüm eğitim yaşamları boyunca evlenmeme yeminine sadık kalmak zorundaydı ve kıyafetleriyle saçları da belli bir düzendeydi. Şafak söktüğünde sınıflardaki yerlerini alırlar ve tüm günü kitap kopyalayarak, okuyarak, ders dinleyerek ve kilise ayinleri kitabını ezberden okumayı öğrenmekle geçirirlerdi. Disiplin şefinden izin almadan Nisibis şehrinden ayrılmaları yasaktı ve hiçbir şekilde –doktora gitmeleri gerekse ya da hac için bile olsa– politik olarak hassas olan sınırı geçip Roma İmparatorluğu'na geçemiyorlardı. Çalışmaları sekteye uğrarsa diye ücretli bir işe girmelerine de izin yoktu ve sınır ötesi muhafızı olarak görev yapmaları da yasaktı. Yemeklerini ortak bir yemekhanede yiyorlardı ve hanlarda, tavernalarda veya şehirdeki bahçelerde yemek yemeleri ya da kadınlar manastırını veya rahibeleri ziyaret etmeleri yasaktı. Bir amirin kontrolünde, yedi-sekiz kişilik gruplar halinde 'hücre'lerde yaşıyorlardı ve çalışmalarıyla meşgul değilken de dua etmek zorundalardı. Maddi durumu daha iyi olanların parasız kardeşlerine yüzde 1'den fazla kârla borç para vermesine izin yoktu.

Üç yıl süren derslerin temelinde kutsal kitap transkripsiyonu ve komünyon bilgisi yer alıyordu. Öğretim Süryanice'ydi ama Yunan ve Süryani rahipleriyle ilgili de yeterince bilgi sahibi olunması gerekiyordu. Müfredat doğru okumayı öğrenmekle başlıyor, yazma sanatı ve el yazmalarının kop-

yalanmasıyla devam ediyordu; sonra, hem Yunanca hem de Süryanice'de yazılı ve sözlü dil arasındaki farklılıklar nedeniyle daha zor olan filoloji ve dilbilgisi geliyordu. Müzik de bu eğitimde önemli bir rol oynuyor ve komünyonda kullanılan şarkıların öğrenilmesini öngörüyordu.[30]

Nisibis gibi merkezlerdeki Hıristiyan Süryani bilginlerinin çalışkanlığı klasik dünyayla Ortaçağ arasında çok önemli bir köprü oluşturuyordu. Toledo'daki bilginler onikinci yüzyılda Aristoteles'i Latince'ye tercüme ettiklerinde, Aristoteles'in eserlerinin Yunanca orijinallerini değil, Yunanca'dan Süryanice'ye çevrilmiş kopyaların Arapça çevirilerini ya da Yunanca'dan çeviri amacıyla hazırlanmış Süryanice bir aracı versiyon kullanmışlardı. Burası Roma'nın iktidardaki ailelerinin çocuklarını eğitmeyi amaçlayan bir retorik okulu olmadığından, Nisibis Okulu'nun müfredatı entelektüel ufku çok daha geniş âlimler yetiştirdi. Hem Yunanca hem de Süryanice bilen bu âlimler, Abbasi Halifeliği zamanında Yunanca yazıların Araplar arasında yayılmasında çok önemli rol oynadılar. Onların çabaları, yalnızca aralarında Eukleides, Galenos, Hippokrates ve Aristoteles gibi büyük bilim ve felsefe yazarlarının değil, Diosorides, Aphrodisiaslı Alexander, Themistios ve Damaskoslu Nicholas gibi daha az tanınan pek çok Roma dönemi Yunan yazarının yazılarının da Arapça'da korunmasına yol açtı. Dolayısıyla, Bağdat, Kahire ve hatta İskenderiye gibi İslami dönemin başlangıcındaki yeni öğrenim merkezleri, bir zamanlar Büyük İskenderiye Kütüphanesi'nin muhteşem bir şekilde temsil ettiği klasik Yunan eğitiminin mirasçıları oldular.

Notlar

1. Atina ve Rodos'un Cumhuriyet döneminin sonlarındaki tarihsel önem taşıyan eski erkek öğrencilerinin listesi için bkz. J.W.H. Walden, *The Universities of Ancient Greece* (Londra: Routledge, 1912), 55-56.
2. Ona Atina'da öğretmenlik yapan sofistlerden bazılarının hayatlarını anlattığı kitabı *Lives of Sophists*.
3. Eunapius, *Vitae Sophistratum* X, 1, 4-7, (yay. haz.) G. Giangrande, *Eunapii Vitae Sophistratum* (Roma: Istituto Poligrafico dello Stato, 1956), 64-65, İngilizce'den çev.: W.C. Wright, *Philostratus and Eunapius, Lives of the Sophists* (Cambridge, Mass. ve Londra: Harvard University Press, 1921), 477-79.
4. Libanios, *Oration* I, 16, çev.: A. F. Norman, Libanios, *Autobiography and Selected Letters*, 2 cilt, Loeb Classical Library (Cambridge, Mass. ve Londra: Harvard University Press, 1992), [bundan sonra Norman i ve ii], c. 1, 71-73. Karşılaştırınız, G.R. Sievers,

Das Leben des Libanios (Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1868), 42-49 ve A. F. Norman, *Libanios' Autobiography (Oration I)*, (Oxford: Oxford University Press, 1965), 151-52.

5. Migne, *Patrologia Graeca* (c.36, kol. 516B-517B) içinde Gregory Nazianzenus, *Oration* XLIII, 16 *In laudem Basilii Magni)*.
6. Olympiodorus, *Historiae*, Photius'tan parça 28, *Bibliotheca*, Cod. 80, çev.: R.C. Blockley, *The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire*, II (Liverpool: Francis Cairns, 1983), 193.
7. Bkz., örneğin Himerius'un öğrencilerine verdiği söylev: *Oration* XXII, özellikle 7, (yay. haz.) F. Dübner, *Himerii Sophistae Declamationum quae supersunt* (Paris: Firmin Didot, 1849), 90. Karşılaştırınız Walden, *a.g.e.* 265-66.
8. Eunapius, *Vitae Sophistratum*, IX, 1, 6, *alıntılanan basım* 60, *alıntılanan çeviri*, 469. Öğrenciler arasında çıkan kargaşayla ilgili olarak özellikle bkz. *Libanios*, Wege de Forschung c. 621, (yay. haz.) Fatouros ve T. Krischer (Darmstadt: Wissenschafliche Buchgessellschaft, 1983, 149-69, özellikle 165G) içinde Walden *a.g.e.* 16-20 ve A. F. Norman, 'Libanius: The Teacher in an Age of Violence'.
9. Libanios, *Opera*, (yay. haz.) R. Foerster (Leipzig, Tuebner, 1915, c. 8, 84-85) içinde Libanius, *chriae* III, 7. Libanios'un öğretmenliğiyle ilgili olarak bkz. F. Schemmel, 'Der Sophist Libanios als Schüler und Lehrer', *Neue Jahrbücher für das klassische Altertum* 20 (1907) 52-69 [Fatouros ve Krischer'de tekrar basılmıştır, *a.g.e.* 1-25], P. Petit, *Les Étudiants de Libanios – Un professeur de faculté et ses élèves au Bas Empire* (Paris: Nouvelles Éditions Latines, 1957), 95-192 ve A.-J. Festugière, *Antioch Païenne et chrétienne. Libanios, Chrysostome et les moines de Syrie*, Bibliothèque des Écoles Françaises de Athènes et de Rome, c. 194 (Paris: Éditions E. De Boccard, 1959), 91-179.
10. Libanius, *chriae* III, 8, çev.: Lieu ve Vince, (basılmamış).
11. Libanios'un pedagoglarıyla ilgili olarak özellikle bkz. P. Wolf, *Vom Schulwesen der Spätantike* (Baden Baden: Verlag für Kunst und Wissenschaft, 1952), 60-74.
12. Libanius, *Ep.* 405, 6, çev.: Norman, i, 365.
13. Libanius, *Oration* LVIII, 18, çev.: Lieu ve Vince (basılmamış).
14. Libanius, *Oration* LV, 28-30, çev.: Lieu ve Vince (basılmamış).
15. Polemo için bkz. Philostratus, *Vitae Sophistarum* 25 (530-544), çev.: W.C. Wright, *Philostratus and Eunapius, Lives of the Sophists* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1921), 107-37 ve Walden, *a.g.e.* 163 ve 255-57.
16. F. G. B. Millar, 'P. Herennius Dexippus: The Greek World and the Third-Century Invasions', *Journal of Roman Studies*, 59 (1969), 27.
17. Dexippus, *Scythica* 28. parça, çev.: Millar, *a.g.e.* 27-28.
18. Libanius, *Oration* XXV, 47-49, çev.: Lieu ve Vince (basılmamış).
19. Özellikle bkz. A. F. Norman, 'The Book Trade in Fourth-Century Antioch' *Journal of Hellenic Studies*, 80 (1960), 122-26. [Tekrar basım: Fatuorus ve Krischer, *a.g.e.* 267-74].
20. Libanius, *Oration* I,9, çev.: Norman, i, 63.
21. *A.g.y.* I, 148-50, çev.: Norman, i, 217-19.
22. A.g.y. I, 232, çev.: Norman, i, 289.
23. Libanius, *Ep.* 1258, 1-2, bilinen çevirisi yok.

24. M.H. Dodgeon ve S. N. C. Lieu, *The Roman Eastern Frontie and the Persian Wars* (Londra: Routledge, 1991, 110) içinde Libanius, *Ep.* 1078, çev.: Lieu.
25. Heortius'la ilgili olarak bkz. O. Seeck, *Die Briefe des Libanios zeitlich geordnet*, Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, N. F. XV, ½ (Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchandlung, 1906), 171.
26. Libanius, *Ep.* 428, çev.: Norman, i, 377.
27. Palladius'la ilgili olarak bkz. Seeck, *a.g.e.* 228 (Palladius VI).
28. Libanius, *Ep.* 631, 2, çev.: Norman, ii, 79.
29. Libanios'un kişisel okumalarının kapsamı ve derinliğiyle ilgili olarak özellikle bkz. A. F. Norman, 'The Library of Libanius' *Rheinisches Museum für Philologie*, 107 (1964), 163-64.
30. Nisibis Okulu'yla ilgili olarak özellikle bkz. A. Vööbus, *History of the School of Nisibis*, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Subsidia 26 (Leuven: Peeters, 1965), (kitabın birçok yerinde). Bana yayımlanmamış eseri *Christianity on the Silk Road*'un bir kopyasını temin eden Rahip Dens Hickley'e ve aynı şekilde Warwick Üniversitesi'nde verdiği 'One Church, Two Empires – Christianity in the Sassanian Empire' başlıklı çok önemli konferansın metnini verdiği için de Dr. Sebastian Brock'a (FBA) minnettarım.

8
Neo-Platoncular ve Akdeniz'in Gizem Okulları

Patricia Cannon Johnson

GİRİŞ

İskenderiye'nin en kapsamlı etki sağlayan başarılarından biri, bilgeliği Helenistik dünyada kabul edilen haliyle alıp yeni fikirlerle sentezlemesiydi. İdeal bir perspektiften bakıldığında, tüm sanat ve bilim dallarının bilgelik arayışı içinde ortaya çıktığı söylenebilir, ama bunun filozoflar arasındaki kadar belirgin olduğu bir yer daha yoktur: Bu 'bilgelik âşıkları'nın kozmolojileri olağan sınırların ötesine geçen varoluşun doğasını yansıtır ve inceler.

Nous ile mistik deneyim arasındaki çizgi çok incedir ve İÖ 6. yüzyıla gelindiğinde Helenistik dünya, yeni bir düşünce teorisiyle bütünleşmeye başlamış olan iki büyük düşünme tarzının –Gizem dinleriyle Yunan felsefesi okullarının– mirasçısıydı. Bu sentezi başlatan dâhi Pythagoras'tı (İÖ 580-500 civarı) ve onu İÖ dördüncü yüzyılda mistik eğilimleri olan filozof Platon izledi.

Pythagoras ve Platon'un öğretileri İÖ 4. ve 1. yüzyıllarda Doğu Akdeniz'in Helenleştirilmesinde etkili olmuştur; bu, en yaratıcı dışavurumunu İskenderiye'nin büyük kültürel metropolünün sağladığı ortamda bulmuş bir harekettir.[1] Felsefe ve matematiğin, teolojinin, filoloji ve bilimin en önde gelen merkezi olan İskenderiye gerçek anlamda bir üniversiteydi:

İnsanlığın, *Nous* ya da Evrensel Us felsefi ve Hermetik prensibin yaşayan imgesi olarak kendine yer bulduğu liberal sanatlar aracılığıyla gerçekleşen bir bilinç uyanışı.[2] Bu yüksek öğrenimin dikkat çeken bir özelliği, cinsiyet ve sınıf sınırlarını ortadan kaldırması, felsefenin gitgide entelektüel elit tabakaya ait olmaktan çıkıp bireylerin çoğunu ilgilendiren bir konu haline gelmeye başlamasıydı.

Aynı durum, kamu yaşamının temel yapı taşlarından biri haline gelmek için İskenderiye'ye yaklaşan Gizem dinleri için de geçerliydi: Nispeten küçük dinsel törenler renkli ve tiyatral, daha önemli dine kabul törenleri ise üstünlük metafiziğine, dolayısıyla da Platon'un İdealar teorisine daha yakın oluyordu. Helenistik düşüncenin liberalizmiyle tutarlı olan İskenderiye, Gizemlerde yeni bir birleşmeye neden oldu. Bu özellikle, aralarında –*Logos*'un bir işlevi olan– iyileştirme gücünün de içinde olduğu Yunan tanrısal niteliklerini Mısırlı kurban tanrısı Osiris ile birleştiren Serapis adlı tanrının –İsis'in arkadaşı– gelişiyle ilgilidir.

Ancak, İskenderiye'nin dünyaya bıraktığı en önemli miras, belki de, *Nous* ya da Us ile bağdaştırılan –ve böylece tanımın sınırları içine giren– Platonik Yüce Varlık kavramında, hiçbir sınır tanımayan ve çok farklı bir varlık olan üstün Bir'e doğru olan felsefi kaymadır.[3] Bu, İS 3. yüzyılda İskenderiye'deki gizem okullarının arasında ortaya çıkan ve daha sonraki yüzyıllarda metafiziğiyle batı dünyasının mistisizmi ve teolojisi üzerinde büyük etkiler bırakacak olan Neo-Platonculuğun konumudur.

ORPHİK GİZEMLER

Neo-Platonculukla ilgili çalışmalar kaçınılmaz olarak Gizem dinleriyle, özellikle de Dionysos'unkilerle bağlantılı olan Orphik Gizemlerle başlar. Gizemlerin içinde saklı olan bilgelik, bu bağlam içerisinde iki amaca hizmet etmektedir: hem felsefi öğretilere karşı okunacak, ilahların soylarını yazan bir kitap sağlar, hem de ufak bir gruba özgü bir dil oluşturarak Neo-Platoncuların ve onların vârislerinin aksi takdirde anlaşılması güç görünecek yazılarının çoğu için bir anahtar sunar.

Platon ve Pythagoras düşüncelerini geliştirirken hem Gizemlerin yeni üyeleri olarak edindikleri deneyimlerden, hem de Orpheus adıyla bağdaştırılan –ve genellikle Orphik şeyler olarak bilinen– bir dizi dini yazıda açıklanan öğretilerden etkilenmişlerdir. Söylendiğine göre, Pythagoras Gizem-

lerle ilgili bildiklerini, kendisi de Kaldelilerin ve Mısırlıların öğrencisi olan Orphik Pherekydes'ten öğrenmişti.[4] Orphik yazılardan günümüze gelmeyi başaran ve büyük ihtimalle gerçek olan bölümler arasında *Theology* ve *Mystic Hymns* vardır.[5] Neo-Platoncu Proklos İS 5. yüzyılda bize şunu hatırlatır: "Yunanlar arasındaki teolojinin tamamı Orpheus'un mistik öğretisinden gelmektedir." Felsefe –bilgeliğe duyulan sevgi– teolojik düşüncelerin açıklanması olarak tanımlanabilir.

Orpheus'un Gizemleri söz konusu olduğunda ele alınması gereken iki ayrı nokta vardır: Öncelikle, Orpheus'un kendisi ve onun etrafında dönen Yunan efsaneleri; ikinci olarak da, Orphik Gizemlerin dayanağı olan ve esasen Küçük Asya'dan ve Zerdüştçülük'ün *Südur** teorilerinden gelen karmaşık teoloji. Orpheus'un tarihte gerçek bir şahsiyet olarak mı yaşadığı yoksa sadece alegorik bir fikir mi olduğu konusunda eskiler de çok fazla fikir sahibi değildir. Marsilio Ficino 15. yüzyılda büyük teoloji öğretmenlerinin vârislerinin izlerini şöyle sürmüştür:

> Eski zamanlarda teolojiyle ilgili konularda benzer öğretileri yorumlayan altı büyük öğretmen vardı. Bunlardan ilki Mecusilerin başı olan Zerdüşt, ikincisi Mısır'daki ruhban sınıfının başı olan Hermes Trismegistos'tu; Hermes'i Orpheus izledi; Orpheus'un kutsal sırları Aglaophamus'a gösterildi; Pythagoras Aglaophamus, Platon da Pythagoras sayesinde teolojiye başladı. Platon hepsinin bilgeliklerini mektuplarında özetledi.[6]

Gens Orphica'nın soyu Orpheus ile Homeros arasına on kuşağa ait şairleri, ya da şair okullarını yerleştirir.[7]

Ne var ki, Orpheus'un bir birey olarak varlığı Orphizm'in eski dünya üzerindeki etkisinden daha az ilgi çekmektedir. Orphik okulun öğretileri mistik kurtuluşla ilgiliydi ve ruhun ölümden sonra başka bir bedene geçmesi –reenkarnasyon– inancıyla ve ölümsüz ruhun nasıl eninde sonunda yeniden doğma döngüsünün sınırlarını aşacağıyla ilgili bilgiler içeriyordu. Ayrıca, müziğin tanrıların doğasıyla olan ilişkisine de önem veriyorlardı; Orpheus'un lirinin gücünün bahsettiği de, kutsal armoniler görünümündeki müzik parçasıydı. Yedi telli lir, kayalar ve ağaçlar da dahil her şeyi ve herkesi büyülemekle kalmıyor, ölümün kapılarının açılmasını da engelliyordu.

* Yayılma, meydana çıkma. (ç.n.)

Orphik teolojinin değerinin tam olarak anlaşılması, bizim –çok yanlış anlaşılmış bir kavram olan– *Südur* prensibini anlamamıza bağlıdır.[8] Südur prensibi bir Yaratılış teorisidir. Kendi içinde bölünemeyen ama bir durumdan diğerine geçen bir aşama ya da boyut hiyerarşisiyle ortaya çıkan bir çeşitlilik süreci sayesinde Yaratılış'a –Çoğuna ya da Hepsine– yayılan bir Birlik ya da Monad – Ebedi ve Ezeli olarak var olan – anlamına gelmektedir.

Bu prensip yanlış anlaşıldığı zaman, Yaratılış'ın birbirini izleyen her aşaması Tanrı'dan daha da uzaklaşmış gibi algılanmaktadır ve Maddeler Dünyası da bunlar içinde en uzak olanıdır. Madde, Monad'ın yarattığı bir şey olarak değil de, kendinin tam üstündeki seviyeye –bu, ilgili okula göre bazen Ruh, bazen de Demiurgos olarak adlandırılır– ait gibi görüldüğünde sorun büyümektedir. Bu durumda, belli başlı Gnostik okulların ve diğerlerinin Madde'yi Monad'ın ruhsal yaratılışına –ve bunun sonucunda da fiziksel varoluşun değerinin düşürülmesine– karşı yaratılmış kötü bir taraf olarak görmeleri için yol açılmış olur.[9]

Bilindiği adıyla İkicilik birkaç dinde ortaktır ve Şeytan'ın Tanrı'yla olan ebedi ve ezeli bir arada oluşunu kabul etmesi de hep Hıristiyanlığın başına dert olmuştur. İkicilik, 12. ve 13. yüzyıllarda Güney Fransa'da, Küçük Asya'nın Manici Gnostik bir mezhebinden çıkmış olduğu düşünülen Katarizm formunda oldukça yaygındı.[10] Orphizm ise olaya başka bir açıdan bakar. Buna göre Monad mistik bir yöntemle yaratılışının tamamını gerçekleştirir ve soyların her aşaması eşit derecede kutsal sayılır. İnsanoğlu –ve aslında tüm yaşam– Kozmos'taki bir mikrokozmostur. Ortaya konan yaşam, Bir ya da İyi sürecinin olağanüstü varoluşun asıl nedeni olan farklı ama uyum içindeki titreşim seviyelerinin son bir kez çiçek açması olarak görülür. Şeytan'ın aslında hiç var olmadığı, kozmik bir sabitten çok türemiş bir koşul olduğu düşünülür.

Bu anlayışa göre Ruh, Akıl küresiyle Duyu küresinin arasında merkezi bir konumdadır ve buradan Madde'nin içine kendi izdüşümlerini yollar. Ölümde her fiziksel izdüşüm Ruh'un içine tekrar çekilir. Tekrarlanan bu sarmal hareket Ruh'un gelişmesini mümkün kılar. Yeniden doğma döngüsü, yansıtılan kişilik artık yeni bir geri dönüşle hiçbir şey öğrenemeyecek kadar üstün bir maddi varlığa kavuştuğunda sona erer. Bu öğreti, aynı fikrin farklı yönlerini temsil eden Dionysos ve Apollon efsaneleri tarafından da alegorik olarak alınır: Dionysos, parçaları pek çok ayrı vücutta hayat bulmuş olan Ruh'u temsil eder ve duyularının sarhoşluğu için kul-

landığı oyuncaklardan biri olan aynadaki görüntüsünün peşine düşer; Apollon ise geri dönüşün birleştirici ışığını temsil etmektedir. 'Apollon' aslında 'çok değil' –yani Bir– anlamına gelmektedir ve bu açıdan *Solar Logos*'u ya da Monad ile maddi dünya arasındaki arabulucu prensibi temsil eder. Efsanedeki Orpheus da, Gizemlerinin eriyip karıştığı Dionysos'la aynı sembolik yazgının –parçalara ayrılmanın– kurbanıdır.

Orphizm bir kurtuluş öğretisidir. Bu öğretide ahlaki ve disiplinli bir varoluş şarttır: Yalnızca beden kötü olduğu ve terk edileceği için değil, aynı zamanda, yüce varlıkların doğasındaki iyilik, sebepten yükselen pozitif etkilerle bireyin sahip olduğu ilahiliği ve bunu devam ettirmeye uygun olduğunu açıkça göstereceği için. Bu, 'Yukarıdaki Gibi, Aşağıda'[11] Hermetik aksiyomuyla ve 'Fiziksel kişiliğinin altındaki ilahi güçle ilgili anılarını uyandır' anlamına gelen 'Kendini Tanı' Delphoi öğüdüyle aynı çizgidedir.

O halde Gizemler, felsefenin *gnosis* olarak bilinen ve zihnin algıladığı şeyle bir olduğu bilgi türüyle sonuçlanan spontane ve bazen de esrik kavrayış anlarına derin bir seviyede geçit veren kişisel ya da deneyimsel yönü olarak tanımlanabilir. Neo-Platoncu Plotinos bu deneyimi şöyle anlatır:

> Tüm ihtiyaç tamamen entelektüel bir temasla gerçekleşir. Dokunma ânında teyit edecek güç yoktur; hiç fırsat olmaz; görülen şey mantıklı olarak ancak sonradan değerlendirilebilir. İmgelemi gördüğümüzü Ruh birdenbire ışıklandığında anlarız. Bu ışık, Yüce Varlığın ışığıdır ve onun kendisidir. (...)[12]

'Gizem' Yunanca'da 'sessiz olmak, susmasını bilmek' anlamına gelen bir sözcükten gelmektedir ve Gizemler de tabiatları gereği sözle ifade etmesi güç algı seviyeleridir. Örneğin, ben bir başkasına bir çiçeğin kokusunu tarif edemem; yalnızca bu çiçeğin yetiştiği bahçeyi nasıl bulacağını söyleyebilirim, ve böylece o da gidip çiçeği kendisi arayabilir.

PYTHAGORAS VE PLATON

Bu tür bir deneyim Neo-Platoncu felsefenin belli başlı özelliklerinden biridir ve Pythagoras ile Platon'un algıladığı şekliyle ölümsüzlük tartışmasının bir yönüdür. Pythagoras sayı bilimiyle ve düzenin, ya da bağıntı uyumunun, Kozmos'u düzene sokan prensip olduğu fikriyle ilgileniyordu.

Müzik kuralları bununla yakından bağlantılıdır ve aslında Pythagorasçı kullanımdaki 'kanon' sözcüğü de ses-ölçer üzerindeki armonik bölümlerin sınırlarını çizmekte kullanılan şablonu ifade etmektedir.[13] Doğadaki matematiksel şablonlar tüm doğa olaylarının dayandığı orijinal kanunları yansıttığı için, Pythagoras sayılarla armoni üzerine yapılacak çalışmaların *gnosis* ile sonuçlanmasının mümkün olduğuna inanıyordu.

Pythagoras bu kuralları sayısal oranlar ve armonik farklılıklar yönünden açıklıyordu. Onun *Kosmos* kavramı (ki bu da yine kendisinin yarattığı bir sözcüktür) zıtlıkların ve tamamlayıcı güçlerin dinamik uyumu anlamına gelmektedir. Parçaların bütüne uygun olması demek olan *Harmonia*, Çeşitlilikte Birlik Yasası'na yol açar. Sayı, evrensel bağlantı ya da işlevin ideal prensiplerini ifade eden niteliksel bir öz[14] olarak görülür. Bu değerler, ya da *Logoi*, Südur sürecini simgelemektedir.

Pythagorasçılar Bir'i bir sayı olarak değil de, sayı sistemini oluşturan sayının özü olarak görüyorlardı. İkili kutuplaşmalar –kadın/erkek, aktif/pasif– bu iki uç nokta arasında sağlanan uyum koşuluyla yeni, üçlü bir birliğe ulaştırılır. Bu yeni birlikle kastedilen şey, *Logos* ihtimalidir. Monad'ın ilk süduru bir üçgen olarak algılanmıştır ve bu da sembolik olarak en iyi Eukleides'in tanımıyla anlaşılabilir: düz bir çizginin (boyut) çıktığı nokta (yalnızca konum) ve üç adet düz çizginin takip ettiği en basit düzlem şekli.

Mistik sistemler çoğunlukla parçaların, *Logoi*'nin aracılığı ya da bağlantısıyla birbirini izlediği üçlü serilerden oluşur. Etrafında kürelerin döndüğü *Solar Logos* ikinci bir Birlik'tir. Bu uyum hali, Musaları Bir'den yayılan sayı düzenini ifade eden tanrısal müzisyen Apollon'a (daha önce de görmüş olduğumuz gibi) atfedilmektedir.[15] İskenderiyeli Yahudi filozof Philon, Tanrı'dan Anlaşılır ya da Ruhani Güneş, onun ürünü olan *Logos*'tan da 'Güneşin Oğlu' olarak bahseder.[16] Bu durumda ilk Hıristiyanların İsa'yı neden Logos'un yerine koyduklarını ve İskenderiyeli Clemens'in İsa'dan neden 'Yeni Şarkı' olarak bahsettiğini daha iyi anlıyoruz.[17]

Platon *Timaeus*'ta, Dünya Ruhu'nun mükemmel uyum oranlarına göre bölündüğü ve *Logos*'un tüm yaratılışın temeli olduğu konusunda Pythagoras'la birleşir. Platon'un felsefesi, bilgeliğin tanrılara özgü bir nitelik olduğu ve bu bilgelikle ilgili bilgi ya da *gnosis* edinme arzusunun Ruh'u kutsadığı ve yücelttiği varsayımından yola çıkmaktadır. Ancak, Ebedi ve Ezeli olana benzeme isteği, Ruh'un ilahi doğasını ya da ölümsüzlüğünü şart kılarak, Us'un dünyasıyla önceden gerçekleştirilen bir paylaşım anlamına gelmelidir. Platon'un savları, 'bir düşüncenin doğruluğuyla ilgili eleştirel inceleme

yapma sanatı' olarak tanımlanan Diyalektik aracılığıyla sürdürülür. Neo-Platoncular, Hıristiyanlığın aklın kullanımını ve felsefi sorgulama prensiplerini zayıflatmaya çalışıyor gibi görünmesi olayında, Platon'un rasyonel fikirlerinin yeniden ifade edilmesiyle ilgileniyorlardı. Pagan bakış açısını örneklemek için, Hıristiyanları, "Sizin felsefenizde bir tek sözcüğün dışında hiçbir şey yok, o da 'İnanmak'!" diyerek protesto eden 'dinden dönmüş' imparator Julianus'a bakabiliriz.[18]

İSKENDERİYELİ PHILON

İS 1. yüzyıldan itibaren Platonik düşünce tarzı Hıristiyan düşüncesiyle birlikte ilerliyor ve bu da pek çok bağlantı noktasının ortaya çıkmasını sağlıyordu. Bu karşılaşma hiçbir yerde 3. yüzyılda Helenistik dönemin en önemli beyinlerinin çıktığı yer olan İskenderiye'deki kadar belirgin değildi. Platoncu felsefeyle kutsal Hıristiyan yazıları arasındaki derin ruhani birliği fark eden Hıristiyan düşünürü 'İskenderiyeli' Clemens (İS 150-215 civarı), aradığı öğretmeni yıllar süren seyahatleri sonrasında İskenderiye'de bulmuştu.

Yunanca konuşan İbrani kültürünün kökenleri de İskenderiye'ye dayanıyordu ve Yahudi kolonisi toplam nüfusun belki de üçte birini oluşturuyordu. *Septuagint* (Eski Ahit'in Yunanca çevirisi) İskenderiye'de üretilmişti; ve Platonculukla yakından ilgili olan ve Neo-Platoncu düşünce akımını önceden tahmin eden yeni bir din felsefesini de, Yahudi-Helen hareketin ve Yahudi Philon ya da İskenderiyeli Philon'un (İÖ 30-İS 45 civarı) çalışmasının yardımıyla buluyoruz.

Philon, İbrani kutsal yazılarında, özellikle de Torah'da saklı olan bilgeliği Yunan felsefi kavramlarıyla birleştirmeye çabalayan bir Gizemciydi.[19] İskenderiyeli Clemens ona Pythagorasçı Philon diyordu. Varlıklı bir Yahudi aileden gelen Philon'un erkek kardeşi İskenderiye'de vergi tahsildarlığı yapıyordu ve Kudüs'teki tapınağın kapılarının üzerindeki altın ve gümüş levhalardan bir hediye hazırlamıştı. Philon'un en iyi bilinen kahramanlığı, imparatorun heykeline tapınma zorunluluğunu protesto etmek için Roma'daki İmparator Caligula'ya bir elçi göndermesiydi.

Pythagoras ve Platon'un okulları İskenderiye'de kabul görüyordu ve pek çok Yahudi uzun zamandır, *Torah*'ın eski ve kayıtlı olmayan bir süduru olarak gördükleri Helenistik felsefeyle kendi mistik öğretileri arasındaki

paralelliğin farkındaydı. Philon'dan başkaları da benzerlikler arasında uyumu sağlamaya çalıştılar; ayrıca Nasıralı İsa papazlığını da bu Helenleştirme hareketinin sonucu olarak görmemiz için de nedenler vardır.[20] Philon'un üretken yazıları, İS 1. yüzyıldaki felsefi ve mistik düşünce dolaşımı için çok değerli birer kaynaktır. Bunlar Gizemlerle bağdaştırılan pagan ayinlerini küçümserken, bizlere Yunan kaynaklarına dayanan ve İbrani kutsal yazılarındaki sembolizmi yorumlamak için alegorik olarak kullanılan gelişmiş bir *Logos* öğretisi sunar.

NEO-PLATONCULUK

Neo-Platonculuğun, İskenderiye'de, kendi kendini eğitmiş bir filozof olan ve adı mutemelen –eğer kişisel bir lakap ise– rıhtımda yaptığı hububat hamallığından gelen olan Ammonios Sakkas aracılığıyla başladığını söyleyebiliriz. Ammonios İskenderiye'de elli yıldan fazla bir süre ders verdikten sonra İS 242'de öldü.[21] Hıristiyanlıktan döndüğü şeklindeki söylentinin doğruluk payı her ne olursa olsun, onun okuluna hem paganlar hem de Hıristiyanlar kabul ediliyordu ve burada, aralarında Plotinos, Longinos ve teoloji üzerine yaptığı verimli çalışmalar Stoa uslamlamasından ve Platonik düşüncelerden etkilenen dini metin yazarı Origenes'in de olduğu müthiş düşünürler yetişiyordu.

Tanrı, Ammonios'un öğretisinde Öz, Akıl ve Güç olarak üç şekilde algılanır ve bunlardan son ikisi Esas Birlik'ten yayılır. Tanrısal yaşamın bu şekilde taşması, hepsi de Bir'in görünüşleri olan daha küçük tanrı formları ve iblisler aracılığıyla hiyerarşik olarak küçülen gerçekliğin farklı boyutlarını göstermektedir. İnsan yığınları bildikleri tek şey olan bu tanrı formlarına tapınmakla sınırlandırılmıştır. Ancak, Plotinos şunları söyleyerek çoktanrıcılığa farklı bir açıdan bakar: "Bu, kutsal olanı Bir kavramıyla küçültmekle değil, onu Tanrı'nın kendisinin gösterdiği çokluğun içinde göstererek olur – ki bu da Tanrı'nın gücünü bilenler için uygundur."[22]

Pythagoras, her şeyin herkese söylenmemesi gerektiği gibi bir ilke edinmişti. Ammonios'un öğretisinin mistik ya da gizemli bir yanının olduğu, Plotinos, Herennius ve Origenes'in,[23] okulun bu yönüyle ilgili olarak bir sessizlik anlaşması yapmış olduklarının söylenmesinden bellidir. Plotinos bu anlaşmayı ancak Origenes ve Herennius bozduktan sonra bozmuştur.[24] Sessiz kalamayacaklarını görmeleri, çok büyük ihtimalle, felsefe öğretimini

Gizemlerle bağlantılı deneysel yönle ilgili açıklamalar yapmadan tüm ihtişamıyla gerçekleştirmenin mümkün olmamasına bağlıydı. Ancak bu deneysel yön, beraberinde büyücülükle ilgili bir öğeyi de getiriyordu ve başlangıçta sessiz kalma kararı almaları da şüphesiz bu yüzdendi. Bu büyüsel öğe o zamandan beri Neo-Platoncu öğretiler içinde yer almaktadır ve Hıristiyanlıkla paganizm arasındaki bölünme arttıkça daha da belirginleşme eğilimindedir. *Gnosis*'in inkârı ya da *gnosis*'e sadece insan aklıyla ulaşmak söz konusu değildir. Tek başına kalan insan aklı yalnızca fikir ya da inanç üretir ve bu da İlahi olanın hafızasının zayıflamasının sonucu olarak görülür.

Neo-Platoncuların en önemlisi, İS 205 yılında Mısır'daki Lykopolis'te doğmuş olan Plotinos'tu. Plotinos'un ailesi ya da hayatının ilk dönemleriyle ilgili hiçbir şey bilinmemektedir, çünkü o ruhunun geçici barınağının kayda değer olmadığını söyleyerek bu konularda konuşmayı reddediyordu. Yirmili yaşlarının sonlarında felsefe öğrenimi görmek için İskenderiye'ye giden Plotinos, buradaki hiçbir öğretmeninden memnun kalmadı; ta ki bir arkadaşı ona Ammonios'u önerene kadar. Plotinos on bir yıl boyunca Ammonios'la kaldı ve 39 yaşına geldiğinde, Hindistan ve İran'ın mistik sistemlerini inceleme arzusu onu imparator Gordianus'un Perslilere karşı yaptığı sefere katılmaya itti. Gordianus İS 244 Şubat'ında öldürüldükten sonra, Plotinos Antiokheia'ya ve oradan da Roma'ya kaçtı.

Roma, okulunu kurduğu yer oldu. Plotinos hiç parasız kalmıyor ve aralarında imparator Gallienus ve eşi Salonina'nın da olduğu sözü geçen bazı dostlarının verdiği desteğin keyfini sürüyordu. Öğrencileri Porphyrios ve Toscanalı Amelius'un baskıları üzerine, öğretilerini okulda vereceği seminerler şeklinde yazıya dökmeye başlayana kadar kendini öğretmenliğe adadı. Porphyrios onun kendi çalışmalarını hiç okuyup gözden geçirmediğini ve el yazısının da çok kötü olduğunu kaydetmiştir. Plotinos İS 270 yılı civarında öldüğünde Porphyrios'a çalışmalarını düzeltme işini bırakmıştı ve bu da meyvelerini yirmi sekiz yıl kadar sonra *The Enneads* olarak vermişti. Porphyrios bu eserle ilgili şunları yazar: "Önümde elli dört adet bilimsel inceleme vardı; bunları dokuzlu altı sete ayırdım ve mükemmel sayı altının dokuzlarla olan yerinde kombinasyonu beni memnun etti."[25]

Plotinos'un gerçeklik kavramı, İlk Neden'in mutlak birliğinden doğal olaylar dünyasının çeşitliliğine doğru hareket eden bir nedenler hiyerarşisidir. Birbirini takip eden her varlık küresi bir üstündekinin, gidip geri gelen iki taraflı bir hareket aracılığıyla gerçekleşen etkisi ya da dışavu-

rumudur. Yani, Akıl, *Nous* ya da Us küresinin kaynağı Bir'dir. Kaynağı Akıl olan Ruh, görülen varlığı ya da Madde'yi yayan gücün ta kendisidir. Ruh kaynağını ilahi güçten aldığı için doğal olarak ölümsüzdür ve türediği prensiplerin tasarlanmasıyla da içinde kendi kurtuluşunu barındırır.

Plotinos, vücut bulmayı ruhun ilahi kökenlerini unutmasının bir sonucu olarak görüyordu ve bu hafıza kaybı da özgürlük ve özgür iradeden kaynaklanıyordu. Şöyle diyor:

> Mertebelerini bilmemeleri kendilerini küçümsemelerine yol açıyor; her şeye kendilerinden fazla hürmet ederek kendi itibarlarını kaybediyorlar; tek saygı ve hayranlık duydukları yabancılar, ve buna sıkı sıkıya bağlı kalarak ancak bir ruhun düşebileceği kadar ayrı düştüler, ve bırakıp gittikleri şeyi hafife alıyorlar; dünyevi olana duydukları ilgi ve kendilerini hiçe saymaları İlahi olana da tamamen boş vermelerine neden oluyor.[26]

Plotinos sözlerine, maddi olanın peşinden gitmenin bayağılığın itirafı olduğunu ve kendisini takdir ettiği şeyden daha az şerefli ve sürekli gören hiçbir şeyin asla doğa ya da Tanrı'nın gücüyle ilgili bir nosyon oluşturamayacağını söyleyerek devam eder.

Bu noktada, Porphyrios'un daha sonra *Against the Christians* adlı eserinde eleştireceği Hıristiyanlarla temel bir fark gözümüze çarpar. Neo-Platoncuları en çok kaygılandıran nokta, İsa Tek Yüce Tanrı'nın doğasını düşünmeye yönlendirirken, *Logos*'un anlamını yanlış yorumlayan müritlerinin insanlara Tanrı yerine İsa'ya tapınmalarını söylemeleriydi.[27] Neo-Platoncular, yalnızca inancın kurtuluşu garanti almak için yeterli olduğu yönündeki Hıristiyan bakış açısının ruhun gelişimini zayıflattığını düşünüyorlardı, çünkü onların algılayış biçimine göre, Akıl küresi yalnızca aklın *kullanımı* yoluyla aşılabilirdi.

Ancak Plotinos Bir ya da İyi'yi hem Aklın hem de Varlığın ötesine yerleştirerek diğer Platoncular karşısında radikal bir ilerleme kaydetti. İS 2. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Yüce Varlık, Kozmos'un Yaratıcısı'ndan (onun türemiş bir yönü) uzak olarak görülmeye başlanmış, Akıl ve Varlık ile ise tamamen dalgın bir hareket içinde aynı kalmıştır. Bu tanıma göre, Tanrısal Akıl/Varlık farklı ve kendinden haberdardır ve bu şekilde yalnızca aklın kullanılmasıyla elde edilebilecek şekilde, bir hiyerarşinin en üst noktasında yer alır.

Halbuki Plotinos'un Bir'i, kendinden haberdar olmanın çok ötesinde, sonsuz, üstün ve sınırsızdır. Ayırt edici bir doğası yoktur ve sadece Her Şey'de hazır ve nazır olmakla kalmayıp Her Şey'in ta kendisidir; bu da, her canlının, kendi türünün kaynaklarına göre Bir'le birleşebileceği sonucunu doğurur.[28] Akıl yolu İnsanoğlu'na uygun olan yoldur. Ne var ki, Kozmos olarak konuşan Plotinos şunları söylüyor:

> (...) İçimdeki her şey İyi'ye ulaşmak için çabalıyor ve her biri, yeteneği ölçüsünde ulaşıyor da. Çünkü tüm gökyüzü o İyi'den sarkıyor, tüm Ruhumla ve her parçamda mevcut olan Tanrılarla, ve yaşayan ve büyüyen her şeyde, ve hatta içimde cansız olduğunu düşündüğünüz her şeyde.[29]

Plotinos'tan sonra okul müdürlüğü görevini İS 233'te Fenike'nin başkenti Tyros'ta doğan öğrencisi Porphyrios devraldı. Porphyrios yirmili yaşlarının başında, İskenderiye'de Ammonios'un öğrencisi olan retorikçi ve filozof Longinos'la birlikte çalışmak için Atina'ya gitti. Zaten onu tanıdığımız bu adı da Longinos'a borçludur. Asıl adı Malkhos ya da Melech ('Kral') idi ve Longinos ona hem kendi ismine hem de Tyros'tan gelme soyuna göndermede bulunan –ve mor anlamına gelen– Porphyrios'u önerdi.

Neo-Platoncuların düşünceleri, kendisini şaşmaz Platon öğretileriyle sınırlamayı tercih eden Longinos için fazla spekülatifti. Her ne kadar Plotinos onun bir filologdan çok bir filozof olduğunu düşünse de, Eunapios onu 'yaşayan bir kütüphane ve ayaklı bir müze' olarak tanımlıyordu. Beklenen, Longinos'la birlikte olduğu süre boyunca özellikle edebiyat eleştirisi ve retorik mükemmeliyetle ilgilenmesiydi. İlk eseri olan *Homeric Questions*'ı Atina'da yayınladı. Ancak Porphyrios yaratılışı gereği felsefe ve mistisizm sentezine alışıktı ve otuz yaşındayken Plotinos'a katılmak üzere Roma'ya gitti. Filozofun –çoğu kaybolmuş ya da zarar görmüş olan– en az yetmiş beş eser ürettiği sanılıyor. *Against the Christians* adlı çalışması esas olarak *İnciller* ve *Daniel Kitabı* eleştirileri üzerinde duruyordu. İkincisinin sonradan yapılmış sahte bir çalışma olduğuna, içinde yer alan ve Hıristiyanların çoğunlukla kendi inançlarını haklı çıkarmak için kullandığı kehanetlerde bahsi geçen olayların kitap yazılmadan önce gerçekleştiğine dikkati çekmiştir.[30] Günümüze gelmeyi başaran kitaplarının konuları arasında Pythagoras ve Plotinos'un hayatları, uyum bilgisi, büyü ve vejetaryenlik üzerine yapılan çalışmalar ile Aklın dünyasına yaklaşımlarla ilgili yöntemler vardır. *Cave of the Nymphs*'le ilgili yorumu, Homeros'un *Odysseia*'da

gönderme yaptığı tuhaf mağaranın, vücuda gelmenin ve Ruh'a doğru geri yükselişin alegorik bir anlatımıdır.[31]

Porphyrios İS 305 yılı civarında öldü. Neo-Platonculuk yolunda onun arkasından gelen kişi, Julianus'un 'zaman açısından Platon'un gerisinde, ama deha açısından asla' diye övdüğü, Khalkisli (Suriye) üretken yazar İamblikhos (İS 260-330) oldu. İamblikhos'un yazılarından çoğu ya kaybolmuş ya da ancak parçalar halinde korunmuştur, ama *Life of Pythagoras* adlı çalışması, aralarında Plato'nun çalışmalarını tanıttığı ve öğrencileri felsefeye çekmenin –ve tahminen İsa'dan uzaklaştırmanın– yollarını aradığı *Exhortation to Philosophy*'nin de olduğu diğer birkaç çalışmasıyla birlikte günümüze ulaşmıştır.[32]

İamblikhos'un zamanında, İskenderiye'de bir zamanlar çok iyi örnekleri görülmüş olan entelektüel hoşgörü kalmamıştı. Halbuki daha önce İskenderiyeli Clemens ve Origenes gibi Hıristiyan bilginler gayet açık ve araştırıcı bir tavırla mistisizm, felsefe ve Hıristiyan öğretilerinden meydana gelen bir sentez yapmaya kalkışabilirlerdi; İamblikhos'ta, gitgide dönemin bir özelliği haline gelmeye başlayan ikiciliğe doğru bir gidiş görüyoruz. Maddi dünya, manevi 'iyilik'le kıyaslandığında 'kötüdür' ve İamblikhos Neo-Platoncu felsefenin temel prensiplerinden asla uzaklaşmazken, vizyonu daralır.

Büyük Neo-Platoncuların sonuncusu, okulun en esrarengiz olanıydı. Proklos, her ne kadar biyografisini yazan Samairalı Marinus İS 410'da Constantinopolis'te doğduğunu ve 485'te öldüğünü söylese de, Lykia'da bulunan Ksanthos'tan geliyordu. Platon'un dehasının gerçek vârisi olarak görülen Proklos, *Diadochus* ya da 'Vâris' unvanına sahipti ve bir matematikçi, astronom ve şair olarak ün yapmıştı. Çocukluğunda, babasının izinden gidip hukuk ve retorik öğrenmesi için İskenderiye'ye gönderilmişti, ama o felsefeyi hukuka tercih etti ve Olympiodoros'un öğrencisi oldu. Çalışmalarına devam etmek için Atina'ya taşındığında hâlâ yirmi yaşının altındaydı. Daha sonra o zamanlar mistik teolojiye doğru kaymakta olan Platon'un Akademia'sına Syrianos'un yerine başkanlık edecekti. Kâfirlere özgü olduğu düşünülen bu dersler başını Hıristiyan otoriteleriyle belaya sokunca, Proklos Küçük Asya'ya gidip bir yıl orada kaldı. Döndüğünde gizemli öğretilerin öğretilmesi konusunda çok daha dikkatliydi ve bundan böyle bunlardan yalnızca güvenilir öğrencilerine bahsetti.

Proklos Küçük Asya'dayken kendisini Orphizm'le yakından ilişkili olan *Chaldean Oracles* çalışmasına verdi ve bunlar üzerine, parçaları günümüze de ulaşmış olan ayrıntılı bir yorum yazdı.[33] *Oracles*'a tutkuyla bağlan-

mıştı ve söylendiğine göre Gizemlerle ilgilenmesini sağlayan da, onları Nestorios'tan kabul etmiş olan yaşlı öğretmeni Plutarkhos'un kızı Asclepigeneia'ydı. Orpheus, Pythagoras ve Platon'un öğretilerinin çakıştığı noktalar üzerine yazmış olan Proklos, aynı zamanda Aristoteles'in mantıksal yöntemini Neo-Platoncuların Mistisizmiyle birleştirmeye çalışıyordu. Plotinos'un, İlahi olana yükselmenin sadece rasyonel bir süreç olmadığı, mantıklı olsun ya da olmasın Monad'ın her varlığının buna katıldığı yönündeki tezini daha da geliştirdi.

Proklos'un elimizde olan çalışmaları arasında Platon'un yazdıklarına yaptığı yorumlar da vardır. Bunlara, yirmisekizinci yılında tamamladığı *Timaeus* da dahildir. *Institutio Theologica* Neo-Platonculuğu kendi yaptığı değişikliklerle birlikte anlatır. Astronomik ya da matematiksel yazıların, Batlamyus'un *Tetrabiblus*'unun açıklaması, Eukleides'in *Elements*'inin yorumu ve tutulmaların etkileri üzerine yapılmış bilimsel bir araştırmanın yanı sıra, çeşitli tanrılara ilahiler de yazmıştır. Proklos südur konusunda son derece nettir ve kavramlarını, Gizemlerle ilgili bir şemada tutarak üçlü gruplar halinde tasarlamıştır. Kötülük, iblislerden ya da maddeyle birlikte türemediği gibi, Tanrı'yla birlikte de oluşmaz. İyi'nin yalnız bir tane kesin, sonsuz Neden'i vardır, o da Monad'dır. Diğer yandan, kötülüğün nedenleri çeşitli ve belirsizdir. Kötülük, orijinal değil, türemiş bir varlığa sahiptir ve İyi'nin yoksun olduğu şeyleri temsil eder. Bugün olsa, kötülük için Korku'dan yayılıyor derdik.

Proklos Platon'un Akademia'sının son başkanlarından biriydi. Pagan felsefesi öğretimi İS 529 yılında, felsefe ve Kilise taraftarları arasında çıkan anlaşmazlığı takiben İustinianos tarafından yasaklanmıştı. Neo-Platonculuk hiçbir zaman Hıristiyanlık için herkesin benimseyeceği bir alternatif sunamamış, ama yeni dine devamlı bir muhalefet kaynağı sağlamıştır, özellikle de kilise yetkililerinin kendi öğretileri içerisinde Gizemlerle ilgili çalışmalar yapmaya gitgide daha az ilgi ve heves duymaları göz önüne alınırsa. Sonuçta, İskenderiye'de Hıristiyan bir grubun saldırısı sonucunda paramparça edilen filozof ve matematikçi Theon'un kızı olan Neo-Platoncu Hypatia'nın, yarattığı etkiye ve öğrettiği konulara öfke duyan güç meraklısı piskopos Kyrillos'un etkisi altındaki trajik yazgısıyla karşılaşıyoruz.[34]

Okullar ortadan kaldırılsa da, oldukça çok sayıda eser kurtularak Rönesans'ın çeşitli dönemlerinde Avrupa'da tekrar ortaya çıktı ve çoğu kez kilisenin misillemesiyle karşılaştı. İS 1492 yılında Marsilio Ficino Floransa'da Plotinos'un *Enneads* adlı eserinin Latince çevirisini yaparken, Ficino'nun

çağdaşı Pico della Mirandola (1463-94) 1487'de, *72 Conclusions*'ında Hıristiyanlığı İbrani bilgeliği aracılığıyla teyit etme girişiminde bulunduğu için, resmi olarak özür dilemeye zorlanıyordu.[35] *Conclusions*'da kullanılan kaynaklar arasında Neo-Platoncu metinler, *Orphic Hymns* ve *Chaldean Oracles*'ın yanı sıra, *Corpus Hermeticum* olarak bilinen Helen-Mısır *Logos* ilkeleri[36] ve Yahudilerin Kabala'sı da vardı.

KABALA

Corpus Hermeticum Ortaçağ'dan itibaren mistik simyanın temellerini oluştururken, Kabala bu disiplinin sıkça görüldüğü –gezegenlere, meleklere, doğadaki güçlere vs. özgü– pek çok benzerliğin sistematikleştirilmesi için gerekli yapıyı sağlar. Pico, Gizemlerin büyüyle ilgili yanlarının güçlü ve güvenli olmak için her zaman Kabala'yla bağdaştırılması gerektiğini düşünüyordu.[37] Kabala'nın simgesi *Yaşam Ağacı* olarak bilinir. Bu, 'insanoğlunun ve evrenin ruhunun kudretli, her şeyi saran simgesi' olarak tanımlanmıştır.[38] Bu şekliyle ilk olarak İS 13. yüzyılda yazılmıştı ama saklı bilgelik Yahudilerin eski yazılarının altında yatmaktadır. Yahudilerin İÖ 6. yüzyılda Babil'den sürülmesi sırasında Babil, Pers ve Yunan kaynaklarından bazı yeni kavramlar benimsenmiş olsa da, öğrettikleri muhtemelen Zerdüştçülük aracılığıyla başka Gizem gelenekleriyle ortak bir kökeni paylaşıyordu. Helenleştirici bir diyagram olan *Yaşam Ağacı*'nın sözlü haliyle, Philon'un ve onun zamanındaki Yahudilerin uyguladığı saklı bilgelikle aynı şeyi ifade ettiği kesin gibidir. Yani, bugünkü şeklini İskenderiye okullarından geçmesine borçlu olabilir.

Kabala'nın günümüze bozulmadan gelmesinin iki sebebi vardır: Öncelikle, İbrani kutsal yazılarının altında mistik bir gelenek olmasından ötürü Hıristiyan manipülasyonlarına maruz kalmıyordu; ikinci olarak da, İS 13. yüzyıla kadar sözlü bir gelenek olarak kalmıştı. Yine de, bundan en az iki yüzyıl önce Avrupa'da Kabala okulları açılmıştı. Onüçüncü yüzyılda, eğitim-öğretimdeki değişiklikler Yahudi-Arap dünyasındaki din-felsefe çatışmasının –eski çağlardaki en belirgin tartışma konusu vahye karşı mantık çelişkisiydi– sonucu olarak ortaya çıktı. İspanya'daki Gerona'da, Kabala'nın bir uzlaşma aracı olabileceğini düşünen bir grup mistik, Fransız Okulu Kabalistlerinden Kör Isaac'in gizli öğretilerine dayanan Neo-Platoncu bir sistem yayınlayarak bu inançlarının peşine düştüler. Isaac'in

itirazlarına rağmen, çalışmalarının ürünü olan *Book of the Zohar** Leonlu Moses tarafından derlendi. Kitap çok popüler oldu ve yayılıp Avrupa'daki Yahudi olmayan pek çok insanı etkiledi.[39]

Yaşam Ağacı mükemmel bir sistemdir. On südurdan, basit ama çok da karmaşık olan ya da *varoluş hali*nden oluşan bu sistem, üçlü yapısı sayesinde Kaynak'tan başlayıp gözle görülür varlık seviyesine doğru iner. Her südurun yer aldığı dört dünya vardır –orijinal, yaratıcı, şekillendirici ve aktif– ve bunlardan da bir dini ele almanın dört yoluyla ilgili gelenek ortaya çıkar: mistik, felsefi, alegorik ve gerçek anlamda. Bunların arasındaki yirmi iki yol, yine dört farklı tarzdaki *deneysel yolculuklar*dır.

Kabala'nın açıklanması İbrani alfabesinin ve dilinin mistik seviyeleriyle yakından ilgilidir, ama simge öylesine evrenseldir ki, neredeyse tüm dini sistemlerin kilidini açabilecek bir anahtar işlevi görür. Südurlara tanrı adlarının ve baş meleklerin olağan benzerlikleri paylaştırılmış, her biri uygun varoluş haline göre, kendisine uygun olan bölümde yer almıştır; böylece, *Solar Logos*, Güneş'e benzetilerek merkezdeki südur olarak algılanır. Kaynağın, aynı Orphik Gizemlerde Üç-Kere Bilinmeyen Karanlık'tan geldiğinin söylenmesi gibi, Negatif Varoluşun Üç Maskesi'nden yayıldığı düşünülmektedir. 'Kabala hakkında bir şeyler bilmemiz' de mümkündür, 'Kabala'yı bilmemiz' de: Yani, Kabala'nın entelektüel araştırma konusu olması da mümkündür, *gnosis* arayışında üzerine uzun uzun düşünülmesi de. Kabala için bilgi arayışı, Kavrayış yoluyla Bilgeliğe –yani Platon'un Tanrısal dediği şeye– giden merkezi bir motivasyondur.

AVRUPA'DA MİSTİK FELSEFE

Avrupa'daki mistik felsefenin ayakta kalması iki farklı yayma kanalını takiben geldi. Bunlardan, Kabala ve Corpus Hermeticum tarafından örnekleneni Rönesans'a doğru olgunluğa erişti ama daha İS 9. yüzyılda Hıristiyan bir yazarın Neo-Platoncuların etkisi altında yazdığı bir eser Ortaçağ mistisizmini derinden etkiliyordu.

Areopagos** üyesi Dionysios –bu, Aziz Paulus'da (17:34 no'lu yasa) dinden dönen birinin şerefine verilmiş bir takma addır– İS 5. yüzyılın

* "Zohar" veya "Sohar" olarak bilenen "İhtişam Kitabı" veya "Işık Kitabı". (y.n.)

** "Ares Tepesi Kurulu": Yunanca "Areopagos" (Ares Tepesi); eski Atinalıların, ilk zamanlarda Ares Tepesi'nde toplanan, daha sonraları da bu adla anılan ulusal meclisi. (y.n.)

sonunda Atina'da öğrenim gören birkaç Suriyeliden biri ve Proklos'un takipçisiydi. Dionysios'un çalışmaları hem Platoncu geleneğe hem de İskenderiyeli ve Kapadokyalı papazlara dayalıydı ve Proklos'un, onun da ötesinde Plotinos'un etkilerini Neo-Platonculuğun esası olan bir mistisizm içinde gözler önüne seriyordu. Dionysios'un günümüze ulaşan eser külliyatı içinde, beş kitap halindeki kısa çalışması *Mystical Theology*, Tanrı'ya atfedilen söz ve kavramları inceleyen çalışması *Divine Names*, ve hem Eski Ahit'te hem de Aziz Paulus tarafından belirtilen melek kategorilerini ele alan *Celestial Hierarchy* de bulunmaktadır.[40] Aralarında Aziz Augustinus'un de bulunduğu çok sayıda Hıristiyan yazar Neo-Platoncu gelenekten etkilenmişti, ama mistik bilincin ve onun kendinden geçmiş bir halde Tanrı'ya yükselişinin tam bir tanımlamasını yapma girişiminde bulunan ilk yazar Dionysios olmuştur.

Dionysios'un Yunanca metinleri İS 862 yılına uzanan dönemde, Fransa'da Kel Charles'ın sarayında yaşayan İrlandalı bilgin John Scotus Eriugna (810-877) tarafından Latince'ye çevrildi.[41] Bundan böyle, 9. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar tüm Batı Avrupa'da, bu metinler, bunlarda kendi en yüce deneyimleriyle ilgili açıklamalar bulan düşünen insanlara ilham sağlayacak ve onları besleyecekti. Dionysios'un etkisi özellikle 14. yüzyıl İngiltere'sinde, *Cloud of Unknowing* ve yine muhtemelen aynı bilinmeyen yazara ait olan *Dionise Hid Divinite – Mystical Theory*'nin İngilizce çevirisi– gibi eserlerde çok belirgindir; Avrupa'daki etkileri ise, Aquinolu Tommaso, John Ruysbroeck ve Meister Eckhart'ın çalışmalarında görülmektedir.[42]

Kabala'nın ve *Corpus Hermeticum*'un soy dizisi belli ki Ortaçağ döneminden başlayarak kaydedilmiştir. Özellikle Hermetik edebiyat, Ortodoks Kilisesi'nin eleştirilerine rağmen metinsel materyalleri *Chaldean Oracles* ve Platon ile Neo-Platoncuların eserleriyle birlikte toplayıp bir sisteme bağlayan 11. yüzyıl Bizans bilgini Mikhail Psellos'a çok şey borçludur. Psellos'un bu başarısı daha sonra Rönesans'ı körükleyecektir.

Tapınak Şövalyeleri Tarikatı'nın da (1118-1314) Kabala'ya aşina olduğunu düşünmemiz için sebepler vardır ve bu, resmi olmayan belli başlı otoriteler tarafından İsa'nın üzerinde olan Tanrı'ya gösterilen hürmetin kanıtı olarak öne sürülen bir gerçektir.[43] Delil olarak gösterilen ve Şövalyelerin tapınmakla suçlandığı put 'Baphomet'in adının, Arapça'daki, 'Bilgeliğin Babası (Kaynağı)' ya da 'Anlayışın Babası' anlamına gelen *Abufihimat* sözcüğünden türediği söylenmiştir ve bu terimlerin ikisi de, Sufi mistisizminden gelmiş olmakla birlikte, Yaşam Ağacı üzerindeki Ulu

Sephiroth'tur.[44] Tapınak Tarikatı'yla aynı dönemde yaşamış olan filozof Ramon Lull (yaklaşık olarak 1232-1316) kaynağını Aristoteles'in doğadaki güçlere özgü kategorilerinden alan ve *Ars Raymundi* olarak bilinen sistem varsayımında Kabalistik yöntemler kullanmıştır; bu sayede, Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslamiyet'teki ortak ilkeler bilimsel, felsefi ve mistik açıdan uzlaşabilecekti.[45]

Bizans İmparatorluğu'nun 1453 yılında çökmesi Kabala'nın Yahudi olmayan topluluklara yayılmasını hızlandırdı, çünkü bu olaydan sonra Avrupa'ya, aralarında 11. yüzyılda Psellos tarafından sisteme konmuş Hermetik ve Platoncu eserlerin de bulunduğu çok sayıda metinsel materyal külliyatı gelmişti. Bu malzemenin çoğu, Cosimo de Medici tarafından görevlendirilen Marsilio Ficino'nun çevirileri aracılığıyla Floransa'da, Pico'nun Kabala'yı tanıttığı Neo-Platonculuğun özünü oluşturdu. Pico'nun, Tetragrammaton'un* (IHVH, Tanrı'nın Kutsal Adı), tek bir *Shin* harfi eklentisiyle İsa'nın adına (IHSHVH, ya da Ieheshuah) dönüştüğü şeklindeki iddiası, sonuçta İsa Peygamber'in gerçek adını ortaya çıkararak Yahudi Kabala'sından son derece farklı olan ve saygı gören bir disiplin olan Hıristiyan Kabala'sını oluşturdu. Hermetik-Kabalist Neo-Platonculuk da böylece bir din felsefesi olarak gelişim gösterebildi.[46]

1492'de Yahudilerin İspanya'dan ihraç edilmesi yayılma sürecini daha da hızlandırdı. Venedik'te, Floransalılara göre daha çok bir İbrani kaynağına erişme şansı olan Fransisken keşiş Francesco Giorgi (1466-1540), açık bir şekilde Hıristiyanlığa özgü olan, ama dürüst bir şekilde mikro-makrokozmik prensiplere dayanan bir Kabala teolojisi öğretti. Giorgi Her Şey'in aritmetik, geometri, armoni ve müzik sayesinde Bir'den çıktığını düşünüyordu ve bu prensipleri yazıya olduğu kadar mimariye de katmaya çalıştı.[47]

İtalyan filozofların etkileri kadar önemli olan bir şey daha vardı: Hermetik-Kabalist geleneğin yerleşmesini sağlayan Reform hareketleri. Alman filozof Johannes Reuchlin (1455-1522) Neo-Platonculukta büyücülükle ilgili korkuları yatıştırmak için İbranice'nin mucizeler yaratan güçlerine ve Kabala'nın kutsal güçlere, meleklere ve Tanrı'nın kutsal adlarına yaptığı vurgulara göndermeler yaptı. Farklı inançlara sahip üç adamın arasında geçen bir konuşma olarak tasarlanan kitabı *De Arte Cabalistica* (1517), Yahudi olmayan birinin Kabala üzerine yaptığı ilk

* Kutsal Dört Harfli İsim. (y.n.)

bilimsel incelemedir.[48] Bütünüyle Reform hareketlerine bağlı olan Erasmusçu İncil yazarı Cornelius Agrippa (1486-1535), tüm benzerliklerin yer aldığı gizemli bir felsefe olarak Hermetik-Kabalist felsefeyi kurdu ve muhteşem özeti *De Occulta Philosophia*'da Ficino'nun doğal büyüsünü Pico'nun Kabala'sıyla birleştirdi. Pico gibi Agrippa da Kabala'nın güvenilir bir çalışma aracı olduğunu savundu ve Tetragrammaton'un gücünü vurguladı.[49]

Neo-Platoncu geleneğin meşalesi Ortaçağ'dan 17. yüzyıla taşınmış, 18. yüzyıldaysa Platoncu William Law'un çalışmaları ve Thomas Taylor'ın çeviri ve yorumlarıyla yeniden canlanmıştır. 16. yüzyılın sonlarında, Agrippa'dan ve *Ars Raymundi*'den çok etkilenen eski Dominiken Giordano Bruno, Hermetik-Kabalist misyoneri olarak Avrupa'yı dolaştı. 1583 yılında İngiltere'ye geldi ve burada bir yıldan uzun bir süre boyunca İngiliz beyefendileriyle entelektüellerine şair Fulke Greville'in evinde yaptığı 'Ash Wednesday Yemeği' gibi oturumlarla felsefesini açıkladı.[50] Etik üzerine yazdığı başlıca çalışmaları olan *Spaccio* ve *Heroici Furore*'yi Sir Philip Sydney'e adamıştı.

Hem John Dee (1527-1608) hem de Edmund Spenser (1552-1599) birer Hıristiyan Kabalist ve Neo-Platoncuydu ve her ikisi de özellikle Neo-Pythagorasçılığın uyum ve sayı yönleriyle ilgileniyorlardı. Spenser bir Püritendi ve muhteşem eseri *The Faerie Queen*'deki Kızılhaç Şövalyesi de gizli Protestanlığın somut hali olarak görülebilir. Bu görüşün genelde kabul edildiğini, Almanya'da basılan ve insanları aralarına katılmaya davet eden bir Ortaçağ düzeni ya da birliğinin Christian Rosenkreutz, ya da 'Rosy Cross' [Gül Haç] tarafından kuruluşunu tanımlama iddiasında olan 1614-15 tarihli *Rosicrucian Manifestos*'ta görebiliriz. Manifestoları, 1616 yılında, manifestoların yazarlarından biri olan ve Kalvenciliğe eğilimli Lutherci rahip Johann Valentin Andrea'nın alegorik çalışması *The Chymical Wedding of Christian Rosenkreutz* izledi. Manifestolar gibi bu çalışma da, Giorgi, Agrippa ve John Dee'nin *Monas Hieroglyphica*'sının etkisinde yazılmıştı ve Kabala, simya ve matematiğin birleşmesinden bahsediyordu.

Dee, 1586 yılında İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'in vekili olarak Almanya'da 'Confederatio Militae Evangelica' diye bilinen ve gizli inançlara sahip Protestanlar için olan 'savunma birliği'nin kurulmasında aktif rol oynadı. Bu kuruluşun amacı, Navarra'nın Protestan kralının tahta çıkmasını engellemek isteyen Fransız Katolikler Birliği'ne karşı gelmekti.[51] *Manifestos* kukla başkan olarak, daha sonra Bohemya'nın Kış Kralı ve Kraliçesi seçilecek olan Protestan Elector Palatine ile İngiliz eşi Elizabeth

Stuart'ı kullandı ve ortaya çıkışlarıyla çok büyük ilgi topladı. Bu başlangıçlardan yola çıkarak, Gül Haç ve Mason benzeri modern tarikatların ve bunların yan kuruluşlarının tarihinin izi sürülebilir.

Sonuç olarak, Pythagoras'tan ve İÖ birinci bin yılın Gizem okullarından başlayıp Neo-Platoncu felsefeden ve Hermetik-Kabalist gelenekten geçen ve günümüze ulaşan bir düzen görüyoruz. Platoncu felsefenin en önemli ilkesi aklın kullanılması yoluyla *gnosis*'e ve oradan da bilgeliğe ulaşmaktı ve eğer bu ilkeyi aklımızdan çıkarmazsak, 'gizli sanatların' tüm sırları ortaya çıkacaktır. Mistik felsefenin pek çok karmaşık yönü vardır ama bunlar Atina'da ve İskenderiye'de gerçeği bulmak için ciddiyetle ve açıklıkla yapılan tartışmalarla bağlantılı olarak değerlendirilebilir.

Notlar

1. İskenderiyeli Philon'un çalışmasında da görülebileceği gibi. Bkz. E. R. Goodenough, *An Introduction to Philo Judaeus* (New Haven: Yale University Press, 1940), 11-12.
2. *Alexandria: Journal of the Western Cosmological Traditions*, (yay. haz.) David Fideler (Grand Rapids: Phanes Press, 1993), c. 2, 7-15.
3. *Alexandria: Journal of the Western Cosmological* Traditions (Grand Rapids: Phanes Press, 1993, c. 2, 275-285) içinde Michael Hornum, 'The Availability of the One: An Interpretative Essay'.
4. G. R. S. Mead, *Orpheus* (Londra: 1896; Londra: J. M. Watkins, 1965), 21.
5. Thomas Taylor, *The Hymns of Orpheus* (1792; Los Angeles: The Philosophical Research Society, 1981); R. C. Hogart, *The Hymns of Orpheus* (Grand Rapids: Phanes Press, 1993).
6. Mead, *a.g.e.* 15 içinde Ficino, 'De Immort. Anim., XVII.i.386'.
7. Mead, *a.g.e.* 20.
8. David Fideler, *Jesus Christ, Sun of God* (Wheaton, IL: The Thesophical Publishing House, 1993), 268, 372.
9. Bentley Layton, *The Gnostik Scriptures* (Londra: SCM Press, 1987), 15-16.
10. Steven Runciman, *The Medieval Manichee* (Cambridge: Cambridge University Press, 1969).
11. Fideler, *Jesus Christ, Sun of God* (Wheaton, IL: The Thesophical Publishing House, 1993), 232-233.
12. Plotinus, *The Enneads*, çev.: Stephen MacKenna (Harmondsworth: Penguin Books, 1991), Ennead V.3.xvii.
13. Fideler, *Jesus Christ, Sun of God* (Wheaton, IL: The Thesophical Publishing House, 1993), 87.
14. Fideler, *Jesus Christ, Sun of God* (Wheaton, IL: The Thesophical Publishing House, 1993), 60.
15. Mead, *a.g.e.* 94.

16. Loeb Classical Library içinde İskenderiyeli Philon, *On Husbandry* 13.51 ve *The Confusion of Tongues* 14.63 (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1929-1962) c. III ve IV.
17. Fideler, *Jesus Christ, Sun of God* (Wheaton, IL: The Thesophical Publishing House, 1993), 177.
18. *Porphyry's Letter to his Wife Marcella* içinde Fideler, çev.: Alice Zimmern (Londra: George Redway, 1896; Grand Rapids: Phanes Press, 1986), 17.
19. E. R. Goodenough, *An Introduction to Philo Judaeus* (New Haven: Yale University Press, 1940).
20. Yahudi/Helen tartışmasıyla ilgili olarak bkz. Martin Hengel, *Judaism and Hellenism*, çev.: John Bowden (Londra: SCM Press, 1974), c. 1, 2'de dipnot, 309, 312-313; E. R. Goodenough, *a.g.e.* x-xi.
21. *Encyclopedia of the Early Church* (Londra: James Clarke, 1992, 31-32) içinde S. Lilla, 'Ammonios Saccas'; *Dictionary of Greek and Roman Biography and Myth* (Londra: W. Smith, 1850).
22. Plotinus, 'The Enneads', II.9.9. 35-36; çev.: Fideler, *Porphyry's Letter to his Wife Marcella* içinde, çev.: Alice Zimmern (Londra: George Redway, 1896; Grand Rapids: Phanes Press, 1986), 14.
23. Christian Origenes'ten farklı bir Neo-Platoncu ve ayrıca Ammonios'un da öğrencisi olduğu düşünülmektedir. Bkz: *Encyclopedia of the Early Church* içinde S. Lilla, 'Origen the Neoplatonist' (Londra: James Clarke, 1992), 624.
24. *The* Enneads içinde Porphyry, 'On the Life of Plotinus and his Work', çev.: Stephen MacKenna (Harmondsworth: Penguin Books, 1991), civ.
25. Porphyry, *a.g.y.* cxxiii.
26. Plotinus, *The Enneads*, çev.: Stephen MacKenna (Harmondsworth: Penguin Books, 1991), Ennead V.1.i.
27. *Porphyry's Letter to his Wife Marcella* içinde Fideler, çev.: Alice Zimmern (Londra: George Redway, 1896; Grand Rapids: Phanes Press, 1986), 15.
28. *Alexandria: Journal of the Western Cosmological* Traditions (Grand Rapids: Phanes Press, 1993, 2. cilt, 275-285) içinde Michael Hornum, 'The Availability of the One: An Interpretative Essay'.
29. Plotinus, *The Enneads*, çev.: Stephen MacKenna (Harmondsworth: Penguin Books, 1991), Ennead III.2.3.
30. *Porphyry's Letter to his Wife Marcella* içinde Fideler, çev.: Alice Zimmern (Londra: George Redway, 1896; Grand Rapids: Phanes Press, 1986), 13-14.
31. Porphyry, *On the Cave of the Nymphs*, çev.: Thomas Taylor (Grand Rapids: Phanes Press, 1991).
32. Iamblichus, *The Exhortation to Philosophy*, çev.: Thomas M. Johnson (Grand Rapids: Phanes Press, 1988).
33. *The Chaldean Oracles* (Godalming, Surrey: The Shrine of Wisdom, 1979) içinde Proklus, 'Commentary on the Chaldean Oracles'.
34. R. T. Wallis, *Neoplatonism* (Londra: Gerald Duckworth and Co., 1972); *Alexandria, Journal of the Western Cosmological Traditions* (Grand Rapids: Phanes Press, 1993, c. 2, 45-46) içinde Nancy Nietupski, 'Hypatia of Alexandria: Mathematitian, Astronomer and Philosopher'.

35. Frances Yates, *Occult Philosophy in the Elizabethan Age* (Londra: Routledge and Kegan Paul, 1979), 18.
36. G. R. S. Mead, *Thrice-Greatest Hermes* (Londra: 1906; York Beach: Samuel Weiser, 1992); David Fideler, *Jesus Christ, Sun of God* (Wheaton, IL: The Theosophical Publishing House, 1993), 47-49 ve 226-233; Brian P. Copenhaver, *Hermetica* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992).
37. F. Yates, *a.g.e.* 24.
38. Dion Fortune, *The Mystical Quabalah.* (Londra: 1935; York Beach: Samuel Weiser, 1993), 17.
39. Z'ev Ben Shimon Halevi, *Kabbalah, The Divine Plan* (San Francisco: Harper, 1996) 14-19.
40. *Encyclopedia of the Early Church* (Londra: James Clarke & Co., 1992, 238-240) içinde S. Lilla, 'Pseudo-Dionysius the Areopagite'.
41. Jean Leclercq, *Pseudo-Dionysius: The Complete Works* içinde, çev.: Colm Luibheid (New York: Paulist Press, 1987), 26.
42. Jean Leclercq, *a.g.y.* 30.
43. *The Perspective Objective* (OMCE elektronik dergi: http://omce.org., 1997, c. 2, sayı 5) içinde Patricia Cannon Johnson, 'The Knights Templer'
44. Idries Shah, *The Sufis* (Londra: Octagon Press, 1964), 225-227.
45. Frances Yates, *Occult Philosophy in the Elizabethan Age* (Londra: Routledge and Kegan Paul, 1979), 9-15.
46. F. Yates, *a.g.y.* 29.
47. F. Yates, *a.g.y.* 29-36.
48. F. Yates, *a.g.y.* 23-27.
49. F. Yates, *a.g.y.* 37-47.
50. Francis Yates, *Giordano Bruno and the Hermetc Tradition* (Londra: Routledge and Kegan Paul, 1971), 254; A. D. Wraight and V. F. Stern, *In Search of Christopher Marlowe* (Londra: Macdonald and Co., 1965), 164-174.
51. Frances Yates, *The Rosicrucian Enlightenment* (Londra: Routledge and Kegan Paul, 1972), 34-35.

9
İskenderiye ve Ortaçağ'dan Getirdiği Miras: Kitap, Keşiş ve Gül

J. O. Ward

GİRİŞ

Bu makalede, İskenderiye Kütüphanesi'nin içindekilerle birlikte kaybolmasının Ortaçağ Avrupa'sı için önemini, genel anlamda eski zamanlardan kalma bilgi dokusunun kaybolması bağlamında ele alıyorum. Karolenj Hanedanlığı dönemine gelindiğinde bu dokunun ne kadarı korunmuştu ve eğer İskenderiye Kütüphanesi yok olmasaydı bu nasıl bir farklılık gösterebilirdi? Özellikleri ve kapsamı açısından İskenderiye Kütüphanesi'ne yaklaşabilen tek bir 'Ortaçağ kütüphanesi' vardır ve o da Umberto Eco'nun *Gülün Adı* adlı romanının konusunu oluşturmaktadır. Ne var ki, böyle bir kütüphane aslında hiç var olmamıştır ve tarifi de temelde elimizde hakkında kanıt bulunan Ortaçağ kütüphanelerinden farklıdır. Ortaçağ kütüphanesinin kapsamı ve işlevi üzerine düşünmek ve Eco'nun neden kitabının anlatma iddiasında olduğu dönemin asıl kütüphaneleri yerine, büyüklük ve kapsam açısından İskenderiye Kütüphanesi'ne daha çok benzeyen bir Ortaçağ kütüphanesi yaratma ihtiyacı hissettiği sorusu merak uyandırmaktadır.

Söze, 1327'de gerçekleşen ve Umberto Eco'nun *Gülün Adı* adlı kitabında son derece şaşırtıcı bir şekilde kayda geçirdiği olayların geçtiği ma-

nastır olarak düşünebileceğiniz ünlü bir yapıdan bahsederek başlamak istiyorum. Aslında böyle düşünmekle hata edersiniz, çünkü söz konusu manastır, *Gülün Adı*'nın çekimlerinde kullanılan manastır değil (ki bunu filmin sonundaki teşekkürler kısmında da görebilirsiniz), İS 998 yılında (Auvergne'den) Hugh de Montboissier tarafından Torino'nun 23 mil batısındaki Piemonte'de, Dora Riparia Vadisi ile Condove kasabasının yukarısına inşa edilmiş olan 'Sac[g]ra di San Michele' ya da Sant' Ambrogio'dur![1] Yine de, hem Sagra di San Michele Manastırı hem de Eco'nunki, en azından Avrupa'nın bu kısmındaki aynı geniş dağlık bölgededir.[2] Bu, büyük ve önemli bir kütüphane inşa etmek için (Eco *kendi* manastırındaki kütüphaneyi 'Hıristiyanlık dünyasının en büyük kitaplığı'[3] olarak tanımlamaktadır) son derece tuhaf bir yerdir. Durum böyle de olsa, yeri burasıdır –ya da burasıydı– ve aslında benim makalem de burada başlıyor.

ECO'NUN İS 1327 TARİHLİ MANASTIR KÜTÜPHANESİ

Umberto Eco tanınmış bir Ortaçağ uzmanıdır ve –belki de tarihsel bilgiyle ilgili kendi alanında yapılmış en iyi çalışma olan– *Gülün Adı* adlı romanı da Avrupa meselelerindeki büyük bir krizin (romanın varsayılan zamanı İS 1327 yılıdır) klasik bir anlatımıdır. Roman, Ortaçağ'ın sosyal, zihinsel ve dini dünyasıyla ilgili sayısız belgeden edinme şansına sahip olduğumuz bilgilerle ters düşmemek için her yönden çok dikkatli bir şekilde ve ustalıkla inşa edilmiştir.[4] O halde, Eco neden kütüphanesini bu belgelerde karşımıza çıkanlarla büyük ölçüde aynı tasarlamamıştır?[5] Eco'nun kütüphanesi, her şeyi harfiyen uygulamayı tercih eden bir öğretim görevlisi olmam itibarıyla ilgimi çekti, çünkü benim araştırmam Ortaçağ kütüphanelerinin neler içerdiğiyle ilgili ve bildiğim kütüphanelerin pek çoğunun ya geçmişi şu veya bu şekilde Ortaçağ'a uzanıyor ya da tasarımlarıyla ilgili önemli özellikler Ortaçağ koşullarından gelme (zayıf ışıklandırma gibi!).

Eco'nun manastırında önemli bir kütüphaneyle karşılaşmak bizi şaşırtmamalı ve ben de sizlerin bu konudaki hafızasını tazelemek istiyorum. Uppsalalı retorik bilgini Benno'nun da romanda söylediği gibi, "bizler (keşişler) kitaplar için yaşıyoruz."[6] Tabii, Eco'nun kütüphanesiyle ilgili bir bit yeniği olduğunu anlamamız uzun sürmüyor. Öncelikle, kütüphane *aedificium* adı verilen ve 'geçmiş yüzyıllarda bir kale olan'[7] bir binanın en üst katında, yazıcıların odasının üstünde yer almaktadır ve daha aşağıda

da mutfak vardır. Klasik Latince'de *aedificium* nötr bir sözcüktür; sadece 'bina' anlamına gelir. Aslında, *Gülün Adı*'nın İtalyanca orijinalinde kullanılan sözcük –günümüz İtalyanca'sında 'bina' anlamına gelen– 'edificio'dur. Kafalarda soru işareti uyandıran ikinci nokta, kütüphaneye –olağandışı bir sıklıkta– kapılar kilitliyken, *aedificium*'un zemin katındaki mutfağın içinden, *ossarium*'dan* açılan ve şapelde soldan üçüncü sunaktan geçilerek ulaşılan gizli bir geçit sayesinde girilmesidir.[8] Kahramanlarımız (Adso ve Baskervilleli William) kendilerini nihayet kütüphanede bulduklarında, buranın basit bir bina olmadığını öğreniriz.[9] Burası, içinde bir saate yakın dolaşılabilecek büyüklükte, tamamen kaybolabileceğiniz kadar kocaman ve karmaşık bir yerdir. Epey bir dolanıp çıkarsamalı hesaplamalar yaptıktan sonra, kahramanlarımız kütüphanenin aslında, her birinde kocaman kitap raflarıyla üç boş duvar bulunan dört yedigen, ve her birinde, üzerinde kitap raflarıyla iki kör duvar bulunan dörtgen, kare ya da yamuk benzeri elli iki odadan oluşan toplam elli altı odalık bir yer olduğunu keşfederler. Odalardan yirmi dört tanesi *aedificium*'un dört büyük kulesinde yer almaktadır.[10]

Böyle bir kütüphanede kaç tane kitap olabilirdi? Yedigen odalarda, diyelim ki her birinde duvar başına 800 kitap olan (her birinde 100 kitap olan sekiz raf) üçer duvar olduğunu düşünelim;[11] bu son derece mütevazı bir tahmindir ve romanda okuduğumuz bilgilerle de örtüşmektedir. Bu, oda başına 2.400 ve tüm yedigen odalar için de 9.600 –ya da yuvarlak hesap yaklaşık 9.000– kitap eder. Kare odaların her birinde de 1.600 kitap olduğunu varsayarsak (iki duvar, her birinde 800 kitap desek), yine yuvarlak hesap 1.500 yapar. Bu, kare ve yedigen odalarda toplam olarak tahminen 87.000 kadar kitap olduğu anlamına gelmektedir.

Dilerseniz bu rakamın doğruluğunu görmek için *Gülün Adı*'nı tarayabilirsiniz, ama ben rakamı 85.000'e yuvarlayıp Eco'nun kendi manastırının kütüphanesiyle ilgili varsaymamızı istediği kitap sayısının bu olduğunu düşüneceğim. Bu, kütüphanenin müthiş ününe, uzun geçmişine ve kitapta sık sık gönderme yapılan sayısız sınıflandırılmış konuya uygun bir sayı. Ama eski çağlardaki ve Ortaçağ'daki gerçek kütüphanelerin 'gerçek' kitap sayılarıyla ne kadar örtüşüyor acaba?

Bildiğimiz kadarıyla eski çağlardaki hemen her kütüphane ihmal, yangın ya da savaş nedeniyle yok olmuştur ve bu bilgi sadece Roma'da 26 ila

* Ölünün kemiklerinin saklandığı yer. (y.n.)

28 halk kütüphanesini içine alır. Yaklaşık olarak İÖ 300 yılında I. Ptolemaios tarafından inşa edilen ve bu kitabın konusunu oluşturan ünlü İskenderiye Kütüphanesi'nde kaç parşömen tomarı bulunduğuna dair 70.000 ile 700.000 arasında değişen farklı tahminler vardır. Eğer Reynolds ve Wilson[12] tarafından verilen rakamı kabul edecek olursak, İÖ üçüncü yüzyılda kütüphanede 200.000 ila 490.000 adet kitap bulunuyordu. Parşömen tomarları kitaplar kadar büyük olmuyordu. Aslında bunlar bizim "bölüm" kavramımıza daha yakındı ve belki en fazla bir Cicero söylevi kadardı. İS 2. ve 4. yüzyıllar arasında parşömen tomarının yerini alan kodeks, ya da kitap, bir tomarın içindekilerin en fazla yirmi ila otuz katını içerirdi. Biz uzmanların bugün Avrupa kütüphanelerinde gözden geçirdiğimiz Ortaçağ kitapları tabii ki Ortaçağ boyunca elden ele geçen kitaplar değil. Elden ele geçenin, bir ya da iki parşömen tomarından daha büyük olmayan kitapçıklar ya da broşürler olduğu doğruluğu bilinen bir durumdur. Bu kitapçıklar koruma ve saklama amaçlı olarak, daha sonraki zamanlarda değil ama Ortaçağ'da, bizim bugün kullandığımız ciltler halinde birbirine bağlanırdı. Eco bize kütüphanesindeki kitapların nasıl olduğundan bahsetmemektedir ama biz bunların birbirine bağlı büyük ciltlerden çok, tek tek bilimsel incelemeler olduğundan şüpheleniyoruz. Bu da demek oluyor ki, 85.000 kitap tahminimizi birazcık yükseltip, parşömen koleksiyonuyla denk hale getirmemiz gerekiyor.

Eco'nun kütüphanesinde 100.000-200.000 kadar parşömen tomarına eşdeğer cilt olduğunu varsayalım. Bu rakam, İskenderiye'deki Büyük Kütüphane hakkında bildiğimizi düşündüklerimizle kıyaslanınca çok düşük kalmaktadır. Belki daha çok, yaklaşık olarak İÖ 160 yılında II. Eumenes tarafından kurulan ve Antonius ile Kleopatra'nın zamanına gelindiğinde bünyesinde 200.000 parşömen tomarı barındırdığı sanılan Pergamon Kütüphanesi'nin boyutlarındadır.[13] Belki de, İS 354 yılında Constantinopolis'te kurulan ve görünüşe göre bir yangında yok olmadan önce imparator Basiliskos'un hükümdarlığı sırasında (İS 475-76) 120.000 civarında cilde sahip olan İmparatorluk Kütüphanesi'nden biraz küçüktür.[14]

Bu aşamada, Eco'nun kütüphane sunumunu ciddiye almakla hata mı ediyoruz? Ne de olsa o, tatile çıkacak olanlara kumsalda geçirecekleri günlerde kolay ve rahat bir okuma için Migne'nin Latince *Patrology*'sinin tamamını –her birinde sayfa başına iki olmak üzere toplam 2.000 kadar sütun olan ve sütun başına 60 satırın düştüğü toplam 218 Latince cilt– öneren kişidir. Kendisi ayrıca, klasik Yunan ve Latin edebiyatları üzerine

çalışan çoğu ciddi akademisyenin evinden pek de farklı olmayan, yani her odanın duvardan duvara kitap yığınlarıyla dolu olduğu evine gelen insanlarla ilgili kısa bir makale yazan zekânın da sahibidir.[15] Kendisine çok sık sorulan, "Aman Tanrım, ne çok kitap var, hepsini okudunuz mu?" sorusuna verdiği iki standart cevabı vardır Eco'nun: "Ah, evet, pek çok kez, tekrar tekrar ve yanında da fazlasını." "Şey, bunlar bu ayın sonuna kadar bitirmem gerekenler, geri kalanları ofisimde tutuyorum."[16] Yine, *Gülün Adı*'nın yayınlandığı sırada yazdığı bir başka makalesinde, Eco, 3.335 odalı bir kütüphanenin hayalini kurar. Dediğine göre bunlardan en azından birinin 33.335 duvarı, bu duvarlardan en az birinin 33.335 kitap rafı, bu raflardan en az birinin de 33.335 kitap koyacak kapasitesi olmalıdır.[17] Böyle bir adam kütüphaneler konusunda ciddiye alınabilir mi? Görelim.

İlk sorun şu: Eğer 1327 yılı civarında bir manastır kütüphanesinde 85.000 kitap olduğu doğruysa, bunları kim yazmıştı? Hepsi Ortaçağ ürünü müydü, yoksa birçoğu eski çağlardan mı kalmaydı? Kesinlikle ilk olasılığı dikkate almalıyız. Ne de olsa, Muhterem Bede gibi Ortaçağ bilginleri 300 kadar eser vermişti,[18] ve günümüz uzmanlarının söylediğine göre, İS 2. yüzyılın antikacılığına rağmen eski çağlarda yazılmış eserlerin çok azı Ortaçağ'a kadar gelmeyi başarmıştı. Eğer, bize söylendiği gibi, eski çağlara ait en önemli kütüphanelerin tamamı İS 600 yılına gelindiğinde yok olduysa, Ortaçağ'a kadar korunmayı başarmış eserler *nasıl olabilir ki*? Öte yandan, Reynolds ve Wilson'a göre İS 500 yılı civarında 'Latin edebiyatına ait çalışmalar hâlâ mevcuttu'.[19] Bunun doğru olması mümkün değildir. Pek çok faktör bunun aksini iddia etmektedir. Parşömen tomarlarından kodekse geçiş sırasında, büyük ihtimalle, transkripsiyon zahmetine değmeyeceği düşünülen pek çok bilimsel araştırma yitirilmişti; bu, özellikle pagan kültüründen Hıristiyanlığa geçişte zevklerin de hızla değişmesine ve Roma İmparatorluğu'nun daha sonraki dönemlerinde gerçekleşen ve tek tek monografilerden oluşan büyük kütüphaneler yerine kısaltma ve ansiklopedik kullanımı ön plana çıkaran eğitim ve öğrenim yoksullaşmasına bağlıydı. Bunu, parşömenlerin baskıyı, internetin de yeni akım olan kodeksi sembolize ettiğini düşünerek, günümüzde matbaadan ve baskıdan internete doğru yaşanan geçiş gibi düşünebiliriz. Eğer mümkün olsa, günümüzün modern ve revaçta olan kütüphanecileri genel olarak faydalı olan bilgileri internete koyarlar, ve bunlar dışındaki her şey –öğrencilerimize okumalarını söylediğimiz ve bizim de bölümdeki araştırmalarımız için kullandığımız kaynakların yüzde 90'ı da dahil– çöpe giderdi.

Ayrıca, zevkler ve akımlar her zaman, eski çağlarda bile, eskinin klasiklerini değiştirmiş ve gözden düşürmüştür. Tacitus'un *Dialogue on Orators*'dan kalma parçasını okuduğumuzda, Tacitus'un kendi zamanına ve Cicero'nun dönemine ait olan ve o zamanlar parşömen koleksiyonları halinde muhafaza edilen hitabetle ilgili pek çok konuşmanın artık okunmadığını görüyoruz. O iki yüzyıldan bize kalan sadece Cicero'nun 106 söylevinden elli sekizi ve Plinius'un bir övgü yazısı, hepsi bu. Yığınlarca parşömen tomarı büyük ihtimalle Antoninus'ların zamanına bile ulaşamamış olmalı. Klasik Roma edebiyatının daha ne kadarı bugün bizimle değildir? İşte aklıma şu anda gelenler: Varro'nun *Menippean Satires*'i, *Dialogues*'u, kırk iki kitaplık *Antiquities*'i, *De lingua latina*'sının çoğu, *De novem disciplinis*'inin (bu çok ünlü bir ansiklopedidir) tamamı; Livius'un *Roman History*'sinden (sözde 'kayıp on yıllar') sayısız cilt; Cornelius Nepos'un *De viris illustribus*'unun çoğu, *Chronica* ve *Exempla*'sının tamamı; Tacitus'un *Annals* ve *Histories*'inin büyük bir kısmı; Ammianus Marcellinus'un otuz bir ciltlik *History*'sinin on üç cildi, ve Roma edebiyatının neredeyse *tamamı*. Listeyi uzatabiliriz, ama örnek olarak ünlü Suetonius'u seçip ona yakından bakalım. Suetonius'un Caesarlarla ilgili yazdığı biyografilerine ve *Illustrious Writers* adlı eserinden bazı parçalara sahibiz, ama diğer on dört kitabı kayıptır. Bu kayıp kitaplardan birkaçının *The Lives of the Famous Whores* (Ünlü Fahişelerin Yaşamları), *The Physical Defects of Mankind* (İnsanoğlunun Fiziksel Kusurları), *Roman Festivals* (Roma Festivalleri) ve *Greek Games* (Yunan Oyunları) gibi çok ilgi çekici isimleri vardır.[20] Bu başlıklar Eco'nun kütüphanesinde, hatta İskenderiye Kütüphanesi'nde var mıydı diye sorabiliriz.

ESKİ KÜTÜPHANELER VE ORTAÇAĞ

Korkarım sorduğum sorunun cevabı 'hayır'. İskenderiye Kütüphanesi, her ne kadar başka dillerdeki kitapları barındırsa da ve bunların mümkün olduğunda Yunanca'ya çevirileri yapılsa da, temelde bir Yunan dili kurumudur. Ancak, Latin dili yerini sağlamlaştırdığı sırada kütüphanenin Yunanca olmayan eserleri bulup kopyalama kapasitesi ciddi şekilde azalmıştı. İskenderiye Kütüphanesi yok olduğu sırada raflarında ne kadar Latince eser bulunduğunu söylemek oldukça zor. Zaten büyük ihtimalle bunların kurtulması kütüphanenin kaderini değiştirmeyecekti; diğer yandan, muh-

temelen Yunanca eserler çok fazlaydı ve dolayısıyla kayıplar da çok büyük olmuştu – örnek vermek gerekirse, İskenderiye 'Okulu'ndan Didymos'un (İÖ 80-10) 3.000 ila 4.000 çalışmasının tamamı Kütüphane'de yer alıyordu.[21]

Antik çağların sonlarında meydana gelen felaketler, eski eserlere yeniden idare edilmesi kolay bir külliyat sağlamak gibi genel bir etkiye sahipti. Eğer bunların hepsi kurtulmuş olsaydı, muhtemelen bizim kütüphanelerimiz de çoktan dolup taşmış olurdu – ki, benzer bir felaket mevcut kaynaklarımızı silip süpürmediği (ya da internete aktarmadığı!) sürece, yakın bir gelecekte olacak olan da budur. Antik çağların sonlarında gerçekleşen yıkım yalnızca eski eserleri küçük ve idare edilebilir bir boyuta indirmekle kalmamış, aynı zamanda, kurtulanlar çoğunlukla kutsanmış klasikler olduğundan, kalitesini de baştan aşağı iyileştirmiştir.

Bu bize en iyi parçaların bile kurtulmasının kolay bir iş olduğunu düşündürtmemeli. Karanlık çağların zayıf zamanları boyunca (buna İS 550-750 diyebiliriz), kitapların kopyalanması neredeyse tamamen durmuştu ve bu da, antik çağların sonlarından o zamana ulaşmayı başarmış eserlerin bile yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu anlamına geliyordu. Her nesil tarafından bir elyazması kültürü içinde okunup kopyalanmayan kitapların geleceği belirsizdi. Reynolds ve Wilson'ın da belirttiği gibi, Karolenj Hanedanlığı döneminin sonuna gelindiğinde (İS 900 civarı diyelim) bugün bizim kütüphanelerimizde yer alan klasik Latin edebiyatını korumuş olan İrlanda, İngiliz ve Karolenj dönemi yazıcılarının manastırlarda yaptıkları kopyalamalara çok şey borçluyuz. Ne var ki, pek çok metin pamuk ipliğine bağlıydı ve gelecek yüzyıllarda epey şansa ihtiyaçları olacaktı. Varro'nun *Encyclopedia*'sının da aralarında bulunduğu bazı eserler kurtulamamış ve Karolenj dönemindekilerin eline geçmeyen çok az eser bize ulaşmıştır. Bunlar da Mısır'ın kuru kum yığınlarının arasından gelen papirüs parçaları şeklindedir.

Özetle, ortalama bir Ortaçağ kütüphanesini oluşturan ve papazlık, İncil, komünyon ve Hıristiyanlıkla ilgili diğer yazılardan meydana gelen muazzam yığına eski çağlardan eklenen, büyük ihtimalle çok ufak çaplı bir külliyattır. Eco'nun kahramanlarının *aedificium*'un en üst katındaki kütüphanede bulup göz gezdirdiği kitapların yarattığı izlenime rağmen, bahsettiği 85.000 kitaptan çok azı antik çağlara ait olabilir – hatta bunların antik eserlerin kopyaları olmaları ihtimali bile çok düşüktür. Eco'nun manastırındaki kütüphanenin esas olarak Ortaçağ kitaplarından oluşan

böylesine devasa bir koleksiyona sahip olması ve bunu korumuş olması mümkün müdür? Böyle bir şeyin inandırıcı olabilmesi için, bu koleksiyonun büyük bir kısmının çok yakın bir dönemde, onüçüncü yüzyılın skolastik zamanlarında oluşturulduğunu düşünmemiz gerekir. Ancak, Eco'nun uyandırdığı izlenim bu değildir. Kütüphane, esas olarak geçmişe ait klasiklerden oluşan antik döneme ait, eskiye düşkün bir koleksiyon olarak anlatılmaktadır.[22] Şimdi sıra, Ortaçağ kütüphaneleriyle ilgili başka neler bildiğimize şöyle bir göz atmaya geldi.

ORTAÇAĞ KÜTÜPHANELERİ

Konuya genel bir bilgi vererek başlamak istiyorum. İnciller gibi büyük Ortaçağ kitaplarının üretim maliyeti çok fazlaydı. Katolik Kilisesi'ne ait tek bir Aşai Rabbani ayininde kullanılan dua kitabı için bile en iyi buzağılara ait 156 deri, bir konuyu tamamen kapsayan büyük bir bilimsel inceleme ya da İncil'in tamamı içinse 500 deri gerekebiliyordu.[23] Buna göre, Eco'nun 85.000 kitabı, ılımlı bir yaklaşımla bile, iki ila sekiz milyon buzağının derilerinden yapılmış olmalı. Üstelik buna o zamanın diğer kütüphaneleri dahil değil. Sizce bu olası bir varsayım mı?

Uzun lafın kısası, Eco'nun kütüphanesi aslında her açıdan, Ortaçağ kütüphaneleriyle ilgili güvenilir kaynaklardan edindiğimiz bilgilerle çelişmektedir. Bir kere, kütüphanenin içinde bulunduğu binanın adı yanlıştır. Benim bildiğim kadarıyla eski bir kalenin içine kurulmuş olan bir Ortaçağ kütüphanesi yok.[24] Ortaçağ 'kütüphaneleri' genellikle *armaria*[25], *risci*, ya da *arcae* – sandık, kitap dolabı ya da yüklük olarak bilinirdi. Yunanca *bibliotheca* sözcüğü de, ilk başlarda bunlarla aynı anlama geliyordu: 'kitap kutuları.'[26] Kütüphanelerin, insanların kitaplara başvurmak için gittiği odalar haline gelmesi ancak onüçüncü yüzyılda gerçekleşmiştir. Hatta, bazı yetkili ağızların söylediğine göre, 'kütüphane' adı verilen odaların ortaya çıkışı Ortaçağ'ın daha da sonralarındadır.[27] O zamandan önce genellikle duvar oyukları, saklama sandıkları ve dolaplar kullanılıyordu ve kitaplar keşişlere avluda ya da yemekhanede okumaları için veriliyordu.[28] 'Kitap dolapları' genellikle duvarların içinde ya da kilise avlularındaki pencere oyuklarında durur, veya kilisedeki sunağın yakınında bulunan yazı odasına yerleştirilirdi. Kitaplar çoğunlukla arşivlere ve karışık halde duran kıymetli şeylerin, ve hatta alet edevatın (*ferramenta*) arasına

gelişigüzel bir şekilde konurdu.[29] Rodney Thomson bu durumu gayet güzel anlatmaktadır:[30]

> Manastır kitaplarının Benedikten Tarikatı tarafından belirlenen ve komünyon uygulamasını ve öğrenme sürecini etkileyen yerel geleneklere bağlı olarak az çok değişiklik gösteren kullanımlarına göre farklı yerlerde tutulduğu bilinmektedir. Hiçbir manastır İlahi İbadet uygulamalarında kullanılan ve kiliseye ait eşyaların muhafaza edildiği yerde, ya da, eğer çok büyük ve ağırsa, kilisenin içinde tutulan dua kitapları olmadan iş yapamazdı. Manastır yemekhanesinde yemek zamanlarında okunması için vaaz verme sanatı ve yaşam öyküleriyle ilgili birkaç kitap dururdu. Ama şu ana kadarki en büyük koleksiyon, *Lectio Divina* kitapları ve çalışmalarıdır, ve bunlar yemekhanedeki kitaplarla birlikte manastır kütüphanesini oluşturmaktadır.[31]

Onbirinci yüzyılda, Cluny geleneklerine göre, kütüphaneci (*bibliothecarius, librarius, armarius, custos librorum*) şarkılardan ve korolardan sorumlu koro başkanıyla aynı kişiydi.[32] Kayıtlarda, bizim kütüphane bakımı, hizmeti ya da idamesiyle bağdaştıracağımız türden hiçbir görevden bahsedilmemektedir. Bir başka onbirinci yüzyıl geleneğine göre, manastıra ait tüm kitaplar yılda bir kez çıkartılıp bir halının üzerine yayılırdı.[33] Keşişler kendilerine bir önceki yıl verilen kitapları geri verirler ve bir sonraki yıl için kendilerine halının üzerinde seçilip verilen kitabı alırlardı. Kitapların dağıtımından 'Kitap Muhafızı' denilen bir keşiş sorumluydu.

Aslına bakılırsa, elimizde sekizinci yüzyıla ait ünlü bir İncil elyazmasında bahsi geçen eski bir Ortaçağ kütüphanesinin, ya da *armarium*'unun, resmi var.[34] Resimde, (Babil esareti bittikten sonra kutsal kitabı yeniden yazan) kâhin ve yazıcı Esdra ya da Ezra'yı yazarken görürüz[35] ve arkasında da çift kapılı bir dolap şeklindeki *armarium* durmaktadır. Dolapta, her biri yan yatmış halde duran iki büyük cildin durduğu beş raf vardır ve bu da toplam on kitaplık bir kütüphane demektir![36] Yaklaşık aynı dönemde, Sevillalı Isidorus'un da 14 *armaria*'dan oluşan bir kütüphanesi bulunduğu ve bunun Avrupa'da zamanın en büyük kütüphanesi olduğu söylenmektedir.[37] Ortaçağın sonlarında bile kitaplar, yerleştirildikleri raflara zincirleniyordu. Kitaplardan faydalanmak isteyenler onları bir ucu rafa bağlı bir çubuğun üzerinde kayan bir halkaya, öteki ucu da kitabın kapağına bağlı olan zincirleriyle birlikte çekmek zorundalardı.[38]

Ne var ki, onüçüncü yüzyıl öncesindeki bir manastır kütüphanesine yapılan en kapsamlı ve belirgin gönderme, bildiğim kadarıyla, (her ne kadar uzmanlar yakın bir zaman önce Monte Cassino'dan 30-40 kilometre uzaklıktaki, San Vincenzo al Volturno denilen bir kazı alanının[39] bir zamanlar St. Gall'ın planında gösterilenden farklı olmayan bir manastır kompleksi olabileceğini düşünseler ve Karolenj dönemi manastırlarının kendi zamanlarının en büyük, en zengin ve en güçlü kurumları olduğunu bilsek de) aslında hiç var olmamış ünlü bir kütüphaneye yapılan göndermedir. Bahsettiğim, İS 820-830 yılları arasında kopyalanmış bir el yazmasında bulunan St. Gall'den gelen o ünlü ideal manastır planı.[40] Büyük manastır kilisesinin kuzeydoğu köşesinde, yazı odasının üst katında, sunağın yanında bir *bibliotheca* listelenmiştir. Hiç kule yoktur, ama aynı Eco'nun *aedificium*'undaki gibi, merkezde bir merdiven boşluğu vardır. 'Bibliotheca'nın dışı ebat olarak 9 metreye 12 metre, merdiven boşluğu da kabaca 3 metreye 3 metredir. Bu, elli altı oda ve 85.000 kitap almak için pek de büyük sayılmaz!

Fransa'daki en büyük iki Cistercium yapıdan biri olan Clairvaux Manastırı'nın kütüphanesiyle ilgili onaltıncı yüzyıl başlarında yapılan tanımlamalardan, burada 1788 el yazması ve altında, avlunun bir yanı boyunca on dört tane çalışma yeri olan büyük, helezoni bir merdivenin yukarısına yapılmış bir kütüphane olduğu anlaşılmaktadır. Yaklaşık 57 metreye 5 metre olan kütüphanede –ki bu, manastırın avlusunun konumuna uygun bir ebattı– her birinde tüm konularla, özellikle de teolojiyle ilgili kitaplar olan dörder raf bulunan kırk sekiz sıra vardı. 1723 yılında yapılan bir tanımlamada, kitapların sıralara zincirlenmiş olduğu söylenmektedir. Bu, araştırmalarım sırasında rastladığım en büyük Ortaçağ kütüphanesidir.[41]

Yukarıdaki verilerden de açıkça anlaşılabileceği gibi, Eco'nun verdiği kitap sayısı (85.000) ciddi şekilde yanlıştır. Aslında, sayıları 20.000 ile 60.000 arasında değişen önemli el yazması koleksiyonlarının bile bugünkü başlıca kitap depolarında –Londra'daki British Library, Münih'teki Staatsbibliothek, Paris'teki Bibliothèque Nationale ya da Roma'daki Biblioteca Apostolica Vaticana gibi– olduğunu düşünmemiz yanlış. Bu koleksiyonlar modern yüzyıllar içinde daha küçük kütüphane ya da koleksiyonların toplanmasıyla oluşmuş ve herhangi bir Ortaçağ kütüphanesinde neler olması gerektiğiyle ilgili tamamen yanlış bir izlenim uyandırmıştır. Bazı soylu bilginlerin özel kütüphaneleri –örneğin, Sir Walter Scott (Abbotsford'da 9.000'e yakın kitap vardır) ya da (kütüphanesinde 7000 civarında cilt

olduğu söylenen) Gibbon– kadar büyük koleksiyonları bile aklımızdan geçirmemeliyiz. İS 905'te Suriye-Arabistan kabileleri tarafından yok edildiği sırada 6.500 kitaba sahip olan Novalese Manastırı,[42] ya da 11. yüzyıldaki 3.000 kitaplık Croyland Manastırı[43] kadar çok kitap bulunduran Ortaçağ koleksiyonlarındaki bilimsel kitaplarda ara sıra rastladığımız raporlar ise, çok büyük dikkatle ele alınmalıdır.

Aslına bakılırsa, resmi olarak tanınmış kaynaklarımızdan ve en son araştırma yazılarından elde ettiğimiz bilgiler şöyledir: Eski çağlardaki manastır kütüphanelerinde 20 ya da o civarda,[44] ve onikinci yüzyıla gelindiğinde başlıca manastır kütüphanelerinin her birinde de en fazla 500 civarında kitap olabilirdi.[45] Görünüşe bakılırsa, R. W. Southern hiçbir kütüphanenin bundan daha fazla sayıda kitabı barındırmış olamayacağını düşünmektedir. İS 1050-1325 civarı için 1995 yılında yazdığı yazısında şunları söylemiştir:

> Muhtemelen en büyük genişlemelerin yaşandığı sırada, orta büyüklükteki 300 ya da 400 kitap, kesin ve sistematik araştırma yapılmasına imkân veren tüm konularla ilgili tüm temel metinleri içeriyordu.[46]

Bu dönem sona erdiğinde, istisnai kütüphaneler 1.000'den fazla başlığa doğru ilerliyordu. 1338 yılında Hıristiyanlık dünyasının en zengin kütüphanesi olan Paris'teki Sorbonne Üniversitesi Kütüphanesi'nde, sıralara zincirlenmiş halde duran 338 adet başvuru kitabı ve kayıtlarında da ödünç verilebilecek 1.728 kitap vardı (bunların 300'ünün 'kayıp' olduğu belirtiliyordu!).[47] Amplonius Ratinck'in (1363-1435) bağışladığı 637 el yazması, Erfurt'u o dönemin 'Kuzey Almanya'sındaki en büyük kitap deposu' yapmıştı.[48] Her ikisinin de, tozlu ve artık kullanılmayan manastır koleksiyonları değil, güncel üniversite koleksiyonları olmaları önemlidir.

LABİRENT VE ÇIKMAZ SOKAK OLARAK ECO'NUN MANASTIR KÜTÜPHANESİ

O halde neden Eco'nun kütüphanesi, kitabın geçtiği dönemde var olması mümkün olan hiçbir kütüphaneye benzememektedir? Tabii ki yanıt, onunkinin aslında bir kütüphane değil, bir metafor, dünya için kullanılmış bir metafor olduğudur. Bir noktada, 'Grottaferratalı' yaşlı Alinardo kütüpha-

nenin aslında bir labirent olduğuna dikkati çeker.[49] William kendisine "Kitaplık mı, labirent?" diye sorduğunda, Alinardo olumlu yanıt verir ve tercüme edildiğinde şu anlama gelen Latince bir sözü alıntılar: "Kitaplık kocaman bir labirenttir. Dünya labirentinin simgesi, içine girersin, ama dışarı çıkıp çıkamayacağını bilmezsin."[50]

Tabii ki Eco bize bu alıntıyı nereden yaptığını söylemez, ama bu söz aslında Piacenza'daki, grafiksel bir labirente yerleştirilmiş olan San Savino Kilisesi'ndeki bir yazıdan alınmadır. Bu labirent, 'İrlanda, İngiltere ve İskandinavya'da taştan yapılan veya çim sahalara oyulan pek çok açık hava labirenti haricinde' Ortaçağ kiliselerindeki 23 labirentten biridir.[51] Piacenza Kilisesi'nin döşemesindeki alıntı şöyle devam etmektedir: "Böylece, dünyevi zevklerin tuzağına düşen ve dünyevi ahlaksızlıklar nedeniyle omuzları çökenler yaşam öğretisini tekrar, ama bu kez güç bir şekilde yeniden kazanabilirler."[52] İşte bu, kolay giriş ve çetin çıkışın simgesidir: Dünyadaki hazlar çekicidir, ama bir kere bunların tuzağına düştünüz mü, kurtuluşa giden yolun ne tarafta olduğunu bulmak güçtür. Dolayısıyla, *Gülün Adı*'ndaki kahramanlarımız kütüphaneye kolayca girer, ama çıkmakta zorlanırlar.[53]

Ortaçağ kiliselerinin yerlerindeki labirentler 'Kudüs'e giden yollar', 'Kudüs', ya da 'Tanrı'nın şehri' olarak bilinirdi. Bunlar tipik olarak ortak merkezli bir düzenlemeye sahiptir. Bu fikir, her ne kadar Pagan kökenli olsa da, George Duby'nin 'kutsal olmayan bir çetin sınavdan diğerine geçerek yol gösteren labirente' benzettiği,[54] bir Ortaçağ gotik kilisesinin tipik gül penceresinin* ortak merkezli düzenlemesinde Hıristiyan ilahlaştırmasına erişir. Hıristiyanlığın ve Hıristiyanlık bilgisinin nihai hedefi olarak görülen bu Gül nosyonuna edebiyatta, özellikle de Gotik katedraller döneminin neredeyse çağdaş sayılabilecek iki başyapıtı olan *Gülün Romanı* ve *İlahi Komedya*'da da rastlıyoruz:

> Labirentin merkezindeki daire Gül'dür, ki bu, *Revelation*'da Kutsal Kudüs'ün merkezinde olduğu söylenen Kuzu'dur. Dante'nin İsa'sı, Cennet'in merkezindeki büyük Gül'de oturmaktadır. Gül bahçesi, simyacıların ve saray ressamlarının da gözde alegorik araçlarından biriydi. Loreto'nun Tanrı'ya yakarışında Meryem 'Gizem Gülü' (Rosa Mystica) olarak adlandırılmıştır.[55]

* Renkli camlarla süslenmiş tekerlek biçiminde pencere. (ç.n.)

Labirentler kilisenin ana nefinin bir oda bölmesinde olur ve gemi (*navis*)[56] anlamına gelen nef de Hıristiyanların Gül'ün, Kuzu'nun, Kutsal Kudüs'ün merkezine ulaşabilmek için yapması gereken yolculuğu simgeler. Herhangi bir Gotik Gül resmini Eco'nun kütüphanesinin oda bölme planıyla karşılaştırırsanız, ikincisinin Gül Penceresi'ne o zaman var olduğu düşünülen tüm kütüphanelerden daha çok benzediğini göreceksiniz.[57]

Eco bu düşüncelerle oynamaktadır. Bir yerde, Adso William'a kütüphanenin planının içerideyken çözemediği sırrını nasıl olup da dışarıdayken çözdüğünü sorar. İçerdeyken bu plan onun için tam bir sırdır.[58] Açıklama Tanrı ve Yaratılış arasında bir paralellik çizmektedir. Tanrı evreni anlayabilir çünkü onu kendisi yaratmıştır: onun dışındadır. Evrenin içinde olan bizler, onu anlayamayız. Başka bir yerde, Adso, "Kitaplık hem Kudüs kenti, hem de bilinmeyen ülkeyle ölüler ülkesi arasındaki sınırda yer alan bir yeraltı dünyasıydı," der.[59] William da daha sonra şunları söyler: "Kitaplık, çeşitli ve olağanüstü anlamlar yüklenebilecek bir göksel uyuma göre yapılmış."[60]

Ancak *Gülün Adı*'nda kütüphane çok daha olumsuz bir anlama sahiptir. İnsanoğlunun, kontrol edemeyeceği ve anlayamayacağı şeyleri kontrol etme ve anlama konusundaki haksız gayretini simgeler. Kütüphane ve kütüphaneciler, sonradan yapılmış, yapay ve tamamen yanlış bir gerçeklik nosyonu oluşturarak ve bunu boşuna kutsal şeylere karşı gösterilen saygısızlıktan korunmaya çalıştıkları çok sayıda bilimsel incelemeyle çevreleyerek, bazı şeylerin doğasıyla çelişmektedir. Doymak bilmez gururları ve bilgiyi tekellerine alıp tanrılaştırma çabaları nedeniyle, 'bir başkasını iman ya da sapkınlık savaşçısı yapan tutkularına' karşı gelirler.[61] Kitaplara ve bilgiye karşı duydukları karşı konulmaz istek, boşu boşuna toprağa atılan Onan'ın* tohumu kadar verimsizdir. Onları okuyacak ve içlerinde yer alan sembolleri kullanacak insanlar olmadıkça, kitaplar anlamsız ve faydasızdır. Manastırın eski baş rahiplerinden biri kütüphanedeki tüm kitapları ezbere biliyor, ama yazı yazmayı bilmiyordu.[62] Bundan hemen önce de, Kör Malachi'nin kütüphaneyi içinde ne olduğunu bilmeden koruduğu söylenmektedir.[63]

Böylece William romanın sonunda, manastırdaki gizemli olayların altında yatan gerçeği ortaya çıkarmak için yaptığı mantıklı planın, hesapla-

* Eski Ahit'te, Yahuda'nın, antik bir gelenek olan kardeşin dul karısıyla evlenip ondan soy yetiştirme yükümlülüğünü reddeden oğlu. Kutsal Kitaba göre, Onan ne zaman kardeşi Er'in karısı Tamar'la cinsel ilişkiye girse, doğacak çocukların kendisine ait olmayacağını bildiğinden menisini yere boşaltıyordu. İşlediği bu günah üzerine Rab Onan'ı öldürdü. (Yaratılış 38: 7-10.) (y.n.)

maların ve çıkarımların bile aldatıcı olduğunu kabul etmek zorunda kalır: Ayağı gerçeğe takılmıştır, ama kendi planları ve çıkarımları nedeniyle değil. Öğrenme, Tanrı'nın düzenini ve varlığını temel alır; aslında kaos ve Tanrı'nın var olmayışı Tanrı'nın özgür iradesinin gerekli sonuçlarıdır. "Belki de (der William) insanları sevenlerin görevi, onları gerçeklere güldürmektir; gerçeği güldürmektir; çünkü biricik gerçek, gerçeğe duyulan çılgınca tutkudan kendimizi kurtarmayı öğrenmektir."[64]

Artık yaşlı bir adam olan Adso, onikinci yüzyılda yaşamış Morlaixli Bernard'ın *De contemptu mundi*'sinden (Dünyanın Değersizliği Üzerine) son bir alıntı yaparak bize sonuçta *nomina nuda* ile, yani sadece bir şeyleri tanımlamak ve onların hakkında konuşmak için kullandığımız sözcüklerle baş başa kaldığımızı söyler.[65] Tüm yapılarımızı, bilgimizi, çok sayıda ve sistematik olan doğrumuzu, yanan *aedificium*'un külleri temsil eder ve bu sözcük Eco'nun son kahkahasıdır, çünkü daha önce de sık sık alıntıladığımız St. Victorlu Hugh'a göre, "Kutsal Kitap, temellerinden gerçek anlamlar, üst katlarından ise ruhani anlamlar çıkartabileceğimiz bir bina (*aedificium*) gibidir."[66] Belki de Eco'nun romanındaki *aedificium*'un en son ruhani anlamı, tüm anlamların olasılığı, tüm sistematik bilginin anlamsızlığı, işe yaramıyor olmasıdır.[67] Bir kütüphane üzerine yazılmış bir roman için ne kadar da mantığa aykırı görünen bir son![68]

Notlar

1. Gariptir ki, 1974 Michelin İtalya *Rehberi*, *Blue Guide to Northern Italy from the Alps to Rome* adlı kitaptan daha fazla bilgi içermektedir. (yay. haz.: Alta Macadam, Londra: Black; New York: Norton, 1988), 45. Giovanni Pugliese Carratelli de (yay. haz.) manastırla ilgili iki iyi görüntüye yer verir: *Dall' Eremo al Cenobio: La civilita monastica in Italia dalle origini all'età di Dante* [Antica Madre: collana di studi sull'Italia antica] (Milano: Schweiwiller, 1987) (Resim 19 ve 20; ayrıca karşılaştırınız, 34, 'Come Fruttuaria, anche San Michele, notevole centro culturale, ebbe dipendenze in Piemonte e in altre regioni, che continuarono AD aumentare, almeno fino al secolo XIII').
2. Umberto Eco, *Gülün Adı*, çev.: Şadan Karadeniz (İstanbul: Can Yayınları, 12. Basım, 2002) s. 12: '(...) Büyük bir olasılıkla burası Apeninler'in sırtında, Piemonte, Liguria ve Fransa arasında (yani Lerici ve Turbia arasında) bir yer.'
3. *Gülün Adı*, 552. Bu ifadeyi kullanan, romanın baş kahramanı Baskervilleli William'dır.
4. Bkz. Anthony Burgess'in 4 Nisan 1985 tarihli *The Observer*'daki yazısı: "Okuyucuyu bu kadar sürükleyebilmek için, (...) gerçek Ortaçağ kaynakları gerekir."
5. "O halde, *Gülün Adı* daha önce roman dünyasında hiç görülmemiş bir özenle, bir Ortaçağ manastırının iç dünyasını bizlere sunmayı denemektedir." (*a.g.y.*) Merak eden-

ler, W. M. Miller'ın keşişlerle kitaplar arasında garip, işlevsel bir bağ kuran kitabı *A Canticle for Leibowitz*'e de bakabilirler (1960, Londra: Transworld/Corgi Books, 1970).

6. *Gülün Adı*, 135.
7. *Gülün Adı*, 191.
8. *Gülün Adı*, 186.
9. *Gülün Adı*, 198-200.
10. Bkz. Plan, *Gülün Adı*, 367.
11. *Gülün Adı*, 198: "Penceresiz duvarlara düzenli bir biçimde yerleştirilmiş, kitaplarda ve her rafta, üstünde numara yazılı bir etiket vardı."
12. L. D. Reynolds ve N.G. Wilson, *Scribes and Scholars: A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature* (Oxford: Clarendon Press, 3. Basım, 1991), 7. St. Victorlu Hugh onikinci yüzyılda Ptolemaios'un kütüphanesinde 70.000 kitap olduğunu düşünüyordu (*The Didascalicon of Hugh of St Victor: a Medieval Guide to the Arts*, çev.: J. Taylor [New York: Columbia University Press, 1961], 106.
13. Reynolds ve Wilson, *a.g.e.* 16; Luciano Canfora, *The Vanished Library: A Wonder of the Ancient World*, çev.: Martin Ryle, (Londra: Vintage, 1991) IX. Bölüm; *Encyclopedia Brittanica*, 9. Basım, c. XIV (1882), 51 la (makalenin tamamı 'Kütüphaneler'le ilgili, 509-501, şu anki konuyla ilgili pek çok sıra dışı bilgi verilmekte). St. Victorlu Hugh bize 'Pamphilus'un kütüphanesinde yaklaşık otuz bin cildi olduğunu' söyler (*Didascalicon*, IV.13, çev.: Taylor, 115, ve bkz. Taylor'ın notu 42). [Bergama'daki kütüphaneyle ilgili olarak bkz. 68. dipnot.]
14. G. H. Putnam, *Books and their Makers during the Middle Ages: A Study of the Conditions of the Production and Distribution of Literature from the Fall of the Roman Empire to the Close of the Seventeenth Century* (1896-97; New York: Hilary House, 1962), c. I, 161.
15. (Eco'nun kendisiyle ilgili): "Bu arada Monte Cerignano'da yeni satın aldığı harabeyi, 20.000'i Milano'daki evinden taşan, 5.000'i de Bologna'daki küçük dairesini tıka basa dolduran kitapları için bir depo haline getirmeye çalışıyordu." Benim koleksiyonuma ait tarihsiz bir *Good Weekend* kupüründen, 78.
16. Umberto Eco, *How to Travel with a Salmon and other Essays* (Londra: Minerva, 1995), 24, 102.
17. Buna göre, makalede bahsi geçen sistemde, en azından bir kitabın sırt numarasının 3335.33335.33335.33335 olması gerekirdi!! Bkz. Eco, 'De biblioteca', *Sette Anni di Desiderio* (Milano: Bompiani, 1983), 237-250. Bu makale 10 Mart 1981'de gerçekleşen bir konferans için yazılmıştı ve bir önceki yıl da *Gülün Adı*'nın İtalyanca baskısı yayınlanmıştı (önsöz, 5 Ocak 1980 tarihlidir). 'Biblioteca con un numero immenso di stanze' ile ilgili spekülasyon 238-39'da yer almaktadır. Makalenin geri kalanı Eco'nun kaba saba hayal gücünde oynanan hoyrat bir oyundur. Eco bizi kendisinin de kullanmış olduğu kütüphanelerden pek çoğuna götürür ve okurun *Gülün Adı*'ndaki kütüphane betimlemesinden hatırlayacağı temalara değinir. İnanılmaz çok sayıda odaları olan kütüphanesinin olası mı yoksa tamamen gerçekdışı mı olduğu konusunda tahminlerde bulunan Eco, bu makaleyi yazarken yaptığı araştırmada, sadece geceleyin erişme imkânı olan bazı kütüphaneleri –'Ninova'daki Assurbanipal Kütüphanesi'ni, Polykrates'in Samos'taki ve Pisistratos'un Atina'daki kütüphanelerini, İskenderiye'deki, İÖ üçüncü yüzyılda 400.000 cilde, daha sonra, (İÖ) birinci yüzyıldaysa Serapeion Kütüphanesi'yle

birlikte 700.000 kitaba ulaşan kütüphaneyi, ve sonra Pergamon'daki kütüphaneyle Augustus'unkini de (Constantinus zamanında Roma'da 28 adet halk kütüphanesi vardı)– gözden geçirdiğini söyler! Bu kısa alıntı, bize hem Eco'nun araştırmalarını nasıl hain bir zekâ kıvraklığıyla yürüttüğü, hem de *Gülün Adı*'nın yazılışını çevreleyen düşünce tarzı hakkında fikir vermektedir.

18. *Bedae, Opera de Temporibus*, (yay. haz.) C. W. Jones (Cambridge, Mass: The Mediaeval Academy of America, 1943), 4.
19. Reynolds ve Wilson, *a.g.e.* 81.
20. Klasik eserlerin kurtulmasıyla ilgili bazı fikirler ilgili maddelerde bulunabilir: *Oxford Classical Dictionary*, (yay. haz.) N. G. L. Hammond ve H. H. Scullard (Oxford: Clarendon Press, 1970).
21. Reynolds ve Wilson (*a.g.e.* 17) 4.000 kitabın 'abartma olması gerektiğini' söylemektedir.
22. *Gülün Adı*'nın 97. sayfasında 'kitaplığın çok eski zamanlarda kurulduğu' söyleniyor. Burada (ve başka kısımlarda) gözümüze çarpan kitaplar Antikçağ ve Ortaçağ metinlerinin bir karışımıdır. Ancak 365. sayfada maceracılarımız 'yığınla putperest Antikçağ şair ve filozofunun olduğu dört oda' bulurlar. Ben bu makalede kütüphanelerin sınıflandırma sistemlerini incelemiyorum. *Gülün Adı*'nın başlangıcı (ve başka kısımları da) en azından 'Ortaçağ tarzında'dır.
23. Christopher de Hamel, *Scribes and Illuminators* (Londra: British Museum Press, 1992), 13; Bernhard Bischoff, *Latin Palaeography: Antiquity and the Middle Ages*, çev.: D. O. Cróinín ve D. Ganz (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 10.
24. Tabii ki bazı kitapların ara sıra eğitimli lordların şato ya da kalelerinde tutulduğu olurdu, ama bu çok nadir rastlanan bir olaydı. Eğer Fern ve Niel'in Cathar kalelerinin işlevleriyle ilgili yaptıkları yorumları kabul edecek olursak, kitaplar bu kalelerde de muhafaza edilmiş olabilir (karşılaştırınız, Fernard Niel, *Les Cathares de Montségur*; Malesherbes: Seghers, 1973, 1978).
25. Charles H. Haskins, *The Renaissance of the Twelfth Century* (New York: Meridian, 1957), 71.
26. Onikinci yüzyıla geldiğimizde, St. Victorlu Hugh (çev.:, Taylor, 105) bize '*biblio-*'nun 'kitaplarla ilgili', '*-theca*'nın da 'depo' olarak anlaşılması gerektiğini söyler. *Gülün Adı*'nın İtalyanca orijinalinde, doğal olarak 'kütüphane' sözcüğünü 'biblioteca' ile karşılamaktadır.
27. Putnam, *a.g.e.* c. I, 150. Cavallo (396, *infra*) kütüphane ve yazı odalarının ayrılmasını, dilencilerle birlikte (412), kitaplıksız yazı odasını yazı odasız kitaplığa (okuma ve kitapların depolanması için kullanılan özerk bir yere) dönüştüren Cisterciumculara atfetmektedir.
28. *The Rule of St. Benedict* §48 *de opera manuum cotidiana*, kitapların, tamamını ve düzgün sırada okumaları için Paskalya'dan önceki kırk günde 'kütüphaneden' (*de bibliotecha*) keşişlere verilmesini ifade eder. Bkz. Attilio Stendardi (yay. haz.), *Gregorio Magno, Vita di San Benedetto e la Regola* (Roma: Città Nuova, 1981), 226 ve Giorgio Picasso ve Dorino Tuniz (yay. haz.), *San Benedetto: La Regola* (Milano: San Paolo, 1966), 148 (Latince metin ve İtalyanca çeviriler, notlarla birlikte); ve *The Rule of St. Benedict translated with an Introduction by Cardinal Gasquet* (New York: Cooper Square, 1966),

86. Guglielmo Cavallo, "Dallo 'Scriptorium' senza biblioteca alla biblioteca senza 'scriptorium'" [331-422, *Dall' Eremo al Cenobio*], 333, *de bibiliotheca* ifadesinin kütüphanenin kendisine değil, sandıklarda, pencere oyuklarında ya da manastırların avlularındamuhafaza edilen İncil koleksiyonlarını ya da parçalarını anlattığını düşünmektedir (*conservati in qualche modesto ripostiglio*). Yukarıdaki pasajda alıntılanan St. Victorlu Hugh (çev.: Taylor, 105) aslında İncil'in kitaplarından bahsetmektedir.
29. Cavallo, *a.g.y.*
30. Rodney Thomson, 'Bury St. Edmunds Manuscripts: A Descriptive Bibliography' (Yayınlanmamış bir yüksek lisans tezi, University of Melbourne, 1969), 18-19.
31. Bkz. R. M. Thomson, 'The Library of Bury St. Edmunds Abbey in the Eleventh and Twelfth Centuries', *Specukum*, 47 (4), (1972), 617-45, ve F. Wormald ve C. E. Wright (yay. haz.), *The English Library before 1700* (Londra: Athlone Press, 1958).
32. Bkz. Cavallo, *a.g.e.* 355-56 ve Clunyli Ulrich'in İS onbirinci yüzyılın sonlarında yazdığı 'Cluniac Customs', III.10 (J. P. Migne, *Patrologia Latina*, 149 kol. 748-51. Cluny tarzı manastırların ayrıntılı okuma programları Ulrich tarafından ana hatlarıyla anlatılmıştır: I.I (*PL*), kol. 643-46. Okumanın *et in ecclesia et in refecterio*'da yer aldığı söylenmektedir. Bkz. Putnam, c. I, 148.
33. Putnam, *a.g.e.* c. I, 151; D. Knowles (yay. haz. ve çevirmen), *The Monastic Constitutions of Lanfranc* (Londra: Nelson, 1951), 19 ve 151'deki not (burada, halıya çıkartılan kitaplarının sayısının manastır koleksiyonunun tamamı değil, toplulukta kitap isteyeceği olası kişilere yetecek kadarı olduğu belirtilmektedir.)
34. The Codex Amiatinus: Bischoff, *Latin Palaeography*, *a.g.e.* 10.
35. Kurt Weitzmann, *Late Antique and Early Christian Book Illumination* (New York: Braziller, 1977), 126. St. Victorlu Hugh (*Didascalicon*, IV.3, çev.: J. Taylor, 105) şöyle diyor: "Kanun Kaldeliler tarafından yakıldıktan ve Yahudiler Kudüs'e geri döndükten sonra, Yüce Ruh'tan esinlenen yazıcı Esdras, Eski Ahit'in kitaplarını onardı, putperestlerin bozmuş olduğu Kanun'un ve Kâhin'in tüm ciltlerini düzeltti ve Kanun'da alfabedekiyle aynı sayıda kitap olması için Eski Ahit'i yirmi iki kitap haline getirdi."
36. "Raflarında derilere sarılı kitaplar, muhtemelen İnciller olan dolap, aynı zamanda rafların hâlâ parşömen tomarlarıyla dolu olduğu eski bir geleneğe kadar uzanır" (Weitzmann, *a.g.y.*). Weitzmann [levha no 48] bize bu elyazması tezhibini gösterir ve (daha iyi) bir resim de *Dall' Eremo al Cenobio*'da görülebilir, resim 135, 338'in karşısı.
37. Putnam, *a.g.e.* c. I, 153.
38. 'Zincirli' Ortaçağ kütüphanelerinin en ünlüsü Hereford Katedrali'dir. Bkz. *A Short Account of the Chained Library* (Hereford: Hereford Katedrali, 1961); F. C. Morgan, *Hereford Cathedral Library ('including the 'Chained Library'): its History and Contents with Appendix of Early Printed Books* (Hereford: Hereford Katedrali, 1963) ve daha yakın zamanda R. M. Thomson tarafından bu kütüphaneyle ilgili yapılmış bir çalışma olan kütüphane kataloğu. 1961'de 1.444 adet zincirli kitap vardı ('dünyanın en büyük koleksiyonu') ama hepsi Ortaçağ'a ait değildi. En az onun kadar ünlü bir başka zincirli kütüphane de Rönesans'ın başlangıcına kadar uzanan 'dünyanın en eski halk kütüphanesi': Cesena'daki (İtalya) Biblioteca Malatestiana. Bkz. Antonio Domeniconi, *La Biblioteca Malatestiana* (Quaderni della Biblioteca Malatestiana I, Cesena: Bibliotheca Comunale Malatestiana, 1982). Domeniconi'ye göre (13), "Ortaçağ kütüphaneleri-

nin zincirli olması, kitap fiyatlarının her geçen gün artması nedeniyle sık rastlanan bir uygulamaydı". Cesena Kütüphanesi'nde 340 tane el yazması bulunmaktadır.

39. R. Hodges ve J. Mitchell, *San Vincenzo Volturno: The Archaeology, Art and Territory of an Early Medieval Monastery* (Osney Mead: B.A.R., 1985).
40. Lorna Price, yeterli derecede genel ayrıntıya değinmektedir: *The Plan of St. Gall in Brief* (Berkeley: University of California Press, 1982). Planın ilk hali xii numaralı sayfada verilmiştir. Günümüze ulaşan el yazmasından alınan gerçek Latince yazı şöyledir: *infra sedes scribentium* ve *supra bibliotheca* (yani, 'aşağıda, yazıcıların olduğu yer' ve 'yukarıda, kütüphane').
41. Putnam, *a.g.e.* c. I, 150-151.
42. Putnam, *a.g.e.* c. I, 134. Cavallo'nun yorumu ile karşılaştırınız (389): 'una biblioteca piuttosto ricca, ma ne restano solo scarse tracce.'
43. Putnam, *a.g.e.* c. I, 134. Benzer rakamlar *Encyclopedia Britannica*'da da verilmektedir, 9. Basım, XIV, 514.
44. Haskins, *a.g.e.* 71.
45. *Books and Collectors*, (yay. haz.) J. P. Carley ve C. G. C. Tite, *1200-1700: Essays presented to Andrew Watson* (Londra: The British Library, 1997) içinde R. M. Thomson, 'Books and Learning at Gloucester Abbey in the Twelfth and Thirteenth Centuries', 6. Başka rakamlar: Putnam, I, 139, 150, 160, 166, 172; Haskins, 72, 83-84; Martin, 187-204.
46. R. W. Southern, *Scholastic Humanism and the Unification of Europe* (Oxford: Blackwell, 1995), c. I, 9.
47. H. J. Martin, *The History and Power of Writing*, çev.: Lydia G. Cochrane (1988, Chicago: University of Chicago Press, 1994), 154, 188.
48. *A.g.y.* 205.
49. *Gülün Adı*, 186; karşılaştırınız, Theresa Coletti, *Naming the Rose: Eco, Medieval Signs, and Modern Theory* (Ithaka: Cornell University Press, 1988), 160. Ortaçağdaki kitap anlayışıyla ilgili olarak, bkz. J. M. Gellrich, *The Idea of the Book in the Middle Ages: Language Theory, Mythology and Fiction* (Ithaka: Cornell University Press, 1985).
50. *Gülün Adı*, 186. Okurlar Jorge Luis Borges'teki 'The Library of Babel' ile karşılaştırmak isteyebilirler, *Labyrinths: Selected Stories and Other Writings* (Londra: Penguin, 1962, 1964, 1970), 78-86.
51. Bkz. John James, 'The Mystery of the Great Labyrinth, Chartres Cathedral', *Studies in Comparative Religion*, 11 (2), (1977), [92-115], 92-93.
52. *A.g.y.* 93.
53. Okur, Chartres'deki labirentte yaptığı gezide John James'e katılmaya (James, *a.g.y.* 7'de dipnot) ve bu geziyi *Gülün Adı*'ndaki kahramanların yaptığıyla karşılaştırmaya davet ediliyor.
54. Georges Duby, *The Age of the Cathedrals: Art and Society, 980-1420*, çev.: E. Levieux ve B. Thompson (Londra: Croom Helm, 1981), 292.
55. James, *a.g.e.* 95-96.
56. James, *a.g.e.* 113-114.
57. Georges Duby, *History of Medieval Art, 980-1440* (1966-67 üç cilt; tek cilt baskısı, Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1986), c. II, 203-206'da çok güzel resim ve tartış-

malar bulunmaktadır. James (*a.g.e.* 108'de dipnot), Chartres Gül Penceresi'ndeki bölmelerin sayısının öneminden bahseder. Eco'nun kütüphanesindeki dört kuleyi andıran, ufak kuleye benzer dört tane uç olduğu da akıldan çıkarılmamalıdır.

58. *Gülün Adı*, 252.
59. *Gülün Adı*, 214.
60. *Gülün Adı*, 251. Karşılaştırınız, 249: "Kitaplık da matematik biçimde düşünen bir insan zihni tarafından yapılmıştır; çünkü matematik olmadan labirent yapamazsın."
61. *Gülün Adı*, 449.
62. *Gülün Adı*, 476.
63. *Gülün Adı*, 475.
64. *Gülün Adı*, 553.
65. R. E. Pepin, *Scorn for the World: Bernard of Cluny's 'De contemptu mundi' The Latin Text with English Translation and an Introduction*, Medieval Texts and Studies No. 8 (East Lansing: Colleagues Press, 1991), xxi. Ayrıca bkz. R. E. Pepin *'De octo vitis:* a satire by Bernard of Cluny' *Allegorica* 18 (1997) 31-99, özellikle 31.
66. Coletti, *a.g.e.* 160. Gellrich *The Idea of the Book* adlı kitabının 133, 187, 239, 247 ve 248. sayfalarında *aedificium scripturae*'nin anlamı üzerinde durur.
67. *Gülün Adı* 'nihilizm ve ateizm için bir savunma' olarak tanımlanmaktadır. (*Annals Australia [Catholic] Magazine*, Ağustos-Eylül 1989, 25).
68. Bu makaleyi yazdığım zamandan beri dikkatimi çeken birkaç şey oldu. Öncelikle, Harald Wolter von dem Knesebeck'in Pergamon'daki (Bergama) antik kütüphanenin döşenmesi ve işleviyle ilgili resimli araştırması var: 'Zur Ausstattung und Fumktion des Hauptsaales der Bibliothek von Pergamon', *Boreas: Münstersche Beiträge zur Archäologie*, 18 (1995), 45-56. F. Wormald ve C.E. Wright (yay. haz.) *The English Library before 1700* adlı çalışmalarında (Londra: Athlone Press, 1958; no. 31'de sözü geçmişti) manastır kütüphanelerinden (2. Bölüm, 15), üniversiteler ve Ortaçağ kütüphanelerinden (4. Bölüm, 66) ve Ortaçağ kütüphanelerinin içeriğinden (5. Bölüm, 85) bahsederler. 'Manastır hayatının güzel günlerinde', kitaplar 'neredeyse hep' okumaların yapıldığı 'avlularda tutulurdu'(17); 'Karanlık çağlarda' muhtemelen hücrelerden bazılarında tutuluyordu: 'Bunların (kitapların), kullanılacakları yere yakın bir yere konulması tercih ediliyordu ve bu da pratikte Kilise deposu, yemekhanesi ve kütüphane binasının kendisi anlamına geliyordu.' (16)

Yazımda referans vermediğim iki çalışma var: J. W. Clark, *The Care of Books: An Essay on the Development of Libraries and their Fittings, from the Earliest Times to the End of the Eighteenth Century*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1901, 2. Basım 1902, tekrar basım Variorum, 1975), ve H. R. Loyn, *The Middle Ages: A Concise Encyclopedia* (Londra: Thames and Hudson, 1989) içinde 'Kütüphaneler'le ilgili kayıtlar, 208-9. Burada yazarın (R. M. Thomson) dediğine göre, '500 kitap, kalabalık manastırlar için büyük bir koleksiyon sayılıyordu'.

Marco Mostert, *The Political Theology of Abbo of Fleury: A Study of the Ideas about Society and Law of the Tenth-century Monastic Reform Movement* (Hilversum: Verloren, 1987, 32) adlı çalışmasında, Abbo'nun zamanında Fleury'deki çok büyük Ortaçağ kütüphanesinden bahseder. Bu kütüphaneden günümüze gelen 600-800 kadar el yazması vardır ve bunlar yaklaşık 6.000 farklı metin içermektedir. 'Fleury kütüphanesiyle

bir şekilde bağlantısı olabilecek metinlerin ve el yazmalarının sayısı son derece yüksektir' (32).
Patrick Geary'nin *Phantoms of Remembrance: Memory and Oblivion at the End of the First Millenium* (Princeton: Princeton University Press, 1994, 127, 208) adlı çalışması bize 'Novalesa'nın [manastır], Umberto Eco'nun *Gülün Adı* adlı romanında bile, çoğu keşişlerin 906 yılında Torino'ya kaçmasından sonra kaybolan 6.000 (ya da 6.666) kitaplı ünlü kütüphanenin hatırlandığını' söylüyor.
Joan Evans (yay. haz.) *The Flowering of the Middle Ages*'te (Londra: Thames and Hudson, 1966, 200-02) Ortaçağ kütüphanelerini ele alır ve bunlarla ilgili pek çok resim sunar (190-92'de Ortaçağ'ın sonlarında bile kitapların tutulduğu özel çalışma odalarındaki dolaplar görülebilir). Ayrıca K. Strecker'in R. B. Palmer tarafından tercüme edilen *Introduction to Medieval Latin* adlı eserinin 'Ortaçağ Kütüphaneleri'yle ilgili faydalı olabilecek bir bölüm (Berlin: Weidmannsche, 1965, 121-126) ve L. Boyle'un yayına hazırladığı *Medieval Latin Palaeography: A Bibliographical Introduction* adlı çalışmasında da (Toronto: University of Toronto Press, 1984, 203-232), daha fazla bibliyografik yönlendirme vardır.

Bu makaleyi yazdıktan sonra, *The Medieval Monastery*, (yay. haz.) Andrew MacLeish (Medieval Studies at Minnesota No. 2, St. Cloud, Minnesota: North Star, 1988, 77-82) içinde Helen T. Bennett'ın 'Deconstructing the monastery in Umberto Eco's *The Name of the Rose*' adlı yazısına rastladım. Bennett, Eco'nun kütüphane konusunda yaptığı hataları gözlemler ve James F. Ogorman'ın *The Architecture of the Monastic Library in Italy, 1300-1600* adlı eserinden (New York: New York University Press, 1972) alıntılar yapar. Ayrıca, kütüphanenin labirent olmasıyla ilgili benimle aynı noktaya değinir ve W. H. Matthews'un *Mazes and Labyrinths: Their History and Development*'ından (New York: Dover, 1970), ve Piero Boitani'nin *The Chaucer Review*, 17 içindeki 'Chaucer Labyrinth: Fourteenth-century Literature and Language' başlıklı yazısından alıntı yapar, (1983), 197-220. Bennett, Eco'nun *aedificium*'unu Rheims Katedrali'nin zeminindeki şekilden ve labirentlerin köksap benzeri yönlerinden esinlenerek biçimlendirdiğini iddia eder ve Eco'nun *Postscript to the 'Name of the Rose*'unu alıntılar, çev.: W. Weaver (New York: Harcourt, 1993).

Not:

Ayrıca bkz.:
J.W. Thompson, *The Medieval Library* (Chicago: University Press, 1939).
G. E. Bean, *Aegean Turkey* (Londra: John Murray, 1989), 4. Bölüm (Bergama'daki kütüphaneyle ilgili).

Kaynakça

Awad, Mohamed, 'A Note on the Alleged Destruction of the Alexandria Library by the Arabs', *Journal of World History, 8 (1964), 213-214.*

Balsamo, Luigi, *Bibliography: History of a Tradition*, çev.: William A. Pettas (Berkeley: B. M. Rosenthal, 1990).

Baratom, Marc et Christian Jacob, *Le Pouvoir des Bibliothèques* (Paris: Albin Michel, 1996).

Barnes, J., 'Medicine, Experience and Logic', *Science and Speculation* içinde (yay. haz.) J. Barnes, J. Brunschwig ve M. Schofield (Cambridge: Cambridge University Press, 1982), 24-68.

Bell, Harold Idris, 'Hellenic Culture in Egypt', *Journal of Egyptian Archaeology*, 8 (1922), 139-155.

Bell, Harold Idris, *Juden and Griechen im römischen Alexandreia* (Leipzig: Hinrichs, 1927).

Bell, Harold Idris, *Egypt from Alexander the Great to the Arab Conquest: A Study in the Diffusion and Decay of Hellenism*. 1946 yılı için Gregynog Dersleri (Oxford: Clarendon Press, 1948).

Bell, Harold Idris, 'The Custody of Records in Roman Egypt', *Indian Archives*, 4 (1950), 116-125.

Bell, Harold Idris, *Cults and Creeds in Graeco-Roman Egypt* (Liverpool: Liverpool University Press, 1957).

Bennett, Helen T., 'Deconstructing the Monastery in Umberto Eco's *The Name of the Rose*', *The Medieval Monastery* içinde (yay. haz.) Andrew MacLeish

(Medieval Studies at Minnesota No. 2) (St. Cloud, Minnesota: North Star, 1988), 77-82.

Bevan, Edwyn, *The House of Ptolemy: A History of Egypt under the Ptole-maic Dynasty* (Londra: 1927; yeniden basım Chicago: Argonaut, 1968).

Bing, Peter, *The Well-read Muse: Present and Past in Callimachus and the Hellenistic Poets* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988).

Bischoff, Bernhard, *Latin Palaeography: Antiquity and the Middle Ages*, çev.: D. O. Cróinín and D. Ganz (Cambridge: Cambridge University Press, 1990).

Black, Jeremy A. ve W J. Tait, 'Archives and Libraries in the Ancient Near East', *Civilizations of the Ancient Near East* içinde (yay. haz.) Jack M. Sasson (New York: Scribners, 1995), *IV*, 2197-2209.

Blanck, Horst, *Das Buch in derAntike* (München: C. H. Beck, 1991).

Blum, Rudolf, *Kallimachos: The Alexandrian Library and the Origins of Bibliography*, çev.: Hans H. Wellisch (Madison: University of Wisconsin Press, 1991).

Boitani, Piero, 'Chaucer's Labyrinth: Fourteenth-century Literature and Language', *The Chaucer Review*, 17 (1983), 197-220.

Borges, Jorge Luis. 'The Library of Babel', in *Labyrinths: Selected Stories and Other Writings* (Londra: Penguin, 1962, 1964, 1970), 78-86.

Boyle, L. (yay. haz.), *Medieval Latin Palaeography: A Bibliographical Introduction* (Toronto: University of Toronto Press, 1984), 203-232.

Breccia, Evaristo, *Alexandria ad Aegyptum: A Guide to the Ancient and Modern Town, and to its Graeco-Roman Museum* (Bergamo: Instituto Italiano d'Arti Grafichi, 1922).

Brink, C. O., 'Callimachus and Aristotle', *Classical Quarterly*, 40 (1946), 11-26.

Brinkman, John A. 'Mesopotamian Chronology of the Historical Period', *Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization* içinde A. Leo Oppenheim, (Chicago: University of Chicago Press, 2. basım, 1977), 335-348.

Broek, R. van den., *Studies in Gnosticism and Alexandrian Christianity* (Leiden: E. J. Brill, 1996).

Brown, A. L., 'The Dramatic Synopses attributed to Aristophanes of Byzantium', *Classical Quarterly*, 37 (2), (1987), 427-421.

Bulloch, A., E. S. Gruen, A. A. Long ve A. Stewart (yay. haz.), *Images and Ideologies: Self-Definition in the Hellenistic World* (Berkeley: University of California Press, 1993).

Bushnell, George H. 'The Alexandrian Library', *Antiquity*, 2 (1928), 196-204.

Butler, Alfred J., *The Arab Conquest of Egypt* (Oxford: Clarendon Press, 1902; 2. basım, P M. Fraser, 1978).

Calmer, C., 'Antike Bibliotheken', *OpusculaArchaeologica*, 3 (1944), 145-193.

Canfora, Luciano, *The Vanished Library: A Wonder of the Ancient World*, çev.: Martin Ryle (Berkeley: University of California, 1989; Londra: Hutchinson Radius, 1989, Vintage, 1991).

Canfora, Luciano, *Il viaggio di Aristea* (Roma: Laterza, 1996).
Carratelli, Giovanni Pugliese (yay. haz.), *Dall' Eremo al Cenobio: La civilità monastica in Italia dalle origini all'età di Dante* [Antica Madre: collana di studi sull'Italia antica] (Milano: Schweiwiller, 1987).
Cary, Max, *A History of the Greek World from 323 to 146 BC* (New York: Barnes and Noble, 1963).
Case, Thomas, 'Aristotle', *Encyclopedia Britannica,* 11. basım (1910), c. 11, 501.
Clagett, M, *Greek Science in Antiquity* (New York: Books for Library Press, gözden geçirilmiş basım, 1963).
Clark, John Willis, *The Care of Books: An Essay on the Development of Libraries and their Fittings, from the Earliest Times to the End of the Eigh-teenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1901, 2. basım, 1902).
Coletti, Theresa, *Naming the Rose: Eco, Medieval Signs, and Modern Theory* (Ithaca: Cornell University Press, 1988).
Csapo, E. ve W. J. Slater, *The Context of Ancient Drama* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1995).
Dalley, Stephanie, *Myths from Mesopotamia* (Oxford: Oxford University Press, 1989).
Dantzig, Tobias, *The Bequest of the Greeks* (Londra: Allen and Unwin, 1955).
Daszewski, W. 'The Origins of Hellenistic Hypogea in Alexandria', *Asjiekte spâtdgyptischer Kultur: Festschrift für E. Winter in Aegyptiaca Treverensia* içinde (yay. haz.) M. Minas ve J. Zeidler, 7 (1994), 57-68.
Davis, Harold T., *Alexandria, the Golden City* (Evanston, Ill.: Principia Press, 1957).
Domeniconi, Antonio, *La Biblioteca Malatestiana* (Quaderni della Biblioteca Malatestiana I, Cesena: Bibliotheca Comunale Malatestiana, 1982).
Duby, Georges, *The Age of the Cathedrals: Art and Society, 980-1420,* çev.: E. Levieux ve B. Thompson (Londra: Croom Helm, 1981).
Duby, Georges, *History of Medieval Art, 980-1440* (üç cilt halinde 1966-67; tek cilt basım, Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1986).
Durrell, Lawrence, *Justine* (Londra: Faber and Faber, 1957).
Düring, Ingemar, *Aristoteles* (Heidelberg: Winter, 1966).
Dzielska, Maria, *Hypatia of Alexandria* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1995).
Eco, Umberto, 'De biblioteca', *Sette Anni di Desiderio* içinde (Milano: Bompiani, 1983).
Eco, Umberto, *The Name of the Rose,* çev.: William Weaver (Londra: Secker and Warburg, 1984).
Eco, Umberto, *Postscript to the 'Name of the Rose'*, çev.: W. Weaver (New York: Harcourt, 1993).
Eco, Umberto, *How to Travel with a Salmon and other Essays* (Londra: Minerva, 1995).

Edelstein, L., 'The Interpretation of Ancient Science', *Ancient Medicine* içinde (yay. haz.) O. ve L. Temkin (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1987), 431.

Eisler, Robert, *Orpheus the Fisher: Comparative Studies in Orphic and early Christian Cult Symbolism* (Londra: J. M. Watkins, 1921).

Ellis, Walter. *Ptolemy of Egypt* (New York: Routledge, 1994).

Empereur, J. Y., *A Short Guide to the Graeco-Roman Museum* (İskenderiye: Sarapis Publishing, 1995).

Encyclopedia Britannica, 'Libraries', 9. basım (1882), c. XIV, 509-51.

Englund, Robert K. ve Jean-Pierre Grégoire, *The Proto-Cuneiform Texts from Jemdet Nasr I: Copies, Transliterations and Glossary* (Berlin: Materi-alien zur frühen Schriftzeugnissen des Vorderen Orients, 1991).

Englund, Robert K. ve Hans J. Nissen, *Die Lexikalischen Listen der archaischen Texte aus Uruk* (Berlin: Ausgrabungen der Deutschen Fors-chungsgemeinschaft in Uruk-Warka 13, 1993).

Englund, Robert K., *Archaic Administrative Texts from Uruk: The Early Campaigns* (Berlin: Ausgrabungen der Deutschen Forschungsge-meinschaft in Uruk-Warka 15, 1994).

Evans, Joan (yay. haz.), *The Flowering of the Middle Ages* (Londra: Thames and Hudson, 1966).

Fales, F. M. ve J. N. Postgate, *Imperial Administrative Records, Pt. I. Palace and Temple Administration* (Helsinki: Helsinki University, 1992).

Falkenstein, Adam, *Archaische Texte aus Uruk* (Leipzig: Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka 2, 1936).

Festugière, A.-J., *Antioche Patïenne et chrétienne, Libanius, Chrysostome et les moines de Syrie*, Bibliothèque des Écoles Françaises de Athènes et de Rome, c. 194 (Paris: Éditions E. de Boccard, 1959).

Fideler, David, *Porphyry's Letter to his Wife Marcella*, çev.: Alice Zimmern (Londra: George Redway, 1896; Grand Rapids: Phanes Press, 1986).

Fideler, David (yay. haz.), *Alexandria, Journal of the Western Cosmological Traditions* (Grand Rapids: Phanes Press, 1991).

Fideler, David, *Jesus Christ, Sun of God* (Wheaton, Illinois: Quest Books/Theosophical Publishing House, 1993).

Forster, Edward Morgan, *Alexandria: a History and a Guide* (Garden City: Doubleday, 1961; Gloucester, Mass: P Smith, 1968; Michael Haag, 1982).

Fortune, Dion, *The Mystical Qabalah* (Londra: 1935; York Beach: Samuel Weiser, 1993).

Foster, Benjamin R., *Before the Muses: An Anthology of Akkadian Literature* (Bethesda: GDL Press, 1993), 2 cilt.

Fraser, P. M., *Ptolemaic Alexandria* (Oxford: Oxford University Press, 1972), 3 cilt.

Frede, Michael, *Galen: Three Treatises on the Nature of Science* (Indianapolis: 1985).

Frede, Michael, *Essays in Ancient Philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 1987).

Frede, Michael, 'The Empiricist attitude towards reason and theory', *Method, Medicine and Metaphysics: Studies in the Philosophy of Ancient Science* içinde (yay. haz.) R. J. Hankinson (Edmonton: Academic Printing and Publishing, 1988), 79-97.

Gardthausen, V. E., 'Die Alexandrinishe Bibliothek, ihr Vorbild, Katalog und Betrieb', *Zeitschrift des Deutschen Uereins fur Buchwesen and Schriftum*, 5 (1922), 73-104.

Geary, Patrick, *Phantoms of Remembrance: Memory and Oblivion at the End of the First Millenium* (Princeton: Princeton University Press, 1994).

Gellrich, J. M., *The Idea of the Book in the Middle Ages: Language Theory, Mythology and Fiction* (Ithaca: Cornell University Press, 1985).

Giangrande, Giuseppe, *Scripta minora Alexandrina* (Amsterdam: Hakkert, 1980-1985).

Goodenough, E. R., *An Introduction to Philo Judaeus* (New Haven: Yale University Press, 1940).

Grant, Sir Alexander, *Ethics of Aristotle* (Londra: Parker, 1857).

Green, J. R., *Theatre in Ancient Greek Society* (Londra: Routledge, 1994).

Green, J. R., 'From Taranto to Alexandria', *Trade, Contact and the Movement of Peoples in the Eastern Mediterranean. Studies in Honour of J. Basil Hennessy* içinde (yay. haz.) S. J. Bourke ve J.-P., Descœdres, *Mediterranean Archaeology*, Ek 3 (Sydney, 1995), 271-274.

Green, J. R., 'Excavations at the Theatre, Nea Paphos, Cyprus, 1995-1996', *In the Field. Archaeology at the University of Sydney* içinde (yay. haz.) C. Petrie ve S. Bolton, Sydney, University Archaeological Methods Series No. 4, (1997), 35-46.

Green, J. R., 'Excavations at the Theatre, Nea Paphos, 1995-6', *Mediterranean Archaeology*, 9-10 (1996-97), 239-242.

Green, Margaret W., 'The Construction and the Implementation of the Cuneiform Writing System', *Visible Language*, 15 (4), (1981), 345-372.

Griffin, Jasper, 'The Library of our Dreams', *The American Scholar*, 65 (1), (Kış 1996), 59-70.

Guthrie, W. K. C., *A History of Greek Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981), c. VI, Aristotle, an Encounter'.

Haag, M., *Alexandria* (Kahire: The American University in Cairo Press, 1993).

Haller, Arndt. *Die Heiligtümer des Gottes Assur and der Sin-Samas-Tempel in Assur* (Berlin: Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deut-schen-Orient Gesellschaft 67, 1955).

Hamel, Christopher de, *Scribes and Illuminators* (Londra: British Museum Press, 1992).
Hamilton, J. R., *Alexander the Great* (Londra: Hutchinson University Library, 1973).
Haskins, Charles H., *The Renaissance of the Twelfth Century* (New York: Meridian, 1957).
Hessel, Alfred, *A History of Libraries*, çev.: Reuben Peiss (New Brunswick, NJ: Scarecrow Press, 1955).
Hodges, R. ve J. Mitchell, *San Vincenzo Volturno: The Archaeology, Art and Territory of an early Medieval Monastery* (Osney Mead: B.A.R., 1985).
Hogart, R.C., *The Hymns of Orpheus* (Grand Rapids: Phanes Press, 1993).
Holmes, Anne, 'The Alexandrian Library', *Libri*, 30 (1980), 285-294.
Hugh of St.Victor, *The Didascalicon of Hugh of St. Victor: a Medieval Guide to the Arts*, çev.: J. Taylor (New York: Columbia University Press, 1961).
Hussein, M. A., *Origins of the Book: Egypt's Contribution to the Development of the Book from Papyrus to Codex* (Greenwich, Conn.: New York Graphic Society, 1972).
Hutchinson, G. O., *Hellenistic Poetry* (Oxford: Clarendon Press, 1988).
Iamblichus, *The Exhortation to Philosophy*, çev.: Thomas M. Johnson (Grand Rapids: Phanes Press, 1988).
Irwin, Raymond, *The English Library* (Londra: George Allen & Unwin, 1966).
Jaeger, Werner, *Aristotle Fundamentals of the History of his Development* (Oxford: Oxford University Press, 2. basım, 1962).
James, John, 'The Mystery of the Great Labyrinth, Chartres Cathedral', *Studies in Comparative Religion*, 11 (2), (1977), 92-115.
Johnson, Elmer D. ve Michael H. Harris, *History of Libraries in the Western World* (Metuchen, NJ: Scarcrow Press, 1970, 3. basım, 1976).
Kamil, Jill, *Upper Egypt: Historical Outline and Descriptive Guide to the Ancient Site* (New York: Longman, 1983).
Kenny, Antony, *The Aristotelian Ethics* (Oxford: Oxford University Press, 1978).
Kenyon, F. G., *Books and Readers in Ancient Greece and Rome.* (Oxford: Clarendon Press, 1932).
Knowles, D. (çev. ve yay. haz.), *The Monastic Constitutions of Lanfranc* (Londra: Nelson, 1951).
Koster, W. J. W (yay. haz.), *Scholia in Aristophanem* (Groningen: Bouma, 1975).
Landels, John G., *Engineering in the Ancient World* (Londra: Chatto and Windus, 1978).
Leo, Friedrich, *Die griechische-römische Biographie* (Leipzig: B.G. Teubner, 1901).
Lloyd, G. E. R., 'A Note on Erasistratus of Ceos', *Journal of Hellenic Studies*, 95 (1975), 172-175.
Lloyd, G. E. R., *Science, Folklore and Ideology* (Cambridge: Cambridge University Press, 1982).

Lloyd, G. E. R., *Adversaries and Authorities* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

Loyn, H. R., 'Libraries', *The Middle Ages: A Concise Encyclopedia* içinde (Londra: Thames and Hudson, 1989), 208-09.

McKenzie, Judith, 'Alexandria and the Origins of Baroque Architecture', *Alexandria and Alexandrianism* içinde (Malibu: J. Paul Getty Museum, 1996), 109-125.

Maehler, H. ve V. M. Strocka (yay. haz.), *Das Ptolemäische Ägypten: Akten d. internat. Symposions, 27-29 Eylül 1976, Berlin* (Mainz am Rhine: Von Zabern, 1978).

Marlowe, John, *The Golden Age of Alexandria: From its Foundation by Alex-ander the Great in 331 BC to its Capture by the Arabs in 642 AD* (Londra: Gollancz/ Trinity Press, 1971).

Marshall, D. N., *History of Libraries, Ancient and Mediaeval* (Yeni Delhi: Oxford and IBH Publishing, 1983).

Martin, H. J., *The History and Power of Writing*, çev.: Lydia G. Cochrane (1988, Chicago: University of Chicago Press, 1994).

Matthews, W. H., *Mazes and Labyrinths: Their History and Development* (New York: Dover, 1970).

Milne, J. Grafton, *A History of Egypt under Roman Rule* (Londra: Metheun, 1924).

Minio-Paluello, L., 'Artistotle', *Dictionary of Scientific Biography* (New York: Charles Scribner's Sons, 1970), c. 1, 250-281.

Mostafa, El-Abbadi, *Life and Fate of the Ancient Library of Alexandria* (Paris: UNESCO, 2. basım, 1992).

Mutahhari, Murtazá, *The Burning of Libraries in Iran and Alexandria*, çev.: N. P. Nazareno, M. Nekoodast (Tahran: Islamic Propagation Organization, 1983).

Nissen, Hans J., 'The Development of Writing and of Glyptic Art', *Gamdat Nasr: Period or Regional Style?* içinde (yay. haz.) Uwe Finkbeiner ve Wolfgang Röllig (Wiesbaden: Tübinger Atlas des Vorderen Orients, Beiheft B 62, 1986), 317-319.

Nissen, Hans J., *The Early History o f the Ancient Near Fast, 9000-2000 BC* (Chicago: University of Chicago Press, 1988).

Norman, A. R., 'The Book Trade in Fourth-Century Antioch', *Journal of Hellenic Studies*, 80 (1960), 122-126.

Norman, A. F., 'The Library of Libanius', *Rheinisches Museum für Philologie*, 107 (1964), 158-175.

Norman, A. F., 'Libanius: The Teacher in an Age of Violence', *Libanios* içinde (yay. haz.) G. Fatouros ve T. Krischer (Darmstadt: Wissenschafliche Buchgessellschaft, 1983).

Nutton, V., 'Museums and Medical Schools in Antiquity', *History of Education*, 4 (1), (1975), 3-15.

O'Gorman, James F., *The Architecture of the Monastic Library in Italy, 1300-1600* (New York: New York University Press, 1972).

O'Hara, James J., *True Names: Vergil and the Alexandrian Tradition of Etymological Wordplay* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996)

O'Leary, De Lacy, *How Greek Science Passed to the Arabs* (Londra: Routledge, 1949).

Ollé, James G., *Library History: An Examination Guidebook* (Londra: C. Bingley, 1979).

Oppenheim, Leo, 'The Position of the Intellectual in Mesopotamian Society', *Daedalus*, 104 (2), (1975), 37-46.

Oppenheim, Leo, *Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization* (Chicago: University of Chicago Press, 2. basım, 1977).

Parpola, Simo, 'Assyrian Library Records', *Journal of Near Eastern Studies*, 42 (1983), 1-29.

Parsons, Edward Alexander, *The Alexandrian Library: Glory of the Hellenic World: Its Rise, Antiquities and Destruction* (Londra: Cleaver-Hume Press/New York/ Amsterdam: Elsevier Press, 1952).

Peremans, W., 'Bibliothek en Bibliothecarissen te Alexandriä', *Schinium Lovaniense: Historische Opstellen* içinde, Etienne van Gauwenbergh, Recueil de Travaux d'Histoire et de la Philologie, ser. 4, fas. 24 (Louvain: Université de Louvain, 1961), 79-88.

Pfeiffer, Rudolf (yay. haz.), *Callimachus* (Oxford: Clarendon Press, 1949-1953).

Pfeiffer, Rudolf, *History of Classical Scholarship from the Beginnings to the End of the Hellenistic Age* (Oxford: Clarendon Press, 1968).

Pinner, H.L., *The World of Books in Classical Antiquity* (Leiden: A. W. Sijthoff, 1948).

Potts, Daniel T., *Mesopotamian Civilization: The Material Foundations* (Londra ve Ithaca: Athlone and Cornell University Press, 1997).

Putnam, G. H., *Books and their Makers during the Middle Ages: A Study of the Conditions of the Production and Distribution of Literature from the Fall of the Roman Empire to the Close of the Seventeenth Century* (1896-97; New York: Hilary House, 1962), 2 cilt.

Reynolds, L. D. ve N. G. Wilson, *Scribes and Scholars: A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature* (Oxford: Clarendon Press, 1974, 3. basım, 1991).

Riché, Pierre, *Daily Life in the World of Charlemagne*, çev.: Jo Ann McNamara (1973; Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1978).

Rist, John M., *The Mind of Aristotle: A Study of Philosophical Growth* (Toronto: Phoenix, 1989), Supplementary Series XXV.

Rogers, A. Robert ve Kathryn McChesney, (F. Laverne Carroll ve başkalarının yardımlarıyla), *The Library in Society* (Littleton, Colo: Libraries Unlimited, 1984).

Rose, Valentin, *Aristotle's Fragmenta* (Stuttgart: Teubner, 1966).
Ross, Sir David, *Aristotle* (Londra: Methuen, 1966).
Rowe, Alan, *Discovery of the Famous Temple and Enclosure of Serapis at Alexandria* (Kahire: Institut français d'archéologie orientale, 1946).
Rowe, Alan, 'A Contribution to the Archaeology of the Western Desert, IV: The Great Serapeum of Alexandria', *Bulletin of the John Rylands Library*, 39 (1956-57), 485-520.
Runciman, Steven, *The Medieval Manichee* (Cambridge: Cambridge University Press, 1969).
Schwinge, Ernst-Richard, *Künstlichkeit von Kunst: zur Geschichtlichkeit der Alexandrinischen Poesie* (München: C. Beck, 1986).
Sievers, G. R. *Das Leben des Libanius* (Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1868).
Skiadas, Aristoxenos D. (yay. haz.), *Kallimachos* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1975).
Smith, W. D. *The Hippocratic Tradition* (Ithaca: Cornell University Press, 1979).
Sorjabi, R. (yay. haz.), *Aristotle Transformed* (Londra: Duckworth, 1990).
Southern, R.W., *Scolastic Humanism and the Unification of Europe* (Oxford: Blackwell, 1995).
Staquet, J. 'César à Alexandrie: l'Incendie de la Bibliothèque', *Nova et Uetera*, 12 (1928), 157-177.
Steen, G. L. (yay. haz.) *Alexandria, the Site and the History* (New York: New York University Press, 1993).
Strecker, K., 'Medieval Libraries', *Introduction to Medieval Latin* içinde, çev.: R. B. Palmer (Berlin: Weidmannsche, 1965), 121-126.
Thompson, J. W., *Ancient Libraries* (Berkeley: University of California Press, 1940).
Thomson, R. M., 'The Library of Bury St. Edmunds Abbey in the Eleventh and 'Twelfth Centuries', *Speculum*, 47 (4), (1972), 617-45.
Thomson, R.M., 'Books and Learning at Gloucester Abbey in the Twelfth and Thirteenth Centuries', *Books and Collectors, 1200-1700: Essays presented to Andrew Watson* içinde (yay. haz.). J. P. Carley ve C.G.C. (Londra: The British Library, 1997).
Turner, E. G., 'l'Érudition Alexandrine et les Papyrus', *Chronique d'Égypte*, 37 (1962), 135-152.
Vallance, J. T., *The Lost Theory of Asclepiades of Bithynia* (Oxford: Clarendon Press, 1990).
Veenhof, Klaas R. (yay. haz.), *Cuneiform Archives and Libraries* (Leiden: Uitgaven van bet Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul, 57, 1986).
Vleeschauwer, H. J. de., 'Afterword: The Musieon', *The Oral Antecedents of Greek Librarianship* içinde, H. Curtis Wright, (Provo, Utah: Brigham Young University Press, 1977).

Von Arnim, H., *Die Drei Aristotelischen Ethiken* (Viyana: Akademie der Wissenschaften zu Wien, Phil-Hist. Klasse Sitzurgberichte 202, Abh 2, 1924).

von dem Knesebec, Harald Wolter, 'Zur Ausstattung und Funktion des Hauptsaales der Bibliothek von Pergamon', *Boreas: Münstersche Beiträge zur Archäologie*, 18 (1995), 45-56.

von Staden, H., *Herophilus: The Art of Medicine in Early Alexandria* (Cambridge: Cambridge University Press, 1989).

von Wyss, Wilhelm, *Die Bibliotheken des Altertums und ihre Aufgabe* (Zürih: Beer, *1923).*

von Wyss, Wilhelm, 'The Libraries of Antiquity', *Living Age*, 316 (1923), 217-249.

Walden, J. W. H., *The Universities of Ancient Greece* (Londra: Routledge, 1912).

Wallis, R. T., *Neoplatonism* (Londra: Gerald Duckworth, 1972).

Weber, Gregor, *Dichtung and höfische Gesellschaft: die Rezeption von Zeitgeschichte am Hof der ersten drei Ptolemäer* (Stuttgart: E Steiner, 1993).

Weitzmann, Kurt, *Late Antique and Early Christian Book Illumination* (New York: Braziller, 1977).

Wendel, Carl, 'Bibliothek', *Reallexikon für Antike and Christentum* içinde Theodor Klauser (yay. haz.) (Stuttgart: Anton Hiersemann, 1954), Bd II, 231-274.

Westermann, William Linn, *The Library of Ancient Alexandria*, İskenderiye Üniversitesi Resepsiyon Salonu'nda verilen ders (İskenderiye: University of Alexandria Press, 1954).

White, Heather, *Studies in Theocritus and other Hellenistic Poets* (Amsterdam: Gieben, 1979).

White, John Williams, *The Scholia on the Aves of Aristophanes* (Boston: Ginn, 1914).

Winter, Bruce W., *Philo and Paul among the Sophists* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997).

Witty, F. J., 'The Other *Pinakes* and Reference Works of Callimachus', *Library Quarterly*, 43 (1973), 237-244.

Wormald, F. ve C. E. Wright (yay. haz.), *The English Library before 1700* (Londra: Athlone Press, 1958).

Yates, Frances, *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition* (Londra: Routledge and Kegan Paul, 1971).

Yates, Frances, *The Rosicrucian Enlightenment* (Londra: Routledge and Kegan Paul, 1972).

Yates, Frances, *Occult Philosophy in the Elizabethan Age* (Londra: Routledge and Kegan Paul, 1979).

Zeller, Edward. *Outlines of Greek Philosophy* (Londra: Longmans, 1885).

İsim Dizini

Agrippa, Cornelius 196.
Akhillas 67, 71.
Alexander, Aitolialı 92.
Alexander Aegos, (IV. İskender) 60.
Alinardo, Grottaferratalı 211-212.
Amar-Sin 38.
Amelius 187.
Ammonios 94.
Amr İbnü'l-As, Emir 25.
Andrea, Johann Valentin 196.
Andronikos, Rodoslu 109, 111, 123-125, 134, 142.
Antirrhodos 57.
Antonius, Marcus 58, 61-62, 71-76, 88, 97, 160, 204.
Apellikon, Teoslu 90, 109, 114.
Aphthonios, Antiokheialı 92.
Apollodoros 71, 94.
Apollonios, Antiokheialı 133.
Apollonios, İskenderiyeli 93.
Apollonios, Kitionlu 134
Apollonios, Pergeli 17.
Apollonios, Rodoslu 19, 94, 126.
Aristarkhos, Samoslu 21.
Aristarkhos, Samothrakeli 21, 93, 94.
Aristophanes, Byzantionlu 21, 87, 89, 93-94, 126-128, 131, 142, 171.
Aristoteles 9, 14-16, 23, 25, 27, 84-85, 89-90, 105-120, 124-125, 129, 137-138, 141, 144, 174-175, 191, 195.
Arkhimedes, Syrakusaili 19-20, 22, 30.
Arrhidaios, Philippos 60.
Arrhionos 14, 56, 77.
Arsinoe 110.
Artavasdes, kral 73, 81.
Assurbanipal, kral 26, 35, 39-46, 48, 50-51, 83, 101, 215.
Athenaios 83, 89, 139.

Basiliskos, imparator 204.
Bekker 108-109, 111.
Benno 202.
Bruno, Giordano 196.
Butler, Alfred J. 31, 99, 103.

Caesar, Germanicus 76.

Caesar, Julius 11, 20, 22, 24, 55, 63, 66-72, 77-78, 80, 94.
Canfora, Luciano 14, 26, 29, 31, 99-100, 103, 215.
Cassius, Dio 70, 71, 79-81, 95, 103.
Caracalla 24.
Celsus, A. Cornelius 125-126, 135, 141.
Ceraunos 110.
Cicero, Marcus Tullius 66.
Claudius, Nero 76.
Clemens 160, 184-185, 190.
Cornelia 67-68.

Dee, John 196.
Demetrios, Phaleronlu 15-17, 19, 84-87, 118, 125, 142.
Demosthenes 161, 173.
Dexippus, Herennius 168, 176.
Diocletianus 64.
Diokles 94.
Dionysios, Areopagos üyesi 193-194.
Diophantos 162.
Duby, George 212, 218.
Durrell, Lawrence 54, 76-79, 81.

Eco, Umberto 27-28, 201-208, 210-216, 218-220.
Epiphanios, Salamisli 92, 126, 162.
Erasistratos 21, 125-126, 129, 135, 139, 141-143.
Erastus 89.
Eratosthenes, Kyreneli 20-21, 93-94, 126, 131, 141.
Eriugna, John Scotus 194.
Eukleides 17, 83, 141, 175, 184, 191.
Eunapios, Sardesli 161-163, 168, 189.
Euripides 18, 84, 88, 173.
Eusebios 172.

Faraj, Abu'l 99.
Ficino, Marsilio 181, 191, 195-197.

Gabinius, Aulus 67, 72.
Galenos 18, 88, 95, 124, 127, 129, 131, 133-141, 143-144, 175.
Gallienus 169, 187.
Gellius, Aulus 70, 81, 88, 96, 102, 141.
Giorgi, Francesco 195-196.
Gorgias, Leontinili 128, 143.
Gregorios, Nazianzoslu 163.

Hadrianus 166-167.
Hallo, William 42, 51.
Hammurabi, Babil imparatoru 45.
Hekataios, Abderalı 21, 100.
Herakleides, Tarentumlu 133, 140.
Hermippos 84, 90, 111-114, 117.
Herodotos 124, 137.
Herophilos 125-126, 129-130, 133, 135, 137, 139, 141-143.
Hipparkhos 21.
Hippokrates, Koslu 127-128, 130, 133-134, 137, 139-140, 175.
Homeros 21, 41, 53-54, 58, 77, 89, 92, 106-107, 115, 127, 130-131, 135, 173, 181, 189.
Hypatia 25, 31, 191, 198.

Isidorus, Sevillalı 13, 209.
Iulianus, dinden dönen 163.

İamblikhos, Khalkisli 190.
İnanna 37.
İosephos 90.
İskender, Büyük 14-16, 54, 56-57, 59-60, 64-65, 78, 84, 105-106, 113, 117.
İsokrates 106-107, 161, 164.
İustinianos 174, 191.

Jastrow, M. 35, 49.

Kallimakhos Kyreneli 18-19, 87, 90, 92-93, 126, 130.
Kambyses 48.
Kleopatra 21, 61-62, 67, 71-77, 81, 84, 88, 94-95, 97, 204.

Koriskos 89.
Kserkses 13.

Laertios, Diogenes 84, 110-111, 117.
Latour, Bruno 16, 29.
Law, William 196.
Layard, Austen Henry 35.
Libanios 161-162, 164-165, 169-173, 175-177.
Longinus, Gaius Cassius 70, 172.
Lucullus, Lucius Licinius 65-66.
Lull, Ramon 195.
Lykophron, Khalkisli 92.

Magnus, Gnaeus Pompeius 65, 77.
Manetho 90.
Marcellinus, Ammianus 95, 97, 103, 206.
Marinus, Samairalı 190.
Medici, Cosimo de 195.
Menelaos, Sparta kralı 53.
Mirandola, Pico della 192.
Mnemon, Sideli 133-134.
Moretti, J.-Ch. 153, 155, 158.
Moses, Leonlu 193.

Nabonidus 47.
Nabu-zuqup-kenu 42, 44.
Nebukadnezar 15.
Neleos 84, 89, 109-110.
Nikokrates, Kıbrıslı 83.
Nikomakhos 106, 114-115, 119-120.

Octavianus 58, 60-62, 72, 74-76.
Olympiodoros, Thebaili 163, 190.
Oppenheim, A. L. 29, 35, 40-42, 44, 49-51.
Orosius 95-96, 98, 103.
Orpheus 180-181, 183, 191.

Pantainos 160.
Parpola, Simo 40-44, 49-51.
Pausanias 56, 78.
Peisistratos, Atinalı 13.
Perdikkas 60.
Pherekydes, Orphik 181.
Philinus, Koslu 135, 143.
Philippos II, Makedon 106-107, 117, 119.
Philitas, Koslu 84.
Philon, İskenderiyeli 59, 61, 78, 79, 100, 184-186, 192, 197-198.
Philoponos, John 99.
Philostratos 161.
Pius, Antoninus 78, 167.
Platon 15-16, 78, 102, 106, 109, 111, 115, 117, 174, 179-181, 185, 188, 189-191, 193-197.
Plinius, Yaşlı 55, 77, 90, 206.
Plotinos 183, 186-189, 191, 194.
Plutarkhos 56-57, 59, 66, 71, 78, 80, 95, 97, 110, 112, 191.
Polacco, L. 152-153, 157-158.
Polemo, Smyrnalı 166-167, 176.
Polybios 79, 134.
Polykrates, Samoslu 83, 171, 215.
Porphyrios 187-190.
Porphyrogenitus, Constantinus 119
Pothinus 67, 70.
Probus 168.
Proklos 181, 190-191, 194.
Protagoras 107, 115.
Psellos, Mikhail 194-195.
Ptolemaios, Klaudios 22.
Ptolemaios I (Soter) 15, 17, 55, 60, 68, 75, 84-86, 87, 105, 110, 118, 141, 204.
Ptolemaios II (Philadelphos) 17, 18, 20, 60, 84, 86, 90-92, 124, 126, 142
Ptolemaios III (Euergetes) 18-19, 86, 88, 91, 126, 141.
Ptolemaios V 17, 79.
Ptolemaios VI 21.
Ptolemaios XI 60, 67.
Ptolemaios XII (Auletes) 66-67
Ptolemaios XIII 94, 95.

Ptolemaios XIV 21.
Pythagoras 179-181, 183-186, 189, 191, 197.

Rassam, Hormuzd 35, 47.
Ratinck, Amplonius 211.
Reuchlin, Johannes 195.
Rist, John 109, 112, 114, 118, 120.
Rowe, Alan 30, 91, 103, 155.

Sakkas, Ammonios 186.
Salonina 187.
Sargon II 44.
Saunders, Trevor 106, 112, 116, 119.
Scheil, Vincent 47.
Seneca, Genç 95.
Sennacherib 44.
Shadunu 43.
Shulgi 38, 51.
Sikeliotes, Diodoros 78, 100.
Sorabji, Richard 114, 120, 144.
Sostratos, Knidoslu 20, 55.
Sotades, Maronealı 18.
Southern, R. W. 211, 218.
Spenser, Edmund 196.
Spinther, Publius Lentulus 66.
Strabon 17, 22, 54-55, 58-59, 60, 64, 75-78, 84-85, 89-91, 96-97, 109, 113, 125.
Sulla, Lucius Cornelius 65-66, 90, 109.
Syncellus, George 90, 103.

Taylor, Thomas 196-198.
Theodosius 24-25.
Theodotos 67, 70.
Theokritos 153.
Theon 25, 191.
Theophilos 24, 98.
Theophrastos 15, 84, 89, 105, 109-111, 113-114, 119, 125, 141.
Thomson, Rodney 209.
Tiglath-Pileser I 45.
Timon, Atinalı 19, 62.
Timon, Phleiuslu 85, 127.
Tukulti-Ninurta I 45.
Tyrannion 90, 109, 111.
Tzetzes, İoannes 87-88, 91, 92.

Veenhof 35, 37, 39, 50.
Vespasianus, Titus Flavius Sabinus 76.

Weidner, Ernst 40, 43-44, 46, 50-52.
Wilson, R. J. A. 153.

Zenodotos, Ephesoslu 19, 84, 92, 94.
Zenon 16, 130, 133, 174.
Zeuksis 133.
Zoilus 155.

İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİ

Derleyen: *Roy MacLeod*

Türkçesi: Elif Böke

Geç antik dünyanın en büyük kültürel süslerinden biri olan İskenderiye Kütüphanesi'nin kökleri, Pisistratos'un, egemen bir kültür yaratabilmek için gereken manevi havanın solunduğu Atina'daki büyük kütüphanesinin uzak yankılarında bulunabilir. İmparatorluğunun en önemli kentinde kendi adını taşıyan bir kütüphane kurmak için Büyük İskender'i esinleyen, gücünü ve imparatorluğunun kültürel nüfuzunu bilinen dünyanın tamamına yaymasını sağlayan da bu manevi atmosferdir.

Roy MacLeod bu kitapta bize, yok olmadan önce Yunan, İbrani ve Mezopotamya yazınından binlerce parşömen tomarının yanı sıra Antik Mısır'dan yapıntılar da barındırmış olan bu büyük kurumu yeniden hayata döndürmek için önemli araştırmacıların yazılarından bir seçki sunuyor. Bu yazılar, bu kütüphanenin çağdaş ününün İskenderiye şehrinin antik dünyanın her yerinden devlet ve bilim adamlarını kendisine çeken bir merkez haline gelmesine, Yunan, Roma, Yahudi ve Süryani kültürleri için bir çekim alanı yaratmasına nasıl katkı sağladığını göstermektedir.

Büyük İskender'in "zenginleşecek bir kent kurmak için en iyi yer" dediği İskenderiye'yi antik dünyanın en büyük Helenistik kenti olarak incelerken şehrin Antikçağ'a ve Ortaçağ'a ait mirasının trajik kaybına vurgu yapan bu kapsamlı çalışma, hem araştırmacıları hem de genel okurları şaşırtacak nitelikte.

ISBN 975-298-204-2

9 789752 982048

tarih

uygarlık tarihi